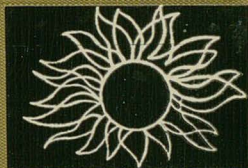

LVCRETIV

POEMVL
NATVRII

L U C R E Ț I U

P O E M U L
N A T U R I I

*McBarnes
et alii*

LVCRETIV

POEMVL
NATVRII

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

București, 1965

Traducere din lb. latină:
prof. T. NAUM

Prefață:

acad. T. VIANU

Note:

dr. G. BRĂTESCU, prof. T. NAUM,
conf. univ. E. TOTH

Coperta și ilustrațiile de
Hary Guttman

Se cunosc puține lucruri despre Titus Lucretius Carus, autorul Poemului Naturii (De rerum natura). Primele știri despre împrejurările vieții lui ne vin abia din secolul al IV-lea al erei noastre, din biografia lui Virgiliu a lui Diocletian și din Cronica lui Hieronymus, ambii autori utilizând datele transmise prin cartea pierdută în cea mai mare parte, a lui Suetonius, De poetis, scrisă în secolul al II-lea. A trăit probabil între 98 și 55 î.e.n. și, după cum ne asigură Hieronymus, și-ar fi pierdut mințile în urma îngurgitării unei băuturi aducătoare de dragoste, astfel încât vestitul lui poem ar fi fost scris în intervalele de luciditate, încheiate prin sinucidere. Ajunse la noi, în aceste condiții, elementele biografiei lui Lucretius sînt destul de nesigure și figura lui rămîne enigmatică. Mărturiile contemporane lipsesc cu desăvîrșire; numai Cicero, un an după moartea poetului, într-o scrisoare adresată fratelui său Quintus, ne face să aflăm că manuscrisul Poemului Naturii, după ce fusese în mîinile acestuia, ajunsese în propriile lui mîini și că cei doi frați au fost primii editori ai vestitului poem. Afirmația lui Hieronymus că Cicero ar fi intervenit în text nu este însoțită de nici o dovadă.

Dar dacă știrile biografice sînt puține și nesigure, acele relative la răsunsetul operet, dacă

nu printre contemporanii cărora le-a rămas necunoscută, cel puțin în generațiile următoare, sînt ceva mai numeroase și merită a reține pe cercetător. Cicero a prețuit, desigur, valoarea poetului, în care laudă deopotrivă geniul, ca și meșteșugul său. Ovidiu este de părere că „versurile sublimului Lucrețiu nu vor pieri decît o dată cu pieirea lumii“. Virgiliu celebrează pe fericitul care „a putut cunoaște cauzele lucrurilor“. Abia către sfîrșitul antichității, la scriitorii creștini al secolului al IV-lea se produce transformarea în sens negativ a prețuirii lui Lucrețiu, de pildă la Lactantiu, adversarul stolicilor și al epicureilor.

Ce ne spune oare poemul însuși despre autorul lui? Acesta a compus-o în singurătate, de vreme ce nici un ecou contemporan nu ne-o semnalează. Poetul pare a fi fost un om al vechilor tradiții: scrie o limbă arhaizantă și este legat de poezii și gînditorii vechimii, de Homer, de Empedocle, de Ennius, dar mai cu seamă de Epicur, pe care-l proslăvește ca pe un zeu. Avea, desigur, o întinsă cultură grecească, deopotrivă cu a atîtor intelectuali ai vremii, și nu este exclus să și-o fi format, nu numai la Roma, în școala vreunui dintre numeroșii retori greci, dar și în timpul unei călătorii de studii în țara filozofilor. A străbătut epoca teribilă a războaielor civile: luptele dintre Marius și Sulla, noile revolte ale sclavilor, cînd Spartacus cucerește sudul Italiei, represiunea lui Pompei, conspirația lui Catilina, primul triumvirat, acțiunea lui Cezar în Galia. Pămîntul

italic era scaldat în singe; războiul se întindea dincolo de granițele acestuia; popoarele erau înlănțuite pe rînd. Niciodată lupta pentru putere înăuntru și pentru dominație în afară nu arătase o față mai grozavă. Lăcomia de averi nu mai cunoaște margini, se hrănește din singele concetățenilor și neîncrederea generală și reciprocă face pe oricine să se teamă chiar de masa oferită de fratele său: Sanguine civili rem constant divitiasque Corduplicant avidi, caedem caede aecumulantes; Crudeles gaudent in tristi funcie fiatris, Et consaguineum mensas odere timentque (III, 70—73). O milă adincă pentru soarta oamenilor stăpînește sufletul lui Lucrețiu. Știe din ce începuturi obscure, pline de teroare, s-a înălțat omenirea. Dar este oare mai bună condiția oamenilor din vremea lui? În pașii generalilor cuceritori, îmbătați de putere, se tîrăște prin noroi mulțimea îngrozită. Oamenii trăiesc îndoita spaimă a morții și a persecuției divine. Iubirea, pornirea erotică, istovește corpul și sufletul oamenilor. Cum poate fi omenirea eliberată? Lucrețiu nu este un gînditor social. După cum s-a observat uneori, antichitatea încerca să înțeleagă istoria și societatea cu singurele categorii intelectuale și morale. Răul în lume ar proveni numai din ignoranță, din lipsa de claritate a conștiinței etice a oamenilor. Această conștiință ar trebui luminată. Adincul cugetător singuratic, urmărit de melancolia meditației lui, hotărăște atunci să scrie un poem, menit să aducă limpezire contemporanilor, să-i învețe disprețul lucruri-

lor zadarnice, să liniștească delirul lor erotic, să-i vindece de frica zeilor și de spaimile morții, rădăcina cea mai adâncă a răului în lume. Își dedică poemul unui om din nobilime, protectorul lui, lui Caius Memmius, fost pictor și guvernator al Bithyniei, partizan al lui Pompei, apoi al lui Cezar. Acesta din urmă, cîștigat de adevărul învățăturii lui Epicur, poate să fi primit manuscrisul Poemului Naturii de la Memmius și să-l fi comunicat lui Quintus Cicero, locotenentul lui, care, împreună cu Marcus Tullius, l-a transmis posterității.

Poemul începe cu invocarea Venerei, simbolul fecundității universale. Unii comentatori și-au exprimat uimirea că poetul care, mai târziu, va evoca efectele nefaste ale erosului, face să înceapă poemul său prin lauda iubirii. Nu socotesc mulțumitoare totuși explicația istoricilor care justifică începutul Poemului Naturii prin faptul că Venera era îndeosebi onorată de ginta Memiilor, că Sulla se socotea favoritul Afroditei, că Pompei îi consacrase un cult special, că Cezar pretindea a descinde din fermecătoarea zeiță. Cine citește astăzi lauda Venerei, a puterii ei vestită în tresăririle primăverii nu poate vedea aci un simplu preambul oportun. Imnul iubirii ne apare, mai degrabă, ca expresia unei încrederi în viață și în permanența ei, pe care omenirea trebuie s-o recîștige dincolo de toate sumbrele ei încercări. Melancolia lui Lucrețiu se alină prin simțirea rodniciei universale. Speranța este posibilă fiindcă omenirea are un viitor. Venus cheazășiște viitorul lumii.

Cele șase cărți ale Poemului Naturii, după lauda Venerei și a lui Epicur, inspiratorul întregii compuneri, a cărui doctrină „o împodobește cu dulcea miere a poeziei“, conțin o expunere a fizicii, a doctrinei despre suflet și despre legăturile acestuia cu corpul, a teoriei cunoașterii, a vieții pasionale a omului, a fenomenelor astronomice și meteorologice, a originilor pământului și ale omenirii, încheiate cu descrierea ciumei din Atena, inspirată de Tucidide. Poemul nu pare a fi încheiat și partea originală a sistemului, deosebită de aceea datorită modelului grec, nu poate fi stabilită cu precizie, deoarece poetul se referă la scrieri ale lui Epicur pierdute astăzi. Poemul lui Lucrețiu reprezintă, deci, cel mai complet dintre sistemele materialiste ale antichității și prin această însușire a lui se explică marele rol pe care l-a jucat în întreaga dezvoltare științifică a lumii.

Nimic nu se naște din nimic, ne învață Lucrețiu. Nimic nu pierе. Materia nu umple întregul univers. Alături de materie există vidul, ceea ce creează posibilitatea mișcării. Corpurile nu sînt divizibile la infinit. Divizibilitatea se oprește la cele mai mici particule materiale, la atomi, care, căzînd în vid și abătîndu-se de la linia verticală a căderii lor, se unesc între ei și compun corpurile materiale. Atomii au însușiri deosebite și, prin aceasta, se explică diferențele dintre corpuri. Universul n-are limite fixe. Nu există o singură lume, ci o pluralitate de lumi, supuse deopotrivă îmbătrînirii și morții. Lumile n-au fost create de zei, ci au luat naștere prin

agregarea atomilor căzînd în vid. Sufletul este muritor, fiind el însuși material, astfel încît frica de moarte este absurdă. Percepția lucrurilor se formează în sufletul nostru prin pătrunderea în el, pe calea simțurilor, a unor particule materiale emanate de lucruri și avînd forma și proporțiile lor. Fiindcă nu există suflet nemuritor și zeii nu intervin în procesul lumii, nu sînt justificate pasiunile inspirate de teroarea morții, de superstiția religioasă sau de fenomenele naturii. Filozofia singură, dezvăluindu-ne adevărul cu privire la structura lumii, poate să ne dea liniștea sufletească, de care omnirea a fost lipsită în tot lungul ei trecut. Omul timpurilor primitive a fost mai viguros decît descendentul lui de astăzi: locuia cavernele, se hrănea din fructele pămîntului și se găsea în război permanent cu celelalte specii animale. A învățat pe rînd să-și construiască o colibă, să cultive pămîntul și să folosească focul. Au luat naștere primele familii și, o dată cu ele, sentimente delicate, inspirate de iubirea femeii și a copiilor, au apărut în sufletul său. Simțirile omenești încearcă să se exprime și astfel apar rudimentele limbajului. Apar și se dezvoltă, în primele comunități omenești, îndemnările meșteșugărești. Iau naștere cetățile întărite și oameni pricepuți și puternici le stăpînesc. Regii împart pămînturile și constituie armate. Dar inegalitatea bunurilor aduce lupte în cetăți. Regii sînt răsturnați și, după o perioadă de anarhie, se recunoaște valoarea legilor care regulează coexistența omenească. Au apărut re-

prezentările religioase, formate de fantezia visurilor, credința în existența zeilor, cărora li se atribuie producerea fenomenelor naturale înspăimântătoare, a furtunilor și a grindinii, a fulgerului și tunetului, a inundațiilor catastrofice, a erupțiilor vulcanice și a bolilor. Dar nici unul dintre aceste fenomene nu sînt produse de zei, ci toate împreună sînt rezultatul felului deosebit în care se unesc între ei atomii cu însușiri felurite.

În momentul în care Lucrețiu expunea aceste teze fundamentale ale filozofiei sale, gîndirea antică, prin contribuțiile vechilor filozofi ionieni, prin înțelegerea heraclitică a mobilității universale, prin Empedocle, prin atomismul lui Democrit, prin dezvoltarea acestuia la Epicur, prin filozofia istoriei a sofistilor, prin marea sinteză a lui Aristotel, în care observația naturii ocupă un loc atît de important, lunga serie a gînditorilor antici organizase acea înțelegere științifică a lumii din care Lucrețiu va trage foloase. Apăruse și forma literară a poemelor didactice, în care sînt înfățișate sisteme filozofice, ca acelea date de Empedocle, de Parmenide, în epoca elenistică de Aratos din Soloi (Phainomena). Lucrețiu este, deci, mult îndatorat întregii dezvoltări filozofice și literare anterioare. I-a fost dat însă lui să devină izvorul cel mai important pentru cunoașterea materialismului antic și să exercite cea mai profundă influență asupra gîndirii materialiste ulterioare, o acțiune explicabilă, de altfel, nu numai prin organizarea atît de completă și atît de logică a expunerii, dar

și prin multele frumuseți poetice ale acesteia. Lucrețiu este unul dintre cei mai mari poeți ai literaturii latine și ai literaturii universale. Gîndirea lui se individualizează tot timpul în viață, în imagini pline de forță și suculența realității concrete. O sensibilitate originală, mișcată de milă pentru omenire, însuflețește întreaga operă. Simțim a fi luat contact, cînd o străbatem, cu un caracter uman puternic și curajos, capabil să sondeze adîncurile lumii și să aducă omenirii bînuite de nenorociri adevăratele mîndre, prin care fatalitatea bătrînă poate fi învinsă.

Multă vreme ecourile operei lui Lucrețiu n-au mai fost înregistrate. După contestările creștine ale secolului al IV-lea, Poemul Naturii iese din circulația literară timp de sute de ani. Totuși, în secolul al VII-lea, în Irlanda, se mai execută o copie a poemului, apoi o alta în secolul al IX-lea, după manuscrisul precedent, așa-zisul Codex oblongus (O) Leidensis Vossianus Latinus, în care sînt evidente intervențiile corectorilor. Au trebuit să treacă însă alte sute de ani și împrejurările generale ale culturii să se schimbe, pînă cînd umanistul Poggio Bracciolini, în secolul al XV-lea, să descopere un nou manuscris, pierdut de-atunci, dar copiat de mai multe ori, și să determine un nou interes pentru sistemul materialist al lui Lucrețiu și pentru frumusețile poemului său. De atunci, Poemul Naturii se încadrează durabil în tezaurul literaturii universale și influența lui rămîne statornică. Giordano Bruno se inspiră din el pentru a afir-

ma pluralitatea lumilor. Pierre Gassendi, în secolul al XVII-lea, îl pune la temelia fizicii sale mecanice-atomiste și a eticii lui epicuriene. Nu este sigur că Molière a tradus poemul lui Lucrețiu, și că, nemulțumit de lucrarea lui, ar fi ars manuscrisul acestei traduceri. Istoricii literari au putut însă identifica ecouri lucrețiene în Mizantropul, II, 5. Voltaire cunoștea bine pe Lucrețiu și îl comentează uneori, dar pentru a-l contesta (în articolul Curiosité, din Dictionnaire philosophique), dar mai ales în dialogurile Lucrèce et Posidonius, unde ridică obiecții împotriva explicației atomistice a lumii și pentru a afirma necesitatea filozofică a ipotezei unui creator. Dimpotrivă, materialistii secolului al XVII-lea și al XVIII-lea, un Hobbes, un la Mettrie, un Holbach, un Helvetius reiau adeseori, în scrierile lor, idei lucrețiene. Poemul Naturii este mult citit în secolul al XVIII-lea și în anii Revoluției Franceze, când încercările sorții îl readuceau în mâinile intelectualilor care aflau în el motivele liniștii sufletești în fața morții și îndemnul de a pricepe cauzalitatea naturii. Popularitatea lui Lucrețiu la sfârșitul secolului al XVIII-lea a fost evocată o dată de Anatole France, în paginile neuitate ale romanului Les dieux ont soif. André Chenier a dorit să compună în Hermes, un poem rămas neterminat, o operă asemănătoare cu Poemul Naturii și inspirată de el. Goethe îl prețuia în mare grad și l-a încurajat pe Knebel, cu care întreținea o corespondență, în această privință, să-l traducă în limba germană. Hugo (în William Sha-

kespeare) îl consideră pe Lucrețiu drept unul dintre geniile cele mai profunde ale omenirii, un geniu „ilimitat“. Karl Marx (în lucrările pregătitoare pentru o Istorie a filozofiei epicuriene, stoice și sceptice) recunoaște în Lucrețiu un poet tipic roman, un caracter eroic, pe „proaspătul, îndrăznețul, poeticul demon al lumii“, căruia îi opune, peste veacuri, moralismul înghețat al lui Plutarh.

Nesfârșite sînt ecourile lui Lucrețiu în literatura universală, pînă în epoca și în țara noastră, cînd noua traducere a profesorului Theodor Naum, a doua tălmăcire integrală după aceea a lui D. Murărașu (1947), este menită să pună la îndemîna cititorilor de azi nu numai una dintre operele în care s-au cristalizat mai complet concepțiile științifice ale antichității, dar și una dintre acele în care puterea neînvinsă a rațiunii devine poezie.

TUDOR VIANU

Ediția de bază utilizată în traducerea de față este aceea a lui A. Ernout: *Lucrece, De la Nature*, 3 éd., 2 vol., Paris, Belles-Lettres, 1924.

Paralel însă cu aceasta, au fost utilizate și următoarele ediții:

H.A.J. Munro, *T. Lucreti Cari De rerum Natura libri sex*, fourth edition, 2 vol., London—Cambridge, Bell, 1908 (volumul al treilea, din 1910, cuprinde traducerea în proză a poemului).

H. Diels, *T. Lucretius Carus, De rerum Natura*, 2 vol. (al doilea cuprinzând traducerea în hexametre), Berlin, Weidmann, 1923—1924.

Richard Heinze, *T. Lucretius Carus, De rerum Natura*, Buch III, Leipzig, Teubner, 1897.

Giussani-Stampini, *T. Lucreti Cari De rerum natura*, Torino, Chiantore, 1921.

Lucreti De rerum natura libri VI recognovit versibusque Rossicis convertit Theodorus Petrovski, ex officina Academiae Scientiarum F.R.S.S., 1945.

Adoptînd din aceste ediții diferite lecțiuni și emendații, și completînd, pe baza propunerilor făcute de editori, aproape toate lacunele pe care le prezintă textul lucrețian, prezenta traducere oferă cititorului român, în endecasilabi iambici

(uneori cu un dactil final) — vers mai aproape de vorbirea obișnuită și deci mai puțin artificial decât hexametru — un text neîntrerupt și cu înțeles deplin.

Aceleași ediții, citate mai sus, la care mai adăugim pe aceea, mai veche, a lui Mihael Fayus, Bassani, MDCCLXXXVIII, pe aceea a lui E. Benoist și H. Lantoine, ed. 10, Hachette, 1928, pentru cartea V, și pe aceea a lui Bergson (*Extraits de Lucrèce*, Paris, Delagrave, 1937, seize-mille), au servit și la elaborarea comentariilor și notelor care însoțesc traducerea. La elaborarea comentariilor cu conținut filozofic, am urmat îndeaproape comentariul ediției lui Giussani și pe acela al lui Ernout-Robin (*Lucrèce, De rerum natura*, commentaire exégétique et critique, 3 vol., Paris, Belles-Lettres, 1925—1928).

Cu privire la traducerea titlului, întrucît traducerea literală „natura lucrurilor” este în limba română echivocă, însemnînd „felul de a fi al lucrurilor” și nu ceea ce vrea să exprime titlul grecesc Περὶ φύσεως al tratatelor analoge grecești (titlu căruia îi corespundea, în intenția poetului latin, titlul pe care el l-a dat poemului său) și întrucît se poate dovedi nu numai cu exemple din însuși textul lui L., ci și cu exemple din alți scriitori latini, că *natura* și *rerum natura* sînt sinonime (genitivul plural *rerum* fiind pleonastic sau explicativ), pe baza și a unei tradiții, care, oricît de redusă ar fi, ducează, totuși, de cîteva decenii, de cînd au apărut și la noi traduceri de fragmente din poem,

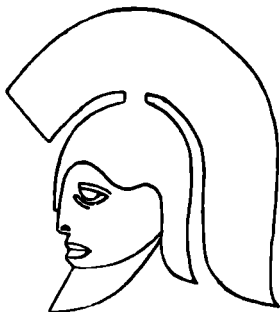
s-a păstrat și traducerii de față titlul, și adecvat și potrivit unei traduceri în versuri: *Poemul naturii*.

În sfârșit, cu privire la numerotarea versurilor, ea este dublă: una, cu caractere drepte, a versurilor traducerii românești, a doua, cu caractere aldine, corespunzând numerotării din ediția Ernout.

C A R T E A I

- Tu, născătoarea gîinii lui Enea*,
Tu, zeilor ș-al oamenilor farmec,
O, Venus, rod de viață, care pururi,
Sub bolta cea de stele călătoare,
- 5 Împoporezi cîmpiile mănoase
Și marea purtătoare de corăbii;
Prin tine doar tot neamul de ființe
Începe-se și, scos din întuneric,
- 5 Prin tine vede-a soarelui lumină.
- 10 Din calea ta fug nourii, zeiță,
Și vînturile; iscusit, pămîntul
În drumul tău așterne flori suave
Și ție rîde linul mării, ție,
Scăldat în valuri de lumină, cerul
- 15 Zîmbește blind! Cînd zori de primăvară
- 10 S-au revărsat și roditorul zefir,
Descătușat, începe iar să bată,
Atunce zburătoarele din aer
Vestesc întîi sosirea ta, zeiță,
- 20 De focul tău la inimă pătrunse,
Si, ca turbate, vitele tot zburdă
Pe pajiștile cele desfătate,
- 15 Și ape repezi trec înot: robită
De tine, fiecare te urmează
- 25 Oriunde vrei s-o duci pe fiecare.
Pe mări, pe munți, pe riurile-n clocot,
Pe verzile ogoare și prin cuiburi
Tu, strecurînd iubirea dulce-n piepturi

La toate vietățile, pe toate	20
Le-ncingi de dor să-și veșnicească neamul.	30
Fiindcă dar tu singură natura*	
O cîrmui, și pe țarmurii luminii	
Nimic nu poate-ajunge fără tine,	
Nici bucurie nu-i, nici desfătare,	
Pe tine eu acum te vreau părtașă	35
Să-mi fii la scrisul versurilor mele*,	
Pe care mă încerc a i le face	25
Lui Memmius al meu despre natură*,	
Lui Memmius, care-ai voit, zeiță,	
Oricînd mai sus ca alții să se-nalțe,	40
Încununat cu daruri întru toate.	

Deci tu cu-atîta mai virtos, o, zee,	
Dă farmec veșnic graiurilor mele!	
Iar trebile războiului într-asta*	
Pe mări și pe uscaturi, pretutindeni,	45
Tu fă-le să adoarmă liniștite!	30
Căci numai tu poți ajuta cu pacea	
Pe muritori: războaiele cumplite	
Le poartă Marte, zeul cel puternic	

- 50 În arme, care-adesiori s-aruncă
 La tine-n brațe, doborât de rana
 Cea veșnic-a iubirii: cu grumazu-i
 35 Rotund lăsat pe sînul tău, nălțîndu-și
 Spre tine ochii dornici, el te soarbe
 55 Cu ochii și te jînduie pe tine;

- Răsufletu-i fierbinte i s-atîrnă
 De gura ta. Pe-acesta tu, zeîto,
 Cum stă culcat pe spate, înfășoară-l
 Cu trupul tău cel sfînt și dulci cuvinte
 60 Șoptește-i tu din gură, preamărito,
 40 Și cere-i pacea pentru Roma noastră!

Căci eu nu pot cu inima-mpăcată*
 Să cînt natura-n zile de restriște
 Și nici ilustrul Memmius nu poate
 În vremuri ca aceste să nu vie 65
 În ajutorul tuturor.
 (Iacună)

Subiectul
 poemel

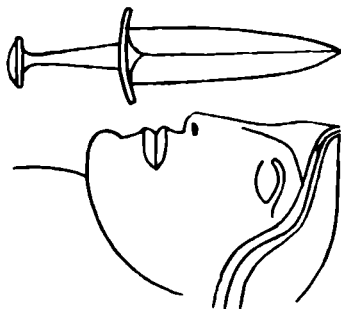
Ș-acuma, 50

Lipsit fiind de orice grijă, pleacă
 Urechea ta și agera ta minte
 La-nvățătura cea adevărată!
 Mai înainte de-a le înțelege, 70
 Să nu cumva să lepezi de la tine
 Și să disprețuiești aceste daruri,
 Cu zel statornic rînduite ție!
 Căci eu acum voi începe-a-ți spune
 De-a cerului ș-a zeilor făptură, 75
 Și-ți voi dezvălui ce sînt atomii, 55
 Din care firea le urzește toate
 Și spor le dă și hrană, și în care,
 Cînd toate pier, le-ntoarce iar pe toate.
 Cînd noi vorbim de ei, le zicem încă 80
 „Materie“ și „germeni“ și „semințe“,
 Ba-i mai numim pe el și „corpuri prime“, 60
 Căci toate sînt dintr-înșii zămislite.
 Cînd ticăloasă viața omenească
 Zăcea pe-acest pămînt ingenuncheată 85
 Sub ochii tuturor de povara
 Religiei, ce-și arăta din ceruri*
 Hidosu-l cap, amenințînd pe oameni, 65
 Un grec întîi și-ntîi luă-ndrăzneală*
 Și ochii lui cel muritori spre dînsa 90
 Îi ridică și-i stete împotrivă.
 Nici basmele cu zeli și nici fulgerul

Nu l-au oprit, nici bubuitul cerului;
 Ba ele i-au aprins mări tare-n inimă
 70 Dorința lui cea aprigă să sfarâme
 95 Zăvoarele la porțile naturii!
 Deci birui puterea minții sale:
 El s-avîntă departe, pînă dincolo
 De zidurile-nflăcărate-a'lumii*,
 100 Și străbătu cu gîndul și cu mintea*
 75 Imensul tot. De-acolo el se-ntoarse
 Învîgător și ne vesti ce lucru
 Se poate naște și ce nu se poate,
 Și cum pe lume orice lucru are
 105 Putere țarmurită de la fire
 Și piatră de hotar, adînc înfiptă.
 La rîndul ei, religia fu, astfel,
 Călcată în picioare și strivită*,
 80 Iar biruința lui ne face una
 110 Cu cerul! — Însă mie-mi este teamă*,
 Să nu cumva să crezi că tu acum
 Îmbrățișezi o împie doctrină
 Și mergi pe drumul crimei. Dimpotrivă,
 Religia a fost aceea care
 115 Urzi nelegiuiri și fapte impii.
 Așa au pîngărit în Aulis capii*
 Danailor, ei, lamura vitejilor*,
 85 Altarul zinei Trivia cu sîngele*
 Ifianăsei. Cînd pe-a'ei cosițe
 120 I-au pus fecioarei panglica de lînă,
 Ce-l atîrna de-o parte și de alta,
 Pe amîndoi obrazii, și cînd dînsa
 Văzu mîhnit pe-al ei părinte-n fața
 Altarului cum stă, și lîngă dînsul
 90 Cum preoții își tot ascund jungherul,
 125

Jungherea
 Ifigeniei

Și, la vederea ei, cum lumea varsă
Rfu de plînsori, de spaimă amuțită,
Plecînd genunchii ea căzu-n țărînă.
Sărmana! Ce putea să-i folosească

În clipa ceea că-i zisese tată	130
Lui Agamemnon, cea dintii? Pe brațe	
Au ridicat-o oamenii și-n tremur	95
Au dus-o la altar, nu ca să fie,	
După-mplinirea datinelor sfinte,	
Cu cîntece de nuntă petrecută,	135
Ci, chiar în timpul nunții ei, să cadă	
Drept jalnică, nepîngărită jertfă,	
De mîna pîngărit-a unui tată,	
Și numai pentru ca să aibă flota	
Ieșire fericită-n largul mării!	100
La cite crime n-a-ndemnat religia!	140

Trebuie să studiem natura sufletului, Dar poate într-o bună zi tu însuși
Vei căuta să te desparți de mine,
Înspăimîntat de zisele poezilor,

spre a nu
ne lăsa
infricoşaţi
de născocirile
poetilor

- 145 Şi te vei da bătut: ei multe basme
Pot născoci; şi ele pot să-ţi zdruncine
- 105 Temeiurile vieţii şi-nfricându-te
Să-ţi tulbure şi toată fericirea.
Cu drept cuvînt! Căci oamenii să vadă
- 150 Că suferinţele tot au un capăt,
Ei ar putea să-nfrunte-ale poetilor
Ameninţări deşarte şi eresuri.
Acuma însă nu e cu putinţă,
- 110 Nu-i chip să mi te-mpotriveşti, fiindcă
- 155 Şi după moarte trebuie-a te teme
De nişte chinuri veşnice; aceasta,
Fiindcă nu se ştie ce e sufletul:
Se naşte el cu noi, ori, dimpotrivă,
Pătrunde-n corp la naştere şi piere
- 160 Cu noi o dată, destrămat de moarte,
- 115 Sau, poate, -n bezna iadului se duce,
În hăurile cele fără margini?
Ori, încă, din porunca cea zelască,
În alte animale se strămută,
- 165 Cum a cîntat şi Ennius al nostru*,
Care-a adus întîi din Heliconul*
Cel desfătat cununa poeziei
De-a pururi verde, ca să fie pururi
Slăvită la italicele naţii.
- 170 Cu toate-aceste, Ennius mai spune
- 120 În versurile lui nemuritoare
Că sînt şi Aherontice ținuturi*,
Pe unde n-ajung trupurile noastre,
Nici ale noastre suflete, ci numai
- 175 Nişte ciudate, palide vedenii.
De-acolo spune el că dinainte-l*
Veni năluca lui Omer cel pururi

	În floarea lui, care-ncepu să verse	125
	Plînsori amare și să-i dezvelească	
	Ascunsurile firii. Drept aceea,	180
	Noi trebuie să ne dăm bine seama	
	De cele care sînt deasupra noastră,	
	Cum merg pe boltă soarele și luna,	
	Și ce putere mină orice lucru	
	Aice, pe pămînt, dar mai cu seamă	185
	Să ispitim și să vedem din ce sînt	130
	Alcătuite sufletul și mintea*	
	Și ce sînt arătările acele	
	Ce mintea noastră vin s-o înspăimînte	
	Cînd sîntem treji în frigurile bolii	190
	Sau cufundați în somn, de ni se pare	
	Că-l și vedem și-i auzim aieve	
	Pe cei care-au murit ș-a' căror oase	
	De-atîta timp le-acoperă pămîntul.	135
		195
Subiectul e greu de tratat	Eu foarte bine știu că toate-aceste	
	Descoperiri obscure ale grecilor	
	E greu să fie lămurite-n versuri	
	Latine, mai ales că multe lucruri	
	Se cer a fi cu vorbe nouă spuse	
	Din cauza sărăciei limbii noastre*	200
	Ș-a noutății lucrului. Și totuși	
	Virtutea ta și mult doritul farmec	140
	Al dulcii tale amiciei mă-ndeamnă	
	Să sufăr orice trudă și mă face	
	Să stau de veghe-n nopțile senine,	205
	Cercînd cu ce cuvinte, pîn' la urmă,	
	Cu ce poem eu aș putea să-mprăști	
	În mintea ta lumina orbitoare,	
	Pentru ca tu să poți vedea-n lumină	
	Pînă-n adîncuri tainele naturii.	145
		210

Nu razele de soare, deci, nu alba*
Lumin-a zilei trebuie să-mprășteie
Din suflet întunericul și spaima,
Ci observarea, studiul naturii.

**Din nimic
nimic nu
se naște**

- 215 El trebuie să-și leie începutul
De la acest principiu, și anume
150 Că din nimic nimica nu se naște*,
Din vrerea unor zei. Pe oameni frica
Îi ține-așa, pe toți, în frâu, fiindcă
220 Ei văd că multe se petrec deasupra,
În cer, ș-aice, pe pământ, dar cauzele*
Acelor lucruri nu pot să le vadă
Nici într-un chip și din pricina asta
Ei cred că-i mîna zeilor la mijloc.
225 De-aceea noi, cînd vom vedea că-n lume
155 Din chiar nimic, nimic nu poate naște,

Ne-om lămuri mai bine despre ceea Ce vrem să știm, anume: din ce poate Tot lucrul să se nască și cum toate Se-ntîmplă făr-al zeilor amestec*.	230
Ceva dacă s-ar naște din nimica*, Orice s-ar naște din orice: nimica* N-ar mai avea nevoie de sămînță.	160
Din mare ar putea să nască oameni* Și din pămînt solzosul gînt al peștilor, Din cer ar răsări atunce păsări!	235
Cirezi și turme, fiare de tot felul Și țarini ar cuprinde și pustiuri, Tutindinea odraslele-ntîmplării!	
Nici poamele n-ar rămînea aceleași Pe arbori, ci s-ar tot schimba într-una:	240 165
Toți pomii ar rodi atunci de toate. Căci, dacă orice corp n-ar fi să aibă Atomii lui cei urzitori de viață, Cum s-ar putea atunci ca fiecare	245
Să aib-o mumă anumită? Însă, Fiindcă toate nasc din germenii proprii, De-acòlo naște fiecare lucru	
Și iese-ntîi pe țărmerii luminii, De-acòlo numai, unde fiecare	170 250
Își are-atomii, „corpurile prime“. Din toate deci nu toate se pot naște Fiindcă orice lucru are-ntr-însul Puterea lui aparte, creatoare.	
De ce vedem, apoi, că trandafirul* Înfloare primăvara, pe cînd grîiele Se coc în toiul verii, iară strugurii La-ndemnul toamnei, dacă nu fiindcă	255 175
Orice făptură iese la vedere	

- 260 Cînd, după ce s-au îmbinat atomii
La vremea lor, e priincios și timpul,
Și cînd țărîna, plină de viață,
Făr-a se teme de nimica, scoate
Făpturi gingăse la lumina zilei?
- 265 Aceste de s-ar naște din nimica,
180 Oricînd s-ar naște, pe neașteptate,
Și-n alte anotimpuri, căci atunce
N-ar fi atomi, pe care-o vreme vitregă
Să-i poat-opri de la întrulocare.
- 270 Și corpurile de-ar putea să crească*
Din chiar nimica, ele, ca să crească,
Nici chiar de timp n-ar mai avea nevoie
- 185 Pentr-un adaos de atomi, ci pruncii*
Deodată s-ar trezi că-s oameni tineri,
275 Și din pămînt ar răsări copacii
De-a gata și s-ar înălța în aer!
Dar, după cum e-nvederat, nimica
Din toate-aceste nu se-ntîmplă-n lume,
Ci toate cresc încet, cum e și lucru
- 280 Firesc să fie, din anume germenii
190 Și-n timp ce cresc, rămîn aceleași toate.
Așa că tu prea bine poți cunoaște
Că din sămînța lui își trage hrana
Și crește orice corp. — Să mai adaugi
- 285 Că, fără ploi la timpul lor, pămîntul
Nu poate să mai dea plăcute roade,
Nici animalele, lipsite astfel
De hrana lor, nu-și pot păstra viața
- 195 Și nici nu pot să-și veșnicească neamul.
- 290 Deci mai curînd te poți pleca a crede
Că mulți atomi comuni sînt multor corpuri,
Cum literele sînt, la fel, comune

Cuvintelor, decît să crezi că poate
Făr' de atomi vreun lucru să existe.

De ce, pe urmă, n-a putut natura* 295

Pe om așa de mare să-l zidească,
Încît prin vad să poată trece marea, 200

Cu mîna să dezbine munți nămornici
Și viața lui să biruiască secolii?
Fiindcă unui corp, spre a se naște, 300

I-i dată o materie-anumită,
Din care-i hotărît de mai-nainte

Ce poate să se nască. — Zi mai bine
Că din nimic nimica nu se naște, 205

Căci toate au nevoie de-o sămînță*,
Din care să se nască și să iasă
La mulcomele adieri de vînturi. 305

Fiindcă locurile arătore
Sînt mai de preț decît niște pîrloage
Și dau mai bune roade muncii noastre, 310
E-nvederat că în pămînt sînt germenii 210

Pe care noi îi facem să răsară,
Mănoase brazde răsturnînd cu plugul
Și afinînd pămîntul; dacă n-ar fi
Într-însul germenii, ai vedea că toate 315
Se fac cu mult mai bune de la sine
Și încă fără de trudirea noastră.

Adaugă la asta că natura* 215

Le-ntoarce în atomii lor pe toate
Și în nimic nimica nu preface. 320

Căci pieritor de-ar fi ceva să fie
Chiar pe de-a-ntregul, orice corp atunce
Din ochii noștri ar pieri deodată:

Nici de-o putere n-ar mai fi nevoie,
Ca să desfac-a lui alcătuire 325

Nimic
nu se
întoarce
în nimic

- 220 Și să-i dezbine părțile. Cum însă
Urzite din atomi eterni sînt toate,
Natura nu îngăduie pieirea
Nici unui lucru pînă nu se iscă
- 330 O forță-n calea lui, ca să-l fărîme
Izbind în el, ori să pătrundă-nuntru,
Prin golurile lui, și să-l destrame.
- 225 Și dacă timpul, nimicind de-a binele
Tot ceea ce din ochii noștri piere
- 335 De bătrînețe, ar distruge toată
Materia, atunci de unde Venus
Ar mai aduce la lumina vieții
Din nou tot soiul de viețuitoare?
De unde le-ar mai da pămîntul meșter
- 340 La fiecare hrană și adaos?
- 230 Și apele ce vin de pe departe,
Izvoarele din însuși fundul mării
Din ce-ar putea să mai hrănească marea?
Din ce eterul să hrănească stelele?
- 345 Căci tot ce e din fire pieritoare
Ar fi pierit neapărat cu totul
În vecii nesfîrșiți de mai nainte.
Deci, dac-au fost în vremea cea trecută
- 235 Atomi din care să se facă iarăși
- 350 Această lume, fără îndoială
Nemuritori ei sînt; și deci nimica
Nu poate să se-ntoarcă în nimica.
Apoi, aceeași cauză, -aceeași forță
Le-ar nimici pe toate deopotrivă,
- 355 De n-ar fi o materie eternă,
Ca să le țină astfel, închegate
- 240 Mai mult ori mai puțin. Atinsul numai
Ar fi destulă pricin-a pieirii:

Căci nefiind în nici un corp, atunce,	
Substanță fără moarte, orice forță	360
Ar fi de-ajuns ca să destrame corpul.	
Cum însă nu la fel de strîns se leagă	
Atomii între sine, și fiindcă	
Materia e veșnică, de-aceea	245
Rămîn întregi și corpurile pînă	365
Le-ntîmpină o forță-așa de aprigă,	
Încît le poate desfira urzeala.	
Deci în nimic nimica nu se-ntoarce,	
Ci toate se destramă și-n corpusculii	
Materiei se-ntorc. Ș-acum, la urmă:	370
Pier ploile-n pămînt atunci cînd Tatăl*	250
De sus, Eterul, le sloboade-n sînul	
Țărînei mame, dar, te uită, -n urmă	
Răsar pe cîmpuri holdele-aurite	
Și ramurile-nfrund și cresc copacii	375
Și-ndată iată-i încărcăți de roadă!	
De-aici își trage hrana lui, pe urmă,	
Și gîntul nostru omenesc ș-al fiarelor;	
De-aici vedem cum înfloresc cetățile	255
De roiuri de copii și cum răsună	380
De peste tot pădurile-nfrunzite	
De ciripit voios de păsărele!	
Și tot de-aici, pe pajiștea cea grasă	
Își culcă trupul oile-ncălate:	
Un rîu spumos de lapte alb le curge	385
Din ugerele pline și pe iarbă	
Se joacă mieii firavi de picioare	260
Și zburdă, amețiți de lapte proaspăt.	
Deci nu cu totul piere tot ce pare	
Că piere, căci natura dintr-un lucru	390
Tocmește altul: ea nimic nu lasă	

Pe lume să se nască, fără numai
 Din moartea altui corp. — Ş-acum, fiindcă*
 265 Ți-am arătat că lucrurile nu pot
 395 Să nască din nimic și nici, născute,
 Să se întoarcă în nimica iarăși,
 Ca nu cumva să-ncepi a nu mai crede
 În ce-ți spun eu — și asta căci atomii
 Nu-i poți vedea cu ochii —, ia aminte
 400 Ce corpuri trebuie să spui tu însuși
 270 Că au ființă fără să se vadă*.
 Întii e vîntul: el, cînd se stîrnește,

Învăluie noianul și cufundă
 Corăbiile mari, alungă norii
 405 Și-n repede vârtej gonind pe cîmpuri,
 Răstoarnă arbori mari; a lui suflare
 275 Dărîmă codrii, biciuiește munții:
 Așa-i de mînios, de groaznic vîntul,
 Și urletu-i așa e de sălbatic
 410 Și de amenințător! Sînt dar, desigur,
 Și vînturile corpuri nevăzute,
 Ce mătură și mare și uscaturi
 Și norii de pe cer, și-ntr-un năprasnic,
 Pustietor vârtej le duc cu ele!

Și ele curg și fac prăpăd asemeni	280
Cu apa unui râu, cînd fără veste,	415
Umflat de ploi și de puhoai grele	
Ce vin din culmi de munte, el se varsă,	
Tirînd la vale crengării și arborii	
Nici podurile cele tari atunce	285
Nu pot opri minia apei, care	420
Năvalnică tot vine: -așa de tare	
Izbește râul, tulbure de ploaie,	
În stăvilare și cu vuiet groaznic	
Surupă stăvilarele și-n valuri	425
Rostogolește stane mari de piatră	
Și tît răstoarnă-n calea lui! Desigur	
Tot astfel vin și viforele vîntului.	290
Și ele, ca și râul cel puternic,	
Cînd se aștern să sufle în vreo parte,	430
Împing tot înainte, tît răstoarnă	
Și dau năvală-ntruna și-n vîrtejuri	
Întortocheate, -n sorburi rotitoare,	
Iau tît din drumul lor și duc cu ele.	
Deci, înc-o dată, sînt și ele corpuri	295
Ce nu se vîd: la faptă și la fire	435
Doar vînturile se găsesc asemeni	
Cu rîurile cele mari, pe care	
Aieva le vedem cu ochii noștri.	
De-asemeni, feluritele mirosuri*	440
Noi le simțim, dar nu vedem că ele	
Vin pîn' la nări; noi nu vedem căldura,	300
Nici frigul nu-l putem cu ochii prinde*,	
Nici sunetele n-avem obiceiul	
Să le vedem, deși aceste toate	445
E ne-ndoios că sînt și ele corpuri,	
Fiindcă pot izbi a'noastre simțuri:	

- Căci numai corpurile pot atinge
Și numai ele pot să fie-atinse.
305 La fel, niște veșminte atîrnate*
450 Pe malul mării care frînge valul
Se umezesc: întinde-le la soare,
Și ele se usucă; dară nime
Cu ochii n-a văzut nici cum pătrunde
455 Și nici cum iese apa, la căldură.
Ea dar se-mparte-n părți de tot mărunte,
310 Pe care ochii nu pot să le vadă.
Ba după curgere de ani de zile
Chiar și inelul, de-l tot porți pe deget*,
460 Se face mai subțire pe dinuntru,
Iar picătura găurește piatra;
Brăzdarul cel încovoiat al plugului.
Cu toate că-i de fier, tot se tocește
Pe nevăzute; lespezile străzii
315 Noi le vedem că-s roase de picioarele
465 Mulțimii, iar statuile de-aramă
De pe la porți arată mîini tocite
De sărutarea deas-a trecătorilor!
Prea bine noi vedem că toate-aceste,
470 De vreme ce se rod, se micșorează;
320 Dar ce corpusculi se desprind din ele
În orice clipă, firea cea pizmașă
Nu-ngăduie să vadă ochii noștri.
Oricît de mult ți-ai încorda privirea,
475 Nu poți vedea ce spor pe nesimțite
Dă corpurilor zi de zi natura,
Silindu-le încet, încet să crească;
Nu poți vedea nici ceea ce se mistule
325 De slăbiciune și de bătrînețe,
480 Nici cît mănîncă-n fiecare clipă

Poetul
dovedește
existența
vidului

Din stîncile ce stau să cadă-n mare
Săratul val. Natura deci lucrează
Cu mici corpusculi, nevăzuți de nime.
Cu toate-aceste, tot nu este numai
Materie compactă pretutindeni, 485
Deoarece și vid există-n corpuri*. 330
Să știi aceasta îți va prinde bine
La multe lucruri: nu vei merge-ntruna
Pe căi greșite, pururi șovăielnic,
Tot ispitind la rînduiala lumii 490
Și făr-a crede-n vorba mea. Deci este
Un loc deșert și gol, pe care nu-l poți
Cu mîna pipăi. De n-ar fi golul,
Nimic nu s-ar putea mișca în lume, 335
Deoarece materia e-o piedică, 495
Tăria ei în orișice clipită
Și-n orice corp ar fi atunci de față:
Nimica n-ar putea păși-nainte,
Căci nu s-ar trage înapoi nimica.
Dar noi vedem cu ochii cum se mișcă 500
Pe mări și pe pămînt și sus, pe boltă, 340
Atîtea corpuri, fel și chip: aceste,
De n-ar fi-n lume vid, ar fi lipsite
De mersul lor cel zbuciumat, ba încă
Nici nu s-ar fi născut de loc, fiindcă 505
Materia, compactă pretutindeni,
Ar fi rămas într-un repaus veșnic. 345
Chiar corpurile, oricît de solide
Le-ai socoti, din ceea ce-ți voi spune
Tu vei vedea că au și ele goluri: 510
Prin ale peșterilor stînci se strîcură
Fluidul curgător al apei limpezi
Și toate plîng șiroaie mari de lacrimi;

- 350 Mîncarea în tot corpul animalelor
515 Se-mprăştie; copacii cresc, fac roade
La timpul lor, fiindcă-ntr-înşii mustul
Din rădăcini adînci în sus se urcă
Prin trunchiuri, peste tot, în toate crengile.
Dar sunetele! înlăuntrul caselor
520 Străbat prin ziduri, trec zburînd prin ele,
355 Iar frigul pîn' la oase te pătrunde.
Nicum tu n-ai putea să vezi aceasta,
De n-ar fi goluri la mijlîc, prin care
Să poată trece toate-aceste corpuri.
525 De ce-n sfîrşit vedem că sînt şi lucruri
Mai grele decît altele, cu toate
Că-s tot aşa de mari? Căci, dacă este*
360 Şi într-un ghem de lînă tot atîta
Materie, cît este-ntr-o bucată
530 De plumb, ar trebui ca amîndouă
Să cîntărească tot atît, fiindcă
Materia le trage-n jos pe corpuri,
În timp ce vidul n-are greutate.
Deci, lucrul care-i tot aşa de mare,
535 Dar vezi că-i mai uşor, el însuşi spune
365 Că are-ntr-însul gol mai mult; acela
Care-i mai greu, că are-n el mai multă
Materie şi goluri mai puţine.
Există dar fără-ndoială-n corpuri
540 Ceea ce noi cercăm cu mintea noastră
Iscoditoare: vidul, cum îi zicem.
370 Dar, pentru ca din drumul adevărului
Să nu te-abaţi, eu sînt silit să-ntîmpin
Părerea celor care spun că apa
545 Le face loc la peşti, solzoasa ginte,
Şi umede cărări ea le deschide,

Fiindcă peștii lasă-n urmă locuri
În care apa ce se dă în lături,
Tot ea, îndată, năvălește iarăși:
La fel spun ei că pot să-și schimbe locul 550

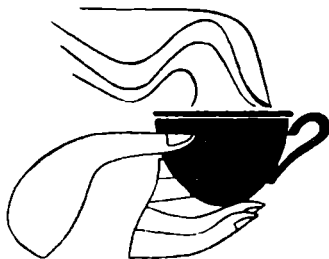

Și că se pot mișca și alte corpuri, 375
Cu toate că-mprejur e plin tot locul.
Aceasta-i socoteala pe de-a-ntregul
Greșită: unde să se ducă peștii,
De nu le face apa loc? Și unde 555
Să se mai tragă apa, dacă peștii 380
Nici nu se mișcă? Deci, din două, una:
Ori nu se mișcă nici un corp, ori trebuie
Să spui, atunci, că e și vid în corpuri
Și că mișcarea de la el se trage. 560
Și, în sfârșit, când două corpuri plane,
Izbindu-se, numaidecît răsaltă,
Fără-ndoială trebuie ca aerul 385
Să umple iâr tot golul ce se face
La mijloc, între cele două corpuri. 565
Dar orișicît ar fi să năvălească
De iute adierile de aer,
Nu vor putea aceste să cuprindă
Tot locul dintr-o dată: ele trebuie
Treptât să-l umple, și pe urmă numai 570
Să pună stăpînire pe tot locul. 390
De crede cineva că în clipita
Cînd cele două talere răsaltă,

Aceasta se întâmplă din pricină*
 575 Că aerul întâi se condensează,
 Acela se înșal-amar: atunci
 Se face-un vid ce nu era înainte,
 Iar cel abia făcut se umple iară.
 395 Nici nu se poate aerul în felul
 580 Acesta condensa; chiar să se poată
 Eu cred că fără vid nu-i cu putință
 Ca el în sine însuși să se tragă
 Și într-un loc grămadă să se facă.
 De-aceea dar, oricât ai pune pricini,
 585 Oricât ai sta la cumpănă, tu trebuie
 Să recunoști că este vid în lucruri.
 400 Eu ți-aș putea aduce multe alte
 Dovezi, ca să te fac să-mi dai crezare,
 Dar minții tale agere aceste
 590 Puține îndrumări i-ajung: tu singur
 Le vei putea afla pe celelalte.
 Căci, după cum copoii cu mirosul
 405 Găsesc culcușul coperit de frunze
 Al fiarei ce cutreieră prin munte,
 595 Îndată ce-au putut să-i dea de urmă,
 Așa și tu, în astfel de probleme,
 Prin tine însuși vei putea, tu singur,
 Să vezi cum toate ies una din alta
 Și să pătrunzi în tainițele firii,
 600 Spre-a scoate adevărul la lumină.
 410 Iar de ți-i lene ori te dai în lături,
 Îți pot promite-acum, pe loc, aceasta:
 Din inima mea plină și din rostul
 Cel dulce-al meu va curge, valuri, valuri,
 605 Sorbită din izvoare mari, o, Memmius,
 Învățătura mea, și vai! mi-i teamă

Poetul
 i-ar putea
 da lui
 Memmius
 încă mul-
 te alte
 dovezi
 despre exis-
 tența
 vidului

- 640 Ceva prin sine însuși, care, dacă
 Va fi supus atingerii chiar numai
 Cît de puțin și de ușor, va crește
 Noianul de materie din lume
- 435 Și i se va adăugi întregului
- 645 C-un spor mai mic, mai mare (numai fie!);
 Iar dacă nu va fi supus atingerii
 Și dac-acel ceva din nici o parte
 Nu va putea împiedica un lucru
 Să treacă-n mersul lui prin el, atunce
- 650 Va fi chiar locul gol ce-i zicem „vidul“.
- 440 Apoi, tot lucrul ce prin sine însuși
 Va exista va trebui să fie
 Sau în lucrare, el, sau, dimpotrivă,
 Supus lucrării celorlalte corpuri,
- 655 Sau, dacă nu, atunci așa să fie,

- Încît să poată corpurile-ntr-însul
 Să-și aibă locul lor și să se miște.
 Dar a lucra ș-a suferi lucrarea
 Altcuiva, nimic n-o poate face
- 660 Decît un corp; de-asemenea, nu poate

Să dea un loc decît deşertul, vidul!
 Afară dar de vid şi de materie, 445
 Nu-ncape-a treia fire între corpuri:
 Sub simţurile noastre ea nu cade,
 Şi nici cu mintea n-o putem cuprinde. 665

**Insuşiri
 inseparabile
 şi însuşiri
 accidentale
 ale materiei
 şi ale vidului** Încolo, tot ce è şi are-un nume*
 Tu vei vedea şi vei găsi tu însuţi
 Că-l sau legat de cele două lucruri,
 Sau e-o-nsoşire-a lor întîmplătoare. 450
 Legat de ele-i tot ce nu se poate 670
 Nici despărţi cumva şi nici desface,
 Decît cu nimicirea lor deplină:
 Aşa e greutatea unei pietre,
 Căldura focului, -curgerea apei,
 Atinsul orişicărui corp, nu însă 675
 Ş-al vidului. Din contra, sărăcia 455
 Şi bogăţia, pacea şi războiul,
 Robia, libertatea, tot ce vine
 Sau pleacă, -n vreme ce natura corpului
 Rămîne neatinsă, toate-aceste, 680
 Cum e şi drept, de obicei noi zicem

**Timp nu
 există
 prin sine
 însuşi** Că-s numai nişte „întîmplări“. — De-ascmeni,
 Nici timp prin sine însuşi nu există:
 Din lucrurile înseşi se desprinde* 460
 Ideea şi a tot ce-a fost odată, 685
 Ş-a ceea ce-l acum sau va să fie.
 Şi trebuie s-o spunem: nu e nimeni
 Să simtă timpul despărţit de lucruri,
 De-a lor mişcare şi de-al lor repaus.
 Atunci cînd unii spun: „fiica lui Tindar* 690
 A fost răpită, ginţile troiene 465
 Învinse-n luptă“, să luăm aminte:
 Să nu ne facă ei cumva a zice

Că faptele aceste au ființă
 595 Prin ele înseși chiar, fiindcă timpul
 Care-a trecut și nu se mai întoarce
 I-a mistuit pe oamenii aceia,
 A'căror fapte de mai sus sînt numai
 Niște-ntîmplări a'lor. Căci tot ce-n lume
 470 S-a întîmplat cîndva se poate spune
 700 Că-i întîmplarea și a unor oameni,
 Dar și a unor locuri anumite.
 Într-un cuvînt, de n-ar fi fost materia
 Din corpuri și nici spațiul sau locul
 705 În care toate se petrec, văpaia
 Iubirii, întetită de frumsețea
 Tindăridei și care-ncinse pieptul
 Lui Paris, frigianul, niciodată*
 475 N-ar fi aprins acele lupte crunte,
 710 Acel vestit război, și nici din calul
 De lemn n-ar fi ieșit în timpul nopții
 Și de Troieni pe-ascuns feciorii grecilor,
 Să deie foc Pergamului. Și astfel*,
 Tu poți vedea că faptele trecute
 715 Nu sînt prin ele înseși, nu există
 480 Ca niște corpuri, nici nu au ființă
 Cum are vidul: mai curînd poți spune
 Că-s numai întîmplări ale materiei,
 Precum și ale locului acelui
 720 În care se petrece orice lucru.
 Materia cuprinde-ntîi atomii,
 Pe urmă, corpurile întocmite
 Din îmbinarea acestor „primordii”.
 Nici o putere însă de pe lume
 485 „Primordiile” nu le poate stinge*:
 725 Tăria lor învinge pîn'la urmă!

**Structura
atomilor**

Și totuși pare lucru greu a crede	
Că printre corpuri poți găsi vreunul	
Să fie chiar compact: cerescul fulger	
Și, tot asemeni, zgomotul și vocea	730
Nu vezi cum trec prin zidurile caselor?	
Și fierul se-nroșește-n foc, iar stincile*	490
Sar pretutindeni în bucăți, pătrunse	
De-a focului sălbatică putere.	
În foc tăria aurului, frîntă,	735
Ca apa curge; bronzu-nvins de flăcări	
Ca sloiul cel de gheață se topește!	
Căldura, frigul care te pătrunde,	
La fel trec prin argint, căci pe-amîndouă	
Noi le simțim cînd ținem cupa-n mînă	495
Și ni se toarnă-n cupă apă limpede*.	740
Nimic nu pare deci compact să fie.	
Fiindcă însă dreapta judecată	
Ș-a lucrurilor fire mă silește	
Să spun că lucru-i altfel, ia aminte:	745
Îți voi adevveri-n puține versuri	
Că sînt aievea corpi, dintr-o materie	
Compactă și eternă, despre care	500
Noi zicem că-s principiile, germenii,	
Din care-i lumea cea de azi făcută.	750
Întîi, fiindcă am găsit că este	
O îndoită fire, două lucruri	
Cu totul neasemenea-ntre ele,	
Materia și vidu-n care toate	505
Se mișcă, amîndouă-aceste-trebuie	755
Neapărat să fie elemente	
Prin ele înseși, fără să s-amestece	
Ele-n de ele, căci acolo unde	
E spațiu gol sau vid, cum îi mai zicem,	

- 760 Nu e materie, și unde este
Materie, nu este vid, nu-i spațiu.
- 510 Există „corpuri prime“, deci solide
Și fără vid. Apoi, fiindcă este*
În corpurile cele plăsmuite
- 765 Și vid, în jurul lui desigur trebuie
Să fie o materie solidă:
Căci, dacă judeci bine, nu poți spune
De-un corp că are vid ascuns înuntru
Fără să spui că tot ce-nchide vidul
- 515 E-un element solid. Acesta însă
770 Nu poate fi decît o-ntrulocare
De-atomi, în stare, singură, să-nchidă
Deșertul cel din corpuri. Așadară,
Alcătuită din atomii sòlizi,
- 775 Eternă poate fi numai materia,
Căci toate celelalte se destramă.
- 520 Apoi, de n-ar fi gol sau vid niciunde,
Un tot solid ar fi întreaga lume;
Iar dacă n-ar fi niște corpi anume,
- 780 Să umple toate locurile-acele
Pe care ei acuma le ocupă,
Un spațiu vid ar fi tot universul!
Deci corp și vid sînt fără îndoială*
Deosebite și urmează-n lume
- 785 Cînd unul, cînd cellălt, căci universul
525 Nici numai vid, nici numai corp nu este.
Deci dar există niște corpi anume,
Ce pot cu plinul lor să curme golul.
Aceștia, de lovituri de-afară
- 790 Nu pot fi sfărîmați, nici înlăuntru
Pătrunși, nici destrămați nu pot să fie,
530 Și nici almintrele distruși: aceasta

Puțin mai sus ți-am dovedit-o ție*.	
Un corp ce n-are vid se vede bine	
Că nu se poate fărîma, nici frînge,	795
Și nici tăia ori despica în două;	
Nici apă el nu ia, nici nu se lasă	
Răzbit de frig, pătruns de foc vreodată,	
Pricini de care toate-s nimicite.	535
Ba și mai mult: cu cît un lucru are	800
Întru vid mai mult, cu-atîta-l macină	
Aceste pricini mai adînc și-l năruie.	
Deci, dacă sînt acele „corpuri prime”,	
Așa cum arătai mai sus, solide	
Și fără vid, atunce ele trebuie	805
Să fie și eterne. Și de-alminteri,	
De n-ar fi fost materia eternă,	540
De multă vreme toate în nimica	
S-ar fi întors, și iarăși din nimica	
S-ar fi născut tot ce vedem. Eu însă	810
Ți-am arătat mai sus că din nimica	
Nimic nu poate naște și că ceea	
Ce s-a născut o dată nu se poate	
Întoarce în nimic: de-aceea, dară,	
Dintr-o substanță fără moarte trebuie	815
Să fie corpii urzitori ai lumii,	545
În care toate să se poată-ntoarce	
În ceasul de pe urmă, ca să fie	
De-a pururi o materie, din care	
Făpturile să se-nnoiască iară.	820
Deci dar, atomii sînt solizi și simpli*:	
Alminteri ei nu pot să se păstreze	
De-a pururea, și să-nnoiască-ntr-una,	
Din vecii nesfîrșiți, făptura toată.	550
Ș-apoi, de n-ar fi pus natura capăt*	825

- Fărîmițării lucrurilor, astăzi
 Așa de mici ar fi, mîncați de vremea
 Care-a trecut, corpusculii materiei,
 Încît nimica zămislit dintr-înșii
- 830 De la un timp anume n-ar ajunge
 555 Pîn-la sfîrșitul vieții, căci mai iute
 Vedem că poate-un corp să se destrame,
 Decît din nou să se alcătuiască.
 De-aceea, tot ce lungă veșnicie,
- 835 Tot ceea ce atît amar de vreme
 Ar fi fărîmițat și, pînă astăzi,
 Ar fi distrus și destrămat într-una,
 N-ar mai putea din nou să se tocmească
- 580 În vremea ce-i rămîne. Dimpotrivă,
 840 Soroc statornic i s-a pus, desigur,
 Fărîmițării, căci vedem prea bine
 Că orice lucru se tocmește iară,
 Și fiecărei specii i se dete
 Un timp anume hotărît, în care
- 845 Să poat-ajunge-n floarea vieții sale.
 Să mai adaugi că, deși corpusculii
 565 Materiei sînt chiar compacți, fiindcă
 În corpuri e și vid, îți poți da seamă
 Și corpurile moi cum iau ființă,
- 850 Pămîntul, apa, aerul și focul,
 Și care-i forța ce le cîrmuiește.
 Principiile lucrurilor însă
- 570 De-ar fi să fie moi, n-ai înțelege
 Din ce se poate naște fierul, stînca:
- 855 Natura lor ar fi atunci lipsită
 De la-nceput de-orice temelle.
 Atomii dară sînt solizi și simpli,
- 575 Și din împreunarea lor mai strînsă

Orice se face mai compact, mai tare. Chiar dacă nu i s-ar fi pus un capăt Fărîmîţării corpurilor, încă	860
Ar trebui să fi rămas ş-acuma Din veşnicie, pentru orice lucru, Atomi scăpaţi de orice vătămare.	580
Dar dac-aşa sînt ei, că se fărîmă La nesfîrşit, cum au putut ei oare*	865
Să dăinuiasc-o veşnicie-ntreagă, Fiind, de-a lungul veacului, într-una Loviţi de lovituri nenumărate?	
Nu se împacă una cu cealaltă!	870
Şi, în sfîrşit, fiindcă-n orice specie Şi creşterea şi viaţa au o margine,	585
Fiindcă tot ce poate fiecare Şi ce nu poate-i hotărît prin legile Naturii, şi nimica nu se schimbă,	875
Ba, dimpotrivă, toate sînt statornice, Încît şi păsările cele felurite Din neam în neam arată că au, toate,	
Pe trupul lor aceleaşi semne proprii,	590
De-aceea şi materia din corpuri	880
Fără-ndoială trebuie să fie Neschimbătoare: de-ar putea atomii Să fie-nvinşi cumva, să-şi schimbe firea,	
Nu s-ar putea să hotărâşti ce lucru Se poate naşte şi ce nu se poate,	885
Nici cum pe lume orice lucru are Putere ţarmurită de la fire Şi piatră de hotar adînc înfiptă;	595
Nici s-ar putea ca rînduri de fiinţe Din neam în neam, de-atîtea ori, să albă	890
Acceaşi fire, viaţă şi năravuri	

Ș-aceleași chiar mișcări ale părinților.
Deoarece, apoi, și în atomul*
600 Pe care nu-l vedem cu ochii, este
895 O culme — cea din urmă — a micimii*,
Aceasta n-are părți fără-ndoială:
Făptura ei nu poate fi mai mică*.
De sine stătătoare niciodată
Ea n-a fost, nici nu va putea să fie,
900 Fiindcă-i partea altui lucru, prima*
Și unica; apoi, înlănțuite,
605 Și alte părți asemenea, și altele,
În ceată deasă împlinesc făptura
Atomului. Aceste părți, fiindcă
905 Prin ele înseși nu pot să existe,
Neapărat că trebuie să fie
Legate strâns într-un întreg, din care
Nimic să nu mai poată să le smulgă.
Deci dar atomii sînt solizi și simpli!
910 Ei sînt compacți: acele părți mărunte
610 Se țin în ei legate strâns; ei însă
Nu s-au format nicicum din imbinarea
Acelor părți. A lor simplitate
Eternă este — aceasta li-i tăria!
915 Din ei nimic natura nu dă voie
Nici să se ia, nici să se micșoreze:
Ea-i ține ca semințe pentru lucruri.
615 Pe ling-aceasta, de n-ar fi un minimum*,
Chiar corpurile cele mai mărunte*
920 Din infinite părți ar fi făcute,
Fiindcă jumătatea jumătății
Ar mai avea și ea o jumătate:
Nimica n-ar mai pune-atunce capăt
Fărîmițării. Dară, între lucrul*

Cel mai mărunț și universul mare	925
Ar mai putea fi vreo deosebire?	
Nici una! Căci, oricât ar fi acesta	620
De infinit, și cele mai mici corpuri	
Ar fi alcătuite deopotrivă	
Din părți tot infinite. Judecata	930
Cea dreaptă își ridică însă glasul	
Și spune că nu poate mintea noastră	
Să cread-așa ceva. De-aceea, dă-te	
Bătut acuma și mărturisește	
Că sînt micimi ce nu-s din părți făcute	625
Și care au făptura cea mai mică.	935
Fiindc-aceste sînt, mărturisește	
Că și atomii sînt solizi și veșnici.	
Dacă natura, creatoarea lumii,	
Pe toate le-ar sili să se destrame	940
În „părțile cele mai mici“, atunci	
Ea din aceste părți n-ar fi în stare	
A mai urzi nimic pentru că ele,	630
De părți fiind lipsite-n întregime,	
Nu pot avea ce trebuie să aibă	945
Materia cea urzitoare-a lumii:	
Mișcare, greutate și puțința	
De-a se ciocni mereu, de-a se atinge,	
De-a se-mbina-n tot felul între sine:	
Numai așa tot lucrul ia ființă!	950
Drept care, cei ce-au socotit că focul	635
Ar fi substanța lumii și că numai	
Din foc ar fi zidit tot universul	
Au lunecat, cum bine vezi, departe	
De judecata cea adevărată.	955
În fruntea lor e Heraclit: acesta*	
Porni la luptă-ntîi și-ntîi; el este	

Impotriva
cosmogoniei
lui Heraclit
și a altor
filozofi

- Vestit prin limba lui cea încurcată*,
 Mai mult la grecii ușuratici însă,
 960 Decît la cei temeinici, care cată
 640 Să afle adevărul: numai proștii
 Admiră și le place mai cu seamă
 Tot ce ei văd că e ascuns sub vâlul
 Cuvintelor întortocheate; proștii
 965 Le iau de bune toate cîte mîngîie
 Urechile, sunînd frumos din coadă!
 645 Căci eu întreb: cum pot să fie lucruri
 Așa de felurite, dacă numai
 Din foc curat sînt ele zămislite?

- 970 Doar la nimic n-ar folosi că focul
 S-ar face des sau rar, dacă și părțile
 Aceeași fire ar avea pe care
 Și-n întregimea lui o are focul*:
 650 Fiind mai strînse părțile, văpaia
 975 Ar fi mai vie, și fiind mai rare,
 Mai destrămate, ea ar fi mai slabă.
 Nimic mai mult decît atît să nù crezi
 Că poate să se-ntîmple în asemenea*
 Împrejurări, necum să poată naște
 980 Din focul, des ori rar, atîtea lucruri

Așa de felurite. Și mai este	
Ș-aceasta: numai dacă spui că este	
În lucruri vid, numai atunce focul	635
Se poate face des sau rar. Cum însă	
Ei văd că multe lucruri nu se-mpacă*	985
Cu crezul lor și cum li-i fric-a spune	
Că-n lucruri este vid curat, de-aceea,	
Temîndu-se de greu, pierd calea dreaptă,	
Nici văd că, dacă iei din lucruri vidul*,	660
Se condensează toate și se face	990
Din toate-un singur corp, ce nu-i în stare	
Nimic s-arunce repede dintr-însul,	
Așa cum focul cel fierbinte-aruncă	
Lumină și căldură: vezi că focul	
Nu e făcut din părți strîns îmbinate.	995
Iar dacă ei cumva pe altă cale*	665
Socot că focul poate să se stingă*,	
Să-și schimbe firea lui, și dacă cred ei	
Că el o face asta-n întregime,	
Atunci desigur va pieri tot focul,	1000
Se va preface în nimic, și toată	
Făptura din nimica se va naște*.	
Căci dac-un lucru-și iese din hotare	670
Schimbîndu-se, numaidecît aceasta	
E moartea lui: ce-a fost mai înainte,	1005
El nu mai e. Ceva, de-aceea, trebuie	
Nevătămat din corpuri să rămînă,	
Ca nu cumva să ți se-ntoarcă toate	
Cu totul în nimic și din nimica	
Să nască și să prindă iar putere	1010
Noianul cel de lucruri. Deci, fiindcă*	
Sînt anumiți corpusculi ce-și păstrează	675
Aceași fire-n veci și prin a căror	

- Scădere sau adaos și schimbare
1015 A așezării lor își schimbă firea
Și se prefac și corpurile înseși,
Să știi tu bine că acei corpusculi
Ai lucrurilor nu-s de foc: nimica
680 N-ar folosi să se desprindă unii,
1020 Să plece dintr-un corp, să vie alții,
Să-și schimbe unii rînduirea, dacă
Ei și-ar păstra cu toții firea focului.
Tot ceea ce-ar putea ei să creeze
Ar fi tot foc. Eu dar socot că lucrul*
1025 E-așa: sînt corpi a căroră ciocnire,
685 Mișcare, rînduială, așezare
Și formă nasc și focul; dacă însă
Ei ordinea și-o schimbă, — atunci se schimbă
Și lucrul însuși; ei nu sînt asemeni
1030 Nici focului, nici altui lucru, care
Să poată pîn' la simțurile noastre
Dintr-însul să trimită părticele
Și simțurile noastre să le-atingă.
690 Să zici, apoi, că foc e orice lucru
1035 Și că nimic aieve nu există
În lume, decît numal foc, cum zice
Același Heraclit, aceasta-mi pare
Că este cea mai mare rătăcire.
El de la simțuri pleacă, dar se luptă
1040 În contra simțurilor și răstoarnă
Temeiul lor, de care-atîrnă toată
Credința noastră: chiar și lui prin ele
695 Îi este doară cunoscut aceea
Ce el numește foc! El însuși crede
1045 Că simțurile pot cunoaște focul,
Dar nu și celelalte, care nu sînt

Întru nimica mai puțin vădite:
 Aceasta însă mie mi se pare
 O nebunie goală. Unde oare
 Să ne găsim un sprijin? Ce să fie 1050
 Mai sigur decât simțurile noastre?*
 Cu ele-nsemni ce-i fals și ce-i aieve. 700
 Și-apoi, de ce să negi pe celelalte
 Și numai foc să vrei să lași în lume?
 De ce să nu tăgăduiești tu focul*, 1055
 Lăsînd din celelalte pe oricare?
 A afirma și una și cealaltă,
 E-o nebunie, cred, la fel de mare.
 Drept care, cei ce-au socotit că focul 705
 Ar fi substanța lumii și că lumea 1060
 Se poate-alcătui din foc; de-asemeni,
 Acei ce-au zis că aeru-i principiul*
 Creării, ca și cei ce socotiră
 Că lucrurile apa le creează*,
 Ea singură, prin sine însăși numai, 1065
 Sau că pămîntul le urzește toate*
 Și se preface-n orice alte lucruri, 710
 Din drumul drept s-au abătut departe.
 Mai pune și pe cei ce îmbînară
 Stihiiile tot cîte două: focul* 1070
 Cu aerul, și apa cu pămîntul,
 Precum și pe cei care cred că toate
 Din cîteși patru lucruri se pot naște,
 Din foc, din aer, din pămînt și apă. 715
 Așa, printre aceștia din urmă 1075
 Cel mai de seamă este Empedocle
 Din Agrigent, ce l-a născut ostrovul
 Cel cu trei colțuri și cu țărături frînte,
 Pe care-l scaldă împrejur genunea

Impotriva
 lui Empe-
 docle

- 1080 Ionică și, din albastre valuri,
Cu spuma ei amară îl împrășcă:
Năvalnică ea curge prin strîmtoare*
- 720 Și ȕstrovul acesta îl desparte
De țarmurul Italiei. Aice
- 1085 E și Caribda cea pustie, -aice*
Și Etna, care bubuie și-amênință
Din nou mînia flăcărilor sale
Să și-o adune și din nou să verse
Văpăi de foc pe gura lui și iarăși
- 725 S-ajungă pîn' la ceruri vîlvătaia!
1090 Deși e mare-acest ținut și vrednic
Să fie admirat în multe feluri
Și cercetat de neamurile lumii,
Bogat în lucruri bune și cu multă
- 1095 Desime de bărbați, cu toate-aceste
El n-a avut mai strălucit nimica,
Nimic mai sfînt, mai minunat vreodată
- 730 Și nici mai scump, decît pe Empedocle.
Ba versurile ce-au ieșit din mintea-i
- 1100 Dumnezeiască strigă cu glas tare
A' lui descoperiri prea minunate.
Așa că el abia dacă mai pare*
Că s-a născut din viță omenească!
Acesta însă și acei de care
- 1105 Vorbii mai sus și care-n foarte multe
- 735 Priviri sînt mai prejos, mai mici ca dînsul,
Deși făcură multe, minunate,
Dumnezeiești descoperiri, și dînșii
Din sanctuarul minții lor dădură
- 1110 Mai sacre și mai sigure răspunsuri
Decît rostește Pitia, ce șade*
Pe-al ei tripod, cu fruntea-ncununată

De laurul lui Febus, cînd fu vorba	
De primele principii ale lumii,	740
Cumplit s-au prăbușit: cît au fost dînșii	1115
De mari, mai mare-a fost a lor cădere.	
Întîi, fiindcă ei ne spun că este	
Mișcare fără vid și că există	
Și corpuri moi și rare, cum e apa,	
Pămîntul, focul, aerul sau plantele	1120
Sau animalele, dar că în ele	
Nu este vid de loc; apoi, fiindcă	745
Ei nu pun nici o margine-mpărțirii	
Materiei, ci spun că ea într-una	
Se tot fărîmițează și că nu e	1125
În corpuri nici un minimum: noi însă*	
Vedem că este-o culme — cea din urmă! —	
În orice corp, anume-aceea care	
Vederii noastre pare-a fi un minimum.	750

Tu poți ușor să bănuiești din asta	1130
Că punctul cel mai mic pe care-atomii	
Cei nevăzuți îl au, de-asemeni este	
Hotarul cel din urmă al micimii.	
Fiindc-apoi principiile lumii	
Sînt pentru ei substanțe moi, pe care	1135
Noi le vedem că nasc și-s pieritoare,	755
Ar trebui ca lumea să se-ntoarcă	
Iar în nimic, și din nimic să nască	
Noianul cel de lucruri și să-și ieie	

- 1140 Puterea vieții. Dar, cât de departe
De adevăr sînt amîndouă-aceste
Prea bine știi. Pe urmă, cele patru
Stihii în multe feluri sînt în luptă;
Venin sînt ele una pentru alta.
- ⁷⁶⁰
1145 Așa fiind, ori pier întrulocîndu-se,
Ori ele se împrăștie întocmai
Cum noi vedem că vînturi, ploi și fulgere*
Se-mpărăștie gonite de furtună.
Dacă-n sfîrșit sînt toate zămislite
- 1150 Din cele patru elemente numai,
Și-n ele toate se întoarnă iarăși,
- 765 Cum poți să zici că ele-s elementele?*
- De ce nu zici că cèlelalte lucruri
Sînt mai curînd stihiile acelor?*
- 1155 Că doară ele unele din altele
Se nasc, pe rînd, și de-o vecie-ntreagă
Își schimbă fața și natura toată!
- 770 Iar dacă crezi că focul și pămîntul,
Că apa ș-adierile de aer
- 1160 Se-mpreunează astfel în de ele,
Încît nimica nu le schimbă firea
În îmbinarea lor, din toate patru
Nimic nu vei putea să zici atunce
Că s-a creat cîndva, nici vietate,
- 1165 Nici corp făr-de viață, cum e-un arbor:
Căci fiecare-o să-și arate firea
- 775 Într-o-îmbinare-așa de felurită,
Și vei vedea că aeru-n amestec
Rămîne cu pămîntul și că focul
- 1170 Rămîne foc amestecat cu apă.
Principiile lucrurilor trebuie
Să aibă însă în crearea lumii

O fire nevăzută și ascunsă, Ca nu cumva să iasă la vedere*	780
Ceva care să steie împotrivă, Împiedicînd făptura ce se naște	1175
Să aibă firea ei deosebită. Ba ei din cer o iau și de la focul*	
Din cer și spun că focu-ntîi se schimbă În aer, și că din aer iese apa	1180
Și din aceasta iese-apoi pămîntul, Și că, pe urmă, -aceste toate iarăși	
Se-ntoarnă din pămînt: mai întîi apa, Pe urmă aerul, pe urmă focul.	785
Aceste nu-ncetează niciodată Să se tot schimbe ele în de ele,	1185
Din cer să meargă la pămînt și iarăși De la pămînt la aștrii de pe boltă.	
Atomii însă asta n-o pot face Nici într-un chip: ceva într-una trebuie	1190
Să dăinuiască neschimbat; altminteri Iar s-ar întoarce toate în nimica.	790
Un lucru dacă-și iese din hotare Schimbîndu-se, numaidecît aceasta	
E moartea lui: ce-a fost mai înainte. El nu mai e. Fiindcă, dar, stihiiile	1195
De care am vorbit mai înainte Se schimbă una-n alta, ele trebuie*	795
Din altele să fie-alcătuite Și care să nu poată să se schimbe.	1200
Ca nu cumva să ți se-ntoarcă toate Iar în nimic! De ce nu spui mai bine	
Că sînt niște corpusculi, care, dacă Au dat ființă focului, să zicem,	800
Tot ei, de scad puțin sau de s-adaugă,	1205

- De li se schimbă locul sau mișcarea,
 Și aer pot să nască, și că, astfel,
 Se schimbă toate, unele în altele?
 „Dar este-nvederat, vei zice poate,
 1210 Că din pământ făpturile-și trag hrana
 Și cresc în aer și, de nu le-ajută
 805 Cu ploi la timp și vremea priitoare,
 Incovoid copacii sub potopul
 De apă, și de nu le-alintă soarele
 1215 Și nu le dă căldură, nu pot crește
 Nici grîne și nici arbori, nici ființe”.
 Adevărat! Și dacă noi de-asemeni
 Nu ne-am ținea cu apă și mîncare,
 810 Și trupul nostru s-ar topi atunci:
 1220 Din oase și din nervi s-ar duce toată
 Viața noastră. Fără îndoială
 Noi ne hrănim și ne ținem viața
 Cu anumite lucruri; alte corpuri
 Se țin cu alte anumite lucruri.
 1225 Nu te mira: mulțime de principii,
 815 Comune multor corpuri, sînt în ele
 Amestecate fel și chip; de-aceea
 Și corpurile cele felurite
 Își trag din lucruri felurite hrana.
 1230 Și-i lucru însemnat să știi aceeași
 Atomi adeseori cu care alții
 Se-mprună și-n ce orînduială
 Și ce mișcări fac în de ei atomii.
 Căci tot acei atomi tocnesc și mare
 820 Și riuri și pămînt și cer și soare*,
 1235 Tot ei și grîne, arbori și ființe;
 Atîta numai că se mișcă altfel
 Și cu atomi deosebiți se-mprună.

Omeomeria lui Anaxa- gora	Tot astfel, chiar în versurile mele	
	Tu vezi că peste tot sînt multe litere*	1240
	Comune multor vorbe, dar tu trebuie	
	Să spui că totuși versuri și cuvinte	825
	Nu seamănă-ntre ele nici prin sunet	
	Și nici prin însemnarea lor: atîta	
	De mare e puterea unor litere,	1245
	Cînd li se schimbă-n versuri numai locul!	
	Atomii însă au la îndemină	
	Mijloace și mai multe, ca să poată,	
	Urzi atîtea corpuri felurite.	
	Să cercetăm și omeomeria*	830
	Lui Anaxàgora! Așa-i zic grecii:	1250
	Eu nu știu cum să-i zic în graiul nostru,	
	Din cauza sărăciei limbii noastre.	
	Ce este însă lucrul însuși, asta	
	Se poate spune lesne prin cuvinte.	1255
	Întîi, cînd zice omeomerie,	
	El crede-așa, că oasele-s făcute	
	Din osișoare mărunțele, carnea	835
	Din bucățele mici de carne, sîngele	
	Din mii de picături împreunate,	1260
	Iar aurul din fire mici de aur,	
	Țărîna din fărîme de țărînă;	840
	Din mici scînteii se-ntruchipează focul,	
	Din picuri mici s-alcătuiește apa.	
	La fel socoate el că sînt urzite	1265
	Și celelalte lucruri. Și el totuși*	
	Nici vid nu crede că există-n corpuri	
	Și nici fărîmițarea lor că are*	
	Vreun capăt: în aceste amîndouă	
	Privințe mi se pare că greșește	845
	Și el la fel cu cei de mai-nainte.	1270

- Unde mai pui cît de neputincioase
Sînt cele ce-și închipuie — Anaxàgora
Că sînt „principiile“ lumii, dacă*
- 1275 Poți socoti „principii“ ale lumii
Niște stihii ce au aceeași fire
Ca lucrurile chiar și care-ntocmai
Ca ele sufăr și se dau pieirii:
- 850 Nimica de la moarte nu le-nfrînă.
1280 Ce va putea din toate-aceste oare
Să-nfrunte-o lovitură mai puternică,
Scăpînd de moarte chiar în gura morții?
Ce? Focul? Apa? Aerul? Sau sîngele?
Sau oasele? Nimic, așa socot eu!*
- 1285 Aceste lucruri, toate, deopotrivă
855 Pieri-vor, cum vedem că pier aieve
Atîtea lucruri chiar sub ochii noștri,
Învinse de-o putere oarecare.
Dar în nimic nimica nu se-ntoarce*,
1290 Și din nimic nimic nu poate naște:
Drept mărturie-aduc acele lucruri
Ce ți le-am dovedit mai înainte.
Apoi, deoarece mîncarea face
Să crească trupul nostru și-l hrănește,
1295 Se poate zice: ori că nervii noștri*
860 Și sîngele și oasele și vinele
Din părți de altă fire sînt făcute,
Ori hrana toată este un amestec*
De firi și are-într-însa părțile
1300 De nervi, de oase, vine și de sînge,
Ș-atunci vei zice tu că hrana toată*,
Și apă și mîncare, e făcută
865 Din părți de altă fire: nervi și oase
Ser, sînge, la un loc. De-asemeni, dacă

Tot ce răsare din pământ și crește 1305
 E în pământ cuprins, atunci pământul
 E-alcătuit din firi deosebite,
 Din tot ce iese din pământ. Acuma,
 Ia alt exemplu și la fel vei zice: 870
 În lemne dacă stă ascunsă flacăra 1310
 Și fumul și cenușa, sînt și lemnele
 Făcute tot din părți de altă fire.
 Din părți de altă fire sînt și cele
 Ce ies din lemne. Tot așa și cele
 Nutrite și crescute din țărînă 1315
 Din părți de altă fire sînt făcute*,
 Și toate cîte sînt de altă fire
 Urzite sînt din corpuri care, toate,
 Din altă fire sînt alcătuite.
 O singură porțiță de scăpare 1320

Îi mai rămîne-aici lui Anaxàgora*: 875
 El crede că în toate sînt de toate,
 Ascunse însă și amestecate,
 Dar noi vedem cu ochii numai lucrul*
 Acela ale cărui elemente 1325

- Mai numeroase sînt și-s așezate
În frunte chiar de tot și la vedere.
Cît de departe este și aceasta
- 880 De judecata cea adevărată!
1330 De-ar fi așa, ar trebui și grîul,
Cînd rîșnița-l fărîmă fără milă,
Un pic măcar de sînge să arunce
Sau și ceva din viscerele noastre*,
Ce-n corpul nostru se hrănesc cu grîul!
- 1335 La fel, din niște ierburi, cîteodată,
Cînd le zdrobim cu piatra peste piatră,
885 Ar trebui să curg-un val de sînge!
Din ap-ar trebui să iasă picuri
De lapte dulce și gustos, cum iese
- 1340 Din ugerele oilor; tot astfel,
Cînd brazdele se fărămă pe cîmpuri,
Ar trebui prin ele să se vadă
Și ierburi fel de fel, și grîu, și frunze,
- 890 Ce stau ascunse în pămînt, mărunte
1345 Și risipite. În sfîrșit, în lemne,
Cînd le zdrobești, ar fi să vezi ascunse
Cenușă, fum și chiar scînteii! Cum însă
E-nvederat că din aceste toate
Nimica nu se-ntîmplă, tu, de-aceea,
- 1350 Să știi că-n lucruri alte lucruri nu sînt
Amestecate-așa, ci, dimpotrivă,
Semințele, comune multor lucruri*,
- 895 În multe feluri sînt amestecate
Și stau ascunse-n lucruri. — „Dar, vei zice*,
1355 Adeseori, pe munții'nalți, copacii,
Cînd îi silesc viforîțele grele,
Își freacă vîrfurile lor vecine,
- 900 Pînă ce floarea flăcării străfulgeră“.

E drept! Și totuși foc în lemne nu e,	
Ci sînt numai semințe ale focului*:	1360
Cînd prin frecarea ramurilor ele	
Se-mprîună, înflacăra pădurile.	
Căci dacă-n lemne-ar sta ascunsă flacăra	
Făcută gata, nici o clipă focul	905
N-ar sta ascuns, ci ar distruge-ndată	1365
Pădurile, ar face scrum copacii!	
Acuma ce ți-am spus mai înainte	
Tu vezi prea bine: că e lucru foarte	
De căpetenie să știi aceluși	
Atomi adeseori cu care alții	1370
Se-mprîună și-n ce orînduială,	
Și ce mișcări fac în de ei atomii.	910
Puțin dacă se schimbă între dînșii,	
Atomii, tot aceiași, pot să facă	
Și foc și lemn; la fel, în aste două	1375
Cuvinte literele-abia se schimbă,	
Dar vorbele-s deosebite: <i>ignes</i>	
Și <i>ligna</i> ! În sfîrșit, de crezi că toate	
Cîte se-ntîmplă-n lumea cea văzută	915
Nu pot să se întîmple fără numai	1380
Dacă-ți închipui germenii materiei	
De-același fel cu lucrurile înseși,	
Atunci s-au dus „primordiile“ tale!	
Ar trebui și ele-atunci, ca oamenii*,	
De hohote de rîs să se cutremure;	1385
Și ele-ar trebui să-și ude genele	
Și fața lor cu lacrimi amare!	920
Intermezzo poetic Ș-acuma află ce-a rămas să afli!	
Ascultă! Glasu-mi tot mai sus se-nalță!	
Eu bine știu cît sînt de-ntunecate	1390
Aceste lucruri, dar speranță mare	

De glorie mă săgetă la inimă
 Cu tirsul ei cel ascuțit, vărsându-mi*
 În piept amorul dulce-al poeziei.
 Și eu acuma-nflăcărat de dînsul,
 Cu mintea plină de avînt cutreier

925
 1395

Ținuturile cele neumblate
 Din țara Pieridelor, pe unde*
 Nu i-a călcat piciorul nimănula.
 1400 Îmi place la izvoare ne-ncepute
 Să merg, din ele să m-adăp; îmi place
 Flori nouă să culeg și frunții mele
 Să-i împletesc o splendidă cunună,
 Cum pîn-acuma Muzele nici unul
 930 Poet de-ai noștri nu i-au pus pe frunte:
 1405 Întîi, fiindcă îi învăț pe oameni
 Tot lucruri mari și vreau să-i scap pe dînșii
 Din lanțurile strîmte-ale religiei;
 Apoi, fiindcă eu, cu niște lucruri

930
 1405

	Greu de-nțeles, fac versuri așa limpezi,	1410
	Și peste toate, insuflat de Muze,	
	Vărs farmecul cel dulce-al poeziei.	
	Fără temei nu pare-a fi aceasta,	935
	Și tot așa cum medicii, când cearcă	
	Să dea absintul cel greșos copiilor,	1415
	Ung înainte buzele paharului	
	Cu-a mierii dulci licoare aurie,	
	Pentru ca ei, nebăgători de seamă	
	Și de dulceață amăgiți, să-nghită	940
	Până la fund amara băătură,	1420
	Și înșelați fiind, nu prinși în cursă	
	Ei mai curînd să se-ntremeze iară,	
	Așa și eu acum, fiindc-această	
	Învățătură li se pare-amară	
	Acelor care n-o cunosc și vulgul	1425
	Întoarce capul de la ea cu groază,	945
	Și eu am vrut să ți-o dezvălui ție	
	În graiul dulce-al Muzelor și, astfel,	
	S-o îndulcesc cu mierea poeziei.	
	Doar oi putea să mi te țin pe tine	1430
	Sub vraja dulce-a versurilor mele,	
	În timp ce însuși vei pătrunde firea	
	Și vei vedea ce-alcătuire are.	950
Și materia și vidul sînt infinite	Dar, după ce ți-am arătat că germenii	
	Materiei, solizi și fără moarte,	1435
	Plutesc prin veac, de-a pururea, acumă	
	Să cercetăm mulțimea lor de are	
	Vreo margine sau nu; de-asemeni. dacă	
	Și vidul, ce văzurăm că există,	
	Adică locul, spațiul în care	1440
	Se mișcă toate, -l mărginit sau, poate,	955
	Se-ntinde ca un hău fără de capăt.	

- Al lumii tot deci n-are nici o margine,
 Ori încotro ai apuca-o: altfel,
 1445 Ar trebui ca el să aib-un capăt,
 960 Nu poate îns-avea un lucru capăt,
 De nu e dincolo de el alt lucru,
 Spre-a-l mărgini așa, ca să se vadă
 Hotarul de la care mai departe
 1450 Tu nu mai ai sub ochii tăi pe-ntîiul.
 Cum însă trebuie să spui că dincolo
 De-al lumii tot nimica nu mai este,
 Acesta n-are capăt; așadară
 El n-are nici sfîrșit și nici măsură.
 965 Poți să te-azezi în orice parte-a lumii,
 1455 În orice loc să fii, nemărginitul
 La fel se-ntinde-n jur, în toate părțile.
 Și pune-n gînd acuma că tot spațiul
 E mărginit: dac-ai porni năvalnic
 1460 La capătul-i din urmă și de-acolo
 970 Ai azvîrli o lance zburătoare,
 Aceasta, repezită cu putere,
 Ce crezi? se duce unde-i aruncată
 Și zboară pîn' departe, ori se poate
 1465 Să i se pună și ceva în cale
 Tăindu-i drumul? Căci din două, una
 Tu trebuie s-alegi, s-o iei de bună!
 975 Dar amîndouă îți închid cărarea
 Și te silesc să spui că universul
 1470 Nețărnut se-ntinde pretutindeni:
 Ori că ceva se pune-n calea sulitei*,
 Oprind-o să ajungă pîn' la țintă,
 Spre-a se înfige-n ea, ori că-nainte
 Ea se tot duce, lancea n-a pornit-o
 1475 De la hotarul lumii! Și eu, astfel,

Mă voi ținea de tine și oriunde	980
Vei pune tu hotarul universului,	
Te-oi întreba: cu lancea ce se-ntîmplă?	
Hotarul universului niciunde	
Nu-l vei găsi: tu vei fugi într-una	1480
Și loc de fugă-ntr-una se va-ntinde	
În fața ta. Apoi, dacă tot spațiul*	
Întregii lumi ar fi din toate părțile	
Închis în niște margini hotărîte	985
Și țărnut, puzderia atomilor	1485
S-ar fi lăsat la fund de pretutindeni,	
Fiind solizi și grei, și nici un lucru	
N-ar mai putea să capete ființă	
Sub cerul lumii noastre; ba atunce	
N-ar fi nici cer, n-ar lumina nici soare,	1490
Deoarece, din lunga veșnicie	
Tot așezîndu-se la fund, materia	
În întregime ar zăcea grămadă!	990
Atomii însă n-au de loc repaus,	
Căci fund nu-i nicăieri, ca ei să poată	1495
Cădea la fund ș-acolo să s-așeze.	
Da! lucrurile toate iau flință	
Într-o mișcare pururi ne-ntreruptă:	995
De peste tot corpusculii materiei,	
Chiar și de jos, tot izvorăsc din haos*,	1500
Ca să plinească lipsurile lumii.	
Noi, în sfîrșit, vedem sub ochii noștri	
Că orice lucru-i mărginit de altul:	
Colinele-s de aer mărginite	
Și aerul de munți; pămîntul este	1505
Hotarul mării, marea, al pămîntului.	1000
Dar ca să țărnutască universul	
Nimica nu e dincolo de dînsul.	

- Deci dar adîncul spațiului este
- 1510 Așa de mare, -ncît și niște fulgere,
De-ar luneca prin el o veșnicie,
Nu l-ar putea străbate și nimica
- 1005 Nu și-ar scurta din drumul lor: atîta
Se-ntinde fără-fundul pretutindeni!
- 1515 Nici într-o parte hăul n-are margini!
Iar ca să-și pună universul margini*,
Nu-l lasă firea lui: aceasta cere
Materia să fie mărginită
- 1010 De vid și vidul însuși de materie;
1520 Urmînd așa, cînd unul, cînd cealaltă,
Și universul este fără margini.
Chiar dacă una din aceste două
Stihii n-ar țârmuri-o pe cealaltă,
La infinit ea s-ar întinde singură!*
- 1525 Căci dacă vidu-i mărginit, atuncea*
Nu-ncap în el corpusculii materiei
Cei fără număr; dacă îns-acêștia
Sînt mărginiți în vidul fără margini,
Nici marea, nici pămîntul și nici cerul
- 1530 Cel luminat, nici corpurile sfinte
- 1015 A' zeilor, nici neamul muritorilor
N-ar rămînea-n ființă nici o clipă:
Materia fiind atunce smulsă
Din înjghebarea ei și destrămată
- 1535 Prin hăul fără margini ar fi dusă,
Ba nici s-ar fi-mbinat, ca să creeze
Vr-un lucru, căci, fiind împrăștiată,
- 1020 N-ar fi putut să se împreuneze.
Doar nu-ntr-adins, cu iscusința minții,
- 1540 S-au așezat atomii fiecare
La locul lui; și ce mișcări să facă

Nu ei au hotărît, fără-ndolală!	
Ci mulți dintr-înșii, de-o vecie-ntreagă*	
Schimbîndu-și locul fel și chip, într-una	
Se tot ciocnesc prin univers, și astfel,	1025
Cercînd tot felul de mișcări, tot felul	1545
De-ntrulocări, ajung pînă la urmă	
La întocmiri asemenea cu-aceea	
Din care-a răsărit și lumea noastră	
Ș-a dăinuit ani mari și mulți de-a rîndul,	1550
De-atunci de cînd mișcările atomilor	
S-au nimerit să fie potrivite:	1030
De-atunce rîuri cu belșug de apă	
Plinesc mereu nesățioasa mare;	
De-atunci, de soare încălzit, pămîntul	1555
Își înnoiește roadele, și neamul	
Ființelor, prăsindu-se, e pururi	
În floare, iară focurile cerului	
Tot nu s-au stins ș-alunecă pe boltă!	
Aceasta însă n-ar putea-o face	1035
Atomii, dacă, din nemărginire	1560
N-ar izvorî materia din care	
Să se-mplinească ne-ntrerupt, la vreme,	
Ce s-a pierdut din flecare specie.	
Căci, după cum, lipsite de mîncare,	1565
Ființele tînjesc și pier, de-asemeni	
Și toate celelalte corpuri trebuie	
Să piar-atunce cînd, din vreo pricină,	1040
Materia, din drumul ei întoarsă,	
Nu le mai poate fi la îndemînă.	1570
Nici ciocnetele-atomilor de-afară*	
Nu pot ținea de pretutindeni toată	
Grămada de materie-njghebată.	
Ei, tot lovind într-una, pot să-ntîrzie*	

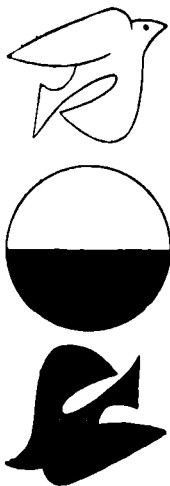
- 1573 O parte numai din grămadă, pînă
 1045 Să vie alții să-mplinească-ntregul*
 Dar sînt și ei siliți în vremea asta
 Să salte înapoi și să le deie
 Principiilor lumii loc și vreme*
 1580 Să fugă, să se rupă din grămadă
 Și iarăși liberi să plutească-n spațiu.
 O spun, de-aceea, înc-o dată: trebuie
 Ca mulți atomi mereu să izvorască.
 1050 Chiar de-ar putea ajunge ele singure
 1585 Aceste ciocnete, și încă trebuie
 Materia să fie nesfîrșită.

- Nu crede tu, o Memmius, că toate
 Tind către miezul lumii, cum spun unii*,
 Și că din pricina aceasta lumea
 1590 Se ține fără lovituri de-afară*,
 1055 Și nu se poate destrăma niciunde,
 Și susul ei și josul, toate părțile,
 Fiind atrase către miezul lumii
 (Aceasta, dacă crezi tu că se poate
 1595 Vreun lucru sprijini pe sine însuși!)
 Nu crede nici că lucrurile grele,
 Ce sînt pe partea cealalt-a pămîntului,
 Sînt tot în sus atrase și că ele*
 Stau răsturnate pe pămînt întocmai
 1060 Cum noi vedem imaginile-n apă.
 1600 Și tot asemenea, mai spun aceia
 Că dedesubtul nostru animalele
 Tòt răsturnate umblă, dar că nù pot
 De pe pămînt spre cerul lor să cadă
 1605 Precum nici corpurile noastre nù pot
 Să zboare de la sine către ceruri;
 1045 Că oamenii, cînd văd acolo soarele,

**Împotriva
 stoicilor:
 infinitul
 nu poate
 avea un
 centru**

Aice noi privim stelele nopții;
Că ei împart cu noi vremile anului
Pe rînd, și noaptea lor e ziua noastră:
Deșartă rătăcire-a unor oameni
Fără de minte, care-mbrățișară

1610

Cu judecata strîmb-aceste lucruri!
Nu poate fi un centru într-un spațiu*
Fără hotar! Și chiar de-ar fi să fie,
De ce un corp, din pricina aceasta,
Să se oprească mai curînd acolo,
Și să nu fie-mpins mult mai departe?
Căci locul tot sau spațiul căruia
Îi zicem vid de o potrivă trebuie

1070

1815

1820

- Să facă loc la corpuri, ca să treacă,
 1075 Fie prin centru, fie nu prin centru,
 Pe orișunde cad în spațiu ele.
 Și nicăieri nu poate-un corp ajunge
 1625 Să stea în vid, pierzându-și greutatea,
 Nici vidul n-are cum să fie sprijin
 Vreunui corp; el trebuie să-l lase
 1080 Să treacă: firea lui o cere asta.
 Nu dar pe-acest temei se poate ține
 1630 În îmbinarea ei această lume,
 De dragul unui centru biruită!
 Ei nici nu cred că toate tind spre centru,
 Ci numai apa și pământul (apa
 1085 Din mări și râurile de la munte),
 Precum și toate cîte-și au sămînța*
 1635 Tot în pămînt, iar aerul și focul
 Ei spun că de la centru-n sus se urcă
 Și că de-aceea scînteie tot cerul
 1090 De-atîtea stele, iar văpaia soarelui*
 1640 Își trage hrana din azurul cerului
 Fiindcă, tot mereu fugind de centru,
 Căldura toată se adun-acolo;
 Tot ei mai spun că n-ar putea să-nfrundă*
 Nici-creștetele-nalte-ale copacilor,
 1645 De nu le-ar da treptat natura hrană
 Prin trunchi, la fiecare, și prin ramuri.
 Aceia însă merg pe căi greșite
 Și ce spun dinșii cap în cap se bate:
 Fără temei le-au judecat pe toate.
 1650 Eu dimpotriv-am arătat că spațiul
 E fără de hotar, că el se-ntinde
 În orice parte, fără nici o margine;
 Tot astfel însă trebuie să fie

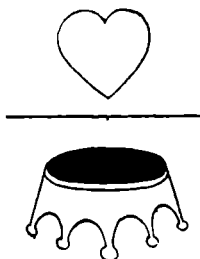
Făr' de hotar, tutindeni, și materia,	
Ca nu cumva într-o clipită numai*	1655
Să se dărîme zidurile lumii*,	
Ca niște flacăre înaripate,	
Topindu-se prin golul fără margini,	1102
Și să urmeze-apoi și celelalte;	
De sus, cereasca boltă să se năruie	1105
Cu tunete cu tot; de sub picioare	1660
Deodată să ne fugă tot pămîntul	
Și-n hăul cel adînc să se prăvale	
Printre-ale lumii jalnice răsipuri,	
Printre atomii spulberați din corpuri!	1665
Într-o clipită n-ar mai fi nimica,	
Decît pustiu și, nevăzuți, atomii!	1110
Căci ori în care parte tu vei crede	
Că sînt atomii lipsă, poarta morții	
Acolo e! Pe-acolo se va scurge	1670
Noianul de atomi! Și, iată, astfel	
Călăuzit de mine, vei pricepe	
Aceste lucruri fără muncă multă,	
Căci unul se va lămuri cu altul	1115
Și noaptea oarbă n-o să-ți taie drumul,	1675
Ci vei pătrunde-ascunsurile firii	
Pîn' la sfîrșit: așa de mult un lucru	
Va-mprăștia lumină peste cèllalt!	

C A R T E A I I

- E dulce de pe mal să vezi pe altul*
Cum se trudește cînd noianul mării
E răscolit de vînturi. Nu fiindcă
Te-ar desfăta pe tine chinul altuia,
5 Ci pentru că-i plăcut să vezi cu ochii
De cîte rele ești scutit tu însuși.
E dulce să privești fără pericol
5 Oștirile pe cîmp încăierate.
Nimic pe lume însă nu-i mai dulce
10 Decît să stai pe culmile senine,
Bine-ntărite, ale-nțelepciunii,
De unde să te uiți de sus la ceilalți,
Să-i vezi cum umblă rătăcind tutindeni
10 Și cum mereu, cătîndu-și drumul vieții,
15 Se-ntrec ba în talent, ba în noblețe,
Și se muncesc înverșunat, zi-noapte,
S-ajungă pînă-n culmea bogăției
Și-n stat să pună mîna pe putere!
Sărmane minți, o! inime orbite!
15 În ce-ntunerice, în ce primejdii
20 Se scurge-această viață-așa de scurtă!
Cum? Nu se vede oare că natura
Nimic nu strigă alta, fără numai
Ca trupul să nu simtă vreo durere*,
25 Iar sufletu-mpăcat cu sine însuși,
Să n-aibă griji, să n-aibă nici o teamă?
20 Noi, dar, vedem că prea puține lucruri
Trupeștii firi îi sînt de trebuință:

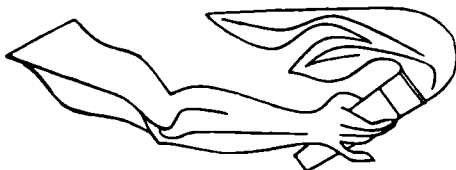
Acele numai care-i iau durerea	
Și care, totuși, pot să-i mai îmbie	30
Și multe desfătări. Nici nu ne cere	
Natura altceva: de n-ai prin casă	
Statui de aur, tineri care-n mână	
Țin facile-aprinse, ca să dea lumină	25
Ospețelor de noapte; dacă aurul	35
Nu strălucește-n casă, nici argintul,	
Nici nu răsună de cîntări din ceteră	
Sufeturile cele aurite*,	
Din cînd în cînd poți sta lungit pe iarbă	
Cu-amicii tăi, pe malul unei ape,	40
Sub bolta cea de crengi a unui arbor,	30
Înviorîndu-ți corpul cu puținul	
Pe care-l ai, atunce mai cu seamă	
Cînd timpul rîde și cînd vremea anului	
Cu flori smâltează pajiștea cea verde.	45
Ori că te zbuciumi pe brocarturi scumpe	
Și pe porfira roșie ca focul,	35
Ori că te culci pe-un pat plebeu, tot una-i:	
Nu ies din tine frigurile, care	
Te ard prin trup. De-aceea, dar, fiindcă	50
Nici bogățiile și nici noblețea,	
Nici gloria regească-ntru nimica	
Nu folosește trupului, noi trebuie	
Să credem că nici sufletului nostru	
Nu pot să-i fie de folos aceste,	55
Afară doar de nu cumva atunce	40
Cînd vezi cum fierb a'tale legioane*	
Pe cîmpu-ntins, închipuind războiul,	
Cu oști de ajutor și călărime,	
La fel armate și de suflet pline,	60
Sau vezi cum fierbe flota și se poartă	

De colo pînă colo-n largul mării,
Înfricoșate-atunci de-aceste lucruri,
Din suflet fug eresurile tale,
45 Iar temerile morții într-o clipă
65 Îți lasă pieptul gol, scăpat de grijă!

Dar dacă tu vezi bine că acesta
E-un lucru chiar de rîs, o glumă numal,
Și dacă grijile și teama care
70 Se țin de om mereu n-au nici o teamă
De zăngănit de arme și de sulii,
Ba îndrăznesc să steie împreună
50 Cu regii și puternicii pămîntului,
Și nu se tem de sclipetul de aur,
75 Nici de lucirea hainei de porfiră,
De ce te îndoiești că judecata,
Ea singură, e-n stare să le-alunge,
Cînd mai ales viața noastră toată
Se zbate numa-n chin și-n întuneric?
55 Căci tot așa cum tremură copiii
80 Și-n noaptea oarbă ei se tem de toate,
Noi la lumina soarelui ne temem

De niște lucruri, care-ntru nimica	
Nu sînt mai de temut, decît acele	
De care noaptea se-ngrozesc copiii,	85
Crezînd că pot să li se-ntîmple-aieve.	
Nu razele de soare, deci, nu alba	60
Lumin-a zilei trebuie să-mprăstie	
Din suflet întunericul și spaima,	
Ci observarea, studiul naturii.	90

Subiectul cărții a doua	Voi arăta, acum, prin ce mișcare*	
	Corpusculii materiei dau naștere	
	La felurite lucruri și pe cele	
	Urzite le destramă; ce-i silește	
	Să facă asta și cu ce iuțeală	95
	Li-i dat prin vidul nesfîrșit să meargă:	65
	La ce spun eu tu ia aminte bine!	
Cum se mișcă și cum se împre- ună atomii	E fără îndoială că materia	
	Nu e neînteruptă și compactă,	
	Deoarece vedem că orice lucru	100
	Se micșorează și pe nesimțite	
	Vedem că toate pier de-a lungul veacului	
	Și că din ochii noștri bătrînețea	70
	Le ia pe toate, -n timp ce universul	
Rămîne-ntreg, cum bine vezi, fiindcă	105	
Atomii care ies din orice lucru		
Pe cel din care pleacă-l micșorează,		

- Pe cel la care vin ei îl adaugă;
Pe unu-l fac a-mbătrîni, pe cellalt
110 Îl fac să fie-n floarea tinereții.
75 Dar nu rămîn aici, și astfel lumea
De-a pururi se-nnoiește; muritorii
Pe rînd iau viață unii de la alții;
Un gint sporește, iară altul scade,
115 Și-n scurtă vreme rînduri de ființe
Se primenesc și, ca alergătorii*,
Își trec din mînă-n mînă facla vieții!
80 De crezi că pot atomii sta-n repaus
Și, în repaus stînd, ei pot da naștere
120 La noi mișcări, tu rătăcești departe
De drumul judecății celei drepte:
Căci dacă ei mereu prin vid colindă,
Neapărat că trebuie să fie
Sau duși de greutatea lor sau, poate*,
85 Loviți de alți atomi: cînd între dînșil,
125 Grăbiți, ei se ciocnesc fără-ncetare,
Pe loc răsaltă, unul într-o parte,
Iar celălalt în partea dimpotrivă.
Nici nu e de mirare, căci atomii
130 Sînt grei, compacți și tari, și ei în spate
Nimic nu au, ca să le steie-n cale.
Și ca să vezi tu încă și mai bine
Corpusculii materiei cum fîrnică,
90 Să-ți amintești că-n toată lumea asta
135 Nu este-un fund, și corpurile prime
N-au nicăierea unde să s-așeze,
Căci spațiul nu are nici măsură,
Nici capăt; el se-ntinde-n toate părțile
Nețărnut: am arătat aceasta
140 Pe larg, am dovedit-o ne-ndoielnic.

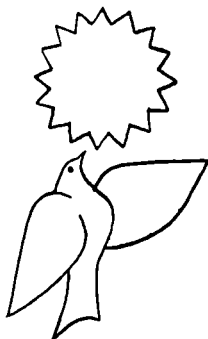
Aşa fiind, nu-i lucru de mirare	95
Că nu li-i dat prin fără-fundul vidului	
Nici un repaus corpurilor prime,	
Ci dimpotrivă, pururea minate	
De-o necurmată, varie mişcare,	145
O parte se izbesc şi-apoi răsaltă	
La depărtări mai mari; o parte, însă,	
Izbindu-se, rămân unul de altul	
La depărtări mai mici. Atomii care	
Se tot ciocnesc într-o împreunare	100
Mai strinsă şi răsaltă mai aproape,	150
Ei înşişi încurcându-se-ntre sine,	
Fiindcă li se-mpleticesc chiar formele,	
Aceia, toţi, alcătuiesc temeiul	
Cel tare-al stîncii, vîrtoşia fierului	155
Şi altele la fel. Atomii ceilalţi,	
Puţini de tot, ce rătăcesc prin vidul	105
Neţârmurit, răsaltă pîn' departe	
Şi de departe-şi fac întoarsă calea	
Pe-ntinderi mari: ei, astfel, ne dau aerul	160
Şi lucitoarea soarelui lumină.	
Sînt încă mulţi atomii care umblă	
Prin vidul fără de hotar: aceia	
Ce-au fost respinşi de la-mbinări de corpuri,	110
Şi, nefiind primiţi cu-atomii ceilalţi,	165
Nu şi-au putut uni cu ei mişcările.	
Icoana lucrului ce-ţi spun acumă	
Ne stă-naintea ochilor într-una.	
Te uită dară: cînd prin întunericul*	
Unei odăi o rază de la soare,	170
Pătrunsă-nuntru, vars-a ei lumină,	115
Tu vei vedea puzderii de corpusculi,	
Jucîndu-se-n lumina razei însăşi,	

- În felurite chipuri: ei dau lupte
175 Ca-ntr-un război etern, și, cete, cete,
120 Se-ncaieră-ntre ei și se descaieră
Făr-de popas. Tu, din acest exemplu,
Prea bine poți acuma să-ți închipui
Cum se frământă-n vidul fără margini
180 Atomii mei de-a pururi, numai dacă
Un lucru mic ne poate da icoana*
Ș-a celor mari, și dacă el ne pune
Pe urma lor, spre-a le putea cunoaște.
Tu se cuvine încă și de-acăea
125 Să iei în seamă bine-acești corpusculi,
185 Pe care-i vezi cu ochii cum se mișcă
Neconținut în raza cea de soare,
Fiindcă astfel de mișcări dezvăluie
Mișcările materiei, ascunse
190 Și nevăzute: din acești corpusculi
Tu vei vedea că mulți își schimbă drumul,
Minați fiind de lovituri ascunse,
130 Și că, respinși, ei se întorc din cale
Cînd ici, cînd dîncolo, în toate părțile.
195 De la atomi le vine tuturora
Acest cutreier: mai întîi se mișcă*
Atomii de la sine; dup-aceea,
Sînt puse în mișcare și împinse
De loviturile lor nevăzute
200 Acele corpuri care sînt urzite
Din mai puțini atomi ș-a căror forță
135 E-aproape ca aceea a atomilor.
Apoi, izbesc ș-aceste, mai departe,
Pe cele care sînt mai mari. Și, astfel,
205 De la atomi mișcarea se ridică
Ș-ajunge-ncet la simțurile noastre,

Aşa încît se mişcă şi corpusculii
Pe care îi putem vedea cu ochii
În raza cea de soare, fără însă*
Ca loviturile care dau naştere
Mişcării lor să iasă la vedere.

140

210

Iuţeala
cu care
se mişcă
atomii

Ş-acuma cît de repede se mişcă
O Memmius, corpusculii materiei
O poţi afla din cîteva cuvinte:
Cînd pe pămînt împrăştie-aurora
Lumina ei, şi păsări felurite,
Zburînd prin codrii fără de cărare,
Prin aerul cel proaspăt, umplu locul
De glasuri limpezi, noi vedem aieve
(Şi lucru-i la-ndemîna tuturor)
Ce iute-şi varsă soarele lumina
Şi cu lumina lui le-mbracă toate.
Căldura însă ce-o trimite soarele*,
Lumina lui senină nu străbate
Prin vid curat; din pricina aceasta

215

145

220

150

225

Ea trebuie să meargă mai cu-ncetul:
 Parc-ar voi să-și facă drum prin aer!
 Ş-apoi corpusculii căldurii nù merg
 Deoparte, fiecare, ci grămadă

230 Şi-mpieticiți ei în de ei: de-aceea,
 Sînt și ținuți în frîu unii de alții,
 155 Şi-mpiedicați de-afară; pentru asta
 Ei sînt siliți să meargă mai cu-ncetul.
 Atomii însă cei solizi și simpli

235 Cutreleră prin vid curat și nù sînt
 Opriți în cale de nimic de-afară;
 Din părțile lui fiecare face
 Un singur tot, și ei, în partea-n care

Prin spațiu au pornit-o, într-acolo
 160 Cu toat-a lor putere se îndreaptă*:
 240 Deci nu e de mirare că ei trebuie
 Să-ntreacă din iuțea lă toate cele,
 Să meargă mult mai iute ca lumina
 Și să străbat-un spațiu mult mai mare
 245 Tot în același timp în care soarele
 Cu-a'sale raze umple tot văzduhul*.

(Lacună)

165 Nici să se țină după fiecare
 Atom, să vadă cum se-ntîmplă toate.

Dar unii, dimpotrivă, care nù știu

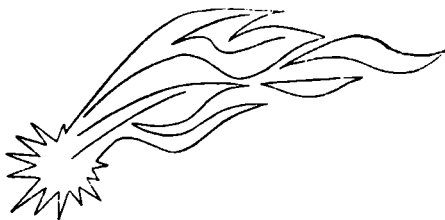
250 Materia ce è cred că natura,
 În potrivire-așa de minunată
 Cu ale oamenilor trebuințe,
 Nu poate fără zei atotputernici
 Roti la vreme timpurile anului,
 170 Nici grîne zămisi, nici celelalte
 255 La care călăuza vieții noastre,
 Divina voluptate, fi imble

Nu zeli
 au făcut
 lumea!

Pe muritori și îi ademeneste	
Cu-a'Venerii plăceri, ca să se-mpurure	
Spre-a nu se pierde omeneasca ginte.	260
Aceia, de-și închipuie că zeii	
Făcură lumea asta pentru oameni,	175
Din calea judecării celei drepte	
S-au abătut cu totul, cum se vede.	
Chiar dacă eu n-aș ști ce sînt atomii,	265
Aș îndrăzni s-aduc dovezi chiar numai	
Din ce se-ntîmplă sus, în cer, ba încă	
S-adeveresc din multe alte lucruri	
Că nicidecum n-a fost făcută lumea	
Din vrerea unor zei, de dragul nostru:	180
Așa de multe lipsuri are lumea!	270
Eu ți le-oi arăta aceste toate,	
O, Memmius, pe urmă: -acu deodată,	
Să-ți spun ce mi-a rămas despre mișcările	
Atomilor. — Acuma cred că-i locul	275
Să-ți dovedesc aici că nici un lucru,	
Lăsat în voia lui, nu se ridică	185
De jos în sus, nu poate-n sus să meargă.	
Să nu te-nșele flăcările, care*	
Zbucnesc în sus și tot în sus li-i sporul.	280
Și arborii și holdele-aurite	
Cresc tot în sus, pe cînd, prin ele înseși,	
În jos tind toate corpurile grele:	190
Cînd însă pîn'la coperișul casei	
Ajunge focul și, cu flăcări repezi,	285
Prelinge grinzi și birne, tu să nù crezi	
C-o face de la sine, că nimica	
La asta nu-l silește! Tot asemeni	
Și singele cel slobozit din vînă	
Împroașcă-n sus, țîșnind din corpul nostru.	195
	290

Atomii
nu se mișcă
de jos
în sus

- Au nu vezi tu cu ce putere apa
 Și grinzi și birne tot în sus le-mpinge?
 Cu cât le dăm mai mult la fund pe ele
 Și drept în jos; cu cât mai multe brațe
- 295 Le-apasă-n jos cu greu și cu putere,
 Cu-alita mai virtos le saltă apa,
- 200 Le-aruncă-n sus, încît răsar din apă
 Ș-afară ies mai mult de jumătate:
 În vid curat nu-i nici o îndoială
- 300 Că n-ar cădea în jos aceste toate,
 Lăsate-n voia lor, așa socòt eu!
 Tot astfel, dar, și flăcările-mpinse
 De aer pot în sus să se ridice,
- 205 Deși în jos le trage greutatea.
- 305 Nu vezi apoi noptaticele facile*,

- Pe-a cerului tărie călătoare,
 Cum lasă brazde lungi de foc în urmă,
 În orice parte le-a-ndrumat natura?
 Și pe pământ nu vezi căzînd și stele?*
- 310 Chiar soarele, din creștetul tăriei,
- 210 Împrăștie căldura-n toate părțile
 Și pe ogoare-și seamănă lumina:

- 235 Pe cînd din nici o parte, niciodată,
Nu poate vidul sta sub nici un lucru*
Făr-a-l lăsa să treacă; — așa i-l firea!
Deci toți atomii trebuie să cadă
- 350 Prin vidul nemișcat la fel de iute,
Deși nu au aceeași greutate,
Și cei mai grei, de-aceea, niciodată
- 240 Pe cei ușori nu-l vor putea ajunge*,
Nici vor putea isca prin sine înșși
- 355 Acele lovituri ce nasc pe urmă
Mișcările așa de felurite,
Prin care firea le urzește toate*.
Deci iară zic și iar: atomii trebuie
Din drumul lor puțin să se abată,
- 360 Cît mai puțin și nu mai mult de-atîta,
Spre-a nu părea că ne gîndim la niște
Mișcări piezișe, nu, căci la aceasta
- 245 Se-mpotrivește adevărul însuși.
Doar e vădit și la-ndemîna noastră:
365 Prin ele înseși, corpurile grele,
Căzînd de sus, nu pot pieziș să meargă
Pre cît îți este dat să vezi cu ochii;
Că ele, însă, chiar de loc nu iese
Din drumul lor cel drept, aceasta cîne
- 250 Ar fi în stare lămurit s-o vadă?
370 Și dacă, în sfîrșit, orice mișcare*
Se leagă pururea de alta; dacă
Din una veche naște alta nouă
C-o rînduială pururi neschimbată;
- 375 Și dacă printr-o deviere-atomii
Nu-ncep nici o mișcare de la sine
Care să rupă lanțurile soartei*,
Așa încît să nu urmeze cauzele

**Liber-
arbitrul**

Din veac și pînă-n veac neîntreprupte,	255
De unde au pe-acest pămînt ființele,	380
De unde, zic, au ele-acea voință	
Ce i s-a smuls destinului, prin care	
Noi mergem unde-i place fiecăruia	
Și ne putem, de-asemena, abate	
Din drumul nostru, nu-ntr-un loc anume	385
Și nici într-o clipită hotărîtă,	
Ci cînd ne-ndeamnă mintea noastră însăși?	260
Căci ne-ndoios voința fiecăruia	
Dă cel dintîi imbold acestor lucruri*	
Și de la ea se răspîndesc mișcările	390
În mădulare. Nu vezi tu? Atunce*	
Cînd carcerile s-au deschis deodată*	
Sirepii dornici nu pot să s-arunce	
Așa de iute cum le e dorința,	265
Căci trebuie ca masa de materie	395
Din trupul lor întreg să fie, toată,	

Pusă-n mișcare, pentru ca tot trupul	
C-o singură pornire să urmeze	
A inimii dorință. Începutul	
Mișcării, așadar, tu vezi că pleacă	400
Din inimă și din voință numai.	270
De-aici, pe urmă, ea se răspîndește	

- În corpu-ntreg și-n toate mădularele.
Nu-i ca atunci cînd mergem duși cu sila,
- 405 Împinși de altul cu putere mare:
Atunci e-nvederat: ființa toată
- 275 Se lasă dusă fără voia noastră,
Pînă ce tot voința o înfrînă.
Acuma vezi? Adeseori ne-mpinge*
- 410 O forță dinafară și ne face
Să mergem înainte fără voie;
Noi ne lăsăm tîriți de ea, și totuși
Ceva în pieptul nostru este, care
- 280 Se pune împotrivă și se luptă:
415 Voința! La porunca ei și masa
Atomilor din trup și mădulare
E nevoită să se-ntoarc-atunce
Din drum: deși mînată înainte*,
Voința o înfrînă și ea vine
- 420 Iar îndărăt, la locul ei. De-aceea,
Tu trebuie să spui același lucru
Și cu privire la atomi, anume
Că ei, pe lîngă pondere și ciocnet*,
- 285 Mai au și altă pricin-a mișcării,
425 Din care ni se trage nouă-această*
Putere însăși a voinței noastre,
Deoarece vedem că din nimica
Nimic nu poate naște. Greutatea
Nu-ngăduie ca toate să se facă
- 430 Prin ciocnete, prin forță dinafară.
Dar pentru ca nici sufletul să n-aibă,
În tot ce face el, a se supune
- 290 Unui destin lăuntric, nici să fie
Silit, ca un învins, să le îndure
435 Și-ntr-una să le sufere pe toate,

Un lucru numai poate face asta:
O foarte mic-abatere-a atomilor,
Nu într-un loc știut de mai nainte
Și nici într-o clipită hotărîtă.

**Cantitatea
de materie
a fost,
este și
va fi
aceeași
totdeauna** N-a fost nicicînd noianul de materie 440
Nici mai compact și nici mai rar, fiindcă 295
Nimica nu s-adaugă, nimica
Nu pierde, și de-aceea, cum se mișcă*

Atomii azi, ei s-au mișcat tot astfel 445
Și în trecut, și pururi, după asta,

Se vor mișca la fel, și toate cele
Ce s-au născut tot astfel se vor naște,
Vor fi tot astfel și de-acum, vor crește 300

Și vor avea putere de viață,
Precît li-i dat prin legile naturii. 450

Nici o putere nu-i să schimbe lumea:
Nu este nici un loc din lume-afară
În care vr-un atom din ea să scape 305

Și nici din care vreo putere nouă*
Să năvălească-n lume și s-o schimbe, 455
Să-i tulbure mișcările vieții.

**Atomii
se mișcă,
dar univer-
sul pare
a sta în
repaus** Nu trebuie nici asta să te mire
Că-n vreme ce atomii toți se mișcă,
Întreaga lume pare în repaus, 310
Afară doar de ceea ce se mișcă 460

Avînd mișcare proprie: atomii*
Sînt mult departe de-ale noastre simțuri.
Fiindcă, dar, nu poți vedea atomii,
A'lor mișcări, și ele scapă ochiului.
Adeseori chiar lucrurile care 465

Se pot vedea ascund vederii noastre
A'lor mișcări atunci cînd sînt departe: 315
De multe ori un cîrd de oi lînoase*,

Păscînd pe-un deal, în vesela pășune,
 470 Se mișcă-ncet pe unde le îmbie,
 Pe fiecare, și le-ndeamnă iarba
 Ce scînteie de roua dimineții,
 Iar mieii drăgălași, sătui de lapte,
 320 Se bat în cap și zburdă: toate-aceste
 475 Din depărtare nouă ni s-arată
 Ca un amestec, ca o pată albă
 Pe dealul verde! Tot așa-i atunce
 Cînd mari legiuni se mișcă pe cîmpie
 Și umplu locu-nchipuind războiul:
 325 Lucori de arme pîn'la cer se-nalță
 480 Și tot pămîntul scînteie de-aramă.
 Ce tropot de picioare se ridică
 De la atîta greu de oaste! Munții
 Răsună-n clocot pînă sus, la stele,
 485 Și călăreții împrejur dau roată
 Și peste cîmp ei trec de-a curmezișul;
 330 De-a lor năvală duduie pămîntul.
 De undeva din munți, cu toate-aceste,
 Ei par a sta pe loc: în cîmp, departe,
 490 Vezi doar o pată care strălucește.
 Ascult-acuma ce fel sînt atomii,
 Cît de deosebiți sînt după formă
 335 Și cît de felurit le este chipul;
 Nu că puțini au tot aceeași formă,
 495 Dar îndeobște nu sînt toți asemeni.
 Să nu te miri: așa de mare este
 Mulțimea lor, încît ea n-are capăt*,
 Nici număr, după cum am dovedit-o,
 340 Așa că ei nu trebuie să aibă
 500 Cu toții tot un chip ș-o-nfățișare.
 Te uit-apoi la gîntea omenească,

**Formele
atomilor**

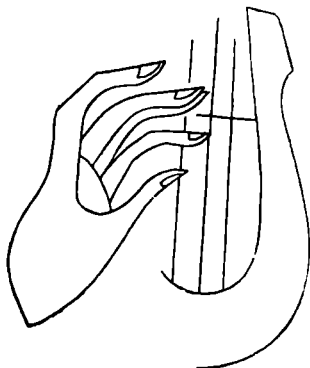
La neamul cel solzos și mut al peștilor,
 La grasele cirezi, la fiare uite-te,
 La păsările cele felurite,
 Ce-mpoporează țarmuri desfătate 505
 Și lacuri și izvoare, ori la cele 345
 Ce zboară prin păduri fără cărare:
 Tu ia-le după seminții, de-a rîndul,
 Pe care vrei, și vei vedea îndată
 Că semenii nu sînt, nici ei, asemeni! 510
 Altfel, un pui nu și-ar cunoaște mama,
 Nici mama puiul, dar nu vezi? ca oamenii
 Se pot cunoaște ei, la fel de bine: 350
 Ades, în fața unui templu splendid,
 Lîngă altarul cu fum de tămîie, 515
 Jungheat, vițelul cel de jertfă cade,
 Vărsînd din piept un cald șivoi de sînge.
 Sărmana mumă-n vremea asta treieră 355
 Pășunea verde; vai, ea dă de urma
 Copitei despicate și, cu ochii 520
 Tot locul cercetîndu-l pretutindeni,
 Doar va putea pe undeva să vadă
 Pe puiul ei pierdut, stă-n loc și umple
 De mugete dumbrava cea frunzoasă,
 Și-ntr-una ea la staul se întoarce, 525
 De dorul lui la inimă pătrunsă. 360
 Nici sălciile fragede, nici iarba
 De rouă-nviorată și nici rîul
 Cel cunoscut de ea și care curge
 Din mal în mal nu poate s-o aline, 530
 Durerea ei năprasnică nu poate
 Să i-o abată: alți viței pe care
 Îi vede ea în vesela pășune

- 365 Nu-i pot întoarce gîndu-n altă parte,
 535 Nu pot să-i ușureze suferința:
 Pînă-ntr-atît dorește ea de tare
 Ceva al ei și cunoscut de dînsa!
 Dar iezii cei cu glasuri tremurate
 Cum își cunosc ei mamele cornute!
 540 Și cum cunoaște mielul cel zburdatic
 Așa de bine mehăitul oii!
 La ugerul știut de fiecare
 370 Aleargă toți, așa cum cere firea.
 Nu vei vedea-n sfîrșit nici un grăunte,
 545 Oricare-ar fi, că seamănă cu altul:
 Chiar dacă sînt de-același fel, grăunții
 Sînt între ei deosebiți ca formă!
 La fel, vedem cum scoicile smâltează
 375 Scobitul mal, pe unde, mulcom, valul
 550 Nisipul cel setos de apă-l bate.
 De-aceea înc-o dată-ți spun că trebuie
 (Deoarece ei sînt făptura firii,
 Și nu făcuți de mînă omenească
 Dup-un anume chip și numai unul)
 555 Să zboare feluri de atomi prin spațiu
 380 Cu forme osebite între ele.
 Ușor ne este-acum cu judecata
 Să lămurim din ce pricină fulgerul
 Pătrunde mult mai lesne decît focul
 560 Ce pîlplie din pămînteasca zadă*.
 Căci fulgerul din cer — poți tu răspunde —
 E-un foc mai fin, făcut fiind din forme
 385 De-atomi mai mici; de-aceea, el străbate
 Chiar și prin pori, pe unde focul nostru*
 565 De pe pămînt, ieșit din lemn de zadă,
 Nu poate să pătrundă. Tot asemeni,

Prin corn lumina trece, însă ploaia	
Răsaltă: știi de ce? Fiindc-atomii	
Luminii sînt mai mici decît aceia	
Din care este-alcătuită apa,	570
Licoarea ei de viață dătătoare.	390
Noi mai vedem, de-asemenea, că vinul*	
Îndată trece prin strecurătoare,	
Uleiul însă-ntîrziază, leneș:	
Fără-ndoială că-i din elemente	575
Mai mari făcut sau mai încîrligate	
Și între sine mai împleticite,	
Așa că ele prea degrabă nû pot	
Să se desprindă unele din altele	395
Și cîte unul osebit să treacă	580
Prin cîte-o gaur-a strecurătorii.	
Să mai socoți că laptele și mierea*	
Îți las-un gust așa de bun în gură,	
Pe cînd pelinul cel amar ca fierea	
Și, tot așa, sălbatica țintaură	400
Cu gustul lor greșos ne strîmbă gura!	585
Ușor vei zice dar și tu ca mine	
Că lucrurile, care pot atinge	
Al nostru simț în chip plăcut, sînt, toate,	
Făcute din atomi rotunzi și netezi,	590
Iar cele care ni se par amare	
La gust și acre, din atomi mai tare	
Încîrligați și-mpleticiți: de-aceea*	405
Aceste rup cărările spre simțuri	
Și intră cu de-a sila-n corpul nostru.	595
Într-un cuvînt acele lucruri care	
Plac simțurilor cînd le-ating, ș-acele	
Ce nu le plac nu sînt la fel fiindcă	
Atomii lor au formă osebită:	

Deosebirea
dintre
formele
atomilor
explică
deosebirea

- 410 Să nu crezi tu că șuierul cel aspru*
600 Și înfiorător al ferăstrăului
E-alcătuit tît din atomii netezi
Din care sînt cîntările divine
Pe care le-nfiripă cîntăreții
605 Cu mîinile lor sprintene, din liră!

- Nu crede nici că au aceeași formă
Atomii ce pătrund în nări atunce
415 Cînd ardem puturoasele cadavre,
Sau cînd e scena, chiar atunce, proaspăt,
610 Stropită cu șofranul din Cilicia*,
Și de miresme din Panhaia fumegă*
Altarul cel de-alături! Nu crede
Că și culorile frumoase, care
Pot să desfete ochii, și acele
420 Ce-i ustură și-i fac să lăcrimeze,
615 Ori cele care sînt îngrozitoare,
Hidoase și urîte la vedere,
Sînt din atomi de-același fel făcute!

Tot ce dezmiardă simțurile noastre	
N-a fost creat făr-de atomii netezi,	620
Iar tot ce e supărător și aspru	
Făr-de materia cea zgrunțuroasă.	425
Sînt și atomi de care nu poți spune	
Nici că-s încîrligați, dar nici că-s netezi:	
Ei mai curînd au niște colțișoare	625
Puțin ieșite-afară, care gîdilă	
Mai mult a'noastre simțuri, nu le vatămă:	
Așa e tireghia și omanul*.	430
Focu-n sfîrșit, cel cald, și neaua rece*	
Nu încolțesc la fel a'noastre simțuri.	630
Noi o vedem aceasta cînd ne-atingem	
Atît de unul, cît și de cealaltă.	
Căci numai ea, atingerea, ea singură*	
O, zellor prea sfinți și prea puternici,	
Atingerea-i simțirea noastră toată,	635
Ori că-ți pătrunde-n corp ceva de-afară*	435
Ori că ceva în corpul tău se naște	
Și sau te vatămă sau te desfată	
Ieșind în amoroasa-mbrățișare,	
Ori că, în corpul însuși, din pricina	640
Unei loviri, se tulbură atomii	
Și-ncăierîndu-se-ntre ei, și nouă	
Ne tulbură simțirea: chiar tu singur	
Te poți lovi cu mîna, drept cercare,	440
În orișicare parte vrei a corpului.	645
Atomii, dară, trebuie să aibă	
Mult osebite forme, ca să poată	
Isca simțiri așa de osebite.	
Și, în sfîrșit, acele corpuri care	
Se văd că-s tari și îndesate trebuie	650
Să fie-alcătuite din atomii	

- 445 Aduși de virf, mai mult, și care parcă
Sînt rămurați: ei în de ei se-ncleașă
Și corpul-î țin legat pînă-n adîncuri.
- 655 Așa, în rîndu-ntii, e adamantul
Cel care-nfruntă orice lovitură,
Și lespezile tari și fierul tare,
Zăvorul de aramă ce scrișnește
Și umblă greu, nevrînd să-ncuie ușa!
- 450 Iar corpurile care sînt lichide
660 Și curg, acele trebuie să fie
Urzite din atomi rotunzi și netezi:
Atomii cei rotunzi unii de alții
Nu sînt legați; la fel, o grămăjoară
- 665 De mac se-nghite lesne ca și apa
455 Și, cînd o clatini, curge-n lături toată.
Acele corpuri, în sfîrșit, pe care
Le vezi că se destramă într-o clipă,
Cum este fumul, negura sau focul,
- 670 De nu sînt din atomi rotunzi și netezi
Făcute peste tot, nu pot să fie
Nici din atomi împleticiți făcute
Și-mpiedicate-n mersul lor de dinșii
Așa că ele pot să-nșepe corpul*
- 460 Și-n găurile sale să pătrundă,
675 Fără să-și țină strîns legați atomii.
Tu dar de-aice poți ușor cunoaște
Că răul ce ți-l fac aceste corpuri
Și care vezi că-i potolit de simțuri*
- 680 Nu din atomi împleticiți purcede,
Ci din atomii ascuțiți din ele.
Că vezi și lucruri care sînt amare
Și totuși curg, precum e apa mării,
- 465 Nu-ți fie de-a mirarea! Tot ce curge

	E din atomi rotunzi și netezi; însă	685
	Cu-acești atomi s-amestecă și alții,	
	Cei zgrunțuroși, atomii suferinței!	
	Nu e nevoie, totuși, ca aceștia	
	Să fie acățați unii de alții;	
	Chiar dacă sînt cu grunzuri, tot rotunzi sînt,	690
	Încît se pot și da de-a rostogolul,	
	Pot vătăma și simțurile noastre.	470
	Și ca să vezi mai bine că atomii	
	Cei aspri cu cei netezi se amestecă	
	Și fac să fie-amară apa mării,	695
	Tu poți chiar să-i desparți, să vezi, anume,	
	Cum apa mării, cînd mai multă vreme	
	Se scurge prin pămînt și se adună	
	În vr-un bazin, e limpede și dulce,	475
	Căci ea deasupra-și lasă tot veninul:	700
	Atomii sării, care, fiind aspri,	
	Se prind cu-atît mai lesne de țărînă.	
Varietatea formelor atomice nu este infinită	Fiindcă eu ți-am arătat aceasta*,	
	Voi mai adăugi un lucru care	
	Din cel dintîi își trage mărturia,	705
	Anume, că atomii nu au forme	
	În număr infinit. De n-ar fi astfel,	480
	Ar trebui ca unii dintre dînșii	
	Să aibă o mărime nesfîrșită.	
	Micimea oricărui atom e-aceeași*:	710
	Prea feluriți ei nu pot fi, căci, iată,	
	Închipuiește-ți tu cum că atomii	
	Constau din trei sau din puțin mai multe	
	Părți minime: încearcă de le pune	485
	Cînd jos, cînd sus, le mută de la dreapta	715
	La stînga, fel și chip, și vezi ce formă	
	Îi dau aceste așezări atomului.	490

- De vei voi să capeți alte forme,
Va trebui și alte părți s-adaugi.
- 720 Ce va urma? O nouă așezare
A părților tot alte părți va cere,
De vei voi să capeți alte forme.
Deci numai dacă se mărește-atomul,
- 495 Poți căpăta atomi cu forme nouă.
- 725 N-ai deci cuvînt să crezi cum că atomii
Au forme infinite, căci atunce
Ar trebui să-i faci, măcar pe unii,
Să aibă o mărime uriașă.
Dar eu ți-am arătat mai înainte*,
- 730 Că nu se poate dovedi aceasta.
Covoarele din Frigia și stofele
- 500 Pe care le vopsește Melibèa*
Cu purpura din scoicile tesalice,
Păunul cel cu scilpete de aur
- 735 Și plin de farmec ar zăcea-n uitare,
Căci le-ar întrece-o frumusețe nouă;
Și nici un preț n-ar mai avea atunce
Mirosul smirnei și dulceața mierii;
Iar cîntecele lebedei și coardele
- 505 Pe lira cea măiastră-a lui Apolo
- 740 Ar amuți și ele-năbușite*:
Mereu s-ar naște alte lucruri nouă
Și care mai de care mai frumoase.
Ba încă toate s-ar putea întoarce
- 745 Și în mai rău, precum am zis acuma
Că s-ar putea să meargă spre mai bine:
Tot mai urîte lucruri ne-ar ajunge
- 510 La ochi și la urechi, la nas și gură!
Deoarece așa ceva nu este,
- 750 Și corpurilor li s-a pus o margine,

Ce îngrădește și-ntr-un fel și-n cellalt*

Tot ce există, trebuie, de-aceea,

Să spui și tu că formele materiei

Nu-s pîn'la nesfîrșit deosebite.

La fel, de la văpaie pîn'la gheață*

E-o cale hotărîită, și tot astfel

Și înapoi cărarea-i măsurată.

Tot caldul și tot frigul și tot aerul

Cel stîmpărat se-nșiră între ele,

Umplînd tot locul dintre amîndouă.

Deci numai pînă la un loc făpturile*

Se pot deosebi ele-n de ele,

Fiindcă, și deoparte și de alta,

De-un îndoit hotar sînt mărginite:

Văpaia le-ncolțește la un capăt,

La celălalt înghețurile iernii!

Atomii
asemeni
sînt în
număr
infiniit

După ce eu ți-am arătat aceasta*,

Voi mai adăugi un lucru, care

Din cel dintîi își trage mărturia,

Anume că atomii cei asemeni

Sînt infiniți la număr: dacă formele*

Atomilor sînt mărginite, trebuie

Ca ori atomii cei ce sînt asemeni

Să fie-n număr infinit, ori toată

Materia să fie mărginită,

Ceea ce eu am dovedit că nu-i așa:

Eu doar mai sus, în versurile mele,

Am arătat că, izvorînd într-una

Din infinit, corpusculii materiei

Țin pururi neștirbit întregul lumii

Cu ciocnetele lor de pretutindenii

Și care se țin lanț: nu se mai curmă!

Chiar dacă vezi că unele-animale

515

755

760

520

765

770

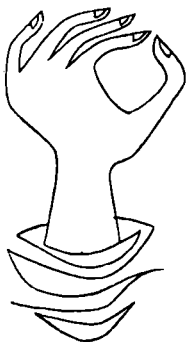
525

775

530

780

Mai rare sînt și că mai mică este
 785 Prăsila lor, se poate ca aceste
 Să fie multe-n altă parte-a lumii,
 În locuri și în țări mai depărtate,
 535 Și pot și ele să-și plinească numărul.
 Așa, vedem că, dintre patrupeze,
 790 Întîi sînt elefanții cei cu trompe

Ca niște șerpi: din miile lor multe
 Ce zid de fildeș înconjoară India,
 Că nici nu poți pătrunde înlăuntru!
 Mulțimea lor așa de mare este,
 540 Măcar că noi puținii vedem cu ochii!
 795 Dar, iată, să-ți mai fac pe voie-o dată:
 Să zicem că s-ar fi creat pe lume
 Un lucru unic și că-n lumea toată
 Nu s-ar găsi nimic cu el asemeni:
 800 Dar dacă nu-i făr'de sfîrșit materia
 Din care-acesta să se poată naște,
 545 El nici măcar nu poate să se nască,

Necum să poat-a se hrăni ș-a crește.	
Eu chiar dac-aș prepune că atomii	
Cei urzitori al unui singur lucru	805
Plutesc în număr mărginit prin spațiu,	
De unde-n, care loc, prin ce putere	
Și cum să se-ntilnească ei vreodată	
Intr-un noian de-atomi cu alte forme	
Și-n val-vîrtejul lor așa de mare?	550
Ei n-ar putea, socot, să se-mpreune.	810
Ci, tot așa precum noianul mării,	
Cînd s-au iscat vasfrîngerii mari și multe,	
Aruncă lăviți, funduri de corăbii,	
Antene, prore, vîsle plutitoare,	815
Catarge și aplustre pretutîndeni*	
Pe țărături, ca să vadă muritorii	555
Și să le fie semn și-nvățătură	
Să se ferească de-nșelătoria,	
De cursele și silnicia mării	820
Cea făr'de crezămînt, și niciodată	
Să nu se-ncreadă-n ea, nici chiar atunce	
Cînd rîde-amăgitoarea-i viclenie	
Pe-al apelor senin; tot astfel, dacă	
Ai socoti cumva că sînt și unii	825
Atomi în număr mărginit, aceștia,	560
Împrăștiați o veșnicie-ntreagă,	
Ar fi purtați prin vid în toate părțile	
De clocotul cel veșnic al materiei:	
Ei n-ar putea vreodată să se-mpreune,	330
Nici să rămînă-mpreunați vreodată,	
Și nici să crească printr-un nou adaos.	
Dar că se-ntîmpl-aceste două lucruri	
Aieve noi vedem cu ochii noștri:	565
Făpturile se nasc și pot să crească!	835

E dar vădit că pentru orice specie
 Atomii sînt mulțime fără număr,
 Din care toate se îndestulează.
 Pentru aceea, nici puterea morții
 840 Nu poate birui pentru de-a pururi,
 570 Nici îngropa ființa pe vecie,
 Și nici puterile vieții, care
 Urzesc și fac să crească toate, nù pot
 Să veșnicească cele zămislite.
 845 Din veșnicie s-a încins războiul
 Atomilor, și biruie cînd unii,
 Cînd alții; pururi forțele vieții
 575 Sînt cînd învingătoare, cînd învinse:
 Cu bocetul de moarte se amestecă
 850 Și țipătul pe care-l scot copiii
 Cînd vin întîi pe țărmurii luminii;
 Și nici o noapte după zi nu vine
 Și nici o auroră după noapte,
 Fără s-audă vaierele pruncilor
 855 Și plînsetele-nsoțitoare morții,
 580 Cernitului convoi de-nmormîntare.
 Dar se cuvine încă și aceasta
 Să ți-o însemni și bine s-o ții minte,
 Că, dintre cele ce se văd cu ochii,
 860 Nimic nu este numai dintr-un singur
 Fel de atomi făcut, nimic nu este
 585 Să n-aibă un amestec de semințe:
 Cu cît un lucru are-n el mai multe
 Puteri și însușiri, cu-atîta are
 865 Mai multe feluri de atomi și forme.
 Întîi pămîntul are-n el atomii
 Din care curg izvoarele de gheață
 590 Ce înnoiesc mereu noianul mării;

Corpurile
 sînt com-
 puse din
 mai
 multe fe-
 luri de
 atomi.
 Pămîntul
 e un exem-
 plu

„Marea
Mamă a
zeilor“ și
cultul ei

El are-atomi din care naște focul:	
Aprins, pământul arde-n multe locuri*,	870
Dar mai ales cum fierbe focul Etnei!	
El are-apoi atomi din care poate	
Să deie semințiilor de oameni	595
Pomi roditori și grîne aurite,	
Iar fiarelor ce umblă pe la munte	875
Și lor, de-asemeni, să le dea frunzișuri	
Și ape și pășuni îmbelșugate.	
De-aceea doară i s-a zis pământului*	
Că este, totodată, Marea Mamă	
A zeilor, precum și mama fiarelor,	880
Și născătoarea noastr-a tuturor.	
Pe dinsa au cîntat-o-n versuri docte	
Poeții vechi ai grecilor: Zeița	600
Cu fală iese într-un car din templu,	
Strunind doi lei; poeții spun cu asta	885
Că tot pământul în văzduh plutește:	
Pe alt pământ nu poate sta pământul.	
La car îi înjugară niște fiare,	
Deoarece, oricît e de sălbatică,	
Odrasla tot se lasă îmblînzită	890
Și biruită de iubirea mamei!	605
Iar fruntea i-au încins cu o cunună	
De turnuri, căci pe culmile-ntărite,	
Tòt el, pământul, sprijină cetățile!	
Avînd pe cap podoaba asta, chipul	895
Divinei Maici e dus prin lumea largă,	
Înfiorînd mulțimile de oameni.	
Ginți felurite, -urmînd datinei sfinte,	610
Îi zic pe nume Mama cea din Ida*.	
Pe urma ei vin cete frigiene,	900
Fiindc-așa se spune, că din Frigia	

- S-au răspîndit în toată lumea grînele*.
 Îi dau și preoți-fameni, care-nseamnă*
 Că trebuie să-i socotești nevrednici
- 905 De-a scoate rod pe țarmurii luminii
 Pe cei care-au jignit pe Marea Mamă
- 615 Și necunoscători sînt cu părinții.
 I-auzi cum tună timpinele! I-auzi
 Cum zăngănesc cimbalele-adîncate!
- 910 Și răgușita surlă te-nfioară,
 620 Și fluierul cel frigid îți ia mințile.
 Rotesc și arme, -semn de grea sminteală! —,
 Ca inimile necunoscătoare
 Și impii ale gloatei să le poată
- 915 Însăimînta cu frica de zeiță.
 Și astfel, cînd, purtată prin orașe,
 Zeița, mută, -mparte tuturora
- 625 Tăcuta-i ocrotire, muritorii
 Aștern în calea ei argint ș-aramă,
 920 Nămol de bani îi dăruiesc zeiței!
 Și trandafirii cad, ninsoare deasă,
 Pe chipul ei, pe-nsoțitoarea turmă.
 O mîna de armați, căroră grecii
 Le spun Cureți din Frigia, se luptă*
- 630 Ei în de ei cu armele și saltă
 925 După dorință,-n tact, setoși de sînge,
 Cutremurîndu-și groaznicele creste.
 Ei pe Cureții cei cretani i-nchipuie,
 De care se vorbește că, pe vremuri,
 930 Acoperiră scîncetul lui Joe:
 Copii armați, ei tot în jurul unui
 635 Copil, izbeau în tact, în hore sprintene,
 Aramă de aramă, ca Saturnus
 Să nu cumva pe el să pună mîna

Și să-l îmbuce, mamei lui făcându-i În inimă o veșnică durere.	935
De-aceea, dară, ei pe Marea Mamă*, O însoțesc armați; ori vor s-arate	640
Că ea, zeița, ea ne poruncește Să ne-apărăm cu brațele armate	940
Pământul țării, totdeauna gata Să fim podoaba, sprijinul părinților.	
Cît de frumos și bine ticluite Să fie toate-aceste, ce departe-s	
De judecata cea adevărată!	645
Din fire doar se bucură toți zeii	945
De nemurire și de pace-adîncă. Dar ei de noi sînt pururea departe, Departate sînt de treburile noastre!	
Lipsiți și de dureri și de primejdii,	950
Sînt tari prin ei și n-au de noi nevoie:	650
Nici tu nu-i poți momi cu binefaceri, Nici ei nu pot pe oameni să se mînie. Pământul însă-i fără de simțire	
Oricînd, și el, fiindcă are-ntr-însul	955
Atomi ai multor lucruri, scoate multe, În multe feluri, la lumina soarelui. Dar dacă cineva în loc de „mare” Va hotări cumva Neptun să spună,	
Și-n loc de „grîne” Ceres; dacă-i place	655
În loc de „vin”, așa cum i se zice,	960
Să folosească numele lui Bacus, Noi să-l lăsăm să-i spună și pământului Că este Mama zeilor, dar sufletul În faptă el să nu și-l pîngărească	965
Cu un eres înjositor. — De-aceea,	660

Ades, pe-un câmp, și oile lînoase*
 Ș-a cailor războinică prăsilă
 Și ciurdele cornute, laolaltă
 970 Pasc, sub același cer, aceeași iarbă
 Și la același rîu și-alină setea,
 Deși la chip nu seamănă-ntre ele,
 Ci, după neam, păstrează fiecare
 665 Natura și imită obiceiile
 975 Părinților: așa-i de felurită
 Materia în orice fel de iarbă,
 În orice rîu e-așa de felurită!
 Și mai departe! Oase, sînge, vine,
 670 Căldură, sucuri, nervi și măruntaie,
 980 Alcătuiesc o singură ființă,
 Dar toate-aceste-s foarte osebite
 Fiindc-atomii lor nu sînt asemeni.
 La fel, un corp ce poate arde-n flăcări
 Ascunde, dacă nu nimică alta
 985 Măcar atomii care pot să-l facă
 675 Să scoată foc din el, să dea lumină,
 Să scapere scînteii și pîn' departe
 Să-mprăștie cenușa-n toate părțile.
 De vei lua pe rînd și alte corpuri,
 990 Făcînd în minte-aceeași judecată,
 Tu vei găsi că ele-ascund semințe
 De multe lucruri și cuprind în ele
 Atomi cu forme foarte felurite.
 Tu, în sfîrșit, vezi multe lucruri care
 680 Au și culoare, au și gust și miros:
 995 Întîi și-ntîi mulțimea de prinoase
 Ce fumegă pe-a' zeilor altare.
 Aceste, dară, trebuie să fie
 Din feluriți atomi alcătuite:

Mirosul intră-n corpul tău pe unde	1000
Culoarea nu pătrunde, iar culoarea	
Și gustul vin pe căi deosebite	
La simțurile noastre: deci atomii	
Din ele-s feluriți — o vezi tu însuți!	685
Și astfel, într-un singur tot s-adună	1005
Atomi deosebiți, și din semințe	
Amestecate sînt făcute toate.	
Tot astfel, chiar în versurile mele,	
Tu vezi că peste tot sînt multe litere*	
Comune multor vorbe, dar tu trebuie	1010
Să spui că, totuși, versuri și cuvinte	690
Nu-s din aceleași litere făcute,	
Dar nu fiindcă prea puține litere	
Ar fi aceleași în mai multe vorbe,	
Nici pentru că nu s-ar putea să fie	1015
Și două vorbe chiar alcătuite	
Din tot aceleași litere-amîndouă,	
Ci pentru că-ndeobște nu sînt toate	
Cuvintele asemenea cu toate.	
La fel cu alte lucruri: o mulțime	1020
De-atomi comuni sînt multor corpuri; totuși	695
În întregimea lor acele corpuri	
Pot fi deosebite între ele,	
Așa că tu cu drept cuvînt acumă	
Poți spune că și gîntea omenească	1025
Și arborii cei roditori și grînele	
Sînt din atomi deosebiți făcute*.	
Imbinările Nu trebuie să crezi că toți atomii	
atomilor Oricum pot să se-mbine, căci atunce	700
nu se fac Tu ai vedea că nasc pe lume monștri,	1030
oricum Că ies făpturi cu trup de om și fiară,	
Că ramuri nalte cresc din vreme-n vreme	

- Din corpuri vii; că se-mpreună membre
De vietăți din mări, cu mădulare
1035 De pe pământ, și că natura însăși,
Chiar pe țărina a-tot-născătoare,
Nutrește-ngrozitoarele Himere*,
705 Ce varsă foc pe gura lor spurcată.
E-nvederat că din aceste toate
1040 Nimica nu se-ntîmplă: tot ce este*
Se naște din semințe anumite
Și numai dintr-o mamă anumită;
Și noi vedem că toate cresc și toate
Pot să-și păstreze neamul lor de-a pururi.
1045 Aceasta însă nu se poate face
710 Decît c-o anumită rînduială:
Din toată hrana-n corp pătrund, înuntru,
Atomii săi și care pot da naștere*
Mișcărilor vieții. Dimpotrivă,
1050 Tot ce-i străin vedem că tot natura
Aruncă la pământ, ba mulți corpusculi
Nici nu se văd că fug din corp afară*,
715 Ciocniți mereu: ei n-au putut cu ceilalți
Să se-mpreune și-n viața corpului
1055 Să intre și să facă ce fac ceilalți!
Dar tu să nu cumva să crezi vreodată
Că numai animalele-s supuse
Acestor legi: aceeași rînduială
Hotărînicește orice alte corpuri.
1060 Căci, întrucît făpturile-ntre ele
720 Prin toată firea lor nu sînt asemeni,
E ne-ndoiș că fiecare este
Din altfel de atomi alcătuită:
Nu că în ele sînt puțini atomii
1085 Cu-acceași formă, dară îndeobște

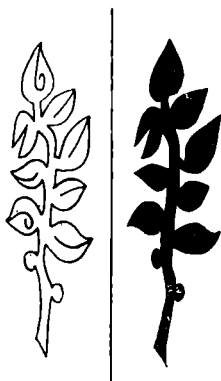
	Nu toți atomii sînt cu toți asemeni*.	
	Ș-atunci, fiindcă nu-s la fel atomii,	
	Deosebite trebuie să fie	725
	Distanțe, drumuri, îmbinări și ponderi*	
	Și lovituri și ciocnete și alte	1070
	Mișcări ale atomilor: aceste*	
	Deosebesc nu numai vietățile,	
	Ci și pămîntul îl despart de mare	
	Și cerul de pămînt. — Ș-acum ascultă	
	Și alte versuri, rod al muncii mele!	730
	Să nu socoți că lucrurile albe	1075
	Și care tu cu ochii vezi că-s albe,	
	Sînt din atomi tot albi alcătuite,	
	Iar cele negre din sămînța neagră!	
	Și nici să crezi că lucrurile care	1080
	Sînt îmbibate de oricare altă	
	Culoare sînt așa cum sînt fiindcă	
	Au și atomii lor aceeași față!	735
	Culoare n-au corpusculii materiei:	
	N-au nici culoarea corpului, nici alta.	1085
	Și dacă socotești că tu, cu mintea,	
	Nu-ți poți închipui așa atomii*,	
	Ce mult te-abați din drumul adevărului!	740
	De vreme ce și orbii din naștere,	
	Ce n-au văzut nicicînd lumina soarelui	1090
	Și din pruncie nu știu ce-i culoarea,	
	Cu pipăitu-și dau de lucruri seamă,	
	Și mintea noastră poate să-și închipuie	
	Corpusculi care n-au nici o culoare.	745
	Noi înșine, cînd pipăim un lucru	1095
	Pe-un întuneric orb, simțim că este	
	Și colorat? Deoarece cu-aceasta	
	Eu te-am rămas, ți-oi face și dovada	

Atomii
sînt
incolori.
Cum se
explică
culoarea
corpurilor

- Că sînt lipsiți atomii de culoare:
- 1100 Orice culoare poate să se schimbe
În toate celelalte; dar aceasta
- 750 Nici într-un chip atomii n-o pot face!
Căci trebuie ceva să dăinuiască
Nestrămutat, ca lucrurile toate
- 1105 Să nu se-ntoarcă iarăși în nimica:
Un lucru dacă-și iese din hotare
Schimbîndu-se, numaidecît aceasta
E moartea lui: ce-a fost mai înainte
El nu mai è! Tu bagă dar de seamă
- 755 Să nu te-apuci să colorezi atomii*,
1110 Ca nu cumva să se întoarcă toate
Iar în nimic! Pe lîngă asta, dacă
Atomii n-au de felul lor culoare,
Dar au, în schimb, deosebite forme*,
- 1115 Cu care ei urzesc și schimbă-ntr-una
Tot felul de culori, fiindcă este
- 760 Un lucru însemnat să știi atomii
Cu care alți atomi se împreună
Și-n ce orînduială, și, de-asemeni,
- 1120 Ei în de ei anume cum se mișcă,
Ușor și-ndată poți să-ți dai tu seamă*
De ce un lucru care înainte
Avea culoare neagră, dintr-o dată
- 765 Ca marmura de alb se poate face!
- 1125 Așa, cînd vînturi mari frămîntă marea,
Se schimbă marea-n valuri înspumate,
Ca marmura de albe. Tu poți zice
Că, dacă într-un corp ce vezi că-i negru,
Atomii se prefac, își schimbă locul
770 Și unii se desprind sau i s-adaugă*,
1130 Îndată corpul vezi că-l alb ca neaua!

De-ar fi să fie valurile mării
 Alcătuite din atomi albaștri,
 Nici într-un chip nu s-ar mai face albe:
 Poți tu în orice fel să tot amesteci

1135

Atomii cei albaștri: niciodată
 Ei nu pot să se facă albi ca marmura!
 Iar dacă au culori deosebite,
 Atomii ce dau mării o culoare
 Și numai una, fără alt amestec,
 Așa cum din figuri deosebite,
 Din forme varii puse laolaltă
 Iese-un pătrat, o singură figură,
 Ar trebui, așa cum vezi figurile
 Deosebite din pătrat, tot astfel
 Să poți vedea și pe noianul mării
 Și-n orice altă singură culoare
 Culori deosebite între ele.
 Și feluritele figuri nu-mpiedică

775

1140

780
 1145

- 785 De loc pătratul tot pătrat să fie:
1150 Culorile deosebite însă
Nu lasă și împiedică un lucru
Să aibă-ntreg o singură culoare.
Ș-apoi, temeiul care ne îndeamnă*
- 1155 A zice că atomii au culoare
S-a năruit, de vreme ce nu iese
- 790 Un lucru alb din elemente albe,
Nici unul negru din corpusculi negri,
Ci din atomi de varie culoare.
- 1160 Nu-i mai ușor ca lucrurile albe
Să nască din atomi fără' de culoare,
Decît să nască din culoare neagră
Sau din oricare alta ce se bate
Cu albul cap în cap și-i stă-mpotrivă?
- 1165 Apoi, fiindcă nici nu pot să fie
- 795 Culori fără lumină și fiindcă
Atomii nu ies la lumina zilei,
Ei nu pot fi-mbrăcați în vreo culoare!
În orbul întuneric ce culoare
- 1170 Poți tu vedea? Măi mult: chiar și-n lumină
Culorile se schimbă; ele altfel
Sclipeșc atunci cînd bate drept lumina
- 800 Și altfel cînd pieziș lumina bate.
Cum joacă-n soare penele porumbilor,
- 1175 Ce stau în jurul gîtului cunună!
Acuma ele-s roșii ca rubinul,
Acuma, altfel de te uiți, s-amestecă
- 805 Smaraldul verde cu azurul cerului.
La fel își schimbă fețele și coada
- 1180 Păunului atunci cînd se rotește,
Scăldată-n valuri de lumină toată:
Fiindcă ele însă din bătaia

Luminii nasc, noi trebuie să credem	
Că fără ea culori nu pot să fie.	
Și cum lumina ochiului e altfel*	1185
Izbită cînd ea vede alb și altfel	810
Cînd vede negru sau și celelalte	
Culori; și cum, cînd pipăim un lucru,	
Nu ne privește ce culoare are,	
Ci mai curînd ce formă are lucrul,	1190
Atomii n-au nevoie de culoare,	815
Ci ei cu feluritele lor forme,	
Izbesc vederea-n felurite feluri.	
Pe lîngă asta, dacă nu li-i dată*	
Unor anume forme o anume	1195
Culoare; dacă formele atomilor	
Orice culoare pot să aibă, toate,	
De ce atunci și corpurile care	
Din formele acele sînt urzite	
Nu pot, și ele, -avea orice culoare,	820
De orice fel ar fi? Cu aripi albe	1200
Ar trebui atunci să zboare corbii,	
Cu-a lor albime să ne ieie ochii,	
Iar lebedele să se nască negre	
Dintr-o sămînță neagră sau să aihă	1205
Orice culoare alta, una singură	
Sau și mai multe. Ba să vezi și alta:	825
Cu cît desparți un lucru-n părți mărunte,	
Cu-atîta poți vedea cum i se pierde	
Culoarea și pe-ncetul i se stinge.	1210
Așa se-ntîmplă cînd destrami o stofă	
De purpură: chiar purpura Feniciei,	830
Chiar fața ei cea roșie ca focul,	
Îndată ce-o desfiri, se pierde toată.	
De-aici tu poți vedea că părțile	1215

- Își pierd culoarea toată înainte
 De-a se preface în atomi și ele.
 Și, în sfârșit, fiindcă zici ca mine
 Că nu scot toate corpurile sunete,
 Nici aburesc miroase, tu cu asta
 835 Nu spui că toate au miros și sunet.
 1220 La fel, fiindcă noi cu ochii noștri
 Nu le putem vedea pe toate, află
 Că sînt și corpuri care n-au culoare,
 1225 Cum unele n-au sunet și n-au miros.
 Dar mintea cea pătrunzătoare poate
 840 Să le cuprindă tot așa de bine,
 Cum și le poate-nchipui pe cele
 Ce sînt fără miros sau fără sunet.
 1230 Nu socoti că numai de culoare
 Sînt goi atomii! Nici călduți ei nu sînt,
 Nici calzi, nici reci; ei sînt lipsiți de sunet,
 845 N-au nici un gust, nici un miros nu-mprăștie.
 Precum cînd vrei să faci plăcute miruri
 1235 Din măgheran sau smirnă sau din nardul
 Cel cu mireasmă de nectar, tu trebuie
 Întîi să cauți un ulei din care
 850 Cît s-ar putea mai mult să nu adie
 Nici un miros, ca, astfel, aromatele,
 1240 Amestecate, fierte cu uleiul,
 Să nu le strice el cu-a lui iuțea,
 Atomii, tot asemenea, nu trebuie*
 Să deie vr-un miros acelor corpuri
 855 Pe care le urzesc și nici vr-un sunet,
 1245 (Ei doar nimic din ei nu pot să deie!)
 Nici gust, nici frig, nimic călduț, fierbînte
 Sau altfel; și fiindcă-aceste toate
 Sînt pieritoare, ori că-s mlădioase

Atomii n-au
 nici alte
 însușiri
 secundare

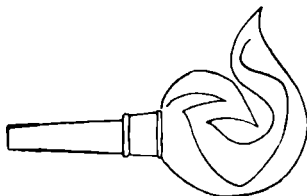
	Și moi, ori că se frîng și se fărîmă, Ori că-s poroase, din substanță rară, Nimic nu au a face cu atomii, De vrem să punem noi temeiuri veșnice Acestei lumi, pe care să se sprijine Viața ei, ca nu cumva făpturile Să se întoarcă-n noaptea neființei.	860 1250
Atomii n-au simțire. Originea vieții	Tu trebuie acum să spui pe față Că firea care-o vezi însuflețită E din atomi nensuflețiți făcută. Aceasta n-o pot răstuna și n-ò pot Deszice lucruri care sînt vădite Și cunoscute tuturor: ele Ne duc de mină și ne-mping să credem Că tot ce-i viu se naște din corpusculi Ce n-au în ei, cum zic, nici o simțire.	1255 865 1260
	Nu vezi cum din mocirla cea scîrboasă* Ies viermii vii atunce cînd pămîntul A putrezit de ploi nepărăsite? Și nu vezi tu cum lucrurile toate La fel se schimbă unele în altele? Pășunea grasă, apa cea din rîuri Și frunzele nu se prefac în vite, Iar vitele în corpurile noastre?	870 1265
	Din trupul nostru își sporesc puterea Adeseori și fiarele pădurii Și păsările cele tari de ăripi: În corpuri vii natura schimbă hrana Și tuturor le dă simțirea vieții, Cum scoate foc din lemnele uscate Și cum în foc pe toate le prefac.	1270 875
	Vezi cît e de-nsemnat să știi tu rîndul Și locul și amestecul atomilor,	1280

- 885 Precum și ce mișcări fac împreună?
 Dar pentru ce chiar gîndul tău se clatină?
 Ce-l tulbură pe dinsul și-l îndeamnă
- 1285 Să cugete și altfel? Căci tu nu crezi*
 Că din atomii fără de simțire
 Se naște tot ce simte. O, desigur,
 Fiindcă din pămînt, din lemn și piatră,
- 890 Chiar de le-amesteci, nu răsare viața!
 1290 Dar tu se cade să-ți aduci aminte
 De-un lucru: eu nu spun că toți atomii
 Cei urzitori de lucruri pot să nască
 Numaidecît făpturi însuflețite:
 Eu spun că trage mult mai mult în cumpănă
- 1295 Să știi întii cît sînt de mici atomii
 895 Ce nasc simțirea, forma lor și rîndul
 Și locul și, la urmă, și mișcările.
 În bulgări de pămînt și-n lemne însă
 Din toate-aceste nu vedem nimica.
- 1300 Și totuși cînd sînt putrede de ploaie*,
 Nasc viermi: atunci, corpusculii materiei,
 Clintiți din așezarea lor cea veche
- 900 De-un lucru nou, se-mbină iarăși, însă*
 Așa, încît ei nasc viețuitoare.
- 1305 Cei care cred, apoi, că tot ce simte*
 Se naște tot din fire simțitoare,
 Și că aceasta încă-și ia simțirea
 Din germenii care au și ei simțire,
 Spun că atomii sînt supuși pieirii
- 1310 Cînd spun că ei sînt moi; că doar simțirea
 De obicei întreagă e legată
 De nervi, de măruntaie și de vine,
- 905 Și este-nvederat că toate-aceste
 Sînt moi și din substanță pieritoare!

Dar fie-așa! Să zicem că sînt veșnici	1315
Acești atomi! Ei trebuie, firește*,	
Să aibă-ntr-însii sau simțirea numai	
A unei părți din tine sau simțirea	
Pe care-o are corpu-ntreg. Dar părțile	
Nu pot simți nimic prin ele înseși:	910
Simțirea unui membru e legată	1320
De-a celorlalte: mîna, despărțită	
De corp, și orice altă parte-a corpului.	
Nimic nu poate să mai simtă singură.	
Rămîne, deci, ca ei să fie-asemeni	1325
Ființei noastre-ntregi: atunci, ei trebuie	
Să simtă ce simțim și noi, ca astfel	915
Să fie, toți, părtași vietei noastre.	
Mal pot fi însă ei numiți atunci	
Principii ale lumii și mai pòt ei	1330
Să ocolească drumurile morții,	
Cînd sînt ființe vii și cînd a zice	
Ființă vie-ori muritor tot una-i?	
Și chiar să poată, ei, cu-a lor unire	920
Și îmbinare, n-ar putea da naștere	1335
Decît unui amestec de ființe,	
Așa cum niște oameni, vite, fiare,	
Chiar dacă se adună laolaltă,	
Nu pot crea nici o făptură nouă!	
Iar dacă-și pierde simțirea lor atomii	1340
Cînd intră într-un corp, luîndu-și alta,	
De ce să li se dea un lucru, care	
Pe urmă li se ia? Ș-acum, la urmă,	925
Ce-am spus mai sus: cînd noi vedem că ouăle	
Se schimbă-n puii vii și viermii colcăie	1345
În mîlul cel dospit de ploaie multă,	
E-nvederat că poate să se nască	

- Simțirea din atomi fără simțire!
Iar de va spune cineva că numai
1350 Printr-o prefacere se poate naște
930 Simțirea din ceva fără simțire*,
Că ea răsare printr-un fel de naștere,
Va fi de-ajuns să-i dovedesc aceuia
Că naștere nu poate fi pe lume
1355 Făr-o-mbinare de atomi, făcută
935 Mai înainte, și că făr-aceasta
Nu se preface-n altceva nimica:
Întîi, nu poate fi-ntr-un corp simțire
Mai înainte de-a se naște corpul,
1360 Deoarece materia acestuia
E, negreșit, împrăștiată încă
În apă și în aer, în țărînă
940 Și-n cele zămislite din țărînă:
Cît timp nu-i adunată laolaltă,
1365 Ea nu urzește încă firul vieții,
Și simțurile nu-s aprinse încă,
Făcliile de veghe-a' tuturor!
Pe urmă: cînd pe cineva-l doboară
O lovitură din senin, mai tare
945 Decît o poate suferi, simțirea
1370 Ș-a trupului ș-a sufletului, toată,
Se-ncurcă, așezările atomilor
Se năruie, mișcările vieții
Pînă-n adînc rămîn încătușate,
1375 Și, răscolită-n toate măduarele,
Materia atunci dezleagă sufletul
950 De corp și-mprăștiindu-l, prin toți porii*
Îl izgonește-afară. Ce să credem
Că poate face altceva o astfel
1380 De lovitură, fără că desface

Și că destramă tot? Se mai întâmplă
 Că, dacă lovitura nu-i prea tare,
 Viața care-a mai rămas învinge. 955
 Adeseori învinge: ea alină
 Tot zbuciumul durerii și atomii 1385
 I-aduce iar la loc, înfrină pasul
 Biruitor al morții și aprinde
 Din nou făclia simțurilor stinse.

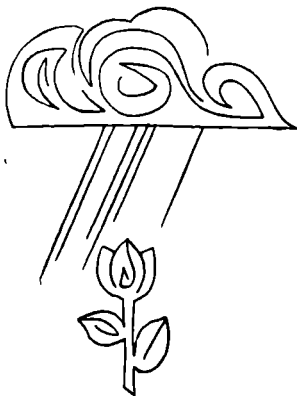

Căci altfel cum se poate-ntoarce omul
 Chiar de pe pragul morții la viață,
 Venindu-și în simțiri? Cum nu se duce
 Acolo unde s-a și dus aproape?
 De-asemenea, deoarece durerea*
 Atunci se naște numai când atomii,
 Clintiți din locul lor de vreo putere, 1395
 Se-nvălmășesc în ale lor lăcașuri
 Prin carnea vie și prin mădulare, 965
 Și numai când se-ntorc la loc se naște
 Plăcerea cea mîngîietoare, află
 Că nici durerea pe atomi nu-i cearcă, 1400
 Și nici plăcere nu pot ei să simtă,
 Deoarece, la rîndul lor, ei nu sînt
 Făcuți din alți atomi, ca, de pe urma
 Mișcării lor, să simtă vreo durere 970

- 1405 Sau să culeagă rodul desfătării.
Deci ei nu pot avea nici o simțire.
Și dacă, pentru ca orice ființă*
Să poat-avea simțire, e nevoie
Să dăm simțire-atomilor din care
- 1410 E zămislită ea, ce fel să fie*
975 Atomii care-alcătuiesc pe oameni?
Și ei de bună seamă se cutremură
De hohote de râs, și ei cu lacrimi
Își rouează genele și fața,
- 1415 Ba se pricep chiar să vorbească despre*
Amestecul atomilor, și caută
Ce sînt, la rîndul lor, atomii lor chiar
- 980 (De vreme ce, fiind la fel cu oamenii,
Ei trebuie alcătuiți să fie
1420 Din alți atomi, aceștia din alții
Și tot așa mereu și fără capăt).
Eu nu te voi slăbi: tot ce vei zice
Că judecă și rîde și vorbește
Vei zice că-i alcătuit de-asemeni
- 1425 Din germenii care fac același lucru!
Dar dacă noi vedem că toate-aceste
985 Sînt aiureli și rătăcirii curate,
Și dacă poate cineva să rîdă,
Deși atomii lui nu rîd, și poate
- 1430 Să cugete și-n vorbe învățate
Să deie seama despre lumea asta,
Deși el nu-i alcătuit din germenii*
Cugetători și plini de elocvență,
De ce nu s-ar putea, la fel, să fie
- 1435 Făcut din germenii fără de simțire
990 Tot ceea ce vedem că are viață?
Noi, în sfîrșit, ne tragem din sămînță*

Cerească: ceru-i tatăl tuturor.
 Și cînd țărîna, maica noastră spornică,
 Din cer primește picurii de ploale,

1440

Atunci ea naște grînele-aurite
 Și pomii roditori, ea naște gîntul
 Cel omenesc și fiarele sălbatice.
 Tot ea le-mbie tuturor și hrana
 Cu care se hrănesc, își duc viața
 Și neamul și-l împurură. De-aceea
 Cu drept cuvînt îi zic țărînei mamă!
 Ce este însă din pămînt se-ntoarce
 Tot în pămînt și din eter ce vine
 Sub boltele cerești se-ntoarce iarăși.
 Căci moartea nu distruge nici un lucru
 Așa, încît să-i nimiceasc-atomi:
 Ea le destramă numai îmbinarea
 Și iar după aceea-i împreună

995

1443

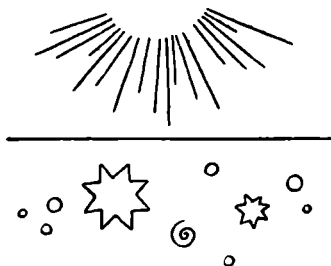
1000

1450

- 1455 Și face-așa, ca lucrurile toate*
- 1005 Să-și schimbe și culorile și forma,
Să capete simțire și, pe urmă,
S-o dea-napoi într-o clipită numai.
Vezi dar ce lucru însemnat e-acesta*:
- 1460 Cu care alții se-mpreună-aceiași
Atomi ș-anume-n ce orînduială,
Și cum se mișcă în de ei atomii?
Să nu socoți că ceea ce se vede
Că flutură pe dinafară numai*
- 1465 Ș-acum se naște, -acum dispăre, poate*
Să fie, totodată, însușirea
- 1010 Atomilor din lucruri, care-s veșnici!
Tot astfel și în versurile mele,
Acesta-i lucrul cel de căpetenie:
- 1470 O literă cu care alte litere
Se-mbină, și în ce orînduială
Sînt așezate literele toate?
Că doar cu-aceleași litere se scrie
Și *cer* și *mare* și *pămînt* și *riuri*
- 1015 Și *soare* și *copaci* și *animale*
1475 Și *grîne*. Dacă nu-s aceleași toate,
În mare parte ele sînt aceleași:
Își schimbă locul? Altă vorbă capeți!
Cu lucrurile tot așa-i! Se schimbă
- 1480 Mișcarea, rînduiala, așezarea,
1020 Ciocnirile și formele atomilor?
Se schimb-atunci și lucrurile înseși!
Să fii acumă cu luare-aminte
La-nvățătura cea adevărată!
- 1485 Un lucru nou de tot acum stă gata
Să-ți vină la urechi: o față nouă
A lucrurilor va să se arate

**Un nou
adevăr**

În fața ta. Știu bine, orice lucru,	1025
Ușor chiar de crezut, întâi îți pare	
Că nu-l poți crede; mai pe urmă însă,	1490
Oricît de minunat, oricît de mare	
Să fie el, nu se mai miră nimeni:	
Ia uită-te la cerul cel albastru,	1030
La tot ce el cuprinde și la stelele	
Tutindeni călătore, și la lună,	1495
La soarele cel plin de strălucire!	
De-ar fi aceste toate să răsară	
Acum întâi în ochii muritorilor,	

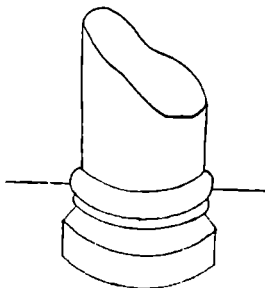
De-ar apărea vederii lor deodată,	
Ce s-ar putea să zici că e pe lume	1500
Mai minunat decît aceste lucruri,	1035
De care oamenii mai înainte	
Nici nu-ndrăzneau să creadă că există?	
Nimic, socot: așa de minunată	
Ar fi atunci priveliștea aceasta!	1505
Dar astăzi nimeni nu se-nvrednicește	
Să mai privească bolta cea senină:	
Sîntem sătui de-a-i mai vedea splendoarea!	
Deci nu te-nspăimînta de noutate:	1040

- 1510 Nu lepăda a mea învățătură,
 Ci cumpănește-o cu-ascuțimea minții,
 Și dacă-ți pare că-i adevărată,
 Atunci te dă bătut, iar de-i greșită,
 Încinge arma și te ia la luptă!
- 1515 Căci mintea noastră vrea sa-și deie seamă
 Ce poate să mai fie încă dincolo
 De zidurile-acestei lumi a noastre,
- 1045 În spațiul cela fără de hotare,
 Acolo unde ochii ei s-avintă
- 1520 Și unde gândul nostru zboară liber.
 Întii și-ntii, eu cred că-n toate părțile,
 La dreapta și la stînga, și deasupra
 Și dedesubt, nu este nicăierea
 Nici un hotar, precum am dovedit-o*,
- 1050 Precum o spune răspicat și lucrul
 1525 Și ne-o arată lămurit și limpede
 Natura însăși a nemărginirii*.
 Fiindcă, dar, în orice parte golul
 Se-ntinde fără margini, și atomii
- 1530 În număr fără număr și-n tot felul*
 Plutesc prin hău, puzderii nesecate,
- 1055 Minați în veci de-o veșnică mișcare,
 De loc nu este de crezut că numai
 Un singur cer a fost creat ș-un singur*
- 1535 Pămînt, și că noianul de corpusculi
 Nimic nu mai lucrează-n altă parte,
 Cînd, mai ales, și lumea noastră este
 Făptura firii: după ce atomii*,
 Ciocnindu-se-ntre ei din întîmplare,
- 1540 S-au întrunit orbiș, în multe feluri,
 1060 Dar în zadar, o seamă dintre dinșii
 Pîn' la sfîrșit s-au adunat deodată

**Pluralitatea
lumilor**

Și au ajuns atunci a fi urzeala	
Acestor lucruri mari: pământ și mare	
Și cer ș-atîtea feluri de ființe.	1545
Deci înc-o dată: zi și tu ca mine	
Că sînt întrulocări de-atomi ș-aiure*,	1065
La fel cu-a lumii noastre, -nlănțuite	
De-mbrățișarea caldă a eterului.	
Apoi, fiindcă este-așa de multă	1550
Materie și loc destul, și nu e	
Nici o pricină, nu e nici o piedică	
Să steie-n cale, negreșit că trebuie	
Să se urzească, să se-nchege corpuri.	
Ș-acum, dacă-i așa de mult noianul	1555
Atomilor, încît o viață-ntreagă	1070
Tot încă n-ar ajunge ca să-i numeri;	
Și dac-aceeași forță și natură	
Rămîne mai departe, ca să poată	
Împreuna în orice loc atomii	1560
Cum sînt împreunați aici, tu trebuie*	
Să spui că sînt și-n alte părți pămînturi*,	1075
Cu felurimi de oameni și de fiare.	
Mai pune tu că nu-i în toată lumea	
Făptură, ca să fie numai una,	1565
Să nască și să crească una singură	
Și făr-a face parte dintr-o specie.	
De-același fel sînt însă foarte multe.	
Întîi la vietăți să iei aminte	1080
Și vei vedea! Așa au fost urzite*	1570
Și fiarele ce umblă pe la munte	
Și rodul omenesc și lumea mută	
A peștilor și toate zburătoarele.	
La fel, tu trebuie să spui că cerul,	
Pămîntul, luna, soarele și marea	1575

- 1085 Și cîte sînt pe lumea asta toate
 Nu au ființă numai cîte una,
 Ci mai curînd în număr fără număr.
 Și viața lor, la capătul ei, are
 1580 O piatră de hotar adînc înfiptă,
 Și ele sînt din fire pieritoare,
 Cum sînt ș-aice, pe pămînt, făpturile,
 Așa de multe-n fiecare specie.

- 1090 Tu dacă știi aceste lucruri bine,
 1585 Îndată vezi că-i liberă natura,
 Stăpîni trufași ea nu mai are-ndată.
 Ea singură lucrează, de la sine,
 Și zeii n-au în ea nici un amestec.
 Căci eu te-ntreb (și martori iau acuma
 1590 Pe zeii care, -n pacea lor adîncă,
 Duc viață liniștită și senină):
 Care-ar putea din ei să cîrmuiască
 Nemărginitul? Care-ar fi în stare
 1095 Să țină-n mînă frînele adîncului
 1595 Și să rotească cerurile toate?
 Care-ar putea să scalde-n foc eteric
 Mănoasele pămînturi și să fie

**Zei n-au
 nici un
 amestec
 în natură**

În orice clipă gata, pretutindeni,	
Să-ntindă noaptea norilor pe ceruri,	1100
Seninul să-l cutremure cu tunetul,	1800
Să fulgere din slăvi și nu o dată	
Să-și nimicească propriile temple,	
Ori să se ducă-ntr-un pustiu să-și verse	
Mînia repezind acolo trăsnetul,	
Cel care-ades pe vinovați îi cruță,	1805
Dar îi ucide pe cei fără vină?	
După ce dar a fost creată lumea	
Ș-a răsărit și ziua cea dintîia	1105
A mării, a pămîntului și-a soarelui,	
Mulțime de atomi, veniți de-afară,	1810
S-au mai adaos încă, o mulțime	
S-au adunat jur-împrejurul lumii,	
Mînați într-una din nemărginire.	
Cu ei sporit-au marea și pămîntul	
Și s-au întins locașurile cerului,	1815
S-au înălțat a' lor acoperișuri	1110
Sus, sus, departe de pămînt, iar aerul	
S-a ridicat și el. Căci toți atomii	
Din orice parte sînt mînați de ciocnete	
Acolo unde-i locul fiecărui,	1820
Și fiecare-și caută atomii	
De-același fel cu dînsul: apa trage	
La apă, și țărîna cu țărînă	
S-adăugă; cu foc sporește focul,	
Eterul cu eter, pînă-n clipita	1115
În care firea, creatoarea lumii,	1325
Le împlinește și le duce toate	
Pe culmea cea mai de pe urm-a creșterii.	
Aceasta se întîmpl-atunci cînd ceea	
Ce intră-n vine cu nimic nu este*	1830

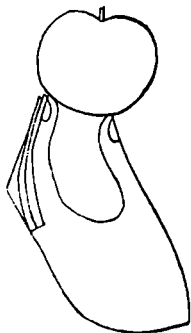
Facerea,
creșterea,
bătrînețea
și piei-
rea lumii

- Mai mult decît ce iese și se pierde:
 1120 Atunci e cumpăna vieții tale!
 Atunci natura-nfrînă sporul vieții!
 Căci tot ce vezi în spornică-nflorire
 1635 Că se mărește și pe nesimțite
 Se urcă sus, pe scara vieții măture,
 Mai mulți atomi înghite decît pierde,
 Atîta timp cît hrana se împrăstie
 1125 Ușor prin toate vinele și corpul
 1640 Nu s-a rărit așa, încît s-arunce*
 Atomi prea mulți dintr-însul și să piardă
 Mai mult decît îi cere hrană viața.
 Că mulți atomi se duc, se scurg din corpuri,
 La asta tu să te-nvoiești, dar trebuie
 1645 Ca cei ce se adaugă să fie
 Mai mulți la număr, pîn-ajunge corpul
 1130 La creștetul cel mai înalt al creșterii!*
 Din clipa asta-ncetul cu încetul,
 Puterile, tăria lui se frînge,
 1650 Viața i s-a dus! Vin zile rele!
 Cu cît un corp e mai întins, mai mare,
 Cu-atîta el, cînd nu mai crește, -aruncă
 Mai mulți atomi din el și-n toate părțile
 1135 I-mpărăstie de peste tot; nici hrana*
 1655 Nu i se-mparte lesne-n toate vinele
 Și ea n-ajunge să-mplinească lipsa,
 Să poată pune iar la loc atomii
 Ce curg mereu dintr-însul valuri, valuri.
 Deci toate pier cu drept cuvînt atunce
 1660 Cînd se răresc fiindcă-și pierd atomii,
 Și cînd, la loviturile de-afară*,
 1140 Cad biruite: -adînce bătrînețe
 Nici hrană pîn' la urmă nu mai are

Și nici de-afar-atomii nu se lasă!	
Ei tot izbesc mereu, doboară corpul	1665
Și mi-l răpun cu lovituri de dușman!	
Tot astfel, dar, și zidurile lumii	
Luete cu asalt de timp, și ele	
S-or prăbuși, s-or face praf și pulberi!	1145
Căci hrana trebuie să le-ntregească*	1670
Pe toate, înnoindu-le, pe toate	
Să le susție, să le sprijinească.	
Dar în zadar: nici vinele nu sufăr	
Atita cât ar fi de-ajuns, nici firea	
Nu poate da atât cât e nevoie.	1675
Chiar de pe-acuma-i frîntă viața lumii:	
Țărîna istovit-abia mai naște*	1150
Ființe mici, ea, care-atîtea soiuri*	
A zămislit și care dete naștere	
La fiare-așa de mari! Căci nu-mi închipui	1680
Că speciile cele muritoare*	
S-au coborît pe-o funie de aur	
De sus, din cer! Nu le-au făcut pe ele	
Nici marea și nici valurile mării,	
Ce se izbesc de stînci: tot ea, țărîna,	1155
Ea, care le hrănește-acum, născutu-le-a!	1685
Tot ea făcu, ea însăși, pentru oameni,	
Ea mai întii, și grînele-aurite	
Și rodnicele vii: tot ea ne dete	
Pășuni bogate, roade dulci ca mierea.	1690
Dar azi abia mai cresc aceste toate,	
Abia sporesc, cu toată munca noastră:	1160
Noi stoarcem astăzi de puteri și boii	
Și pe plugari, tocim brăzdarul plugului	
Ș-abia ne-ajunge cât ne dă ogorul.	1695
Atita-l de zgîrcit cu noi pămîntul!	

Atîta muncă el ne cere nouă!
 Azi tot mai des plugarul vechi de zile
 Clătind din cap suspină și se vaită
 Că munca lui în vînt se duce toată,
 Și, timpul cel de față cumpănindu-l
 Cu cel trecut, el lăudă norocul

1165
 1700

Părinților. Vierul trist, de-asemeni,
 Cu via lui chircită și bătrînă,
 1705 Îi pune vină vremii celei vitregi;
 Cu vaietele lui el umple cerul
 Și numai asta are el pe buze:
 1170 Că oamenii cei vechi, plini de evlavie,
 Trăiau ușor între hotare-nguste,
 1710 Pe palma de pămînt a fiecăruia.
 Nu vede el că toate pier cu-ncetul
 Și, istovite de vechime, toate
 Se-ndreaptă spre mormînt...

C A R T E A III

Tu care, -ntiul, din adîncul nopții
Ai înălțat făclia lucitoare
Ș-ai luminat cărarea fericirii,
O, tu, cununa gintului elenic,
5 Pe tine te urmez; pe-a' tale urme
Pășesc și eu. La-ntrecere cu tine
Nu-s dornic să mă iau; doresc atîta:
5 Să te imit! Cum poate rînduneaua
Cu lebăda la luptă să se ieie?
10 Cum pot să se măsoare iezii fragezi
Cu aprigul fugar? O, tu, părinte,
Tu, descoperitorul adevărului,
Tu, cel care ne pui la îndemînă
Învățătura ta cea părintească,
10
15 Din ale tale cărți, precum albinele
Adună mierea-n pajiști înflorite,
Asemenea și noi sorbim, mărite,
Cuvintele-ți de aur, care-s vrednice
De-a pururi să trăiască. Răsărită
20 Din mintea ta, divina-nvățătură
15 Îndată ce vestește firea lumii,
Se risipesc și spaimile din suflet,
Se dau de-o parte zidurile lumii,
Și eu prin vid văd tot ce se petrece.
25 Eu văd atunci toată măreția*

Subiectul cărții a III-a	Și pașnice locașurile zeilor,	
	Pe care nu le clatină nici vîntul,	
	Nici nourii cu ploaia nu le udă,	
	Și nici zăpada albă nu le-atinge:	20
	Numai eterul cel senin le-acoperă,	30
	Și ele rîd în valuri de lumină.	
	Natura însă lor le dă de toate	
	Și pacea lor n-o tulbură nimica.	
	Dar Aherontul nu-l văd nicăierea,	25
	Și nici tot ce se-ntîmplă dedesubtul	35
	Pămîntului, prin vidul fără margini,	
	Pămîntul de sub mine nû mă-mpiedică	
	Să văd; iar cînd le văd pe toate, -atunce	
	O, sfînt fior, divină voluptate,	
	Ascunsurile firii mi s-arată	40
	De pretutindenî, date la lumină	
	De geniul tău. — Și iat-acum, fiindcă	30
	Am arătat mai sus cum sînt atomii,	
	Ce forme au și cît de felurite,	
	Cum ei plutesc prin haos de la sine,	45
	Într-o mișcare veșnică, și-n cè fel	
	Din ei pot toate corpurile naște,	
	După aceste lucruri, se cuvine	35
	Să lămuresc în versurile mele	
	Ce-i cugetul și sufletul ce este*,	50
	Și să gonesc acea cumplită spaimă	
	Ce tulbură viața din adîncuri,	
	Întinde peste toate umbra morții	
	Ș! nu ne lasă, vai, nici o plăcere	
	Senină și curată: Aherontul!	40
	Spun oamenii ades că lor li-i frică	55
	Mai mult de boli, de-o viață pîngărită,	
	Decît de Tărtar, de locașul morții;	

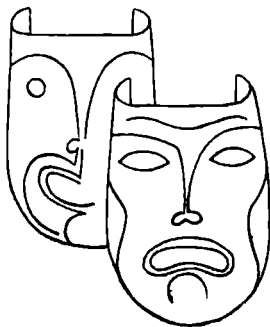
Spun ei că știu prea bine ce e sufletul:

60 Ori vînt, ori sînge — după cum le place!*

Și că, de-aceea, n-au nici o nevoie

45 De-nvățătura noastră, dar aceasta

O spun așa, mai mult ca să se lăude,

Decît fiindcă știu cum este lucrul.

65 O poți vedea de-aici: aceiași oameni,

Goniți din țara lor și scoși afară

Din rîndul celorlalți, pătați de crime

Și istoviți de toată suferința,

50 Trăiesc! Oriunde-ajung, jertfesc părinților*,

70 Înjunghie pe altar mioare negre,

Aduc prinoase morților și, astfel,

Cînd au ajuns în cumpănă de moarte,

Tot zeității își închină sufletul!

De-aceea numai la primejdii grele

55 Îl vezi pe om! Cînd e bătut de soartă,

75 Numai atunci îl poți cunoaște bine,

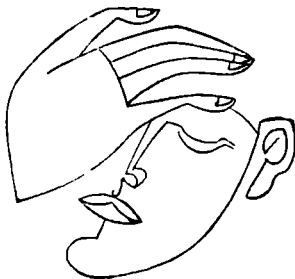
Numai atunci el scapă din adîncul

Inimii lui cuvîntul adevărului, Numai atunci i se smulge masca Și chipul său rămîne-așa cum este.	80
De-asemeni, oarba sete de mărire Și lăcomia care-mping pe oameni Să calce ale dreptului hotare	60
Și, cîteodată, soți, părtași la crime, Să se muncească-nversunat, zi-noapte,	85
Ca ei s-ajungă-n culmea bogăției, În mare parte-aceste răni a' vieții Tot frica cea de moarte le nutrește:	
Disprețul lumii, crunta sărăcie	65
Ne par străine de-o viață dulce	90
Și așezată: mîi ne vine-a zice Că ele-așteaptă chiar la poarta morții*. Deci oamenii, împinși de-o spaimă goală, Voind să fugă tot mai mult de ele, Adună bani din sîngele aproapelui	95
Și fără saț își îndoiesc averile,	70
Măceluri grămădind peste măceluri. Cumpliți la suflet, uite-i cum se bucură Cînd merg după sicriul unui frate, Și cum privesc cu ură și cu teamă	100
La masa unei rude mai bogate! Și tot asemenea, de frica morții, Invidia îi mistuie pe oameni:	
Sub ochii lor, acela-i prea puternic,	75
Prea mult se uită oamenii la dînsul!	105
Cum calcă el în slavă și-n lumină, Pe cînd ei zac în tină și-ntuneric! Iar alții mor după statui și nume. De frica morții deseori pe oameni Îi prinde, vai, așa dezgust de viață,	110

- 80 De-a mai vedea lumina cea de soare,
Că ei, mîhniți, își curmă singuri viața,
Uitînd că numai frica morții este
Izvorul suferințelor: ea singură
- 115 Împilă cîntea, rupe legămintele
Prieteniei; numai ea, cu sfatu-i,
Într-un cuvînt, dărimă pietatea.
Spre-a se feri de țărnișurile morții,
De cîte ori pe lumea asta oamenii
- 85 Nu și-au trădat și țara și părinții!
120 Căci tot așa cum tremură copiii
Și-n noaptea oarbă ei se tem de toate,
Noi la lumina soarelui ne temem
De niște lucruri care-ntru nimica
- 125 Nu sînt mai de temut decît acele
De care noaptea se-ngrozesc copiii,
90 Crezînd că pot să li se-ntîmple-aieve.
Nu razele de soare, deci, nu alba
Lumin-a zilei trebuie să-mprăști
- 130 Din suflet întunericul și spaima,
Ci observarea, studiul naturii.
- Voi spune-ntîi că mintea, cum îi zicem
Adeseori, sau cugetul, în care
- 95 Stă judecata, cîrma vieții noastre,
135 E-o parte-a omului, așa cum mîna
Sau ochiul sau piciorul e o parte
A oricărei ființe. Mulți crezură
Că el nu-și are locul în vreo parte,
Ci este, cum să zic? o stare-a corpului,
- 100 De greci numită „armonie“, care*
140 Ne face să trăim, s-avem simțire,
Dar n-are-un loc anume-n corpul nostru:
Tot astfel cînd vorbești de sănătate,

**Cugetul și
sufletul sînt
părți
ale cor-
pului**

Zic ei, aceasta nu-i o parte-a corpului!
 Și, astfel, cugetul ei nu-l așază 145
 Într-o anume parte. Mie însă
 Îmi pare că ei sînt greșiți cu totul: 105
 Adesea corpul nostru, cît se vede,
 E bôlnav, dar în partea lui ascunsă*
 Noi sîntem veseli. Deseori se-ntimplă 150
 Și dimpotrivă: cugetul să-ți fie
 Bolnăv, dar trupul sănătos cu totul,
 Întocmai cum se poate să te doară 110
 Picioru, -n timp ce nu te doare capul.
 Apoi, cînd trupu-n dulce somn s-afundă 155
 Și zace-ntins și greu, fără' de simțire,

În noi atunce altceva lucrează*
 În multe feluri, altceva se lasă 115
 Cuprins de bucurii, de griji deșarte.
 Ș-acuma, ca să vezi tu că și sufletul* 160
 Își are locu-n trup și că simțirea
 Nu „armonia“ o pricinuieste,
 Ascultă! Dacă trupul nostru pierde
 Din el o parte, fie chiar mai mare,

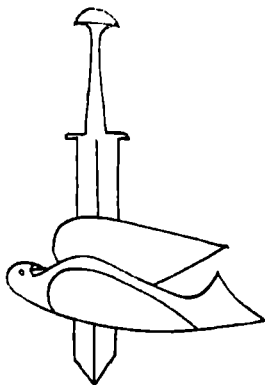
- 120 În noi rămîne viața mai departe*.
 165 În schimb, puțini corpusculi de căldură
 Când au ieșit din trup și cînd pe gură
 Ai dat afar-un pic de aer, viața*
 S-a dus pe loc din oase și din vine!
 170 Tu poți vedea de-aice că atomii
 N-au toți același rost, nu toți ne sprijină
 125 La fel viața, ci mai mult atomii
 Căldurii și acei care fac aerul
 Se îngrijesc să ție-n noi viața.
 175 În trupul nostru este dar un suflu
 Și o căldur-a vieții, care, -aceea,
 Ne părăsește cînd murim. Fiindcă
 130 Văzurăm deci că sufletul și cugetul
 Sînt ca o parte-a corpului, tu lasă
 180 Cuvîntul „armonie“ cîntăreților,
 La care el ajunsese de pe culmea
 Cea nalt-a Heliconului; ori, poate,
 Ei singuri l-au luat din altă parte
 Și au numit cu numele acesta
 185 Un lucru care încă n-avea nume.
 Oricum ar fi, să-l țină pentru dinșii,
 135 Iar tu ascultă mai departe! — Cugetul
 Și sufletul eu spun că-s strîns legate,
 Și că-ntrunesc o singură natură;
 190 Dar capul și stăpînul în tot corpul
 E judecata, cugetul și mintea,
 Cum o numim, și ea e așezată
 140 În miezul chiar al pieptului; aice*
 Tresar în zbucium spaimelor și frica
 195 Și tot aici te-alintă bucuria.
 Aice, dar, e cugetul și mintea.
 Cealaltă parte — sufletul — în toată*

În ce
raport
stă cu-
getul cu
sufletul

Ființa-i risipită; ea ascultă	
Și după voia și îndemnul minții	
Se mișcă. Mintea cugetă prin sine	200
Și pentru sine; singură se bucură,	145
În vreme ce, tot în aceeași clipă,	
Nimic nu mișcă sufletul, nici corpul.	
Și după cum, când sau un ochi ne doare	
Sau capul, noi nu suferim durerea	205
În corpu-ntreg, tot astfel câteodată	
Și cugetul e-ndurerat ori vesel,	
În vreme ce nimica nou nu simte	150
În corpul tău cealaltă parte, sufletul.	
Dar când îți este cugetul mai tare	210
De frică zguduit, atunci cu dînsul	
Vedem că suferă, la fel, tot sufletul:	
Îți curg sudori pe trup, te faci de ceară	
Și limba ta se leagă, -ți pierе glasul,	155
Privirea ți se-ntunecă, urechile	215
Îți vîjiie, genunchii ți se moaie,	
Ea noi vedem adeseori și oameni	
Ce cad grămadă jos din spaima minții.	
De-aici oricine poate dar să vadă	
Cît de legat e sufletul de cuget:	220
Împintenat de-acesta, el dă pîteni	
Și corpului și biciuiește corpul.	160
Aceeași judecată dovedește	
Că firea și a cugetului nostru	
Ș-a sufletului tot trupească este:	225
Cînd noi vedem că ea ne mișcă trupul,	
Și ea din somn ne scoală, ea ne schimbă	
La față, ea pe om îl cîrmuiește	
Și îl îndrumă (lucruri care, toate*,	
Nu se pot face fără o atingere.	165 230

Cugetul
și sufle-
tul sînt
materiale

Și nici aceasta fără de materie)
 Nu trebuie să spui, atunci, că sufletul
 Și cugetul, și ele, sînt materie?
 Tu vezi, apoi, că suferă și cugetul
 235 Cu trupul, și la fel cu dînsul simte:
 Chiar dacă viața nu ți-o ia cu totul
 170 Săgeata cea cumplită ce se-implintă

În tine, sfirtecîndu-ți nervi și oase,
 Cazi la pămînt, te-apuc-un dulce lășin*,
 240 O amețelă îți cuprinde mintea,
 Și parc-ai vrea să te ridici! Deci trebuie
 175 Și cugetul materie să fie,
 De vreme ce săgeata-i tot materie
 Și, cînd lovește, suferă și cugetul.
 245 Ș-acum, din ce s-alcătuieste-acesta,
 Din ce fel de atomi, eu îți voi spune
 În versurile mele mai departe.
 Întîi și-ntîi că-i foarte fin voi spune
 180 Și din atomi mărunți făcut. Aceasta

**Despre
 atomii
 cugetului
 și ai su-
 fletului**

De-aici o poți vedea și înțelege:	250
Nimic nu vezi făcându-se mai iute	
Decît aceea ce-și propune-a face	
Și chiar începe mintea ta să facă.	
Deci cugetul mai repede se mișcă,	185
Decît tot ce vedem în jur cu ochii.	255
Dar dac-așa de repede se mișcă,	
El trebuie alcătuit să fie	
Din niște foarte mici atomi și foarte	
Rotunzi, așa încît ei să se poată	
Mișca, fiind împinși puțin. Și apa	260
Se mișcă, de-o atinge abia, și curge,	
Fiindcă e și ea alcătuită	
Din mici atomi, ce foarte lesne-alunecă.	190
Și. dimpotrivă, mierea e mai groasă,	
Mai leneșă, se scurge mai cu-ncetul,	265
Căci ea mai strîns se ține laolaltă:	
Atomii ei nu sînt așa de netezi	
Și de rotunzi și fini, de bună seamă!	195
O boare lină și ușoară-ți poate	
Surpa un vraf de mac, dar o movilă	270
De pietre nici chiar Eurul nu poate*.	
Cu cît atomii sînt mai mici, mai netezi,	
Cu-atita, deci, se mișcă ei mai lesne;	200
Cei care sînt mai grei sau sînt mai aspri	
Mai greu o iau din loc! Ș-acum, fiindcă	275
Și cugetul noi minunat de iute	
Văzurăm că se mișcă, și el trebuie	
Să fie din atomi rotunzi și netezi	
Și mici de tot făcut: să știi aceasta,	205
Iubitul meu, ți-a fi de folosință	280
La multe lucruri și-ți va prinde bine.	
Mai este-un lucru care ne dezvăluie	

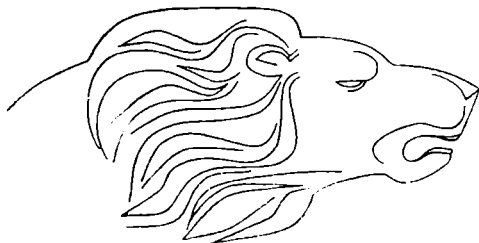
Ce fragedă urzeală are sufletul
 Și ce loc mic ar prinde el în spațiu,
 210 Dacă l-ai strînge la un loc, grămadă:
 285 Cînd l-a cuprins pe om odihna morții,
 Cînd i-a ieșit și cugetul și sufletul,
 Nimic nu vezi că s-a știrbit dintr-însul,
 Nici greutatea, nici făptura: moartea
 290 Le lasă toate-ntregi, luîndu-i corpului
 215 Simțirea numai și căldura vieții.
 Deci sufletul, legat de corp prin vine,
 Prin nervi și carne, trebuie să fie*
 Făcut din foarte mici atomi: aceasta,
 295 Deoarece, cînd a ieșit cu totul
 Din corp, el lasă-ntreg conturul corpului
 220 Și nici c-un fir nu-i scade greutatea.
 La fel se-ntîmpl-atunci cînd floarea vinului
 Se-mprăștie, sau cînd mireasma unui
 300 Ulei suav în aer se răsfiră,
 Sau cînd un lucru gustul lui și-l pierde.
 Noi totuși nu vedem că lucrul este
 225 Mai mic, nici c-a pierdut din greutate,
 Aceasta negreșit fiindcă gustul
 305 Și mirosu-i făcut dintr-o mulțime
 De-atomi mărunți ce se găsesc în lucruri.
 De-aceea, dar, și sufletul și mintea,
 O spun din nou, și ele sînt urzite
 Din foarte mici atomi, fiindcă-atunce
 230 Cînd ies din trup, nu-i iau din greutate.
 310 Și totuși firea lor n-o crede simplă*:
 La muribunzi din piept le iese-un suflu
 Subțire-amestecat și cu căldură.
 Căldura, însă, poartă-n ea și aer,
 315 (Nu e căldură, ca să n-aibă aer:

Cele patru
 elemente
 din care
 e alcătuit
 sufletul.
 „\ patra
 fire“

Natura ei fiindcă este rară,	235
Se mișcă-n ea și mulți atomi de aer).	
Natura, deci, a sufletului iată	
Că este pîn-acuma întreită;	
Dar aste trei stihii nu sînt destule*	320
Să nască și simțirea: mintea însăși	
Nu se-nvoiește-a crede că vreuna	
E-n stare să dea naștere simțirii,	
Necum să mai urzească și gîndirea!	240
Deci e nevoie să se mai adăuge	325
A patra fire, care n-are nume:	
Nimic nu e mai fin decît aceasta,	
Mai repede nimica nu se mișcă,	
Nimic nu e nici din atomi mai netezi,	
Nici din atomi mai mici făcut. Această	330
Împarte-ntii și-ntii, prin corp, simțirea.	245
Ea, cea dintii, se pune în mișcare*,	
Avînd atomi așa de mici. Pe urmă	
Începe să se miște și căldura,	
Pe urmă suflul nevăzut și aerul.	335
Apoi se mișcă toate, fierbe sîngele,	
Simțirea-n toate viscerele intră	
Și, la sfîrșit, în măduvă și-n oase,	250
Ori că-i plăcere ce simțim atunce,	
Ori că-i văpaia unei suferințe.	340
Nici o durere însă pîn-acolo*	
Nu poate-ajunge, nici o boală aprigă	
Nu poate pîn-acolo să pătrundă,	
Fără ca toate să se-nvălmășească:	
Viața nu-și mai are loc și sufletul	345
Se risipește prin toți porii corpului.	255
Dar mai ades durerea se oprește	
La suprafața, cum s-ar zice, -a corpului,	

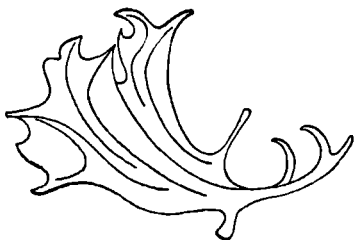
- Și noi putem să ne păstrăm viața.
350 Ș-acum, în ce fel sînt aceste patru
Stihii amestecate între ele
Și cum le sînt puterile-ntocmite,
Doresc și vreau a-ți lămuri aceasta,
260 Dar sărăcia limbii nu mă lasă!
355 Pe scurt ți-oi spune, totuși, cum stă lucrul,
Cît îmi va sta și mie în putință:
Atomii lor își împletesc mișcările
Așa, încît nici una nu se poate
Despreuna și nici puterea uneia
360 În spațiu despărți de celelalte,
Ci ele sînt ca forțe felurite
265 A' unui singur corp. Cum are carnea*
Unei ființe vii miros, culoare
Și gust, dar, totuși, din aceste toate
365 Se împlinește-un corp și numai unul,
La fel, căldura, aerul și suflul
Cel nevăzut, amestecate toate,
270 Alcătuiesc o fire, dimpreună
Cu-acea putere, care, de la sine*
370 Și cea dintîi, le pune în mișcare
Pe cele trei, și de la care pleacă
Simțirea-n corp; ea este-adînc ascunsă
În noi: nimica altceva nu este
Mai tănuț ca ea în corpul nostru;
275 Ea este-al sufletului nostru suflet!
375 Precum în membre și-n tot corpul nostru
Și cugetul și sufletul ascunse
Ș-amestecate sînt, fiind urzite
Din mici și din puțini atomi, tot astfel*
380 Această forță fără nici un nume,
Făcută din atomi mărunți, e-ascunsă

Și este sufletul, se poate zice,
 Al sufletului nostru-ntreg, ea este 280
 În corpul nostru-ntreg stăpîna noastră*.
 La fel, căldura, aerul și suflul 385
 În corpul nostru trebuie să fie
 Amestecate, însă fiecare
 Să poată ori să steie mai în umbră*,
 Ori să răsară dintre celelalte,
 Pentru ca toate-un singur tot să facă. 285
 Altfel, căldura, aerul și suflul, 390
 Ținîndu-se deoparte fiecare,
 Ar nimici ș-ar destrăma simțirea.
 În suflet este, dar, acea căldură,
 Ce se adună toată cînd mînia 395
 Îți clocotește-n suflet și cînd ochii

Îți scapără văpăi de foc; în suflet
 Și suflu rece este, soțul spaimei, 290
 Ce-ți dă prin trup fiori și te cutremură;
 În el și aer lin: de-aceea-ți este 400
 Senină fruntea, inima-mpăcată!

Dar mai ales căldura cumpănește
 În cei ce au o inimă-nfocată
 295 Ș-a căror minte fierbe de minie.
 405 Așa sînt leii aprigi mai cu seamă,
 Ce urlă-ngrozitor, să-și rupă pieptul:
 Ei nu-și pot alina valul miniei!
 Și dimpotrivă, -n inima cea rece
 A cerbului e „vînt” mai mult: de-aceea*
 300 Stîrnește ea niște-adieri de gheață
 410 În trupul lui și-l face tot să tremure,

În vreme ce mai mult din aer plăcid
 Alcătuită este firea boului:
 Peste măsură fachiea miniei
 415 Pe dînsul niciodată nu-l inflacără,
 Cu negri nori de fum ea nu-l orbește;
 Nici spaimele cu reci fiori de gheață
 305 Nu-l săgetează-ncremenindu-i trupul:
 El între cerb și leul cel sălbatic
 420 La mijloc  . La fel e și cu oamenii:.*
 Oricît pe unii cartea-i mai cioplește,
 Ea tot nu poate șterge-ntr-înșii urmele
 Naturii fiecăruia. Nu crede

	Că vițiile pot să fie smulse	
	Din rădăcină: unu-i mai degrabă	310
	Plecat spre apriga minie, altul	423
	Se lasă mai ușor cuprins de frică,	
	Al treilea, mai blînd, se-mpacă iute	
	Cu tot ce-i spui. La fel, în multe alte*	
	Privințe încă sînt deosebite	430
	A' oamenilor firi și obiceiuri.	315
	Eu însă nu pot dezveli acuma	
	Ascunsele lor pricini și nici nù pot	
	Găsi atîtea nume pentru toate	
	Figurile ațomilor din care	435
	Se naște-această felurime; -un lucru	
	Îți pot adevveri: așa de mici sînt	
	Acele urme-ale naturii noastre,	320
	Pe care-nțelepciunea nu le poate	
	Stîrpi din noi, așa de mici sînt ele,	440
	Încît nimic pe noi nu ne împiedică*	
	Să ne trăim ca niște zei viața!	
Sufletul și corpul au aceeași viață	Deci sufletul, cu firea lui aceasta,	
	E-nchis în corp, și el e pázitorul	
	Acestuia și păstrătorul vieții.	445
	Prin rădăcini comune corp și suflet*	
	Se țin legate la un loc și nu pot	325
	Să fie despărțite fără numai	
	Cu nimicirea lor. Precum mireasma	
	Din grunții de tămîie n-o poți scoate	450
	Făr-a distruge firea ei, tot astfel	
	Tu nu poți scoate cugetul și sufletul	
	Din corpul tău întreg, fără ca toată	
	Ființa ta să nu-și destrame firea.	330
	Așa de-mpleticiți le sînt atomii	455
	Chiar din urzitul lor, că trup și suflet	

- Aceeași viață au de-a lungul vieții.
 Făr-ajutorul celuiilalt nici unul
 Nu poate-avea simțirea lui aparte:
 335 Numai mișcări comune pot aprinde*
 460 În corpul nostru flacăra simțirii!
 Pe lângă asta, corpul nici se naște
 Nici crește singur și, precum se vede,
 Nici nu durează singur după moarte.
 465 El nu-i ca apa, care-ades își pierde
 340 Căldura de-mprumut, dar, pentru asta*,
 Nu pierde, ci rămîne tot întreagă.
 O, nu! de loc! Al nostru corp nu poate
 Să rabde despărțirea lui de suflet:
 470 Rămas el singur, corpul nostru pierde
 Cu totul și se dă putreziciunii.
 Și astfel, chiar de la-nceputul vieții,
 Din corpul și din pîntecele mamei,
 345 Și sufletul și corpul tău învață
 475 Mișcările vieții: despărțire
 Nu poate fi-ntre corp și suflet fără
 Pieirea lor ș-a lor nenorocire!
 Temeiul vieții lor fiind același,
 Nu vezi că și natura lor e-aceeași?
 480 Iar dacă spui și crezi cumva că trupul
 350 Nimic nu simte și că numai sufletul,
 Împrăștiat în corp, el, singur, naște
 Acea mișcare ce-o numim simțire,
 Te pui chiar împotriva adevărului
 485 Ș-a unor lucruri care sînt vădite:
 Ce e simțirea corpului, au cine
 Ne-o poate lămuri, de nu chiar ceea
 355 Ce faptele vădesc și ne învață?
 Dar poate-mi spui că, dacă iese sufletul*

Din corp, nimica nu mai simte corpul?	490
Așa e, însă ceea ce el pierde*	
N-a fost ceva al lui în timpul vieții,	
Și el atunci când e-alungat din viață	
Mai pierde încă multe alte lucruri.	
Să spui, apoi, că ochii tăi nimica*	495
Nu văd prin sine și că numai sufletul	
Prin ei privește ca prin uși deschise,	360
E greu! Chiar ochii spun că nu se poate!	
Vederea chiar ne-mpinge cu de-a sila*	
Să credem ochii noștri, mai cu seamă	500
Că noi nu ne putem uita la lucruri	
Prea luminoase: o lumină tare	
Orbește ochii. Ușile deschise	
Prin care însă noi privim afară	365
Nu pot fi vătămate de lumină!	505
Și dac-ai noștri ochi ca niște uși sînt,	
De ți i-ai scoate, cugetul atunce	
Ar trebui să vadă și mai bine,	
Fiind luați din calea lui ușorii!	
Să nu iei tu de bună nici părerea	370
Lui Democrit divinul, că atomii	510
Ș-ai corpului ș-ai sufletului nostru	
Vin așezați alătura, când unul*	
Cînd altul, și-ntre ei așa se-mbină!	
Atomii sufletului nu sînt numai	515
Cu mult mai mici decît acei din care	
S-alcătuiesc viscerele și corpul;	375
Ei sînt și mai puțini la număr încă.	
Sînt rari și risipiți prin corp; de-aceea,	
Tu ai putea să spui aceasta numai:	520
Cît de mărunț e corpul care poate*	
Trezi simțirea cînd ne-atinge corpul,	

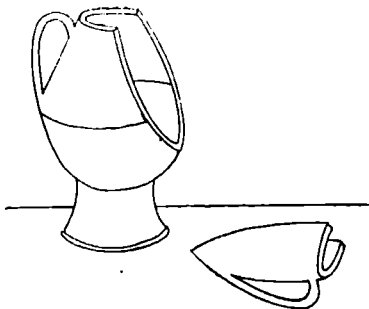
Impotriva
lui Demo-
crit

- Atît de mare este şi distanţa
 380 Dintre atomii sufletului nostru:
 525 Adeseori noi nu simţim nici praful*
 Ce ni s-a pus pe trup, nici urma cretei
 Lăsată de veşmintele-nălbite,
 Nici bura nopţii; nu simţim adese
 Nici pînza cea subţire de păianjen,
 530 Ce ne-nfăşoară-n mreaja ei cînd mergem,
 Nici pielea lui uscată cînd ne cade
 385 Pe cap, de sus, nici penele de pasăre,
 Nici puful de scaiete care zboară
 Şi cade greu în jos, uşor... ca puful;
 535 Nici gîzele, nici etichetele ţînţarului
 Nu le simţim umblind pe pielea noastră,
 390 Nici alte vietăţi! Aşa că trebuie
 Ca mulţi atomi de-ai corpului să fie
 Puşi în mişcare, pînă cînd s-ajungă
 540 În clocotul acestora ş-acîia
 Ai sufletului, care sînt cu dînşii
 Amestecaţi prin corp, ca ei să poată*,
 Departe-aşa cum sînt unii de alţii,
 Să se izbească între ei şi-ntr-una
 395 Să se-mpreune şi să tot răsalte.
 545 Zăgazurile vieţii noastre însă
 Le străjuieşte cugetul: el este
 Stăpînul vieţii, el, mai mult ca sufletul.
 Căci fără minte, fără cuget, sufletul
 550 Nu poate sta în corp nici o clipită,
 Ci el se duce-ndată după dînsul,
 400 Pe loc şi el se risipeşte-n aer
 Şi-n frigul morţii lasă trupul rece.
 Cui, însă, mintea i-a rămas şi cugetul*,
 555 Rămîne-n viaţă. Chiar un trunchi să fie,

**Primatul
cugetului**

Cugetul și sufletul se nasc și mor	Cu membrele tăiate și cu sufletul	
	Ieșit din ele, totuși el trăiește	
	Și soarbe adierile vieții.	405
	Lipsit de suflet, dacă nu cu totul,	
	Măcar de-o mare parte, el întârzie	560
	Și încă se mai ține în viață.	
	Tot astfel, când rănit îți este ochiul,	
	„Lumina“ lui dac-a rămas întreagă,	
	Rămîne și puterea vie-a văzului:	
	Tu numai nu zdrobi tît globul ochiului	410
	Și nu lăsa „lumina“ numai singură,	565
	Tăind tît ce-i în jurul ei: aceasta	
	Făr' de pieirea lor n-o să se-ntîmple*.	
	Dar dacă partea ochiului din mîjloc,	
	O parte-așa de mică, -i vătămată,	570
	Apune ochiul, vine întunericul,	
	Chiar dacă globul ochiului e teafăr	415
	Și luminos. Acesta-i legămîntul	
	În veci și pururi dintre corp și suflet!	
	Dar, ca să vezi că-n orișice ființă	575
	Și cugetul și sufletul cel gîngăș	
	Au naștere și moarte, eu voi pune	
	În versuri vrednice de tine rodul	
	Cel dulce-al trudei mele-ndelungate.	420
	Iar tu cuprinde-le pe amîndouă	580
	Tot sub un nume! Dacă, bunăoară,	
	Voi zice eu că sufletul îți este	
	Supus pieirii, tu să știi că asta	
	O spun și despre cuget: amîndouă	
	Legate sînt ș-un singur tot fac ele.	585
	Întîi, fiindcă-am spus mai înainte	
	Că sufletul cel străveziu din tine	425
	E-alcătuit din foarte mici corpusculi,	

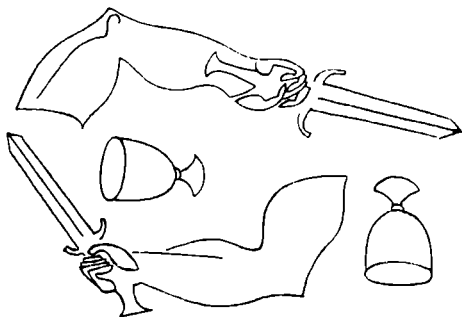
- Cu mult mai mici decît atomii apei,
 590 Ai negurii sau fumului (căci sufletul*
 Se mișcă mult mai iute ca aceste,
 Lovit fiind de-atingeri mai ușoare;
 Imaginile negurii ș-a' fumului*
 430 Îl pun, chiar numai ele, în mișcare:
 595 Nu vezi în visul tău cum se ridică
 De pe altare aburul și fumul?
 Imaginile lor ne vin atunce),
 Fiindcă, dar, din niște vase sparte
 435 Tu vezi că apa curge și se duce,

- 600 Și fiindcă și negura se-mprăstie
 Și fumul, să mă crezi că, tot asemeni,
 Și sufletul în aer se răsfiră.
 Ba el mai iute pierе și mai iute
 În „corpurile prime“ se întoarce,
 605 De-ndată ce s-a dus din trupul nostru.
 440 Căci trupul vasul sufletului este
 Și el nu poate să mai ție sufletul
 Într-însul, cînd e vătămat, cînd sîngele

	Din vine i s-a scurs și el se face Mai rar. Deci cum poți crede tu că aerul E-n stare să cuprindă-n sine sufletul, El, care-i mult mai rar ca trupul nostru?	610
Sufletul se naște, crește și moare o dată cu trupul	Noi mai vedem că sufletul se naște Cu trupul dimpreună, că el crește* Și-mbătrânește tot cu el o dată: Cit timp copilul șovăie, cu trupul Plăpînd și slab, puțină minte are; Cînd a ajuns bărbat ș-a prins putere, Și judecata-i este-atunci mai bună, Puterea minții lui e mai sporită. Iar cînd ți-i trupul frînt de bătrînețe, Și ți-au secat puterile și vloga, Siăbește mintea, judecata-i șchioapă Și limba ta vorbește într-aiurea: Se duc deodată și te lasă toate! Deci trebuie să se răsfire sufletul Sub boltele înalte, ca și fumul, De vreme ce vedem că el se naște Și crește în același timp cu trupul, Și, după cum ți-am spus, cu el o dată Se frînge istovit de bătrînețe.	445 615
	Se duc deodată și te lasă toate! Deci trebuie să se răsfire sufletul Sub boltele înalte, ca și fumul, De vreme ce vedem că el se naște Și crește în același timp cu trupul, Și, după cum ți-am spus, cu el o dată Se frînge istovit de bătrînețe.	450 620
Sufletul poate fi bolnav, ca și trupul	Mai pune-apoi că, tot așa cum trupul Vedem că rabdă boli, dureri cumplite, Și peste suflet încă dă mîhnirea Și grijile amarnice și teama: Și el, de-aceea, trebuie să fie* Părtaş pieirii. Ba adese sufletul Cărarea-și pierde cînd e bolnav trupul: Ieșit din minte, tu vorbești aiurea, Ades te prinde-un somn adînc și veșnic*, Îți cad în jos pleoapele și capul,	625 455 630
	Mai pune-apoi că, tot așa cum trupul Vedem că rabdă boli, dureri cumplite, Și peste suflet încă dă mîhnirea Și grijile amarnice și teama: Și el, de-aceea, trebuie să fie* Părtaş pieirii. Ba adese sufletul Cărarea-și pierde cînd e bolnav trupul: Ieșit din minte, tu vorbești aiurea, Ades te prinde-un somn adînc și veșnic*, Îți cad în jos pleoapele și capul,	460 635
	Mai pune-apoi că, tot așa cum trupul Vedem că rabdă boli, dureri cumplite, Și peste suflet încă dă mîhnirea Și grijile amarnice și teama: Și el, de-aceea, trebuie să fie* Părtaş pieirii. Ba adese sufletul Cărarea-și pierde cînd e bolnav trupul: Ieșit din minte, tu vorbești aiurea, Ades te prinde-un somn adînc și veșnic*, Îți cad în jos pleoapele și capul,	465 640

- Și nu-i auzi, nici nu-i mai poți cunoaște
 Pe cei ce stau în jurul tău, cu ochii
 Și cu obrații rourați de lacrimi,
 645 Ca să te-aducă iarăși la viață.
 De-aceea, dară, tu mărturisește
 470 Că sufletul de-asemeni se destramă,
 Deoarece și-n el pătrunde boala.
 Căci boala și durerea, amîndouă,
 650 Sînt faurele morții: știm aceasta
 473 Din moartea multor oameni dinainte.
 De ce-n sfîrșit a vinului tărie
 476 Cînd intră-n om, și cînd pătrunde-n vine*
 Căldura lui, se-ngreuiază membrele,

- 653 Se-mpieticesc picioarele și limba
 Se leagă-n gură, mințile se tulbură
 Și ochii se-mpînzesc; sughițuri, certuri
 480 Și strigăte sporesc, și cite altele
 Mai vin pe urmă încă, tot asemeni!
 660 De ce aceste, dacă nu fiindcă
 Puterea cea vijelioasă a vinului

În corpul însuși tulbură și sufletul?
 Dar orice corp ce poate să se tulbure
 Și-mpiedicat în viața lui să fie
 Dă semn că va pieri, lipsit de viață

865

Pe viitor, de intră-n el o pricină
 Ceva mai grea. Ba deseori, deodată,
 Răzbit de boală, chiar sub ochii noștri,
 Și ca trăsnet, un om se prăbușește:
 El varsă spume, tremură și geme,
 Vorbește-aiurea, își încoardă mușchii
 Și se zgîrcește, gîfîie, se-neacă,
 Se zbugiumă pe jos, secăt de vlagă.
 Nu te mira, căci de puterea bolii,
 Împrăștiat prin mădulare, sufletul
 Se tulbură la fel și face spume,
 Ca valurile care fierb în clocot
 Pe marea vînzolită de furtună!
 Atunci, din trup ies gemete fiindcă
 Durerea-ncinge trupul și fiindcă
 Atomii vocii sînt goniți afară:
 Ei năvălesc și ies glotîș pe gură,
 Pe unde sînt obișnuiți să iasă,

485

670

490

675

495

680

- Pe drumul lor bătut și mai nainte.
685 Și tot de-aceea omul aiurează:
Și cugetul și sufletu-i se tulbură
500 Și, cum ți-am spus, se-mpart unul de altul
Și se dezbină de otrava bolii.
Cînd răul dă-napoi și cînd veninul
690 Din trupul cel bolnav se trage iarăși*
În ascunzișurile lui, atunce
Se scoală omul, șovăind, își vine
505 Încet, încet în fire și prinde suflet.
Fiindcă, dară, sufletul și mintea
695 Sînt frămîntate-n trup de boli cumplite
Și între sine dezbinat jalnic,
Cum crezi că ele, fără corp, în aer,
Cu vînturile tari pot să trăiască?
510 Și nu vezi că se vindecă și mintea
700 La fel cu trupul? doar și ea cu leacuri
Se poate întrema; aceasta încă
Ne-arată că și ea e pieritoare.
515 Cel ce se pune să prefacă sufletul*
Sau vrea să schimbe orice altă fire*,
705 Acela trebuie să mai adauge
Și alte părți, să schimbe rîndul părților
Sau din întreg să scoată chiar vreo parte.
Dar tot ce e nemuritor nu suferă
Nici prefăcut să fie, nici adaos,
710 Nu suferă nimic din el să iasă.
Căci dac-un lucru-și iese din hotare
Schimbîndu-se, numaidecît aceasta
520 E moartea lui: ce-a fost mai înainte
El nu mai è. Deci sufletul ori cade
715 În boală ori se vindecă cu leacuri,
El, cum ți-am spus, dă semne tît de moarte.

Agonia
corpului
și a su-
fletului

Pînă-ntr-atîta adevăru-nfruntă	
O judecată falsă, i se pune	
De-a curmezișu-n drum și-i dovedește	525
Cu două argumente că-i greșită!	720
Noi, în sfîrșit, vedem ades că omul	
Se duce cu încetul din viață,	
Treptat simțirea-și pierde: la picioare	
Vedem întîi că degete și unghii	725
Se-nvințesc, ingheaț-apoi picioarele	
Apoi pe celelalte mădulare	
Încet, încet pășește moartea rece.	530
Dar, pentru că și sufletul se-mparte	
Și el din corp nu iese tot, o dată,	
Supus pieirii trebuie să-l credem.	730
De socotești că el se poate trage	
Numa-ntr-un loc din corp, unde-și adună	
Atomii lui din toate mădularele,	
Și din aceste ia cu el simțirea,	535
Atunci în locul unde se adună	735
Atomi de-ai sufletului o mulțime	
Așa de mare, — acolo și simțirea	
Ar trebui să vezi că e mai mare.	
Dar nicăierea nu-i un loc asemeni;	
De-aceea, cum ți-am spus mai sus, și sufletul	740
Îmbucățit se-mpărăștie afară,	
Deci pierе. Chiar să vreau să-ți fac pe voie,	
Să spun ce nu-i adevărat, că sufletul	540
Se poate strînge la un loc în corpul	
Acelora ce părăsesc lumina	745
Vieții pas cu pas, și încă trebuie	
Să spui că el e muritor: nu-mi pasă	
De pierе el împrăștiat în aer,	
Ori amorțește strîns în corp grămadă:	545

Simțirea doar pe omu-ntrèg îl lasă
 750 Din ce în ce mai mult, de pretutindeni,
 Tot mai puțină viață-n el rămîne.
 Și pentru că și cugetul e-o parte*
 A omului, ce-și are-un loc anume,
 755 Întocmai ca și ochii și urechile
 Și celelalte simțuri care cîrmuie
 550 Viața noastră: după cum nici mîna,
 Nici ochiul și nici nasul, despărțite
 De noi, nu pot să aibă nici simțire
 760 Și nici ființă, ci, în scurtă vreme,
 Se dau putreziciunii, tot asemeni
 Nici cugetul nu poate-avea ființă
 Prin sine, fără om și corp: acesta
 555 E ca un vas al lui sau, mai degrabă,
 765 Ca tot ce-ți poți închipui că este
 Și mai legat de el: așa de tare
 Se-mbină împreună corp și cuget!
 Atunce însă au puteri de viață,
 Atunci sînt tari și sufletul și corpul,
 770 Cînd între sine ele sînt legate:
 560 Căci fără corp nici sufletul nu poate
 Să nască viața, el, prin sine însuși,
 Nici corpul, dacă e lipsit de suflet,
 Nu poate să dureze, nici să simtă.
 775 Așa cum ochiul, smuls din rădăcină
 Și scos din corp, nimica nu mai vede,
 Tot așa, prin ele înseși, nici sufletul
 565 Nici cugetul nu au nici o putere:
 Firește!-atomii lor, băgați prin vine,
 780 Prin carne și prin nervi, băgați prin oase,
 Se țin de corp și nu răsaltă liberi
 La depărtări mai mari; și ei, de-aceea,

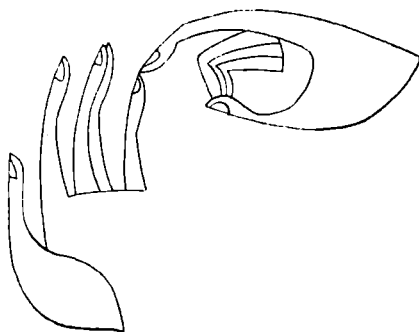
Cugetul
 este și el
 un organ
 al corpului

Corpul și
 sufletul
 nu-și pot
 păstra ființa
 decît dacă
 rămîn unite

Fiind închiși, dau naștere simțirii*,	
Pe care după moarte, scoși afară	570
Din corp, în vînt și-n aer, n-o pot naște	785
Fiindc-aici nimica nu-i mai ține!	
Căci tot un corp și o ființă vie	
Ar trebui să fie-atunci și aerul,	
De s-ar putea ținea în aer sufletul	
Și de-ar putea să-nchidă-n el mișcările	790
Pe care le făcea mai înainte	
În nervii și-n lăuntrul chiar al corpului.	575
Deci înc-o dată tu mărturisește-o:	
Cînd se destramă învelișul corpului	
Și ies-afară adierea vieții,	795
Simțirea cugetului se destramă,	
Și sufletul la fel: temeiul vieții	
Același este pentru corp și suflet.	
Deoarece-n sfîrșit nu poate corpul	580
Să rabde despărțirea lui de suflet.	800
Decît într-un miros cumplit topindu-se,	
Mai poți tu oare-a te-ndoi că sufletul,	
Ieșind din ale corpului adîncuri,	
Nu s-a împrăștiat în vînt ca fumul?	
Că nu s-a prăbușit în putrejune	805
Tot corpul tău fiindcă se clintiră	
Temeiurile lui atunci cînd sufletul	585
S-a scurs prin toate membrele afară,	
Pe drumurile cele-ntortocheate	
Ce sînt în corp, și prin toți porii? Astfel,	810
În multe feluri poți acum cunoaște	
Că sufletul, împrăștiat prin membre,	
S-a dus din corp, și că-nainte încă	
De-a luneca și de-a pluti în aer,	590
În corpul însuși el se destrămase.	815

Ba chiar între hotarele vieții,
 Fiind surpat de vreo pricină, sufletul
 Ar vrea adeseori să plece, parcă,
 De corp-ntreg ar vrea să se dezlege:
 595 Ca-n ceasul morții, ochii tăi atunci
 829 Sînt lincezi, trupul galben, măduarele
 Îți cad în jos, secate de putere.
 Cînd ți se face rău, sau, cum se zice,
 Îți vine lîșin, tu atunci așa ești!
 825 Atunce toți, care-ncotrò, aleargă
 Și vor să-ți lege iarăși firul vieții.
 600 Căci sufletul și mintea, zdruncinate,
 Cu trup cu tot stau gata să se năruie,
 Așa încît o cauză mai puternică
 830 Ar fi în stare să le nimicească.
 Deci pentru ce te îndoiești că sufletul,
 Ieșit din trup afară, -n aer liber,
 Făr-adăpostul lui și slab cum este,
 Nu numai că nu poate să dureze
 605 O veșnicie-ntreagă, dar nu poate
 835 Să stea așa nici chiar o clipă numai?
 Căci nimene nu simte-atunci cînd moare*
 Că sufletul întrèg din corp îi iese,
 Nici că se urcă pînă-n gît și-n gură*,
 840 Ci simte că el pierе-acolo unde
 610 Își are locul lui, așa cum știe
 Că pier și alte simțuri, fiecare
 În locul lui. De-ar fi al nostru suflet
 Nemuritor, murind, el nu s-ar plînge
 845 Că moare, ci s-ar bucura că pleacă
 Din corp, afară, lepădîndu-și straiul,
 Ca șarpele. Și cum se face oare*
 615 Că niciodată nu se naște cugetul

Și mintea-n cap, în mîini sau în picioare,
 Ci ele-s așezate, la toți oamenii, 850
 Numa-ntr-un loc, într-o anume parte? *
 Au nu fiindcă fiecărui lucru
 Ii este hotărît un loc anume
 Și numai unu, -n care să se nască
 Și să dureze după ce se naște? 855
 Și nu fiindcă-n orișice ființă
 Organele sînt astfel rînduite, 620
 Că nu li se mai schimbă rînduiala?

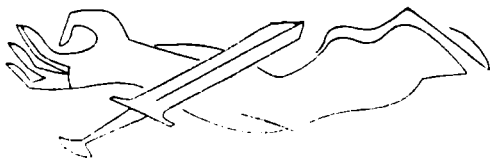

Un lucru-n veci urmează altui lucru: *
 Ai mai văzut să iasă foc din apă, 860
 Din foc ai mai văzut să iasă gheață?
 Și dacă sufletul e fără moarte
 Și, despărțit de corp, mai simte încă, 625
 Noi trebuie să-i dăm cele cinci simțuri.
 Altmintrelea, cum ne putem noi oare 865
 Închipui că sufletele morților
 Nemernicesc pe țărmi Aherontelui?

Aşa ni le-au închipuit poeţii
 630 Şi pictorii din vremile trecute,
 870 Cu simţuri! Dar, neîntrupat, nu poate
 Să aibă sufletul nici ochi, nici limbă,
 Nici nas, nici mîini şi nici urechi: el, dară,
 Nu poate-avea simţire, nici fiinţă.

Fiindcă noi vedem, apoi, că viaţa
 875 E răspîdită-n corpu-ntreg şi corpul
 635 Întreg e-nsufleţit, dacă deodată
 O forţă oarecare curmă trupul
 Pe la mijlîc şi îl împarte-n două,
 Şi sufletul, atunci, fără-ndoială
 880 Va fi tăiat şi despărţit în două*.

Sufletul
 nu este
 nemuritor,
 fiindcă
 se poate
 împărţi

640 Dar ce se curmă şi în părţi se-mparte
 Nu poate-avea natură fără moarte!
 Spun camenii de carele cu coase*,
 De sînge cald stropite-n toiul luptei,
 885 Că-ţi taie-ntr-o clipită mădularele:
 Aceste cad în ţărnă retezate,
 Şi vezi cum încă se mai zbat în ţărnă.
 645 Dar omul n-are cînd simţi durerea
 — Aşa de iute îl ajunge răul! —
 890 Şi, cum la luptă-i este toată mintea,

El, chiar ciuntit, măcel și luptă cată.
 Ce știe el că roțile și coasele
 I-au dus între picioarele sirepilor.
 Cu pavază cu tot, mina cea stîngă, 650
 Iar celălalt că i-a căzut cea dreaptă 895
 Cînd se urca pe-un mur, zorind pe dușman!!
 Alături, altul cearcă să se scoale,
 Dar un picior s-a dus! Și, lîngă dinsul,
 Picioru-și mișcă degetele-n țărna!
 Iar còlo vezi un cap, tăiat din trunchiul 900
 Cel viu și cald; el stă și în țărîna
 Cu ochi deschiși, cu fața încă vie, 655
 Pînă să deie, în sfîrșit, dintr-însul
 Fărîma lui de suflet de pe urmă.
 De vrei, apoi, să tai bucăți un șarpe 905
 Ce-și joacă limba și te amenință
 Cu coada-n sus, de vrei să-i tai cu fierul
 Și trupul nesfîrșit de lung și coada,
 Bucățile tăiate chiar atunce 660
 Le vei vedea zbătîndu-se și țărna 910
 Stropind-o cu venin; răzbit el însuși
 De arzătoarea lui durere, șarpele
 Tot caută s-apuce și să muște
 Cu gura coada lui. Vom zice oare
 Că-n toate bucățelele acele, 915
 În fiecare, este cîte-un suflet?
 Atunce îns-o singură ființă 665
 Urmează c-a avut mai multe suflete!*
 Un singur suflet deci a fost, o dată
 Cu trupul, împărțit și el. De-aceea, 920
 Noi corp și suflet trebuie să credem
 Că-s pieritoare, dacă amîndouă
 Au fost în părți mai multe împărțite.

670 Și dacă sufletul e fără moarte
 925 Și intră-n corp atunci cînd noi ne naștem,
 De ce nu ne putem aduce-aminte
 De viața noastră cea de altădată
 Și nici o urmă nu păstrăm din cele
 Ce le-am făcut cîndva? Căci, dacă sufletul
 930 Pînă-ntr-atîta și-a schimbat făptura,
 675 Încît trecutul nu-l mai ține minte,
 Aceasta cred că nu e prea departe
 De ceea ce e moartea; prin urmare
 Mărturisește-o: sufletul cel care
 935 A fost o dată a pierit, acela
 Care-i acum a fost creat acum.
 De-ar fi, apoi, atunci în noi să intre
 680 Puterea vie-a sufletului nostru,
 Cînd trupul este întocmit cu totul,
 940 În clipa chiar în care noi ne naștem
 Și cînd pășim întîi pe pragul vieții,
 N-ar trebui să-l vezi crescut o dată
 Cu membrele și corpul, chiar în sînge,
 Ci sufletul ar trebui atunce
 945 Ca într-o cușcă să trăiască singur,
 685 Dînd totuși corpului întreg simțire.
 De-aceea încă trebuie să credem
 Că nici fără-nceput nu este sufletul,
 Nici dezlegat nu e de legea morții:
 950 Nu-i de crezut că, furișat de-afară,
 El s-a putut lega de corpul nostru
 Așa de strîns. Că-i tocmai dimpotrivă
 690 Noi o vedem cu ochii noștri: sufletul
 E-așa legat de vine și de carne,
 955 De oase și de nervi, încît și dinții
 Părtași simțirii sînt, precum ne-arată

**Sufletul
 nu-și aduce
 aminte
 de altă viață
 trecută**

**Sufletul
 nu poate fi
 nemuritor,
 fiindcă
 e strîns
 legat de
 corp**

Durerea cea de dinți cînd dai de rece	
Sau muști deodată pietricică-n pîne!	
Fiind legat de corp așa de tare,	
Nu poate sufletul din corp să iasă	695
Nevătămat și-ntreg să se desprindă	960
Din nervi, din oase și din mădulare.	
De crezi cumva că sufletul pătrunde*	
De-afară, și prin corpul nostru curge,	
Cu-atîta mai virtuos el o să piară,	700
Topindu-se cu corpul în amestec.	965
Căci tot ceea ce curge se destramă,	
Deci piere: dar și sufletul acesta	
Se-mprăstie prin golurile corpului.	
Cum piere hrana-mprăștiată-n membre	970
Și-n corp, și se preface-n altă fire,	
Și sufletul, deși-i întreg atunce	705
Cînd intră-n corpul proaspăt, se topește	
Curgînd prin el: prin golurile toate	
Se răspîndesc atomii lui, din care	975
Se zămislește sufletul acesta,	
Care-i stăpîn acum în corpul nostru,	
Dar s-a născut din cel ce înainte	
Pieri împrăștiat prin mădulare.	710
De-aceea, după cum se vede, sufletul	980
Nu este nici lipsit de-o zi a nașterii,	
Nici fără moarte nu-i. — Pe lîngă asta,	
Rămîn sau nu în corpul fără viață	
Atomii de-al sufletului? Dacă unii	
Din ei rămîn în corp, tu nu poți spune	985
Că sufletu-i nemuritor fiindcă	715
El a ieșit pierzîndu-și părți dintr-însul;	
Iar dacă iese-ntreg, cu toate părțile,	
Fără a lăsa din el în corp nimica,	

Originea
viermilor

- 990 De unde scot atîția viermi cadavrele
Din cărnurile putrede? De unde
- 720 Mulțimea de ființe fără sînge
Și fără oase, ce foiesc într-una
În corpul cel umflat? De crezi tu, poate,
- 995 Că niște suflete se furișează
De-afară, și că ele pot să intre
În viermi, în fiecare cîte unul,
Nu te gîndești? atîtea mii de suflete
Cum de s-adună într-un corp, de unde
- ⁷²⁵
1000 Un singur suflet a ieșit afară?
Dar tu măcar întreabă-te și curm-o:
Acele suflete vînează oare
Atomii cei de vierme, ca să-și facă
Dintr-însii casa-n care vor să steie,
1005 Ori intră-n corpuri făurite gata?
Dar pentru ce și-ar face ele casă?
- 730 De ce s-ar mai trudi? Nu-i lesne-a spune!
Căci ele, cît plutesc neîntrupate,
De boli, de foame și de frig n-au grijă.
- 1010 De-aceste neajunsuri corpul suferă,
Și de la dînsul multe suferințe
Și sufletul îndură. Dar să zicem
Că tot le-ar prinde bine să-și dureze
- 735 Un corp în care să s-adăpostească.
1015 Cum, însă, pot s-o facă, nu se vede.
Deci sufletele nu-și durează corpuri
Și membre pentru ele, nici nu intră
În corpuri făurite dinainte,
Căci nu pot să se lege strîns de ele,
⁷⁴⁰
1020 Și nici nu pot simți cu ele-o dată.
De ce-n sfîrșit prăсила fioroasă*
A leului nu-și lasă-nverșunarea,

**Impotriva
metempsihozel**

Nici vulpea vicleniile, iar cerbilor
 De ce de la părinți le vine fuga
 Și ca pe dinșii frica-i îmboldește?
 De ce și alte-asemenea instincte
 Urzite sînt de la-nceputul vieții
 În corp și-n fire, dacă nu fiindcă
 Tot în același timp cu trupul crește
 Un suflet anumit dintr-o sămînță
 Și din atomii lui, dintr-înșii numai?
 De-ar fi să fie fără moarte sufletul*
 Și corpurile-ntr-una să le schimbe,
 Și firile ar fi amestecate:
 Ce-ar mai fugi un cîne din Hircania*
 De cerbul cel cornut! În aer, uliul
 Ar tremura fugind de-o porumbiță!

1025

745

1030

750
 1035

- Iar mintea n-ai găsi-o tu la oameni,
 Ci la sălbăticiunile pădurii!
- 1040 Căci este o greșeală ce spun unii,
 Că sufletul, nemuritor, se schimbă*
- 755 Cînd el își schimbă corpul: ce se schimbă
 Se și destramă, prin urmare piere!
 Căci părțile din loc i se strămută
- 1045 Și ies din rîndul lor; de-aceea trebuie
 Ca ele-n trup să se destrame toate,
 Cu trup cu tot să piară pîn' la urmă.
- 760 De-or spune ei că sufletul din oameni
 Se duce-n corpuri tot de om, atunce
- 1050 I-oi întreba: de ce ajunge sufletul
 Din înțelept, neghiob? De ce copilul,
 Nici unul, n-are minte, iară mînzul
- 764 Nu-i învățat ca un fugar puternic?
 „Vezi bine!“ vor răspunde, ca să scape, —
- 765 „Trup de copil? Tot de copil și mintea!“
- 1055 Dar tu, dacă-i așa, mărturisește
 Că sufletul e muritor fiindcă,
 Schimbîndu-și trupul, el își pierde toată
 Viața și simțirea dinainte.
- 1060 Cum va putea să se-ntărească sufletul
 Și cum s-ajungă el în pas cu trupul
- 770 La floarea cea dorit-a vieții sale,
 De n-are tot o soartă ca și trupul
 Dintru-nceput? De ce vrea el să iasă
- 1065 Afară dintr-un trup bătrîn? Se teme
 Să nu rămîie-nchis în corpul putred,
 Să nu se năruie pe dînsul casa,
 Dărăpănată sub povara vremii?
- 775 Dar tot ce n-are moarte, n-are teamă!
- 1070 Și lucru chiar de ris ar fi cu totul,

	Ca sufletele cele fără moarte	
	Să steie față-n număr fără număr	
	La amoroase-mpreunări, la nașteri,	
	S-aștepte niște corpuri pieritoare,	
	Și care mai de care să se-ntreacă	1075
	Să intre cel întâi! Doar dacă ele	780
	Au vreo-nțelegere făcută dinainte	
	Ca cel ce-aleargă mai întâi să intre	
	El cel dintîi în corp și, ele, astfel,	
	Să nu se mai întreacă din putere!	1080
Sufletul nu poate trăi decît în corp	Nu pot să fie-apoi copaci în aer,	
	Nu pot fi nouri în adîncul mării;	
	Pe cîmpuri peștii nu pot să trăiască,	785
	Nici sînge-n lemne nu-i, nici must în pietre.	
	Un loc anume-i rînduit, în care	1085
	Să crească și să fie orice lucru.	
	Tot astfel, singur, fără corp, nici sufletul	
	Nu poate să se nască; el nu poate	
	Trăi de nervi și sînge prea departe.	
	Dac-ar putea-o face asta sufletul,	1090
	El ar putea mult mai curînd să fie	790
	În cap, în umeri, jos chiar, în călcîie,	
	În orice parte s-ar putea el naște,	
	Fîindc-ar rămînea, la urma urmei,	
	Tot în același vas, -în corpul omului.	1095
	Dar, cum și-n corpul nostru vezi că este	
	Un loc menit anume unde-și are	795
	Și cugetul și sufletul ființa	
	Și creșterea, cu-atît mai mult nu trebuie	
	Să spui că ele pot să dăinuiască	1100
	Și se pot naște fără corp. De-aceea,	
	Cînd trupul a pierit, mărturisește	
	Că, destrămat în corpu-ntreg, și sufletul,	

800 Și el, s-a dat pieirii: să împreună
 1105 Ce-i pieritor cu ceea ce e veșnic,
 Crezînd că pot să aibă laolaltă
 Aceeași suferință și simțire,
 E-o nebunie: ce crezi tu că este
 Mai osebit, mai altfel între sine
 1110 Și mai nepotrivit, decît un lucru
 Supus pieirii îmbinat cu unul
 Nepieritor și veșnic, și-mpreună
 805 Răbdînd, unite, viforele vieții?
 Ș-apoi, eterne-s sau acele corpuri*
 1115 Ce, din substanță solidă făcute,
 Resping orice loviri și nu se lasă
 A fi pătrunse de nimic înuntru,
 Care-ar putea să le desfacă părțile,
 Împreunate strîns, — cum sînt atomii
 810 A cărora făptură ți-am vădit-o;
 1120 Sau cele care-n veci pot să dureze
 Fiindcă nu-s lovirilor supuse,
 Cum este vidul, căruia nu-i pasă
 De lovituri și neatins rămîne;
 1125 Sau, în sfîrșit, acele corpuri care
 În jurul lor n-au loc să se mai ducă,
 815 Spre-a se putea acolo descompune,
 Așa cum este-al totului tot veșnic:
 Nu-i nici un spațiu dincolo de dînsul,
 1130 În care corpurile să se-mprăstie,
 Nici nù sînt alte elemente care
 Să dea năvală-n el și să-l destrame
 Cu lovituri puternice. Iar dacă
 Mai mult de-aceea trebuie să credem
 1135 Că sufletu-i nemuritor, fiindcă
 820 El e ținut la adăpost de moarte,

Sufletul
 nu l se pot
 atribui
 caracterele
 eternității

Ori pentru că primejdiile morții
 Nu vin spre el, ori pentru că acele
 Ce totuși vin dau înapoi, gonite
 Mai înainte de-a simți noi înșine 1140
 Ce vătămare pot s-aducă ele,
 Aceste toate n-au nimic a face,
 Nimic, cu firea sufletului nostru.
 Căci osebit de-aceea că și sufletul,
 Și el, e bolnav când e bolnav trupul, 1145
 Mai pune că-l frământă viitorul, 825
 Îl istovesc și grijile, îl mistuie
 Și frica, iar păcatele trecutului
 Îl strâng cumplit în ghearele muștrării.
 Mai pune boala lui chiar, nebunia, 1150
 Mai pune că și ținerea de minte
 Și-o pierde el; mai pune că s-afundă
 În apa mohorât-a letargiei!

Împotriva
 temerilor
 de moarte

Deci moartea pentru noi nu e nimica
 Și-ntru nimica ea nu ne privește*, 830
 De vreme ce e pieritor și sufletul. 1155
 Și, după cum, în vremile trecute,
 N-am suferit nimic atunci când Punii
 La luptă năvăleau de pretutindeni;
 Când pînă sus, sub boltele tării, 1160
 Întreaga lume se cutremurase
 De freamătul și zbuciumul războiului, 835
 Și toți erau cu inima-ndoită:
 Sub jugul cui din cele două neamuri
 Aveau să cadă, pe pămînt și mare, 1165
 La fel, când noi nu vom mai fi pe lume,
 Când sufletul și trupul, care-acuma
 Alcătuiesc ființa noastră toată,
 S-or despărți, să știi că noi atunce

- 840 Cînd n-om mai fi, n-om suferi nimica,
1170 Nimic nu vom simți atunci, chiar dacă
S-or face una cer, pămînt și mare!
Chiar dacă, despărțit de corpul nostru,
Mai simte încă sufletul și cugetul,
1175 Pe noi aceasta tot nu ne privește,
845 Căci noi sîntem făcuți, din îmbinarea
Ș-a corpului ș-a sufletului nostru.
Chiar dacă, după moartea noastră, timpul*
Ar aduna din nou atomii noștri
1180 Și i-ar tocmi cum sînt tocmiți acum,
Și ni s-ar da din nou lumina vieții,
850 Nu ne-ar privi întru nimic aceasta,
Căci noi de noi nu ne-am aduce-aminte:
Ne pasă azi de noi, cei de-altădată,
1185 Și le mai ducem noi acum grija?
Cînd te gîndești la lunga veșnicie
A timpului trecut și cît de multe
855 Sînt încă și mișcările materiei,
Ușor ajungi a crede că atomii,
1190 Din care sîntem azi făcuți, adese
Au fost orînduiți și mai nainte
Așa cum sînt acum; de-aceasta însă
Noi nu putem aminte să ne-aducem,
860 Deoarece ne-a fost curmată viața,
1195 Și peste tot mișcările atomilor*
S-au răzlețit de simțurile noastre.
Căci trebuie să fii chiar tu-n viață
Atunci cînd peste tine-ar fi să deie
Vreo suferință; dar fiindcă moartea
1200 Nu-ngăduie aceasta și-l împiedică
865 A exista pe cel ce-ar fi să sufere,
Nu trebuie de moarte să ne temem:

Nefericit nu poți să fii cînd nù ești!	
Ori te-ai născut cîndva ori nu, tot una-i,	
De vreme ce nemuritoarea moarte	1205
Te-a despuiat de-o viață muritoare.	
De-aceea, dar, cînd vezi pe-un om jelindu-se	870
Că după moarte, pus în fundul gropii,	
Va putrezi, sau va fi pradă focului	
Sau fiarelor sălbătice, să știi tu	1210
Că-i prefăcută vorba lui și-n inimă	
El are-un ghimpe-ascuns, oricît ar spune	
Că, mort fiind, nimic n-o să mai simtă;	875
Căci, după cum socot, el ûna spune	
Și àlta crede-n sinea lui: cu tòtul	1215
El nu se poate lepăda de viață	
Și despărți de ea, dar își închipuie	
Că, fără știrea lui chiar, tot rămîne	
Ceva din el! Cînd omul se gîndește	
Chiar viu fiind, că după moarte fiarele	1220
Și păsările-au să-i sfișle corpul,	880
De sine însuși i se face milă	
Și nu se poate despărți de sine;	
El nu se poate îndestul desprinde	
De trupul lui ce zace în țărînă	1225
Și crede că-i tot el și, stînd alături,	
Îi dă simțirea lui. De-aceea omul	
Se mînie c-a fost urzit spre moarte.	
Nu vede el că, mort fiind de-a binele,	
Alt „el“ n-o să mai fie viu, să poată	885
Jeli pieirea lui, chiar lîngă dînsul,	1230
Plîngînd că zace mistuit de flăcări	
Sau sfîșiat de fiarele pădurii	
Căci, dacă-i rău ca, după moarte, — o flară	
Cu fălcile și colții să te rupă,	1235

- Nu văd de ce n-ar fi amarnic lucru
 890 Să arzi pe rug, în flăcările focului,
 Sau, pus cumva în miere, să te-năduși*,
 Să-ngeheți de frig pe lespede a cea rece*,
 1240 Sau țărîna să te strivească-n groapă.
 „De-acuma nu te va primi voioasă
 Nici casa ta, nici buna ta soție;
 Copiii dulci nu-ți vor ieși 'nainte
 895 S-apuțe-ntîiul tău sărut și-n inimă
 1245 Să-ți verse ei balsamul fericirii!
 N-au să-ți mai fie treburile-n floare,
 Nu vei mai fi pentru ai tăi un razem.
 Amar de tine! Vai, o zi cumplită,
 Și numai una, ți-a luat deodată
 1250 Și toate bucuriile vieții!“
 900 Dar cei ce se bocesc așa n-adaugă:
 „Tu nici nu vei dori aceste lucruri“.
 Aceasta de-ar vedea-o bine oamenii
 Și dac-ar spune-o încă și din gură.
 1255 Ei ar scăpa de mare chin și frică.
 „Da! Tu vei fi, așa cum ești acuma,
 De-a pururi cufundat în somnul morții,
 905 Lipsit de orice chin și suferință,
 Dar noi? La rugul tău, noi fără sațiu
 1260 Te-am plîns pe tine, jalnică cenușă!
 Durerea noastră veșnică din suflet
 N-o să ne-o ieie timpul niciodată!“
 Dar tu așa să mi-l întreb pe-acesta:
 De este vorba, după moarte, numai
 910 De-un somn adînc și de-un repaus numai,
 1265 De ce amarul tău e-așa de mare?
 De ce să te topești în veci de jale?
 Ba oamenii mai fac ades și asta:

- Căci dacă viața ta de pîn-acuma
935 Ți-a fost pe plac, și bunurile vieții
N-au curs ca dintr-un vas crăpat, și ele
Zadarnic n-au pierit, de ce, netotule,
1305 Tu nu te scoli de la ospățul vieții
Ca omul cel sătul? De ce nu intri
Cu sufletu-mpăcat în pacea morții?
Iar dacă bucuriile vieții
940 S-au dus în vînt și viața ai urît-o,
1310 De ce să-ți mai adaugi încă zilele,
Ca pîn' la urmă ele tît să piară
Și fără de folos s-apună toate?
Mai bine pune capăt vieții talc
Și suferinței! Altceva eu nu pot
1315 Să nascocesc pe placul tău nimica:
945 Aceleași sînt întotdeauna toate!
Chiar dacă trupul încă nu ți-i veșted
Și nu ești încă istovit de vlagă,
În veci de veci rămîn aceleași toate.
1320 Chiar dac-ar fi să birui veșnicia,
Chiar dac-ar fi să nu mori niciodată!“
Noi ce-am răspunde-atunci? Nu că natura
950 Cu drept cuvînt ne cheamă-n judecată
Și că ea apăr-o pricină dreaptă?
1325 Iar dacă e-un bătrîn acela care
Se plînge fără cumpăt și se vaită
De moartea lui, și mai pe drept natura
L-ar înfrunța și l-ar muștra zicîndu-i:
„Te cară, hai, cu lacrimile tale,
955 Sac fără fund! Astîmpără-ți bocitul!
1330 Te-ai bucurat de toate-ale vieții
Și-acu ești un schelet! Fiindcă, însă,
Dorești ce n-ai și lepezi de la tine

Ce ai în mînă, ți-a trecut viața	
Și fără bucurii și netrăită,	1335
Și te-ai trezit că moartea-ți stă la creștet	
Mai înainte de-a pleca din viață	
Sătul și plin. Deci lasă tot, de-acuma,	960
Ce nu i se mai șade vîrstel tale,	
Și împăcat, fă loc la alții! Trebuie!“	1340
Cu dreptul ar vorbi așa natura,	
Cu dreptul cred că l-ar muștra pe dînsul	
Și l-ar certa: căci lumea veche pleacă,	
O mînă-n veci din urmă lumea nouă,	
Și dintr-un lucru se tocmește altul.	965
Fără sminteală: -n Tartarul cel negru,	1345
În hăul lui nu se coboară nime,	
Căci e nevoie pururi de materie,	
Să crească alte rînduri de ființe:	
Aceste toate te-or urma pe tine	1350
Cînd își vor fi trăit și ele traiul.	
Cum au pierit atîtea înainte,	
Vor mai pieri și după tine încă,	
În veci s-or naște unele din alte.	970
Viața nu-i averea nimănuia,	1355
Ci numai folosința tuturor!	
Te uită-n urmă cît amar de vreme	
S-a scurs mai înainte de-a ne naște:	
Ea nu-i nimica pentru noi! Natura	
Ne-o pune-n față numai ca oglindă	1360
A timpului de după moartea noastră.	975
Se vede-aici ceva cumplit? Îți pare	
Un lucru jalnic? Nu e veșnicia	
Mai sigură decît un somn? De-asemeni*	
Și muncile de care se vorbește	1365
Că sînt în fundul iadului, pe toate	

Muncile
iadului sînt
alegorii

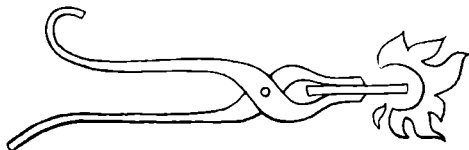
Noi le putem găsi în viața noastră:
 Nici Tântal nu se teme, ca-n poveste*,
 Încremenit de frica lui zadarnică,
 De steiul uriaș ce-i stă deasupra
 (Ci mai degrabă teama cea deșartă
 De zei în viață-i chinuie pe oameni
 Și ei se tem de tot ce fiecărula
 Îi poate-aduce oarba întimplare);
 1375 Nici vulturii nu scurmă-n măruntaiele*

Lui Titios ce zace-n iad. Ce-i dreptul,
 985 Nici pot găsi ei ce să scurme-atîta
 În pieptul lui o veșnicie-ntreagă,
 Oricît de ùriaș să-i fie corpul:
 1380 Chiar dacă și-ar întinde mădularele
 Și ar cuprinde el tot rotocolul

Pământului, nu numai două iugăre,	
Și nici atunci n-ar putea să rabde	
Eterna lui durere, nici să deie	990
Din trupul lui de-a pururi de mîncare.	1385
Dar Titios e-aici cu noi! El zace	
În lațurile-amorului, și inima	
I-o sfîșie, la fel, ca niște vulturi,	
Un chin mistuitor sau suferințele	
Vreunei alte patimi oarecare.	1390
Sisif de-asemeni e sub ochii noștri:*	995
El ûna-și pune-n gînd: să ceară fascele*	
De la popor, securile cumplite,	
Dar, trist și-nvins, se dă, apoi, în lături.	
Să umbli, însă, după o putere	1395
Deșartă și pe care nici n-o capeți*,	
Și pentru ea să-nduri atîta muncă,	
Aceasta-nseamn-a te trudi zadarnic	1000
Să tot împingi la deal, spre culmea muntelui,	
O stană ce din virf se dă la vale	1400
De-a rostogolul, pînă-n cîmpul neted.	
Și să-ți hrănești nesățiosul suflet,	
Să-l tot îndopi cu toate bunătățile,	
Dar niciodată să nu-l saturi, lucru	1005
Ce-l fac cu noi și timpurile anului,	1405
Care-n rotirea lor ne-aduc și roade	
Și felurite desfătări (noi, totuși,	
De roadele vieții tot n-ajungem	
Să fim sătui!), aceasta nu-i povestea*	
Cu fetele în floarea tinereții,	1410
Ce toarnă apă-n butea găurită,	
Pe care nû pot nicidecum s-o umple?	1010
Nici Cerberul, nici Furiile nu sînt*,	
Nici bezna Tartarului, care varsă	

- 1415 Pe gîtul lui văpăi de foc grozave:
Nici nû sînt nicăieri, nici pot să fie!
Dar este-n viață frica de pedeapsă,
Cumplită cînd păcatele-s cumplite!
- 1015 Și este ispășirea fărdelegii:
- 1420 Ori carcera, ori gîdele, ori vergile,
Ori crunta prăvălire de pe stîncă,
Ori temnița cea grea, ori fierul roșu,

- Ori faclele, ori smoala! Chiar de nû vin
Pedepsele, muștrarea cea de cuget
- 1425 De frica lor își dă ea însăși pîteni,
Se biciuie cu bici de foc pe sine!
Și-n vremea asta nici măcar nu vede
- 1020 Ce capăt pot să aibă suferințele
Și ce sfîrșit au chinurile sale.
- 1430 Ba și mai mult se teme ca aceste
Să nu cumva să fie după moarte
Și mai cumplite: -n scurt, pe lumea asta,
Un iad e viața celor fără minte!
- Tu ai putea să-ți spui și asta ție:
- 1435 „Nemernice, și bunul rege Ancus*,
1025 Și el a părăsit lumina vieții,
El, care-a fost mai vrednic decît tine.
Și cîți n-au mai murit de-atunci încoace!
Și regii și puternicii pămîntului,
- 1440 Care-au împărățit peste popoare!

**Moartea
e o lege
comună**

Acela însuși care-odinioară*,	
Croindu-și drum pe mare-a pus oștirea	
Să meargă pe noian ș-a învățat-o	1030
Să treacă hăul mării cu piciorul,	
Și cate-a înfruntat al mării clocot	1445
Cu caii lui, și el închise ochii,	
Și el își dete, ca tot omul, sufletul.	
De-asemenea și Scipione, groaza*	
Cartaginei și fulgerul războiului,	
Și el își dete oasele, pământului,	1450
Ca cel din urmă sclav. Mai pune încă	1035
Pe cel ce hăscociră-nvățăturile	
Și artel, pe slujitorii Muzelor:	
În fruntea lor, Omer, cu sceptru-n mînă,	
Își doarme somnul morții ca și ceilalți.	1455
Cînd, în sfîrșit, adîncea bătrînețe,	
Înștiință pe Democrit că-ncepe	
Să-l lîncezească ținerea de minte,	1040
Ieși el însuși înaintea morții	
Și-l dete capul său de bunăvoie*.	1460
Muri și Epicur cînd i se stinse	
Făclia vieții, el, a cărui minte	
A biruit tot gîntul muritorilor,	
Întunecînd pe toți, așa cum soarele	
Întunecă pe cer lumina stelelor.	1465
Și tu mai stai la cumpănă? Te mîinii	
Că vei muri? Dar viața ta e moartă,	1045
Deși trăiești și vezi lumina zilei!	
Mai mult cu somnul îți petreci viața,	
Tu sforăi treaz și vezi urîte visuri.	1470
Cu spaima-n suflet, în deșert te zbuciumi,	
Nu poți afla ce ai, cînd te-mpresoară	1050
De pretutindeni un noian de gînduri:	

- Ca omul beat, sărmăne, tu te clatini
 1475 Și rătăcești, cu suflet șovăielnic".
 Dar, dacă, tot așa cum simt povara
 Care-i apasă greu pe suflet, oamenii
 1055 Ar ști din ce pricină și de unde-i
 În pieptul lor atât amar de chinuri,
 1480 Nu și-ar mai duce ei viața astfel,
 Cum îi vedem, adeseori, acumă,
 Că nici nu știu ce vor și-ntr-una cată
 Să-și schimbe locul, ca și cum, schimbându-l,
 Ei și-ar lua tot greul de pe suflet!
 1060 Ia uite unul din palat cum iese!
 1485 I-i silă să mai stea la el acasă!
 Dar repede se-ntoarce iar înuntru:
 Afară încă simte că nu-i bine!
 Atunci aleargă iute la moșie,
 1490 Mînînd în goană căișorii galici*:
 Îi arde casa? Vrea să stingă focul?
 1065 Dar cum pe prag și-a pus piciorul, cască
 Ori se cufundă-n somn, ca să mai uite
 De sine însuși, ori, în graba mare,
 1495 Se-ntoarce ca să vadă iar cetatea:
 De sine fuge, astfel, fiecare!
 Dar, cum se-ntîmplă, nimene nu poate
 Fugi de el. Cu el e fiecare,
 Chiar fără voia lui, cu el de-a pururi!
 1500 Ba omul se urăște chiar pe sine,
 1070 Fiindcă, bolnav, nu-și cunoaște boala.
 Dacă ar vedea-o bine, fiecare,
 Lăsîndu-le pe toate la o parte,
 S-ar apuca natura s-o cunoască,
 1545 Deoarece e vorba, nu de-o oră,
 Ci de vecia veacului, în care

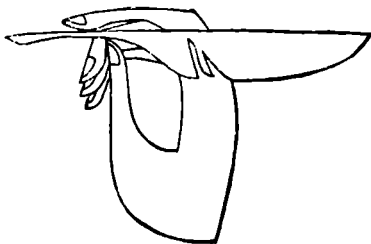
**Numai
 cunoașterea
 adevărului
 l-ar scăpa
 pe om de
 zbuciumul
 în care
 trăiește**

Viața omului și veșnicia	Vor trebui să-și treacă muritorii	
	Tot timpul ce rămîne după moarte.	1075
	Și ce atîta aprig dor de viață*	
	Te face să tot tremuri de primejdii?	1510
	Sfîrșitul vieții hotărît ne este!	
	Să ne ferim de moarte nu se poate:	
	Cîndva tot o să dăm cu dinsa față!	
	Pe lîngă asta, ne-nvîrtim într-una	
	Și rămînem în cercul strîmt al vieții:	1080
	Nu-ți făurești nici o plăcere nouă,	1515
	Chiar de-ai trăi mai mult. Atîta numai:	
	Cît n-avem lucrul ce-l dorim, acesta	
	Ne pare mai presus de celelalte:	
	Cînd îl avem, dorim îndată altul.	1520
	În veci ne arde setea de viață!	
	Și nu se știe ziua cea de mîine,	1085
	Ori întîmplarea ce ne mai aduce	
	Și ce sfîrșit ne-așteaptă pîn'la urmă.	
	Chiar dac-ar fi să ne lungim viața,	1525
	Din timpul morții nu scurtăm nimica,	
	Nimica nu putem știrbi dintr-însul,	
	Ca mai puțin să fim în gheara morții.	
	Trăiește tu oricîte veacuri încă,	1090
	Și moartea tot eternă va rămîne!	1530
	Nu mai puțin va sta în neființă	
	Aoela care și-a-ncheiat viața	
	Chiar azi, decît cel ce-a plecat din lume	
	Cu multe luni, cu mulți ani înainte.	

C A R T E A I V

Ținuturi neumblate eu cutreler*,
Prin țara Pieridelor, pe unde
Nu i-a călcat piciorul nimănuia.
Îmi place la izvoare ne-ncepute

- 5 Să merg, din ele să m-adăp; îmi place
Flori nouă să culeg și frunții mele
Să-i împletesc o splendidă cunună,
Cum pîn-acuma Muzele nici unui
5 Poet de-ai noștri nu i-au pus pe frunte:
10 Întîi fiindcă îi învăț pe oameni
Tot lucruri mari și vreau să-i scap pe dinșii
Din lanțurile strîmte-ale religiei;
Apoi, fiindcă eu, cu niște lucruri

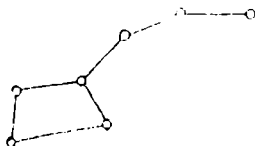

- Greu de-nțeles, fac versuri așa limpezi,
15 Și peste toate, inspirat de Muze,
Vărs farmecul cel dulce-al poeziei.

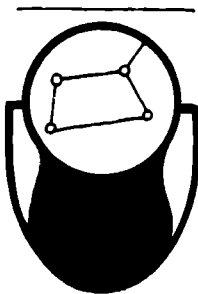
Fără temei nu pare-a fi aceasta,	10
Căci tot așa cum medicii, cînd cearcă	
Să dea absintul cel greșos copiilor,	
Ung înainte buzele paharului	20
Cu-a mierii dulci licoare aurie,	
Pentru ca ei, nebăgători de seamă	
Și de dulceață amăgiți, să-nghită	15
Pînă la fund amara băătură,	25
Și, înșelați fiind, nu prinși în cursă,	
Ei mai curînd să se-ntremeze iară,	
Și eu acum, deoarece această	
Învățătură li se pare-amară	
Acelor care n-o cunosc, și vulgul	20
Și-ntoarce capul de la ea cu groază,	30
Și eu am vrut să ți-o dezvălui ție	
În graiul dulce-al Muzelor și, astfel,	
S-o îndulcesc cu mierea poeziei,	
Doar oi putea să mi te țin pe tine	
Sub vraja dulce-a versurilor mele,	35
În timp ce tu cu mintea vei pătrunde	
Ascunsurile toate-ale naturii	
Și vei simți folosul trudei tale.	25
Fiindc-am arătat cum sînt atomii	
Ce forme au și cît de felurite,	
Cum ei plutesc prin haos de la sine	
Într-o mișcare veșnică, și-n cè fel	40
Din ei pot toate corpurile naște;	
Findc-am arătat ce este sufletul,	30
Din ce-i urzit, cum e-mbinat cu trupul	45
Și cum, de trup cînd se desparte, iarăși	
Se-ntoarce în atomii lui, ascultă	
Să-ți spun acum ceva legat de-aproape	
De cele de mai sus: că mai există	

Cuprinsul
cărții
a IV-a:
Teoria
simulacrelor

- 50 Și ceea ce numim noi „simulacre“.
- 35 Membrane dezlipite de pe corpuri,
Plutind așa, care-ncotro, prin aer.
Acele vin să ne-nspăiminte mintea:
Cînd sîntem treji ori cînd visăm, adese
- 55 Vedem ciudate arătări și umbre
De oameni morți, ce nu mai văd lumina.
- 40 De cîte ori nu ne-au trezit aceste
Din somn, buimaci și îngroziți! Nu crede
Că din infern ies sufletele morților,
- 60 Și printre vii plutesc năluci deșarte,
Nici că rămîne după moartea noastră
Ceva din noi: și trup și suflet pier
- 45 Și în atomii lor se-ntoarnă iarăși.
Eu, așadară, spun că de pe fața
- 65 Oricărui lucru se desprind imagini,
Figuri subțiri, ca niște coji ori pieliți:*
- 50 Așa cumva pot fi numite ele,
Căci au și chipul, au și forma lucrului
Din care se desfac, plutind în aer.
- 70 Chiar mărginit să fie-un om la minte,
Și, totuși, va putea-nțelege-aceasta:
Întîi, sub ochii noștri, multe corpuri
- 55 Slobod din ele-atomi; dintr-înșii unii
Se-mprăștie și pier (cum pier fumul
- 75 Ieșit din lemne, arșița din flăcări),
Iar alții sînt mai tare între sine
Împleticiți, mai deși: în timpul verii
Cicorile își leapădă „cămășile“*
- 60 Și, cînd se nasc, viței-i lasă „casa“.
- 80 Și lunecosul șarpe se despoaie
De straiul lui, căci noi vedem adese
Cum pielea-i flutură prin spini! Aceste

Dar noi nu le putem vedea cu ochii	120
În chip deosebit, pe fiecare.	
Orice miros, apoi, orice căldură*	90
Sau fum, precum și altele asemeni	
Se risipesc pe loc, când ies din corpuri.	
Deoarece, urzite înăuntru,	125
Se-mpart pe căi piezișe-atunci când ele	
Vin din adânc și n-au nici o ieșire	
Pe unde s-ar sili să ias-afară,	
Când, dimpotrivă, -și leapădă pojghița	95
Culorii lui un corp, nimic nu poate	130
S-o sfîșie, fiindcă-i așezată	
În frunte chiar de tot și la vedere.	
Toate-n sfîrșit acele chipuri, care	
Ni se arată în oglinzi, în apă	

- 135 Sau pe vreun lăciu oarecare, trebuie,
 100 Fiindcă sînt cu lucrurile-ntocmai,
 Să fie-alcătuite din imagini
 Trimise tot de lucruri. Deci există
 Efigii, forme fine și asemeni
 140 Cu lucrurile: nime nu le poate
 105 Deosebit vedea pe fiecare;
 Cum însă, ele, una după alta,
 De lăciu oglindii sînt răsfrînte
 Neîntrerupt, vezi numai o imagine*.
 145 Precît se vede, ele nu pot altfel
 Să se păstreze-așa, încît să fie
 Asemenea cu lucrurile înseși.
 110 Ascult-acum cît este de subțire
 De felul ei o astfel de imagine!
 150 Și mai întîi de toate, chiar atomii*
 Sînt mai prejos de simțurile noastre,
 Cu mult mai mici decît acele lucruri
 Pe care-ncep să nu le vadă ochii.
 115 Dar ca să-ți întăresc din nou aceasta,
 155 S-ascuți pe scurt cît sînt de fini atomii:
 Pe lume sînt ființe-așa mărunte*,
 Încît treimea uneia din ele
 Nici într-un chip n-o poți vedea. Ce crezi tu
 Că sînt încheieturile și membrele
 160 Și intestinul, ochii lor și inima?
 120 Cît sînt de mici? Și cît de mici atomii
 Din care li s-alcătuește sufletul?
 Nu vezi cît sînt de fini și cît de mici sînt?
 Apoi, sînt buruieni cu miros iute,
 165 Pelinul cel greșos sau panaceea*,
 125 Lemnușul sau țîntaura amară*
 Atinge-o tu pe care vrei din ele

Simulacrele
 sînt foarte
 fine

Cu două degete, ș-o să-ți rămînă
Mirosul ei cel puturos pe deget.
De ce mai bine să nu spui tu însuși
Că, fel și chip, plutesc mii de imagini
Neputincioase, fără de simțire?

Dar tu să nu crezi că plutesc în spațiu
Acele simulacre numai, care
Din corpuri se desprind: mai sînt și altele

Ce nasc și se-nfiripă de la sine
În cel văzduh care-i mai zic și aer.

Alcătuite fel și chip, aceste
Se urcă-n sus, într-una-și schimbă fața
Și se topesc, iau fel de fel de forme,
Ca nourii pe care, cîteodată,

Îi vezi că se adună-n cer și-ntunecă
Seninul lumii, mîngîind văzduhul:
Acuma par niște giganți în goană,
Ce pîn'departe își aruncă umbra,

Acuma parcă-s niște munți nămornici
Și niște steiuri, tot dintr-înșii rupte,
Ce vin mereu și trec prin dreptul soarelui;
Acuma uite-o iasmă care-aduce
Și trage după ea alți nori de ploaie.

Ascult-acum cît de ușor și iute
Se nasc și curg mereu și de pe corpuri
Se dezlipesc aceste simulacre,

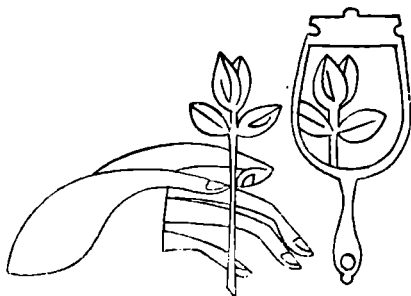
Ca nu cumva să-ncepi a nu mai crede
În ceea ce-ți spun eu. Fără-ncetare,
Puzderii curg atomii de pe fața

Oricărui corp: acești atomi, atunci
Cînd dau de alte corpuri, trec prin ele
Ca printr-un vâl mai cu deosebire;
Cînd însă dau de lemn sau pietre aspre,

Simulacrele
se formează
și de la sine

Simulacrele
se formează
foarte
repede

Se-mprăştie, şi nici un simulacru
Nu mai pot face; cînd le stă în cale
150 Ceva lucios şi tare, o oglindă,
Nimica din aceste nu se-ntîmplă:

205 Ca printr-un văl atunce nu pot trece,
Nici nu se pot împrăştia: îi scapă
Cu luciul ei, oglinda! Şi de-aceea
Ne vin atîtea chipuri din oglindă:
155 În orice clipă vrei şi cît de iute
210 Orişice lucru pune-l tu în faţa
Unei oglinzi: imaginea apare!
Deci de pe faţa orişicărui lucru
Prea bine vezi cum izvorăsc într-una
Figuri subţiri, subţiri urzeli de lucruri.
215 Puzderii, deci, şi-ntr-o clipită numai
Imaginile nasc, încît poţi zice
160 Cu drept cuvînt că naşterea li-i repede.
Şi după cum într-o clipită soarele
Împrăştie-o puzderie de raze,
220 Ca lumea să se umple de lumină,

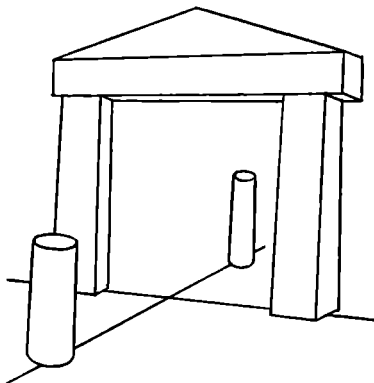
Asemenea și de la lucruri trebuie	
Să plece fel și chip, în toate părțile	165
Și-ntr-o clipită, mii de simulacre:	
În orice parte-ntoarcem noi oglinda,	
Se văd îndată lucrurile-ntr-însa,	225
Și tot cu-aceeași formă și culoare.	
De-asemeni, cerul, carele-adineauri*	
Era senin și limpede, deodată	
Se tulbură și ce urît se face!	
Ai crede că-ntunericul gheenei	170
S-a revărsat pe uriașa boltă:	230
Așa-i de neagră noaptea cea de nouri!	
Așa de greu din cer ne amenință	
Cumplita Spaimă! Cît de mică parte*	
Din norii înșiși este-a lor imagine,	235
Nu-i nimene care-ar putea s-o spună	
Și nici să deie seamă în cuvinte.	175
Ș-acuma, cît de repede se mișcă	
Imaginile-aceste, cît de iute	
Pot ele să cutreiere tot aerul.	240
(Așa de iute, că le-ajunge-o clipă,	
Ca să străbată spații lungi spre locul	
În care tind, mînată fiecare*	
De alt îndemn), aceasta ți-o voi spune	
În versuri, dulci mai mult, decît prea multe:	180
La fel, cîntarea lebedei e scurtă,	245
Dar mai frumoasă decît sus, prin norii	
Aduși de vînt, un țipet de cocoare.	
Întîi, tu poți vedea că tot ce este	
Ușor și din atomi mărunți se mișcă	250
De obicei ușor: așa-i lumina	
De soare și căldura lui, fiindcă-s	185

- Făcute din atomi mărunți și care,
Ciocniți mereu, mînați unii de alții,
255 Nu pregetă prin aer să răzbată:
Pe loc lumina face loc luminii
190 Și-ndată raza naște altă rază.
De-aceea trebuie ca, tot asemeni,
Și simulacrele să poată trece,
260 Într-o clipită numai, printr-un spațiu
Nespus de lung: întîi și-ntîi fiindcă
O cauză foarte mică-i îmboldește*
Din urmă și-i tot mină înainte
Acolo unde, chiar și fără asta,
195 Le duce-n zbor a lor ușurătate;
265 Și-apoi fiindcă-așa de rară este
Urzeala lor, că ele pot pătrunde
Prin orice corp și pot să se strecoare
Prin spațiile care sînt în aer.
270 Pe lîngă asta, dac-acei corpusculi
Pe care lucrurile îi aruncă
200 Din chiar lăuntrul lor, din adîncime,
Cum e lumina și căldura soarelui,
Vedem că-ntr-o clipită se revarsă
275 Pe toată bolta cerului și zboară
Pe mări și pe pămînt și scaldă cerul,
Ce să mai zic, atunci, de-aceia care
Stau chiar de-asupra, gata s-o pornească,
205 Și, de-au pornit, nimic nu-i mai oprește?
280 Nu vezi că trebuie ca ei să meargă
Măi repede și măi departe încă,
Și să străbat-un spațiu mult mai mare
Tot în același timp în care soarele
Cu-a' sale raze umple tot văzduhul?
285 Aceasta încă-mi pare că vădește

	Ce repede se mișcă simulacrele:	210
	De pui cumva oglinda unei ape	
	Sub cerul gol, cînd noaptea-i înstelată,	
	Numaidecît răspund în apă stelele	
	Ce vars-a' lor văpăi pe bolta lumii.	290
	Nu vezi tu că-ntr-o clipă simulacrul	
	Coboară pe pămînt din naltul cerului?	215
Toate corpurile emit simulacre	Mărturisește, dar, din nou și iarăși:	
	Din corpuri se desprind atomii care,	
	Izbindu-ți ochii, îți trezesc vederea,	295
	Și necurmat de la anume lucruri	
	Ne vin mirosuri, de la soare caldul	
	Și, tot așa, răcoarea de la rîuri,	
	Din valul mării bura cea sărată,	220
	Ce roade-ntr-una murii de pe țărături;	300
	Prin aer zboară fel de fel de glasuri;	
	Și noi avem un gust sărat în gură,	
	Atunci cum ne aflăm în preajma mării;	
	Cînd vezi cum se amestecă pelinul,	
	Numaidecît fi simți și amăreala.	305
	Din toate corpurile curg atomii,	225
	De pretutindeni ei în toate părțile	
	Se-mprăstie și curgerea lor n-are	
	Zăbavă nici popas: noi doar tot timpul	
	Avem simțire și putem tot timpul	310
	Vedea orice și auzi de toate,	
Simțul văzului	Precum și mirosi. — Pe lîngă asta,	
	De vreme ce, cînd pipăim cu mîna*	230
	Un lucru oarecare pe-ntuneric,	
	Cunoaștem că e tot acela care	315
	Se vede la lumina alb-a zilei,	
	De-aceeași cauză trebuie să fie	
	Pricinuit și tactul și vederea:	

- Ș-acum, de ni se pare pe-ntunerie
235 Că pipăim ceva pătrat, ce lucru
320 Pătrat putem vedea cu ochii ziua,
De nu imaginea acelui lucru?
De-aceea numai în imagini pare
Să fie pricina vederii noastre:
325 Nu poți vedea nimica fără ele.
E drept că simulacrele aceste,
De care-i vorba, vin de pretutinden
240 Și ele-n toate părțile se-mprăstie;
Dar noi nu le vedem decît cu ochii,
330 Și numai încotro ne-ntoarcem ochii
Pot lucrurile toate, cu culoarea
Și forma lor, să ne izbească ochii.
Și tot imaginea e-aceea care
245 Ne face să vedem și să cunoaștem
335 Cît de departe e de noi un lucru:
Cînd se desprinde de pe-un corp, îndată
Ea mîna înainte, -mpinge aerul
Ce este între ea și ochii noștri,
Iar el pătrunde-n ochi și parcă șterge*
340 Pupilele și trece înainte.
250 De-aceea noi vedem cît de departe
De noi se află fiecare lucru:
Cu cît imaginea împinge aer
Mai mult, și suflul cel de aer care
345 Ne șterge ochii e mai lung, cu-atîta*
Și lucrul ni se pare mai departe.
Dar toate-aceste-așa se fac de iute,
Că noi putem vedea-n aceeași clipă
255 Și lucrul cùm e și cît de departe-i.
350 De-asemenea, nu-ți fie de-a mirarea
Că simulacrele ce-ating vederea

	Nu le putem vedea pe fiecare,	
	Dar lucrurile le vedem: tot astfel,	
	Cînd ne-ncetat ne bate vîntu-n față,	
	Ori ne pătrunde frigul pîn'la oase,	355
	Simțim noi fiecare păticeică	260
	De vînt sau frig? De loc! Mai mult întregul!*	
	Și noi vedem atunce corpul nostru	
	Că e lovit cum l-ar lovi un lucru	
	Pe care l-am simți-n afara noastră.	360
	Iar cînd lovești cu degetul o piatră*,	265
	I-atingi culoarea care e de-asupra,	
	Dar tu culoarea nu i-o simți cu tactul,	
	Ci mai degrabă simți tăria pietrei	
Simulacrele și oglinda	Pînă-n adîncul ei. — Ș-acum ascultă	365
	De ce vedem imaginea-n oglindă	
	În dosul ei, căci ea în dos se vede!	270
	Așa se văd și lucrurile-afară	
	Cînd ușa e deschisă și ne lasă	
	Să ne uităm prin ea: atîtea lucruri	370
	Se pot vedea afară dinlăuntru.	
	Căci noi ș-aici vedem prin două straturi*	
	De aer: mai întîi se vede-acela	275
	De dincoace de ușă; mai pe urmă,	
	La dreapta și la stînga vin ușorii;	375
	Apoi, lumina cea de-afară șterge	
	Ai noștri ochi, la fel și stratul cèllalt	
	De aer, și tot ceea ce se vede	
	Prin ușa cea deschisă. Tot asemeni,	
	Îndată ce imaginea oglinzii*	380
	S-a dezlipit de ea, în timp ce vine	
	La ochii noștri ea împinge aerul	280
	Ce este între ea și ochii noștri	

- Aşa, încît noi îl vedem pe-acèsta
 385 Mai înainte însă de-a vedea oglinda.
 Îndată însă ce vedem oglinda,
 Ajunge la oglindă şi imaginea
 Pornită de la noi, şi ea, răsfîrîntă,
 285 Se-ntoarce înapoi la ochii noştri.
 390 Ea însă -mpinge şi rostogoleşte
 Alt aer înaintea ei şi face
 Pe-acèsta să-l vedem ş-apoi imaginea.
 Şi astfel, ea dincolo de oglindă.
 Se vede, tot atîta de departe.*
 395 Deci, înc-o dată: nu e de mirare
 290 Că simulacrele se văd în dosul
 Unei oglinzi: e-un dublu strat de aer
 Ş-atunce cînd priveşti într-o oglindă,
 Ş-atunce cînd te uiţi pe uş-afară!
 400 De ce, acum, partea noastră dreaptă
 Într-o oglind-o vezi în partea stîngă?

Imaginea, atunci cînd se izbește	
De luciul oglinzii, nu se-ntoarce	
Așa cum a plecat, ci se răsfrînge	295
Cu fața către noi, drept ca atunci	405
Cînd ai izbi pe-o grindă sau columnă	
O mască, udă încă, de argilă,	
Și ea, păstrîndu-și chipul dinainte,	
Ar răsări pe dos cînd ai izbi-o.*	
Atunce ochiul care-a fost la dreapta	
Ar fi la stînga și cel stîng la dreapta!	300
Se poate ca imaginea să treacă	410
Dintr-o oglindă-n alta și s-apară	
Cinci, șase simulacre dintr-o dată.	
Tot ce-i în dos, ascuns în fundul casei,	415
Oricît ar fi de-n fund și la o parte,	305
Pe drumuri frînte iese la vedere,	
Și toate-atunce, cu oglinzi mai multe,	
Se pot vedea că sînt în casă. Astfel	
Imaginea, în sclipet de lumină,	420
Dintr-o oglindă se răsfrînge-n alta,	
Și ce-a fost stînga ei acum e dreapta;	
Apoi din nou imaginea se-ntoarce	
Și vine iar în locul dinainte.	310
Și dimpotriv-oglinzile scobite*	425
Asemene cu laturile trupului	
De-aceea ne trimit imagini drepte:	
Ori că icoana trece dintr-o parte	
În alta a oglinzii și, răsfrîntă	
De două ori, spre noi pe urmă zbcară,	315
Ori, poate, că, ajunsă la oglindă,	430
Se-nvîrte-o dată-n jurul ei fiindcă	
Arcuitura însăși a oglinzii	
O-nvață către noi să se întoarcă.	

435 Mai află că icoanele-n oglindă
 Cu noi o dată calcă și se mișcă
 Și că imită gesturile noastre
 320 Fiindcă de pe partea de oglindă
 Din dreptul căreia te duci, nu poate
 440 Să se întoarcă nici un simulacru,
 Deoarece așa a vrut natura:
 Să se răsfrîngă toate după unghiuri*
 Egale totdeauna. Mai departe!

325 Lumină mare ochii tăi nu sufăr,
 445 Ei fug de ea, și dacă-nfrunți tu soarele,
 El te orbește: foarte mare este
 Puterea lui: prin limpedele aer
 Imagini grele vin din înălțime
 Și ele ochii tăi izbesc și tulbură
 450 Alcătuirea lor. Pe lîngă asta,
 Orice lucoare vie arde ochii
 330 Fiindcă are-atomi de foc mulțime,
 Ce intră-n ochi și nasc în ochi durerea.

Cei care sînt bolnavi de gălbenare*
 455 Le văd pe toate galbene fiindcă
 Atomii galbenului curg puzderli
 Din corpul lor în calea simulacrelor*,
 335 Și-apoi, fiindcă-s mulți și-n ochii lîr chiar
 Și ei vopsesc în galben toate cele!*

460 De la-ntuneric vezi ce-l la lumină
 Fiindcă-ntunecosul aer negru
 Fiind aproape, el întîi pătrunde
 În ochii tăi deschiși, dar tot atunce
 340 Și aerul cel luminos de-afară
 465 Îți intră-n ochi și oare cum fi șterge
 Și-mprăstie noptaticele umbre,
 Că-i mult mai fin, mai tare și mai iute.

La soare
 nu te poți
 uita

Bolnavii de
 gălbenare

De la
 întuneric
 la lumină

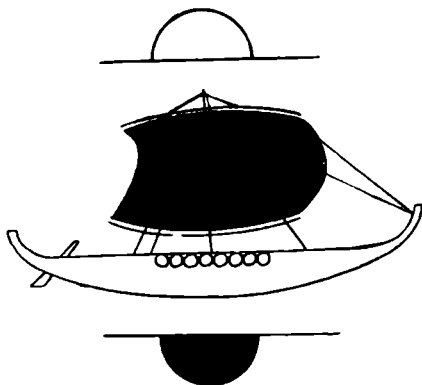
	Îndată ce el umple de lumină Cărările vederii și deschide Pe cele cotropite mai nainte De aerul cel negru, vin îndată Imaginile lucrurilor care Sînt la lumină și stîrnesc vederea.	345 470
De la lu- mină la întuneric	Și, dimpotrivă, noi de la lumină Nimica nu vedem în întuneric, Căci aeru-ntunericului vine Pe urmă, și-i mai des: el umple toate Cărările și găurile ochilor Și le-mpresoar-așa, că simulacrele Nu pot să mai pătrundă-n ochii noștri.	475 350 480
Contururile se șterg!	Privind din depărtare niște turnuri În patru muchi, îți par că sînt rotunde, Căci orice colț se vede de departe Tocit sau mai curînd nici nu se vede, Și chipul lui se șterge, nu mai poate Să ne izbească ochii: simulacrele Cînd trec prin aer mult, atunci chiar aerul* Le stă în drum, tăindu-le avîntul. Fiindcă dar tu colțurile nu poți Să le mai prinzi cu ochii, turnul pare Că-i dat la strung, nu chiar așa cum este Ceva rotund sub ochii tăi, ci numai Învăluit în umbra depărtării.	355 485 490 360 490
Umbra	La soare umbra pare că se mișcă* Și ea cu noi și după noi se ține Și gesturile noastre le imită, De socotești cumva că niște aer Lipsit cu totul de lumină poate Să calce ca un om și să imite	495 365

- 500 Mișcările și gesturile omului:
 Căci doar ce zicem noi că este umbra
 Nimic nu poate altceva să fie,
 Decît un aer fără de lumină,
 Nu-i de mirare: rînd pe rînd, pe unde
- 370 Pășim în dreptul soarelui, pămîntul
 505 Pe loc rămîne fără de lumină.
 Mai faci un pas? Se umple iar de soare!
 Din pricina aceasta ni se pare
 Că umbra noastră tot de noi se ține.
- 375 Într-una raze nouă de lumină
 510 Tot năvălesc, iar cele dinainte
 Îndată pier, ca firul cel de lînă
 Cînd îl petreci prin foc. De-aceea, lesne
 Pămîntul se despoaie de lumină
- 515 Și iar se scaldă-n razele de soare
 Și iar alungă negrul întuneric.
- Dar eu nu mă-nvoiesc să spun că ochii*
 Se-nșal-aice; treaba lor e-aceasta:
- 380 Să vadă unde-i umbra sau lumina;
 520 Dar dacă este tot lumina ceea
 Ori nu, tot umbra care-a fost aice
 Și care-acum a trecut dincòlo,
 Sau dacă lucrul este, mai degrabă,
 Așa cum eu am spus mai sus, aceasta
- 525 S-o lămurească numai judecata!
 385 Căci ochii noștri nu pot să cunoască
 Legile firii. Deci, nu pune vina
 Pe ochii tăi cînd mîntea tă greșește!
 Corabia cu care mergem pare*
- 530 Că stă pe loc, iar cea din port se mișcă!

**Exemple
de iluzii
optice**

Și parcă fug spre pupă cîmpi și dealuri	
Cînd noi, de-a lungul lor, tot înainte	
Plutim în zbor cu pînzele întinse.	390
Dar stelele! Pe boltă pironite,	
Par toate că stau locului, dar toate	535
Se mișcă-n veci: de cum răsar, măsoară	
Cu-a' lor văpăi de foc cereasca boltă	
Și asfințesc în alte zări, departe.	
Tot astfel, soarele și luna pare	395
Că stau pe loc; a lor mișcare, însă,	540
Chiar ea ne-adeverește că-i aieve.	
Doi munți ieșiți din mijlocul genunei	
Și printre care pot să treacă-n voie	
Corăbii multe, ție, de departe	
Îți par că fac un singur Țstrov numai.	545
Cînd se opresc din roata lor copiii,	
Lor li se pare că se-nvîrte atriul*	
Și se rotesc columnele cu dînșii,	400
Încît ei cred atunci că toată casa	
Stă gata peste ei să se dărîme.	550
Natura cînd începe să ridice	
Pe cer, deasupra munților, lumina	
Cea roșie, tremurătoare, -a soarelui,	405
Și soarele îți pare că s-atinge	
De munți cu-a lui văpaie clocotită,	555
De noi abiă dacă-s departe munții	
De două mii de ori cît bate arcul,	
Abiă de sînt pînă la ei, adese,	
Cinci sute de aruncături de suliță;	410
Dar între munți și soare-i tot noianul	560
Nemărginit al mării, ce se-ntinde	
Pe sub văzduhurile nesfîrșite,	
Și multe mii de țări mai sînt la mijloc,	

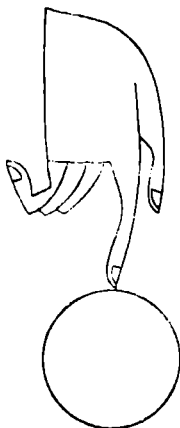
- Cu fel de fel de ginți și animale.
- 565 Iar printr-un ochi de apă, ce rămîne
- 415 Din ploaie între lespezile străzilor,
Nu mai adînc decît de-un deget numai,
Se poate sub pămînt vedea departe:
Atîta cît de la pămîntul nostru
- 570 Se-ntinde hăul pînă-n naltul cerului.
Îți pare-atunci că vezi sub tine cerul
Și norii de pe cer și toate stelele,
Ascunse sub pămînt ca prin minune.
Și, în sfîrșit, cînd la mijlîcul riului
- 420
575 Ni s-a oprit în loc fugarul aprig
Și noi privim în valurile repezi,
Deși el stă, ceva ne pare nouă
Că-l duce și-l împinge-n susul apel;
Ba-n orice parte ne-aruncăm noi ochii,
- 425
580 Par toate că se duc și curg tot astfel.
Deși un pòrtic lung și deopotrivă
De lat se sprijinește pe colonne
La fel de nalte-n toat-a lui lungime,
Cînd îl privești întreg și dintr-un capăt,
- 585 Puțin cîte puțin el se-ngustează
În chip de con; pîn' la pămînt ajunge
- 430 Acoperișul lui, și partea dreaptă
Se-mpreună cu stînga: amîndouă
În vîrfîl cel de con se pierd cu totul.
- 590 Năierîi cred că soarele răsare
Din valuri și că-n valuri el apune,
În valuri își ascunde-a lui lumină,
Fiindcă ei pe mări nu vād nimică,
Nimică alta decît cer și mare.
- 595 Nu crede însă cu ușurătate
- 435 Că simțurile noastre pot să șovăie!

Cei care sînt neștiutori de mare	
Socot că navele din port se luptă	
Cu apa mării și că ele-s șchioape,	
Cu pupa frîntă: vislele au partea	600
Cea de de-asupra apei dreaptă; cîrmele	
La partea lor de sus și ële-s drepte,	
Dar tot ce-i cufundat în apa mării	416
Parc-ar fi frînt și-ntors în sus și parcă	
Plutește chiar la suprafața apei.	605
Cînd mină vîntul nori răzleți pe ceruri	
În timpul nopții, stelele lucioase	
Îți par că ële-alunecă prin nouri	145
Și merg pe sus cu totu-n altă parte	
Decît aceea-n care merg aieve.	610
Iar dacă tu apeși un ochi cu mîna*	
De dedesubt, așa cumva îți pare	
Că tot ce vezi cu ochii se-ndoiește:	

- 450 Și flacăra îmbujorat-a lămpii
 615 Și lucrurile care sînt prin casă
 Le vezi tot cîte două, iar pe oameni
 Cu două fețe și cu două corpuri!
 Și, în sfîrșit, cînd ne cuprinde somnul
 Cu dulcea-i armonie și tot trupul
 620 E cufundat într-un adînc repaus,
 Atunce încă nouă ni se pare
 455 Că nu dormim și ne mișcăm, ba credem,
 În întunericul cel orb al nopții,
 Că încă tot vedem lumina soarelui!
 625 Deși sîntem în casă, ni se pare
 Tot alte ceruri că vedem de-asupra,
 Alți munți și alte mări și alte rîuri,
 Și cîmpi întregi străbatem cu piciorul.
 460 Noi auzim și glasuri, și-n tăcerea
 630 Cumplit-a nopții, singură stăpînă,
 Vorbim, deși nu scoatem nici o vorbă!
 Așa minunății vedem noi multe!*
 Și toate vor să zdruncine încrederea
 În simțurile noastre, dar zadarnic!
 635 Căci cea mai mare parte ne înșală
 465 Din vina judecății noastre înșăși:
 Adese crezi că ochii văd și ceea
 Ce ei nu văd! Nimic mai greu pe lume,
 Decît s-alegem cele-nvederate
 640 De cele îndoielnice, pe care
 Le punem de la noi! Și cine crede*
 Că noi nu știm nimica, nici aceasta
 Nu știe de se poate ști, fiindcă
 470 El singur spune că nimic nu știe!
 645 La ceartă, deci, nu m-oi lua cu oameni
 Ce judecă cu capul la picioare!

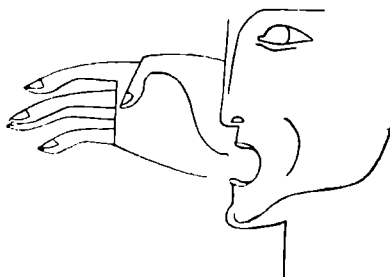
**Impotriva
 scepticilor:
 simțurile
 nu ne mint
 niciodată**

680 Vedem culorile și tot ce este
 Legat de ele. Gustul, tot asemeni,
 Iși are-a lui putere osebită,
 495 Și osebit simți mirosul și sunetul.
 De-aceea nu pot simțurile noastre
 685 A-și dovedi vreo vină unul altui,
 Nici nu se pot muștra pe ele înseși,
 Fiindcă toate trebuie să aibă
 Același crezământ întotdeauna.
 Deci tot ce ele simt, oricând, așa e!
 500 Și dacă judecata nu-i în stare
 690 Să lămurească pentru ce un lucru
 Pătrat de-aproape-ți pare de departe*
 Rotund, în neștiința ta-i mai bine
 Să-nchipuiești o pricină greșită
 695 Pătratului-rotund, decît să lepezi
 Din mînă lucruri ce le ții cu mîna,

Să surpi credința-n simțuri, care este*	
Cea mai întâi de toate, și să năruie	505
Temeiul vieții ș-al salvării tale:	
Nu numai toată judecata noastră	700
S-ar prăbuși atunci; viața însăși	
S-ar năruie și ea într-o clipită,	
De n-ai mai vrea să te încrezi în simțuri	
Și nu te-ai mai feri nici de prăpăstii	
Și nici de alte astfel de primejdii,	705
Ca să pășești pe drumurile drepte!	510
Tot ce-mpotriva simțurilor, dară,	
S-a ticluit și s-a tot pus la cale,	
E un noian de vorbe goale numai.	
Dacă-n sfârșit atunci când faci o casă,	710
De la-nceput nu-ți este bună rigla,	
Dreptarul nu e drept și mi te-nșală,	
Iar cumpăna mai șchioapătă-n vreo parte,	515
Clădirea-i numai greșuri: toate-s strâmbe,	
Hîite într-o parte, prăbușite,	715
Plecate înainte ori pe spate,	
Și toate fără nici o potriveală,	
De parcă stau să cadă părți din casă,	
Ba unele și cad, trădate toate	
De socoteli de la-nceput greșite:	720
Tot astfel, judecata izvorîtă	520
Din simțuri false, -i falsă și sucită!	
Cum simt, acum, celelalte simțuri	
Ceea ce ele trebuie să simtă,	
Nu este greu de loc să-ți dai tu seama.	725
Întii și-ntîi, un sunet și o voce*	
S-aud-atunci când ne izbesc auzul	
Cu atomii lor, vîrîndu-se-n ureche:	525
Căci trebuie să spunem că și vocea	

Celelalte
simțuri:
auzul

- 730 Și sunetul de-asemeni sînt materie*,
De vreme ce izbesc a noastre simțuri.
Adesea vocea gîtul tău ți-l zgîrie
Și țipetele îți aspresc gîtlejul,
F'iindc-atunce cînd atomii vocii
530 Se îmbulzesc și, prin strîmtoarea gurii,
735 Zbucnesc afară, se știrește gîtul!
Nu te-ndoi, de-aceea, că și vocea
Și vorba sînt tot din atomi făcute,
Deoarece și ele pot să vatăme.
535 De-asemenea tu știi cum te slăbește
740 Și-ți macină puterile și nervii
O vorbă lungă și neîntreruptă
De cum răsare alba auroră
Și pîn' se lasă umbra neagr-a nopții,
745 Și mai cu seamă dacă strigi cam tare!
540 Și vocea dară trebuie să fie
Materie, deoarece, cînd omul*
Vorbește mult își pierde din materie!
Un sunet aspru-i cășunat de-asprimea
750 Atomilor, dulceața unui sunet
De netezimea lor: nu tot același

Atomii ne intră în urechi atunce	
Cînd muge surd și infundat o trimbiță	545
Și cînd ținutul cel barbăr răsună*	
De-un zuzet răgușit, ori cînd spre cercuri	755
Cu glas de moarte lebedele -nalță	
Din iuțile șuvoaie-a' Heliconului	
Cîntarea lor cea jalnică și limpede.	
Cînd scoatem dar din corpul nostru sunete*	550
Și cînd de-a dreptul noi le dăm afară	760
Pe gură, limba, făura cea sprintenă	
A vorbelor, îndată le tocmește,	
Și la a lor întruchipare buzele	
Cu-a lor făptură-și dau și ele partea.	
Cînd nu-l departe locul de la care	765
Ne poate-ajunge fiecare sunet	
Pîn' la ureche, negreșit atunce	
Cuvintele s-aud și ele bine	
Și lămurit rostite fiecare,	555
Căci sunetu-și păstrează-nfățișarea	770
Ș-alcătuirea lui; dar dacă este	
Prea lungă calea care e la mijloc,	
Cuvintele s-amestecă, și sunetul	
Se tulbură în zborul lui prin aer:	
Se-ntîmpl-atunci că poți auzi sunetul,	560
Dar nu poți prinde înțelesul vorbeii —	775
Așa de-ntunecată vine vocea	
Și de-ncurcată! Altceva ascultă:	
Adesea cînd din gura unui crainic	
Iese-un cuvînt ce intră în urechile	780
Întregului popor, într-o clipită	
Un singur glas se-mparte-n multe glasuri,	565
De vreme ce-n urechea fiecărui	
Pătrunde el, întipărînd acestei	

- 765 Și sunetul cel limpede și forma
Cuvîntului. Iar sunetele care
Nu intră în urechi trec pe de lături
Și pier în van, împrăștiate-n aer.
- 570 O parte se izbesc de corpuri sòlde
- 790 Și se răsfrîng: atunci răsună glasul
Și deseori răsunsetul ne-nșală.
- Știind aceste lucruri bine, singur
- Îți poți da seama, ție ca și altora,
Cum stîncile, prin locuri singuratice,
- 795 Ne-ntorc cuvintele-napoi întocmai
Cum le-am rostit atunce cînd, prin munții
- 575 Cei cufundați în umbrele-nserării,
Căutăm niște soți pierduți de-ai noștri
Și-i tot chemăm pe dinșii cu glas mare.
- 800 Văzui și locuri ce-ntorceau vreo șase
Ori șapte glasuri chiar, în loc de unul:
Așa se răsfrîngeau din munte-n munte
Cuvintele-nvățate să răsalte!
- În aste locuri — povestesc vecinii —
- 580 Își au sălașul Nimfele și Sătirii*
- 805 Cei cu picioarele de țap și Faunii*.
- Și oamenii așa spun: că tot timpul,
Cu larma lor, cu jocul lor zburdalnic,
Ei curm-a nopții pașnică tăcere.
- 810 S-aude-atunce zăngănit de coarde,
Și degetele celor care cîntă
- 585 Scot tînguioase, dulci cîntări din fluier.
Și de departe simt atunci țărani
Cînd Pan, cu chipul lui de țap, își clatină*
- 815 Cununa cea de pin, și cînd își plimbă
Cornutul zeu pe găurile nalului
Răsfrînta-i buză, ca să nu-nceteze

Ecoul

	Cintarea păstorească niciodată!	
	Minuni de-aceste și povești mai spun ei,	590
	Țăranii, ca să nu cumva să credem	820
	Că ei trăiesc în locuri părăsite	
	Chiar și de zei: de-aceea spun atâtea!	
	Sau poate că și altceva-i îndeamnă:	
	Tot omu-i doritor s-asculte basme!	
Sunetele și simulacrele	Apoi, să nu te mire că, pe unde	595
	Ai noștri ochi nu pot vedea nimica,	825
	Pe-acolo sunetele trec, și ele	
	Deșteapt-auzul nostru: n-auzim noi	
	Prin uși închise vorba cea de-alături?	
	Nu te mira de asta: vocea poate	830
	Să treacă fără nici o vătămare	
	Prin porii cei întortocheați din corpuri.	
	Dar simulacrele nu pot s-o facă	600
	Fiindcă se destramă dacă nù trec	
	Prin pori de-a dreptul, cum ar fi prin sticlă,	835
	Prin care trece-n zbor orice imagine.	
	Pe lângă asta, sunetul se-mprăștie	
	În toate părțile, căci el se naște	
	Unul din altul: cînd se iscă unul,	
	Pe loc s-au și făcut din el mai multe,	605
	Cum scapără scînteii dintr-o scînteie:	840
	Tot locu-i plin de glasuri pîn' departe,	
	Tot locul fierbe-n jur și clocotește!	
	Și, dimpotrivă, toate simulacrele	
	O iau pe drumuri drepte chiar îndată	815
	Ce s-au desprins din corp; de-aceea nime	610
	Nu poate dincolo de zid să vadă,	
	Dar vocea și de dincoace s-aude.	
	Și totuși chiar și vocea se tocește	
	Cînd trece prin pereții unei case,	850

Și în urechi pătrunde încîlcită:

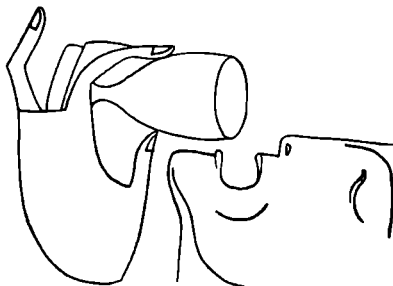
Auzi mai mult un zvon decît cuvinte.

- 615 Nu e mai greu să-ți dai tu socoteală,
De-asemenea, în ce fel simte limba
855 Și cerul gurii gustul unui lucru.
Întii și-ntîi, simțim un gust în gură
Cînd, mestecînd mîncarea, noi o stoarcem
Așa cum stoarce cineva cu mîna
Buretele cel îmbibat de apă:
860 Tot sucul stors în gură se împrăștie
620 Prin locurile goale-ale palatului,
Prin porii cei întortocheați ai limbii.
Și dac-atomii sucului sînt netezi,
E dulce-a lor atingere: atomii
865 Desfată gura, care-i, toată, apă!
625 Și, dimpotrivă, ei înțeapă limba
Ș-o zgîrie, cu cît e fiecare
Mai gronzuros! Și voluptatea este
În cerul gurii numai: cînd mîncarea
870 S-a dus în jos, pe gît, și se împarte
În corpul tău, nu simți nici o plăcere!
630 Ce-ți pasă dar ce hrană are corpul?
Ce pui în gură numai să se mistuie
Și peste tot în corp să se împrăștie,
875 Iar tu stomacul să-l păstrezi tot umed!
Ți-oi spune-acum de ce aceeași hrană
Vedem că nu oricărui-a-i priește:
Ce li se pare unora că este
Amar și rău, aceea li se poate
635 Părea că este foarte dulce altora.
880 Așa-i de mare-aici deosebirea
Și felurimea, -ncît ce-i pentru unul
O hrană, pentru altul e-o otravă:

Un șarpe, -atins de-a omului salivă*,
 Se sfișie cu gura lui și pierе,
 Dar știrigoaia, groaznica otravă*,
 Îngrașă caprele și pitpalacul!
 Ca tu să poți vedea de ce se-ntîmplă

885

640

Aceste toate, mai întîi se cade
 Să-ți amintești ce-am spus mai înainte:
 Că-n lucruri sînt semințe de tot felul,
 Amestecate unele cu alte,
 Și că, pe urmă, toate vietățile
 Ce pun în gur-o hrană oarecare
 Nu seamănă la chip, iar după soiuri
 Sînt îngrădite-n anumite forme,
 Fiindcă ele sînt alcătuite
 Din germenii ce au forme osebite;
 Dar cum nu seamănă-ntre dinșii germenii*,
 Nu seamănă nici golurile, căile
 Sau porii, cum le zicem, din tot trupul,
 Și chiar din gură și din cerul gurii,
 Mai mici, mai mari, la unii în trei colțuri,
 Pătrați la alții, o mulțime, încă,

890

645

895

900

650

- 905 Rotunzi, iar unii cu mai multe colțuri.
Căci, după cum și forma și mișcarea
- 655 Atomilor o cer, și porii trebuie
Deosebiți să fie, și canalele
Să fie felurite, după cum e
- 910 Și țesătura care le-mpresoară.
Deci, cînd ceva îți pare ție dulce*
Și altuia amar, să știi c-atunce
Atomii cei mai netezi din mîncare
- 660 Pătrund ușor prin porii gurii tale;
915 Cui i se pare-amar același lucru
Îi intră-n gît atomii cei cu grunzuri
Și cu cîrlige! Ție, din aceste
Ușor îți este să le afli toate:
Cînd ți se varsă fierea și te scutură*
- 920 Fiori de frig sau din vreo altă cauză
665 O boală izbucnește cu putere,
Tot corpul ți se tulbură: atomii
Își schimbă rînduiala lor cu toții.
Atunci atomii cei care -nainte
- 925 Erau pe placul limbii tale, -acuma
Ei nu mai sînt, și, dimpotrivă, alții,
670 Cei care pot să-ți amărască gura,
Cu gustul tău se potrivesc mai bine.
Dulceața ș-amăreala, amîndouă,
- 930 Se-afl-amestecate-n gustul mierii:
Mai sus ades ți-am arătat aceasta*.
Să-ți spun acuma în ce fel mirosul
Ne intră-n nări. Întîi și-ntîi, noi trebuie
Să credem că din foarte multe corpuri
- 675 Curg valuri, valuri feluri de miroase,
935 Tot curg și se împrăștie tutindeni.
Fiindcă însă formele atomice

Mirosul

Deosebite sînt, nu orice miros*	
Se potrivește cu orice ființă:	
Albinele de cine știe unde	940
Adulmecă mireasma cea de miere,	
Iar vulturii, miròsul de cadavre.	680
Oriunde-și pune fiara de pădure	
Copita ei îngemănată, -acolo	
Te duc copoii sloboziți din lanțuri,	945
Și mirosul de om din depărtare*	
Îl simte gîsca albă, salvatoarea	
Romanei cetățui. Miròsul duce	
Pe fiară la pășunea ei, mirosul	
Pe fiecare-o-ndeamnă să s-abată	685
De la otrava neagră: numai astfel	950
Pot fiarele să-și veșnicească neamul.	
Miroasele-așadar (acele care	
Îți vin pînă la nări) străbat o cale	
Mai lungă sau mai scurtă, dar nici unul	935
Din ele nu ajunge-așa departe	
Ca sunetul sau vocea și — nici vorbă! —	690
Ca simulacrele acele care	
Izbesc ai noștri ochi, trezind vederea.	
Rătăcitor, tîrziu, miròsul vine!	960
El pierde-n drum, se-mprăștie în aer	
Încet, încet, fiindcă se desprinde	
Cu greu de la-ncepăt, din miezul însuși	
Al lucrului (căci din adînc miroasele	
Pornesc și curg din lucruri; tu aceasta	695
O vezi de-aici: un corp dacă se sparge,	965
Se farămă sau se topește-n flăcări,	
Miroase-atunce parcă și mai tare).	
Nu vezi apoi că sînt mai mari atomii	
Mirosului decît atomii vocii?	970

- Miròsul prin pereți de zid nu trece,
 700 Așa cum trece sunetul și vocea.
 De-aceea vei vedea că nu e lesne
 Să afli unde-i lucrul ce miroase:
 975 Mirosul doar, întârziind prin aer,
 Slăbește, el n-ajunge cald la tine,
 Ca să vestească simțului ce lucru
 Miroase undeva: de-aceea ciinii
 705 Pierd urma deseori și iar o caută.
 980 Aceasta însă nu se-ntîmplă numai*
 Cu mirosul și gustul: nici culorile,
 Nici chipurile lucrurilor, toate
 Nu se lovesc cu simțul tuturoră,
 Și unora le vatămă vederea.
 985 Ba leii cei turbați nu sînt în stare*
 Nici să privească-n față și să-nfrunte
 710 Cocoșul, care, scuturînd din aripi,
 Alungă întunericul și cheamă
 Cu glas de-aramă revărsatul zilei:

**Incompati-
 bilitate
 atomică:
 Leul și
 cocoșul**

	Așa de iute se gîndesc să fugă!	990
	Nu te mira: cocoșul are-ntr-însul	
	Atomi care, intrînd în ochii leului,	715
	Îi sfredelesc pupilele ș-atîta	
	Durere-i fac, încît nu poate leul	
	Să stea-mpotrivă, cît e el de fiară!	995
	Dar tot acei atomi nu pot să vatăme	
	Ai noștri ochi: ori nu pătrund într-înșii,	
	Ori, chiar dacă pătrund, ei au pe unde	
	Să ias-afară și, cît stau acolo	720
	Nu pot să facă nici un rău vederii.	1000
Despre simula- crele care provoacă activitatea spiritului	Pe scurt acum să afli de la mine*	
	Ce pune-al nostru cuget în mișcare,	
	De unde vine tot ce-ți vine-n minte.	
	Eu spun-întîi că mii de simulacre,	
	Subțiri de tot, plutesc în toate părțile	725
	De peste tot, în fel de fel de chipuri.	1005
	Cînd ele se-ntîlnesc pe sus, prin aer,	
	Ușor se împreună între ele	
	Ca pînzele paingului, ca foile	
	De aur: ele sînt cu mult mai fine*,	1010
	Decît acele ce se fac stăpîne	
	Pe ochi, trezind vederea, căci se viră	730
	Prin pori și îmboldesc al nostru cuget	
	Pînă-n adînc, și îi stîrnesc simțirea.	
	Așa vedem noi Scile și Centauri*	1015
	Și capete de Cerberi și fantome	
	De oameni morți și ale căror oase	
	De mult acum le-acoperă pămîntul.	
	Deci pretutindeni rătăcesc tot felul	735
	De simulacre: -o parte se-nfiripă	1020
	În aer de la sine, altă parte	
	Se dezlipesc din felurite corpuri,	

- Iar altele se întocmesc din formele
 Celor din urmă. Fără îndoială
- 1025 Că nu dintr-un Centaur viu se face
 Un simulacru de Centaur: astfel
- 740 De vietate n-a avut ființă!
 Dar cînd se-ntîmplă ca un simulacru
 De om să deie peste-un simulacru
- 1030 De cal, îndată ele se-mpreună,
 Precum am spus mai sus: așa-i de fină
 Urzeala lor, așa-i de străvezie!
 La fel se fac și altele asemeni.
- 745 Mișcîndu-se cu mare ușurință,
 1035 Așa cum arătai mai înainte,
 Oricare din plăpîndeale imagini
 Ne pune-n dată cugetu-n mișcare:
 El însuși e așa de fin, el însuși
 E minunat de iute! Cum că lucrul
- 1040 E-așa cum eu ți-l spun acum, aceasta
 O poți vedea ușor de-aici: fiindcă
- 750 Ce vezi cu mintea e la fel cu ceea
 Ce vezi cu ochii, vei vedea cu mintea
 Așa cum vezi cu ochii; și fiindcă
- 1045 Ți-am arătat mai sus că eu văd leul
 Prin simulacre care-ațîță ochii,
 Și mintea-l pusă tot așa-n mișcare,
- 755 Și ea prin simulacre vede leul
 Și tot ce vede, -ntocmai ca și ochii;
- 1050 Ea vede însă niște simulacre
 Și mai subțiri. Și nu din alte pricini
 Al nostru cuget stă deștept cînd trupul
 E cufundat în somn, decît fiindcă
 Aceleași simulacre-ațîță cugetul
- 1055 Și-n somn și cînd sîntem deștepți cu totul,

Încît noi parcă-l și vedem pe omul	760
Cel părăsit de viață și pe care	
L-a înghițit și moartea și pămîntul!	
Natura însăși vrea așa să fie,	
Fiindcă toate simțurile noastre	1060
În somn se odihnesc încătușate	
Și nu mai pot să dea de gol minciuna.	
Memoria, de-asemeni, e-amorțită	765
Și lîncedă de somn; nici ea nu poate	
Să steie împotrivă și să spună	1065
Că e de mult în gheara morții omul	
Pe care mintea noastră își închipuie	
Că-l vede viu. Să nu te miri, de-asemeni,	
Că ele, simulacrele, se mișcă	
Și dau în tact din mîini și din picioare;	1070
Imaginile-n vis o fac aceasta.	770
În adevăr, cînd cea dintîi dispare	
Se naște alta-n locul ei, schimbată,	
Dar nouă ni se pare-n clipa ceea	
Că și-a schimbat tît ce-a dintîi mișcarea.	1075
Fără-ndoială trebuie să credem	
Că lucrul se petrece foarte iute:	
Așa de mare e repeziciunea	
Imaginilor, și așa de mare	
Mulțimea lor; așa de mulți atomii	1080
Ce curg numa-ntr-o singură clipită,	775
Încît ei sînt destui spre orice lipsă!	
Aici sînt multe de-ntrebat și multe	
De lămurit, dacă dorim ca toate	
Să fie pe de-a-ntregul lămurite.	1085
Întîi și-ntîi, de ce se poate mintea*	
Gîndi numaidecît la orice-ți place?	780
Păzesc voința noastră simulacrele?	

- Voim ceva și-ndată ne și vine
1090 Imaginea? De vrei să vezi tu marea
Sau cerul sau pământul sau ospețe,
Alaiuri, lupte, adunări de oameni,
Ajunge-o vorbă, pentru ca natura
785 Ca din pământ pe toate să le scoată?
1095 Și mai ales că fiecare cugetă
În tot același loc la alte lucruri!
Dar cînd în vis vedem că simulacrele
Pășesc în tact și membrele-ndoioase
790 Le mișcă ele și ridică brațele
1100 Cînd unul, cînd cellălt, cu-a lor mișcare
Sub ochii noștri îmbinîndu-și pașii!
Or fi, se vede, niște minunate
Dănțuitoare-aceste simulacre,
Ce rătăcesc pe sus; or fi-nvățate,
1105 De pot să joace ele-n timpul nopții!
Sau adevăru-i mai curînd acesta:
În clipa, scurtă cît ai scoate-o vorbă
795 Și care socotim că-i numai una,
Nenumărate clipe stau ascunse,
1110 Pe care numai mintea le descoperă:
De-aceea-n orice loc și-n orice clipă
Ne stau imaginile la-ndemîină.
Așa de mare e repeziciunea
Acestora, așa de mare este
1115 Mulțimea lor! Cînd cea dintîi dispare,
800 Se naște alta-n locul ei, schimbată,
Dar nouă ni se pare-n clipa ceea
Că și-a schimbat tît cea dintîi mișcarea!
Fiind subțiri imaginile, cugetul
1120 Nu poate-a le vedea decît pe-acele
Pe care-și dă silința să le vadă.

De-aceea toate trec și pier, afară	
De-acele numai pentru care cugetul	
S-a pregătit: el, dar, așteaptă gata	805
Să vadă ce urmează, și chiar vede!	1125
La fel, când ochii vor să lămurească	
De tot mărunte lucruri, nu vezi oare	
Cum ei se pregătesc și se încoardă?	
Altminteri nu putem vedea noi bine.	810
Ba, dacă nu te uiți cu dinadinsul,	1130
Chiar lucrurile cele-nvederate	
Sînt ca și cum au fost întotdeauna	
Depart, mult departe! Drept aceea,	
De ce te miri că spiritul le pierde	
Pe toate celelalte, fără numai	1135
Pe cele către care-și pironește	815
Privirile el însuși? Cîteodată	
Din lucruri mici noi plăsmuim cu mintea*	
Închipuiri nebune și noi singuri	
Ne-nfășurăm în mrejele-amăgirii!	1140
Se mai întîmplă cîteodată, încă,	
Să nu urmeze-n vis un simulacru	
De-același fel: așa, mai adineauri	
Visai că ții în brațe o femeie,	
Ș-acuma vezi că e-un bărbat! Sau iată	820
Că vine altă față, altă vîrstă!	1145
Să nu te miri de-un lucru ca acesta:	
În somn se șterge-aducerea-aminte!	
Impotriva finalismului Aice cred că e-o greșeală mare	
Și eu doresc ca tu să fugi de dînsa,	1150
Să te ferești de-o rătăcire-a minții:	
Să nu crezi tu cumva că ochii noștri	
Cei luminoși au fost creați de-aceea,	825
Ca să putem vedea-naîntea noastră,	

- 1155 Și nici că, bine sprijinite, pulpele
 Și coapsele de-aceea se mlădie,
 Ca să putem întinde pasul mare,
 Ori că-n sfârșit avem vinjoase brațe
- 830 Și mâini, pe două laturi slujitoare,
 1160 Spre-a ne-mplini nevoile vieții.
 De judeci tot așa și celelalte
 La fel cu-aceste, tu pe dos le judeci,
 Fiindcă pui ce vine-ntîi pe urmă.
 Nimic n-a fost creat în corpul nostru
- 1165 Spre-a noastră folosință; dimpotrivă*:
 835 Ce-a fost creat creă apoi folosul.
 A' ochilor lumini n-au fost urzite
 Mai înaintea văzului, nici vorba
 Mai înainte de urzirea limbii:
- 1170 Întîi fu limba, mult mai înainte
 Decît vorbirea; tot așa, urechile
 Au fost create mult mai înainte
- 840 De-a s-auzi un sunet, iară membrele
 Și ele, toate, -au fost mai înainte
- 1175 De a se ști folosul lor: așa cred!
 Deci n-au putut fi ele zămislite,
 Pentru ca noi să ne slujim de ele.
 În schimb au fost încăierări și lupte
 Și sfișieri și membre sîngerate
- 845 Mai înainte de-a zbura prin aer
 1180 Săgeata sclipitoare, și natura
 Sili pe om a se feri de rane
 Cînd meșteșugul încă nu-i pusese
 Un scut în mîna lui cea stîngă; omul
- 1185 Își dete corpul ostenit odihnei
 Cînd n-avea încă paturi moi să doarmă,
 Iar setea el și-o potoli-nainte

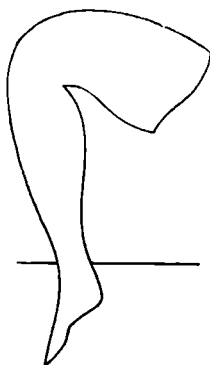
	De-a fi ieșit întâi pe lume cupa.	850
	Se poate crede dar că toate-aceste,	
	Ieșite din nevoile vieții,	1190
	S-au născocit spre folosința noastră.	
	Dar nu e tot așa cu-acele lucruri	
	Ce-au fost întâi urzite și pe urmă	
	Ne-au arătat la ce sînt ele bune.	
	Așa vedem că-s mai cu seamă membrele	855
	Și simțurile. Înc-o dată dară:	1195
	Departe fii de-a crede despre-aceste	
	Că s-au putut crea-n folosul nostru!	
Foamea și setea	Aceasta încă nu e de mirare*,	
	Că este-n firea oricărei ființe	1200
	Să-și caute mîncarea pentru sine.	
	Ți-am arătat că, fel și chip, atomii	
	Într-una curg și se desprind din corpuri.	860
	Puzderii însă trebuie să curgă	
	Din animale: fiindcă aceste	1205
	Sînt pururi în mișcare, mulți dintr-înșii,	
	Venind din ale trupului adîncuri,	
	Ies cu sudoarea; o mulțime alții	
	Dintre atomi sînt alungați pe gură	
	Cînd gîfîie-animalele trudite.	1210
	Atunce însă trupul se rărește,	865
	Ființa lui se macină cu totul,	
	Și-ndată vine suferința foamei:	
	Tu pentru ăsta pui mîncare-n gură,	
	Să sprijini trupul, să-i aduni puterile,	1215
	Să umpli golu-n mădulări și-n vine	
	Și foamea s-o astimperi cu mîncarea.	
	De-asemenea pătrunde-n corp și apa,	870
	Tutîndeni unde corpul cere apă.	
	Ea-mprășteie corpusculii căldurii,	1220

- Care-n stomac, îngrămădiți cu miile,
 Îi fac stomacului arsuri, și-i stinge
 Când vine ea, precum ai stinge focul,
 Așa încît căldura cea uscată
- 1225 Nu te mai arde: -așa s-alină
 875 În corpul nostru setea arzătoare,
 Stomacul gol așa se potolește!
- Acuma îți voi spune cum se face
 Că noi putem umbla ș-a' noastre membre
- 1230 Putem să le mișcăm oricînd ni-i voia,
 Și ce anume-mpinge înainte
 Al nostru corp, această grea povară.
- 880 La ce spun eu acum, tu ia aminte!
 Eu spun că simulacrele mișcării*
- 1235 Vin și lovesc întîi al nostru cuget,
 Cum ți-am mai spus-o eu: atunci se naște
 Voința ta de-a merge: nimeni doară
 Nu-ncepe-a face-un lucru dacă mintea
 Nu vede mai întîi ce vrea; și vede
- 885 Fiîndcă are-n fața ei imaginea
 1240 Acelui lucru. Așadar, cînd mintea
 Ea singură își ia îndemn să meargă,
 Pe loc dă pîteni sufletului, care
 E-mprăștiat prin toate măduarele
- 1245 În corpu-ntreg (și lucrul este lesne,
 Căci sufletul și cugetu-s unite),
 890 Iar sufletul atunci zorește corpul
 Și-ncet, încet tot corpul, toată namila
 E-mpinsă înainte și se mișcă.
- 1250 În vremea asta corpul se rărește,
 Și aerul (cum e firesc să fie,
 Căci el e pururi în mișcare) intră
 Pe unde-i loc deschis, și valuri, valuri,

Cum se
 explică
 mersul

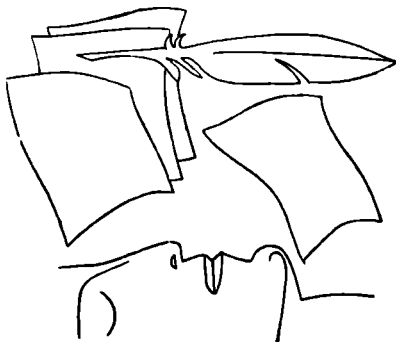
Pătrunde prin toți porii și se-mprăstie	895
Pînă la ultimele părțicele	1255
Din corp. Deci două lucruri mîină corpul	
Cum pînzele și vîntu-mpinge nava.	
Să nu te miri că niște mici corpusculi*	
Pot cîrmui și-ntoarce după voie	
Un corp așa de greu, așa de mare!	900
Și vîntu-mpinge uriașa navă,	1260
Deși urzeala lui e-așa de fină;	
Și cit de iute-ar fi să meargă nava,	
Ajunge-o mîină ca s-o cîrmuiască	
Ș-o cîrmă s-o întoarcă unde-i place.	1265
Și, în sfîrșit, cu scripete și roate,	905
Mașinile urnesc și-n sus ridică	
Așa de lesne multe lucruri grele.	
Somnul În ce fel somnul varsă-n noi odihna	
Și grijile din inimă le-alungă,	1270
Aceasta îți voi spune-o eu acuma	
În versuri dulci mai mult decît prea multe:	
La fel, cîntarea lebedei e scurtă,	910
Dar mai frumoasă decît sus, prin norii	
Aduși de vînt, un țipet de cocoare.	1275
La ce-ți voi spune pleacă dar acuma	
Urechea ta și agera ta minte,	
Pentru ca tu să nu tot zici într-una	
Că ceea ce spun eu nu-i cu putință,	
Nici să te tragi cumva-ndărăt și vorba	1280
Să mi-o respingi cu încăpăținare:	
Ai fi tu singur vinovat de asta,	
Neputincios a cerne adevărul!	915
Întîi și-ntîi, atunci se naște somnul*	
Cînd sufletul, împrăștiat în membre,	1285
O parte-i alungat, ieșit afară,	

- Iar alta mări adînc s-a tras înuntru*.
Atunce trupul cade-n aromire
- 920 Și se destinde. Căci simțirea noastră*
1290 Purcede de la suflet, și cînd somnul
O-mpiedică, noi trebuie să credem
Că sufletul s-a tulburat și este
Gonit din trup afară: nu cu totul,
Fiindcă trupul ar zăcea atunce
- 1295 Cuprins de-nghețul morții pe de-a pururi.
925 De n-ar mai rămînea nimic din suflet
Ascuns în corp, ca focul sub cenușă,
Cum s-ar putea aprinde iar simțirea,
Ca flacăra ce iese de sub spuză?
- 1300 Dar cum se-ntîmpl-această nouă stare?
Cum poate-al nostru suflet să se tulbure
930 Ș-al nostru corp să cadă-n lîncezire?
Eu îți voi spune, însă nu mă face
Să risipesc în vînt a' mele vorbe!
- 1305 Fiindcă, -ntîi, pe dinafară corpul

E-atins de aer — nu-i vecin cu dinsul?	
Neîndoios că aerul tot bate	
Și tot lovește-n el fără-ncetare.	
De-aceea toate corpurile-aproape	935
Au piele pe de-asupra lor sau țesturi,	1310
Un înveliș mai tare sau o scoarță.	
Dar aerul lovește corpul nostru	
Și pe dinuntru: cînd răsufală omul,	
Nu intră el în piept? nu ies-afară?	
Și deci, lovit din amîndouă părțile	940
De ciocnetele aerului, care	1315
Prin pori ajung pîn' la atomii corpului,	
La elementele lui prime, corpul	
Încet, încet mîi mîi se risipește,	
Căci toate așezările atomilor	1320
Ș-ai corpului, ș-ai sufletului, toate	
Se tulbură. O parte-atunci din suflet	
E alungat-afară, altă parte	
Se duce de s-ascunde înăuntru,	945
Iar altă parte, -n corp împrăștiată*,	1325
Nu poate fi unită întru sine,	
Schimb de mișcări ea nu mai poate face:	
Natura taie orice legătură	
Și orice cale! Deci, fiind schimbate	
Mișcările atomilor, simțirea	1330
Și ea se dă afund, ș-atunci, fiindcă	
Nimic nu e ca să-i mai fie reazem,	950
Slăbește corpul, membrele-i sînt lîncede,	
Îți cad în jos pleoapele și brațele,	
Și chiar culcat, genunchii ți se moaie,	1335
Secați de vlagă. Somnul te cuprinde	
Și după masă, căci același lucru	
Pe care-l face aerul, îl face	

- 955 Mîncarea cînd prin vine se răsfiră.
 1340 Și somnul cel mai greu atînci te prinde
 Cînd ești sătul sau obosit, fiindcă
 Atomii cei mai mulți atînci se tulbură,
 Secătuiți fiind de multă muncă.
 Atunci și mai afund se trage-o parte
 960 Din suflet, și mai mare încă-i partea
 1345 Ce ies-afară, iar acea dinuntru
 Se-mprăștie mîi mult și se răsfiră.

- Ce-l leagă mai cu drag pe fiecare*,
 Cu ce-a întîrziat mai mult în viață,
 1350 La ce i-a stat mai încordată mintea,
 965 Cam tot aceste lucruri ni s-arată
 Și-n visurile noastre: advocații
 Își apără clienții, cearcă legile;
 Un căpitan de oști se războiește
 1355 Și-nfruntă pe dușmani; corăbierii
 Se luptă-n vis cu vînturile mării,

Visele

Iar eu visez că scriu această carte,	
Că ispitesc natura și ce aflu	
Aștern în limba noastră părintească.	970
Și alte măiestrii, și alte gusturi	1360
Adeseori țin cugetele noastre	
În amăgirea visului: adesea	
Vedem că-n mintea oamenilor care	
Au tot privit la teatru multă vreme,	
Cînd nu-l mai au sub ochi, sînt căi deschise	975
Pe unde, totuși, pot pătrunde încă	1365
Imaginile lui și multe zile	
Mai joacă ele înaintea ochilor,	
Încît, și treji fiind, lor li se pare	
Că tot mai văd cum dănțuiesc actorii,	1370
Mișcîndu-și mlădioasele lor membre;	980
Urechea lor tot mai aude încă	
Răsunătorul cîntec de chitară	
Și zingănul de coarde, iară ochii	
Văd băncile cu tot aceiași oameni	1375
Și scena cu podoabe sclipitoare.	
Așa de greu atîrn-aici în cumpănă	
Plăcerile și gusturile, munca	
Pe care s-a obișnuit s-o facă	985
Nu numai omul: toate animălele!	1380
Te uită la fugarii cei puternici	
Cînd dorm culcați cum uneori asudă	
Și sforăie prin somn și cum se-ncoardă,	
Parc-ar zbura spre palmele victoriei*,	
Parc-ar voi din carceri să s-arunce.	990
Iar cîinii cei de vînătoare-adesea	1385
În dulcea lor odihnă-ncep deodată	
Să deie din picioare și să latre;	
Într-una ei cu nările adulmecă,	

- 1390 Parc-ar fi dat de urma unei fiare,
 995 Și, chiar cînd s-au trezit din somn, adesea
 Se iau după imaginea deșartă
 A unui cerb: ei parcă-l vād aieve
 Rupind-o înaintea lor de fugă,
 1395 Pînă ce iar din nou își vin în fire,
 Cînd li s-a risipit înșelăciunea.
 Cățeii blînzi ce stau pe lîngă casă
 999 Din visul lor se scutură deodată
 Și sar de jos: parc-ar vedea în față
 1400 Figuri necunoscute (și prăsila
 1005 Cu cît e mai sălbatică, cu-atîta
 Și animalu-n vis mîi mult se zbate).
 Iar păsările cele felurite
 Îndată fug, înfiorînd prin noapte
 1405 Tăcerea sfintelor dumbrăvi, atunce
 Cînd li se pare-n somnul lor cel dulce
 Că ulii dau asupra lor năvală
 1010 Și le gonesc din urmă. Tot asemeni,
 Și oamenii ce sînt mereu cu mintea
 1410 La faptele lor mari și îndrăznețe
 Fac astfel de isprăvi și cînd visează:
 Prind regi sau cad ei înșiși în prinsoare,
 Se-ncaieră la luptă cu dușmanii,
 Ori dau un țipăt, ca și cum atînci chiar
 1415 Îi și sugrumă cineva! Mulți încă
 1015 Se luptă-nversunat, gem de durere,
 Și, ca și cum ar fi în gura unei
 Pantere sau a unui leu sălbatic,
 Cu țipetele lor ei umplu locul.
 1420 Iar mulți vorbesc prin somn de pricini grele:
 Mulți își dădură fapta lor pe față.
 1020 Mulți își înfruntă moartea, mulți visează

- 1045 Aceste, dar, se umflă de sămînță
 Ș-atunci dorința-i gata s-o împrăștii
 Acolo unde patima sălbatică
 Își tale drum și cere trupul care
 1460 Mi te-a rănit la inimă cu-amorul.
 Căci toți pe rană cad! Și într-acolo
 1050 Țîșnește sîngele, de unde vine
 Și lovitura; dacă e dușmănu
 Aproape, și pe dînsul îl stropește
 1465 Sîngele roșu! Așadar, bărbatul
 Care-i lovit de-a' Venerei săgete
 (Ori că-i băiat cu farmec de femeie
 Cel care-l săgetează, ori femeie
 Ce răspîndește-n jurul ei amorul
 1470 Din toat-a ei făptură) se aruncă
 1055 Și arde cu-nfocare să se-mprèune
 Cu cine l-a rănit pe el și-n corpu-i
 Din corpul său sămînța s-o arunce:
 Dorința lui cea tainică și mută
 1475 Îi prevestește dulcea voluptate.
 Acestei voluptăți îi zicem Venus!
 De-aici își trage numele și Amor*,
 De-aici întîi ți-a picurat în inimă*
 A dragostei dulceață, după care
 1060 Te-a și cuprins înghețul suferinței:
 1480 Căci dacă n-ai iubita lîngă tine,
 Icoana ei o vezi mereu, și-ntr-una
 Ai în ureche dulcele ei nume.
 Dar tu să fugi de-asemenea icoanei!
 1485 Să nu-ți hrănești amorul! Tu aiurea
 Întoarce-ți mintea! Varsă-ți focul tainic
 1065 Cu orișice femeie-ți iese-n cale!
 Nu te lăsa rob de una singură!

„Ce e amorul?
 E un lung
 prilej pentru
 durere“

- Cu cît avem mai mult, cu-atîta inima
1090 De-un dor cumplit ne arde și mai tare.
Mîncarea, băutura intră-nuntru,
1525 În corp, și ele pot avea aice
Aname locuri; și de-aceea, lesne
Și foamea se astîmpără și setea.
Din chipul, însă, din obrazul rumen
Al unui om nu intră-n corpul nostru
1530 Nimic de care corpul să se bucure,
1095 Decît doar niște palide icoane:
Speranță vană ce se risipește
Pe-aripi de vînt! Așa cum însetatul
În visul lui tot caută să bea,
1535 Dar apă n-are, ca să-și stingă setea,
Căci numai spre imăginile apel
Aleargă el și în zadar se chinuie
Crezînd că poate bea, și setea-l arde
1100 În mijlocul șuvoiului de apă,
1510 Așa-n iubire Venus îi îngînă
Pe-ndrăgostiți cu năluciri deșarte:
Sorbînd din ochi un trup iubit, ei nù pot
Nici trupul să și-l sature cu trupul
Iubitei lor, și nici în mîini să prindă
1545 Ceva din chipul ei gingăș, pe care
Îl mîngîie cu mîini înfiorate.
1105 Cînd ei, apoi, îmbrățișați, se bucură
De floarea tinereții lor: cînd trupul
Presimte-acum fiorii voluptății
1550 Și Venera stă gata, chiar atunce,
Să semene în țarina femeii,
Ei cu nesaț o strîng la piept, iar gurile
Se-mprèună, răsflu' li se curmă
Și cu-nfocare dinții mușcă buzele.

Dar în deșert! căci ei nu pot s-apuce
Nimic din trupul cel iubit; ei nu pot
Cu trup cu tot pătrunde-n trupul cèllalt,

1110
1555

Cum par că se trudesesc și vor a face:
Așa se țin de strîns, cu-atîta patimă,
În lanțurile Venerei! Dar iată-i:
Cu trupu-nfiorat de voluptate,
Cad biruiți de-o dulce moleșală!
Deci dar cînd focul adunat într-înșii
S-a slobozit din nervii lor, ardoarea
Se mai alin-o clipă, dar pe urmă
Turbarea vine iar, și nebunia
Din nou i-apucă, și din nou atunce
Ei cîută a-și împlini dorința.
Și ei nu pot nimica să găsească,
Nici un mijlòc, ca să-și învingă răul:
Pînă-ntr-atîta-i mistuie pe dînșii
În șovăirea lor ascunsă rană!
Mai pune că le seacă și puterea,

1560

1115

1565

1570

1120

- Că-s frinți de oboseală și viața
 1575 Ei și-o petrec la bunul plac al altuia.
 Averea lor se duce pe-așternuturi
 Persienești; ei nu-și mai văd de treburi,
 Și vaza lor se clatină și suferă.
- 1125 Și ce parfumuri! Ce-ncălțări din Sicion*
 1580 Au în picioare! Cum sclipesc! În degete
 Ei au smaragde mari, legate-n aur,
 Cu ape verzi! Iar straiul lor de purpur
 E ros de-atita lung desfriu și-ntr-una
 Se-mbibă de sudoarea-mbrățișării.
- 1585 Ce-au adunat părinții lor cu cinste
 Se-ntoarce-n panglici, în bonete, -n rochii,
 1130 În stofe din Alinda și din Ceos*.
 Și la ospete ce de-a mai covoare
 Și ce mîncări, ce jocuri la ospete,
- 1590 Pahare pline unul după altul,
 Parfumuri și ghirlande și cunune!
 În van! căci din izvorul desfătării
 Răsare-amărăciunea, care chinuie
 Pe-ndrăgostit chiar în mijlòcul florilor:
- 1135
1595 Ori poate că și cugetul îl muștră
 Că viața și-o petrece-n lenevire
 Și-n tina desfrînării se cufundă:
 Ori că iubita lui, la despărțire,
 I-a aruncat o vorbă îndoioasă,
- 1600 Ce s-a înfipt în inima lui dornică,
 Ș-acolo arde vie ca o flacăară;
 Ori că-n sfîrșit el crede că iubitei
 Prea mult îi umblă ochii și la altul
 Prea mult se uită, și că el pe buze
1140
1605 Îi vede încă urma unui zîmbet!
 Și tu găsești aceste suferințe

Intr-o iubire chiar împărtășită	
Și-n culmea fericirii: ele însă	
În una fără de noroc și tristă	
Nenumărate sînt, și tu pe-aceste	1610
Le poți vedea cu ochi închiși! De-aceea,	
Veghează-te mai bine dinainte,	
Precum ți-am spus, și ia mai bine seama	1145
Să nu te prinzi în laț! Mai lesne este	
Să te ferești de mrejele iubirii	1615
Decît, dacă te-ai prins, să scapi din ele,	
Să rupi cumplite nodurile Vènerei!	
Chiar încurcat și prins fiind în ele,	
Tot ai putea scăpa de dîșman, dacă	
Nu te-ai mai pune-n calea ta tu singur	1150
Și n-ai mai trece cu vederea toate	1620
Cusururile sufletești și cele	
Trupești ale aceleia pe care	
O ceri ș-o vrei. Că doar așa fac oamenii	
Adeseori, fiind orbiți de patimă:	1625
Împodobesc femeile cu daruri	
Pe care ele nu le au. De-aceea	
Vezi niște stîrpituri și niște slute	1155
Că sînt în fruntea cinstei ș-a iubirii.	
Ba-ndrăgostiții rîd unii de alții	1630
Și în de ei se-ndeamnă s-o împace	
Pe Vènera, ca ea să nu-i mai certe	
C-o dragoste așa de-njositoare.	
Dar ei ades nu vîd, nenorociții,	
Cît este înjosirea lor de mare.	1635
De-i neagră „ea“, e-un „fagure de miere“*;	
De-i nelăută și-i miroase urma,	1160
E-o frumusețe nemeșteșugită;	
De are ochi verzui, e-o mică Pallas*;	

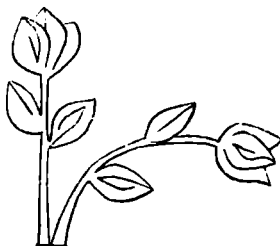
- 1640 Uscată ca un lemn, e o gazelă;
Pitică,-i una dintre Grații: toată*
E numai duh; iar una mare, mare
E o minune! Să te-nchini la dînsa!
O gîngavă nu poate să vorbească:
- 1645 Ea ciripește! Muta-i rușinoasă!
Femeia aprigă, nesuferită
- 1165 Și gureșă e-o făchie aprinsă;
De slabă alta ce-i, abia mai suflă:
Ce drăgălașă, gîngașă făptură!
- 1650 Tușește alta pînă nu mai poate:
Cît de plăpîndă e și cît de zveltă!
Dar una bucălată și pieptoasă?
E Cererea cînd a născut pe Bacus;
O cîrnă e-o Silenă sau o Sătîră*;
- 1655 Buzata e o dulce sărutare!
Prea mult ar fi să-ncerc a spune încă
- 1170 Și alte lucruri tot la fel cu-aceste.
Dar fie ea cît vrei tu de frumoasă,
Reverse din tot trupul numai farmec:
- 1660 Mai sînt și altele pe lumea asta!
Doar am trăit și fără ea-nainte!
Și tot ce știm că face una slută
Și asta face: nu s-afumă singură,
- 1175 Nefericita, cu odori grețoase,
- 1665 Că slujnicele fug de ea departe
Și chicotesc de rîs pe înfundate?
Iubitul însă-n lacrimi stă la ușa;
El cu ghirlânzi de flori i-așterne pragul,
Ușorii cei trufași îi unge, bietul,
- 1670 Cu mir de măgheran, sărută ușa.
- 1180 Intrat la ea, de l-ar izbi vreo boare,
Ar căuta un chip onest să plece,

Și serenada lui, mult timp gîndită	
Și smulsă din adîncurile inimii,	
I s-ar curma pe buze, și el singur	1875
S-ar vinui de-atîta nebulie:	
Să hărăzească el mai mult iubitei,	
Decît se cade unei muritoare!	
Și Vènerile noastre-o știu aceasta!	1185
De-aceea ele-ascund cu mare grijă	1680
Acelora pe care vor să-i țină	
Legăți de ele-n lanțurile-amorului,	
Culisele vieții lor. Dar ele	
O fac în van, fiindcă tu cu mintea	
Le poți pe toate scoate la lumină,	1685
Tertipurile lor le poți pe toate	
Descoperi, și, dacă ea e bună	
Și nu e uricioasă, le poți trece	1190
Și tu cu ochii: om și ea-i ca ceilalți!	
Amorul împărtășit Dar nu întotdeauna se preface	1690
Femeia cînd suspină și cînd ține	
La pieptu-i pe bărbat și-l strînge-n brațe	
Și gură-n gură-i soarbe sărutarea:	
O face și de drag; voind cu dînsul	1195
Plăcerea s-o împartă,-l întetește	1695
S-alerge laolaltă-n cîmpul dragostei.	
Și tot de-aceea păsări, vite, fiare	
Și oi și lepe se supun fireștii	
Împerecheri: natura lor în clocot	
Le-ncege și pe ele și le-aprinde	1700
Cu partea bărbătească să se-mprèune.	1200
Nu vezi ades cum cei pe care-i leagă	
Aceeași voluptate laolaltă	
Se chinuiesc în tot aceleași lanțuri?	
De cîte ori doi cîini pe la răspîntii	1705

- Trag, unul într-o parte, altu-n alta,
 Cît pot mai mult, voind să se deznoade,
 1205 Dar ei se țin legați unul de altul
 În lanțurile Vènerei: aceasta
 1710 N-ar face-o cîinii dacă n-ar cunoaște,
 Ei amîndoi, plăcerea-mpreunării,
 Ce-i prinde-n lațul ei, legîndu-i bine!
 De-aceea înc-o dată-ți spun și iarăși
 Că voluptatea lor aceeași este.
 1715 Femeia cînd în focul ei năvalnic*
 1210 Îi biruie bărbatului și-i soarbe
 Puterea, la amestecul semînței,
 Atunci copiii, din sămînța mamei*,
 Cu mama sînt asemeni; dacă biruie
 1720 Sămînța tatei, seamănă cu tatăl.
 Acei pe care-i vezi că au și chipul
 Și trăsăturile amîndurora
 Se zămislesc din osul și din sîngele
 Ș-al tatei și al mamei, cînd ardoarea
 1725 Amîndurora, cumpănită bine,
 Amestecă sămînța, răscolită
 1215 În trupul lor de-a' Vènerei imbolduri:
 Nici unul nu-i învingător atunce,
 Dar nici învins! Din cînd în cînd se-ntîmplă
 1730 Să semene copiii cu bunicii,
 Ba uneori aduc și cu străbunii,
 Deoarece adeseori părinții
 Ascund în corpul lor, amestecate,
 1220 Puzderii de atomi, de multe feluri,
 1735 Pe care ei și-i lasă moștenire
 Din tată-n fiu, de la-nceputul stirpei:
 Din ei urzește Vènera tot felul
 De chipuri și tocmește trăsăturile

**Despre
ereditate**

Străbunilor și glasul lor și părul,	
Deoarece nu mai puțin ca fața,	1740
Ca membrele și corpul, toate-aceste	
Ies numai din semințe anumite.	1225
De-altminteri rodul femeiesc se naște	
Și din sămînța tatălui: de-asemeni,	
Cel bărbătesc și din sămînța mamei.	1745
Căci numai din sămînță îndoită	
Se naște cineva, și totdeauna	
Copilul ia mai mult de la acela	1230
Cu care seamănă mai mult. Aceasta	
Ușor o poți vedea, ori că odrasla	1750
E bărbătească, ori că-i femeiască.	
Fecunditatea și sterilitatea Nu zeii iau sămînța creatoare*	
La unii oameni, pentru ca acestora	
Copiii dulci să nu le spună „tată“	1235
Și pentru ca iubirea lor să fie	1755
De-a pururi stearpă. Cei mai mulți așa cred	
Și, amăriți fiind, stropesc altarele	
Cu sînge mult și ard pe ele jertfe,	
Pentru ca, astfel, cu sămînță multă	
Să-și poată-ngreuna și ei femeia.	1760
Dar ei în van scot zeii din răbdare	
Și cearcă sorții! Sterpi sînt ei fiindcă	
Sămînța lor e ori din cale-afară	1240
De groasă, ori subțire peste seamă:	
De-i prea subțire, nu se poate-nfige	1765
În locul ei: numaidecît ea curge	
Și rod nu lasă-n pîntecele mamei;	
Prea groasă, prea-nchegată dacă iese,	
Ori nu s-aruncă-n zbor destul de iute,	1245
Ori nu pătrunde-n locu-i deopotrivă,	1770

- Ori, chiar dac-a pătruns, cu greutate
 S-amestecă cu-aceea a femeii.
 Mult felurită-i potrivirea-n dragoste:
 Acesta-ngreunează pe-ò femeie,
 1775 Cellălt pe alta; una de la ùnul
 1250 Rămîne grea, și alta de la altul.
 Multe femei au fost mai înainte,
 Chiar în mai multe măritişuri, sterpe,
 Dar au găsit apoi bărbați cu care
 1780 Să poat-avea copii și de la care
 Să capete odrasle dulci. De-asemeni,
 Bărbați căròra chiar femei fecunde
 1255 Nu le-au făcut copii, găsiră una
 Mai pe potriva lor, încît putură
 1785 Și ei să-și îngrădească bătrînețea.
 Așa de mare lucru-i să se poată
 Amesteca sămînță cu sămînță,
 Ca să rodească, bine potrivite:
 Cea groasă c-o sămînță mai subțire,
 1790 Și cea subțire c-o sămînță groasă!
 1260 Mai trage-apoi în cumpănă și ce fel
 De hrană ai: de unele-alimente

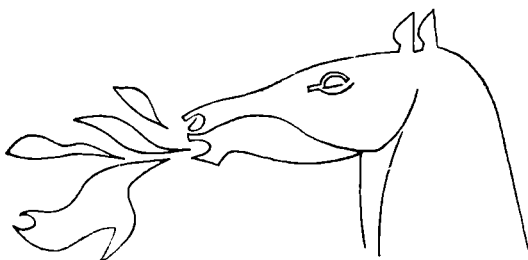
- Sămînța ni se-ngroașă-n corp, de altele
Se face, dimpotrivă, mai subțire.
Foarte de seamă lucru este încă 1795
Și cum se face dulcea-mpreunare*:
În felul patru pedelilor se crede 1265
Că pot concepe mai ușor femeile,
Fiindcă ele-atunci, plecîndu-și pieptul
Și ridicîndu-și șelele, sămînța 1800
În locul ei mai lesne poate-ajunge.
Iar de mișcări lascive n-au soțiile
De loc nevoie, pentru că femeia
Se-mpiedică să-nceapă rod, ea singură
Se-mpotrivește, dacă, -nvăpăiată, 1805
Îl întetește pe bărbat ea însăși
Cu jocul ei din șolduri și puterea 1270
Din trupu-i mlădios i-o scurge toată:
Din drumu-i drept ea scoate-atunci brăzdarul,
Sămînța o abate de la țintă! 1810
De obicei așa fac curtezanele,
Dar în folosul lor: pentru ca ele
Prea des să nu rămînă și să zacă 1275
Îngreunate, și-n aceeași vreme
Bărbaților iubirea să le fie 1815
Și mai pe placul lor; de care lucru
A' noastre soațe n-au de loc nevoie.
Si obișnuința naște amorul La fel, nu vrerea zeilor, nu Venera
Cu-a' ei săgeți te face cîteodată
Să îndrăgești și cîte-o femeiușcă, 1820
Urită chiar: adeseori femeia, 1280
Cu-a' ei purtări, cu-a' ei drăgălășenii,
Cu-nfățișarea ei cea îngrijită,
Ușor te face să te-nveți cu dînsa

- 1825 Și împreună să-ți petreci viața.
Ș-apoi, învățul naște și amorul!
Cît de ușor lovești mereu un lucru,
1285 Tot îl înfrîngi și-l birui pîn' la urmă.
Nu vezi cum picătura cea de apă
1830 Căzînd pe piatră, găurește piatra?

C A R T E A V

- Cine-ar putea, plin de avînt, să scrie*
Poemul demn de măreția unor
Descoperiri așa de mari? Și cine-i
Așa de elocvent, încît cu dreptul
- 5 Să poată preamări pe-acela care
A scos din mintea lui comoara asta
- 5 Și ne-a lăsat-o nouă moștenire?
Din os de muritor, eu cred că nime!
Căci, dacă este să vorbim acum
- 10 Așa cum cere măreția lucrului,
Un zeu a fost, un zeu, mărite Memmius,
Cel ce-a găsit întîi cărarea vieții,
- 10 Înțelepciunea, cum îi zicem astăzi,
Și care-a scos întîi viața noastră
- 15 Din întuneric și furtuni cumplite
Ș-a pus-o-ntru senin și-ntru lumină.
Alătură tu vechile invenții
A' altor zei! De Cererea se spune
Că i-a-nvățat pe oameni lucrul cîmpului;
- 15 De Bacus, că le-a dat licoarea vinului,
- 20 Deși putea viața să dureze
Și fără-aceste lucruri, cum se spune
Că mai trăiesc și azi niște popoare*.
Dar fără de o inimă curată*
- 25 Nu se putea o viață fericită.
Cu-atîta, deci, mai mult îmi pare mie
Că e un zeu acela ale cărui

Dulci mîngîieri se varsă peste neamuri	20
Și pot s-aline sufletele noastre.	
De crezi cumva că faptele lui Hercule*	30
Sînt mai presus, atunci te-abați departe	
Din drumul judecății celei drepte.	
Căci, spune-mi tu, ce rău ne-ar face astăzi	
Cumplita gur-a leului nemèic*,	25
Ori groaznicul mistreț din Erimantus?*	35
Ce rău ne-ar face taurul din Creta*,	
Ori iasma blestemată de la Lerna*,	
De șerpi înveninați împrejmuită,	
Ori Gèrion, gigantul cu trei piepturi*,	
Ori cai aprigi ai lui Diomede*,	40
Ce scot pe nări văpăi de foc la poalele	

Ismărului, în cîmpii cei bistonici*,	
Ori păsările cele din Stimfalus?*	30
Ce rău ne-ar face păzitorul merelor	
De aur din grădina Hesperidelor*,	45
Balauru-nfricat, cu ochii groaznici,	
Încolăcit pe trunchiul cel de arbor?	
Ce rău ne-ar face tocmai de pe țărmul	
Sălbatic al noianului atlantic,	35

- 50 Pe unde nime dintre noi n-ajunge:
Nici chiar un bărbar nu cuteaz-a merge!
Și alte iesme, tot la fel cu-aceste,
De n-ar fi fost pe vremuri biruite
Ș-ar mai trăi, ce rău ne-ar face nouă?
- 55 Nici unul, cred: nu mișună pământul
- 40 Ș-acum de fiare? Nu te prinde groaza
Prin munți nămornici, prin păduri adânce?
A ne feri de-aceste locuri, însă,
E totdeauna în puterea noastră.
- 60 Dar când noi n-avem inima curată,
Prin ce primejdii trebuie să trecem,
Ce lupte-avem de dus! Și chiar degeaba!
Cumplite griji, atunci, cumplite spaime
- 45 Îl sfîșie pe omul ros de patimi!
- 65 Și ce prăpăd i-aduce îngîmfarea,
Mînia, lenea, luxul și desfrîul!
Cel care, dar, a-nfrînt aceste iesme
Și le-a gonit din sufletele noastre
- 50 Cu vorba, nu cu arma, nu se cade
- 70 Să fie pus și el în rîndul zeilor?
Și mai ales că el, chiar despre zeli*
Nemuritori a scris dumnezeiește
Și ne-a vădit ascunsurile firii!
- 55 Eu calc în urma lui când îți dezvălui
- 75 Această-nvățătură pîn' la capăt,
Și când te-nvăț, că orișice făptură
Cu ce așezămînt a fost urzită,
Cu-acela-l este dat să dăinuiască,
Și că de loc nu poate ea înfrînge
- 60 A timpului ne-nduplecată lege:
Noi mai cu seamă, în privirea asta,
- 60 Văzurăm că și sufletul se naște,

Cuprinsul
cărții a V-a

Și că nici el nu poate să dureze	
O veșnicie-ntreg-așa cum este;	
Că numai niște simulacre-ngîna	85
În visurile noastre-a noastră minte,	
Cînd ni se pare că-l vedem aieve	
Pe omul cel lipsit de suflul vieții.	
Dar iată că mă trage-acuma rîndul	
Să dovedesc că lumea toată este	90
Făcută din substanță pieritoare,	65
Și că a fost și ea cîndva creată:	
Că din intrulocările materiei	
S-au închegat pămîntul, cerul, marea	
Și soarele și stelele și luna;	95
Să spun, apoi, ce vietăți anume	
Ieșiră din pămînt și care altele	
Nu se putură naște niciodată;	70
Cum oamenii au început să lege	
Cuvinte felurite între dînșii,	100
Dînd fiecărui lucru cîte-un nume,	
Și cum s-a strecurat în inimi temerea	
De zei, care veghează-n toată lumea	
Dumbrăvi și lacuri, templurile sfinte,	
Altarele și stătuile zeilor.	75
Voi spune încă și prin ce putere,	105
Cu cîrma ei, natura-ndreaptă soarele	
Și luna pe-ale lor cărări: voi spune-o,	
Ca nu cumva să credem noi că, libere,	
Între pămînt și cer, aceste corpuri	110
Colindă-n spațiu calea lor eternă	
De bunăvoie, ca să poată crește*	
Ființele și rodurile cîmpului,	80
Ori că se-nvîrt fiindc-așa vor zeii!	
Căci oamenii ce se încredințară	115

- Că zeii duc o viață fără grijă*,
 Tot se mai miră cum se-ntîmplă toate
 Și mai ales ce văd de-asupra capului,
- 85 În cerul cel înalt, și ei, atunce
 120 Din nou se-ntorc la vechile eresuri
 Și de la sine-și pun stăpîni amarnici,
 De care cred că pot orice să facă.
 Sărmanii oameni! Ei nu știu ce lucru
 Se poate naște și ce nu se poate,
- 125 Nu știu că-n lume orice lucru are
 Putere țărnută de la fire
 90 Și piatră de hotar, adînc înfiptă.
 Ș-acuma, ca să nu te port cu vorba,
 Privește-ntîi și-ntîi pămîntul, cerul
- 130 Și mările: o fire întreită,
 O, Memmius, trei corpuri și trei fețe
 Așa de neasemeni între ele:
 Pe cîteșitrele-o să le dea pieirii
- 95 O singură zi numai, una singură,
 135 Și, după ce va fi ținut atîta
 Amar de ani, zidirea uriașă,
 Mașina lumii va porni-n risipă.
 Că vor pieri și cerul și pămîntul,
 E-un lucru nou și uimitor, știu bine.
- 140 Ce greu îmi   cu vorba să te-nduplec!
 Așa se-ntîmpl-atunce c nd un lucru
 Neauzit de tine mai nainte
- 100  i-l spune cineva din gură numai,
 Dar nu  i-l poate pune nici în mână
- 145 Și nici sub ochi: și doar acesta-  drumul
 Bătut și drept ce duce p n' la inima
 Și pân' la mintea omului! Și, totuși,
 Eu voi vorbi. Chiar faptul însuși, poate,

**Lumea va
 pleri.
 P m ntul și
 corpurile
 cerești nu
 s nt de origine
 divină**

Îți va adevăra a' mele vorbe:	
Tu însuși, poate, vei vedea că toate*	105
Se vor surpa deodată de pe urma	150
Unui cutremur de pământ năprasnic.	
Ferească-ne de-așa ceva norocul,	
Cîrmaciul lumii! Mai curînd cu mîntea	
Să mi te-ndupleci tu că lumea toată	155
Se poate nărui c-un vuiet groaznic!	
Eu, însă, înainte de-a mă pune*	
Să dau așa oracole, mai sfinte	110
Și mai temeinice decît acele	
Pe care le rostește însăși Pîția	160
De pe tripod, cu fruntea-ncununată	
De laurul lui Febus, mai degrabă	
Te-oi mîngîia cu doctele-mi cuvinte,	
Pentru ca tu, în frîul superstiției,	
Să nu crezi că pămîntul, cerul, soarele,	165
Noianul mării, stelele și luna	115
Vor dăinui de-a pururea fiindcă	
Și ele-ar fi cu zeii de-o ființă,	
Și nici cumva, de-aceea, să-ți închipui	
Că este lucru drept să-și ia pedeapsa	170
Pentru cumplita lor nelegiuire*,	
Ca și Giganții, toți aceia care*	
Voiesc să surpe zidurile lumii	
Cu-nvățătura lor, să stingă soarele	
Strălucitor din cer și să defaime	120
Cu glas de muritori nemuritorii:	175
Acele corpuri sînt așa departe	
De firea unor zei, așa nedemne	
De-a fi și ele puse-n rîndul zeilor,	
Încît poți crede mai curînd că ele	180
Ne fac să ne gîndim cum este-un lucru	

- 125 Lipsit și de simțire și de viață.
Căci nu în orice corp se află suflet
Și minte; nu, aceasta n-o poți crede,
- 185 Precum copaci nu pot să fie-n aer*,
Nu pot fi nori în marea cea sărată,
Pe câmpuri peștii nu pot să trăiască,
- 130 Nici sînge-n lemne nu-i, nici must în pletre:
Un loc anume-i rînduit, în care
- 190 Să crească și să fie orice lucru.
Nici sufletul nu poate să se nască
El singur, fără corp, nici prea departe
Nu poate el a fi de nervi și sînge.
Dac-ar putea-o face asta sufletul,
- 195 El ar putea mult mai curînd să fie
- 135 În cap, în umeri, jos chiar, în călcîie;
În orice altă parte el s-ar naște
Ș-ar rămînea atunci, la urma urmei,
Tot în același vas: în corpul omului.
- 200 Dar, cum și-n corpul nostru vezi că este
Un loc menit anume, unde-și are
Și cugetul și sufletul ființa
- 140 Și creșterea, cu-atît mai mult nu trebuie
Să spui că ele pot să dăinuiască
- 205 Și fără-un corp și fără-o formă vie,
În bulgări de pămînt, în foc de soare,
În apă sau sub boltele tării:
Viață, dar, de zei nu au aceste*,
- 145 Fiindcă n-au nici suflu de viață!
- 210 La fel, aceasta încă n-o poți crede,
Că sfintele locașuri ale zeilor
Se află undeva pe lumea asta.
Căci zeii au făptur-așa de gingașă,
De simțurile noastre-așa departe,

**Zei nu au
nici un
amestec în
lumea pe
care nu ei au
făcut-o**

Încît abia o poți cu mintea prinde.	215
Ea scapă și de-atînsul mîinii tale	
Și de lovirea ei și prin urmare	150
Nici ea nimic nu va putea s-atingă,	
Nimic din tot ce noi putem atinge:	
Tot ce nu poate fi atîns, nu poate	220
S-atingă. Deci, a' zeilor locașuri	
Nu pot să semene cu ale noastre:	
Și ele-s tot ca zeii de gingăse.	
Îți voi vădi aceasta mai pe urmă*.	153
Să spui, apoi, c-au vrut să facă zeii*	225
De dragul oamenilor frumusețea	
Acestei lumi, și că, de-aceea, trebuie	
Să lăudăm făptura lor, să credem	
Că e nemuritoare și eternă;	
Să spui că nu-i de loc iertat să zdruncini	160
De pe temeiurile ei clădirea	230
Durată pe de-a pururi pentru oameni	
De pronia din veac bătrîn a zeilor,	
Nici s-o hulești cu vorba și s-o darămi	
Din culme pînă-n temelii, o, Memmius,	235
Ba să scornești și altele asemeni,	
E-o nebunie! Ce folos să aibă	
Nemuritorii zei, prea fericiții,	165
Drept mulțumire, de la noi, ca, astfel	
Și ei să-și facă pentru noi de lucru?	240
Și ce-a putut pe dînșii să-i momească,	
Tîrziu, după o lungă îndelete,	
Să-și schimbe viața de mai înainte?	
Vrei să mai schimbi cînd nu-ți mai place viața	170
Pe care-o duci, dar cînd nici o durere	245
Tu n-ai avut în viața ta trecută,	
Pe care ți-ai trăit-o-n fericire,	

Ce-ți poate-aprinde dorul noutății?
 Să cred că viața lor zăcu-n mîhnire
 175
 250 Și-n întuneric pînă cînd lumina
 Creațiunii străluci pe lume?
 Și ce nefericire-așa de mare
 Să nu te fi născut de loc? Știu bine,
 Tot omul cel venit pe lumea asta
 255 Vrea să rămiie-n viață cită vreme
 Nu-l lasă mîngîioasa voluptate,
 Dar cine n-a gustat dulceața vieții
 Și n-a fost între vii, ce-i pasă oare
 180 Că nici nu s-a născut? Ș-apoi, de unde
 260 A răsărit întii în mintea zeilor
 Izvodul unei lumi, ideea însăși
 De om, pentru ca ei să știe bine,
 Să vadă lămurit ce vor să facă?
 185
 265 Și cum aflară ei ce sînt atomii*
 Și ce pot ei cînd ordinea și-o schimbă,
 De nu le dete zeilor natura,
 Ea însăși, o icoană, după care
 Să poată ei crea această lume?
 Căci fel și chip, de-o veșnicie-ntreagă,
 270 Puzderii de atomi, ciocniți de alții,
 Mînați de greutatea lor, se-mpreună
 190 Și cearcă-n multe feluri să creeze
 Din îmbinarea lor tot ce se poate:
 Nu-i de mirare, deci, că ei ajunseră
 275 Din întîmplare tocmai la mișcările*
 Și la-ntocmirile în care lumea
 Și azi durează încă, înnoindu-se.
 195 Chiar dacă eu n-aș ști ce sînt atomii,
 Aș îndrăzni s-adeveresc din cele
 280 Ce văd că se petrec în cer și încă

Argumente
 pentru
 a dovedi
 imperfecți-
 una lumii

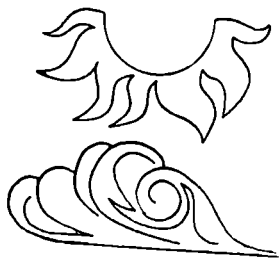
Din multe alte lucruri să dau seamă	
Că lumea nicidecum n-a fost făcută	
Din vrerea unor zei, de dragul nostru:	
Așa de multe lipsuri are lumea!	
Din cît pămînt e-acoperit de bolta	285
Cea uriaș-a cerului, o parte	200
Sînt munți și codri, numai pentru fiare,	
Și stînci pustii și bălți nemărginite	
Și mări întinse ce despart uscaturi.	
Iar arșița cumplită și înghețul	290
Iau oamenilor încă două sferturi!	205
Ce-a mai rămas din locul cel de hrană	
S-ar coperi cu mărăcini, dar omul,	
Deprins să geamă-ncovoiat pe sapă	
Și cu brăzdarul țelina s-o rupă,	295
Ca să-și cîștige pîinea, stă-mpotrivă!	
De n-am sili sămînța să răsară,	
Mănoase brazde răsturnînd cu plugul	210
Și afinînd pămîntul, de la sine	
Ea n-ar putea să iasă la lumină.	300
Ba, după ce le-ai cîștigat cu trudă,	
Cînd toate-nfrund pe cîmp și sînt în floare,	
Ori ți le arde soarele cu arșița,	215
Ori ploile năprasnice și grindina	
Le nimicesc pe toate, ori furtuna	305
Le smulge, vai, într-un vîrtej sălbatic!	
În mări, apoi și pe uscat, natura	
De ce dă spor, de ce nutrește neamul	
Îngrozitor al fiarelor sălbatice,	
Dușmanul nostru? Timpurile anului	220
De ce ne-aduc atîtea boli? Și moartea	310
De ce ne dă tîrcoale fără vreme?	
Dar pruncul cel abia născut! Asemenea	

- Unui vîslaș zvîrlit pe malul mării
 315 De valurile cele mînioase,
 El zace la pămînt, gol, fără sprijin,
 Fără cuvînt, îndată ce natura
 L-a aruncat pe țarmurii luminii
 225 Cu-atîta greu, din pîntecele mamei,
 320 Și umple locul de-un lugubru plînset,
 Pe drept, ca unul căruia-i rămîne
 Să treacă-n viață prin atîtea chinuri!
 În schimb, și oi și vite de tot felul*
 Și fiare cresc în voie: nu le trebuie
 325 Zbîrnîitori, nici doici ca să le-alinte
 230 Cu vorbe drăgălașe; ele nù cer
 Să-și schimbe haina cînd se schimbă timpul;
 De arme n-au nevoie, nici de ziduri
 Să-și apere avutul, căci la toate
 330 Le dă de toate, din belșug, pămîntul
 Și iscusita fire, de la sine.
 235 Fiindcă-ntîi și-ntîi pămîntul, apa,
 Ușoarele-adieri de aer, caldele
 Văpăi de foc — stihiiile din care
 335 Se vede că-i făcută lumea asta —
 Sînt din substanță care are-o naștere
 Ș-o moarte, tu să știi că lumea-ntreagă
 Tot din aceea substanță è: un lucru
 240 A' cărui părți vedem că-s din materie
 340 Ce s-a născut și e menită morții,
 Și el e pieritor, și el se naște.
 De-aceea, cînd eu văd că părți din lume
 Așa de mari pier și renasc, pot crede*
 245 Că și-au avut și cerul și pămîntul
 345 Un început al lor, și că sosi-va
 Și pentru ele ziua nimicirii.

Universul
 va pieri
 fiindcă și
 părțile care-l
 alcătuiesc
 sînt pieri-
 toare

Dar, ca să nu socoți că adevărul
 Spre-al meu folos l-am tras de păr atunci
 Când eu ți-am spus mai sus că și pământul
 Și focu-s pieritoare, că și aerul 350
 Și apa încă pier, că toate-aceste
 Se nasc și cresc din nou, eu îți voi spune 250
 Că, din pământ, o parte însemnată,
 Încinsă pururi de arșița soarelui,
 Bătută de picioarele mulțimii, 365
 Sloboade nori de colb, fugare neguri,
 Pe care-n tot văzduhul le răsfiră
 Puternicele vânturi: altă parte 255
 Din bulgării pământului o-nghite 360
 Al ploilor potop ș-atîtea riuri
 Mereu tot rod, mereu mănîncă țărmi.
 Pe lingă asta, tot ce se nutrește*
 Și tot ce crește din pământ întoarce
 Pământului tot ce-a luat dintr-însul;
 Și cum pămîntu-i fără îndoială 365
 Și mama tuturor și mormîntul,
 El totodată scade și sporește. 260
 Că riurile, marea și izvoarele
 Sporesc neconținut cu apă nouă,
 Că apele curg veșnic, nu-i nevoie 370
 Să ți-o mai spun: nu vezi ce multă apă
 De pretutindeni curge către mare?
 Dar apa în același timp și scade*,
 Nu-i nicăiri mai multă decît trebuie: 265
 O parte, mai întii, din apa mării 375
 O-mpuținează aprigele vânturi
 Cînd mătură genunea, -n timp ce scarele
 Cu razele urzeala i-o destramă.
 Cealaltă parte intră în țărînă,

- 380 Își las-aice spumele sărate
Ș-apoi se trage și din nou s-adună
270 La obirșia riurilor, toată,
Și iarăși curge pe pământ agale:
Pe unde și-a tăiat o dată drumul,
385 Pe-acolo cad zglobiile ei unde.
Să-ți spun acum ceva și despre aer:
Și el se schimbă-n toat-a lui făptură
De mii și mii de ori, din oră-n oră.
275 Căci toți atomii care curg din corpuri
390 Se pierd în marea aerului mare,
Și dacă el, în schimb, nu le-ar întoarce
Atomii înapoi, ca să tocmească
Din nou tot ce s-a scurs din ele, toate
S-ar fi topit și prefăcut în aer.
395 Deci aerul neconținut se naște
Din alte corpuri și-n aceste iarăși
280 Se-ntoarce el, căci toate curg într-una!*La fel cu soarele ceresc, izvorul*
Cel nesecat de splendidă lumină.
400 El scaldă cerul tot cu alte raze
Și dă pe loc lumină din lumină.
Căci razele pier, una după alta,
Oriunde cad. Aceasta tu de-aice
285 O poți vedea: cum trece pe sub soare
405 Un nor și curmă razele luminii,
Îndată partea cea de jos a razelor
A și pierit cu totul, și pământul
Se-ntunecă pe unde trece norul.
Deci lucrurile vezi că au nevoie
290 În orice clipă de-o lumină nouă;
410 Lumina însă piere-n orice clipă,
Și lucrurile nu se văd în soare,

De nu le dă lumină ne-nteruptă	
Chiar soarele, izvorul de lumină!	
Ba încă și luminile de noapte	415
De pe pământ, lămpi atîrnate, torțe	
Ce-și pîlpîie văpăile ș-aruncă	295
Nori groși de fum din grasa lor rășină,	
La fel și ele se silesc să ardă	
Și dau lumină-ntr-una, -ntr-una tremură,	420
Nu lasă locul fără de lumină:	
Așa de iute naște-o nouă flacăra,	300
N-ai cînd s-o vezi pe-aceea care moare!	
Tot astfel luna, soarele și stelele	
Tu trebuie să crezi că dau lumină	425
Dintr-un izvor ce pururi nu mai seacă	
Și că mereu pierd flăcări după flăcări:	
Să nu socoți că ele-așa de tari sînt,	
Și că pieirea nu le poate-ajunge.	305

- 430 Nu vezi, apoi, cum pietrele se lasă*
Și ele biruite de vechime?
Cum turnurile nalte se surupă
Și stîncile se macină? Cum templele
Și stătuile zeilor se mistuie?
- 435 Puterea sfînt-a lor, nici ea, nu poate*
Muta din loc hotarele ursitei,
- 310 Și nici înfrînge legile naturii.
Și, în sfîrșit, nu vezi că monumentele
Eroilor, surpate în țărînă,
- 440 Te-ntreabă: „Nu crezi că de bătrînețe
Ne măcinăm și noi?” Nu vezi cum, smulse
Din culmi de munte, steiuri mari de cremene
Se prăbușesc, nemaiputînd să-nfrunte
Puterea cea nimicitoare-a vremii
- 445 Într-un răstimp chiar mărginit? Căci ele
- 315 Nu s-ar desprinde-așa, din munți, deodată,
De-ar fi-ndurat, din lunga veșnicie,
Făr-a se frînge, -atacurile vremii.
Ș-acum, privește cerul, care ține*
- 450 Îmbrățișat pămîntul pe de-asupra
Și împrejur: el, dacă le urzește
Pe toate din el însuși, cum spun unii*,
- 320 Și le primește iarăși după moarte,
Atunci e-alcătuit dintr-o substanță
- 455 Ce are naștere și moarte totodată:
Căci tot ce dă din sine spor și hrană*
La alte corpuri trebuie să scadă
Și, cînd primește-atomi din alte corpuri,
Să se-ntregească iar. Pe lîngă asta,
- 460 Pămînt și cer de n-au avut o naștere
- 325 Ș-au fost eterne pururea, atunce
De ce-nainte de războiul Tebei*

Și de pieirea Troiei, alte fapte	
Nu mai cântară alți poeți? Isprăvile	
Eroilor de mai nainte unde-s?	465
Pe marmurile gloriei eterne	
Nu le-nflorește nicăirea numele!	
Eu unul, însă, cred că universul*	330
E tânăr, lumea n-a luat ființă	
De multă vreme: multe meșteșuguri	470
Acum se dezvălesc, abia acuma	
Se subțiază, acuma s-au adaos	
Multe-nnoiri corăbiilor noastre,	
Și nu de mult au scos și cântăreții	
Melodioase sunete de orgă*.	475
Tot de curînd a fost descoperită	
Ș-această-nvățătură despre lume,	335
Pe care eu acuma sînt întîiul	
Care-o întorc în graiul țării mele.	
Iar dacă crezi că toată lumea asta	480
A fost și înainte, dar că neamul	
Cel omenesc pieri cîndva în flăcări,	
Sau că orașele se năruiră	
În vreo cumplită cumpănă a lumii,	340
Sau că, din ploi nepărăsite, apele,	485
Umflîndu-se, -au ieșit peste pămînturi	
Din matca lor, ș-au înecat cetățile,	
Te dă atunci bătut! Mărturisește	
Că va pieri și cerul și pămîntul!	
Căci dacă lumea a putut să fie	490
Cercată de-ntîmplări și de primejdii	
Așa de mari, o pacoste mai mare	345
Ar fi putut să deie peste dînsa,	
Ș-atunce praf s-ar fi făcut și pulberi!	
Și că sîntem și noi supuși pieirii,	495

De-aici se vede: -avem aceleași boale
 Ca și acei pe care, pîn-acuma,
 350 I-a scos natura din această viață.
 Ș-apoi, eterne-s sau acele corpuri
 500 Ce, din substanță solidă făcute,
 Resping orice loviri și nu se lasă
 A fi pătrunse de nimic înuntru
 Care-ar putea să le desfacă părțile
 Împreunate strîns, -cum sînt atomii
 355 A căroră făptură ți-am vădit-o;
 505 Sau cele care-n veci pot să dureze
 Fiindcă nu-s lovirilor supuse,
 Cum este vidul, căruia nu-i pasă
 De lovituri și neatîns rămîne;
 510 Sau, în sfîrșit, acele corpuri care
 În jurul lor n-au loc să se mai ducă,
 360 Spre-a se putea acolo descompune,
 Așa cum este-al totului tot veșnic:
 Nu-i nici un spațiu dincolo de dînsul,
 515 În care corpurile să se-mprăștie,
 Nici nu sînt alte elemente care
 Să dea năvală-n el și să-l destrame
 Cu lovituri puternice. Cum, însă,
 Ți-am arătat mai sus, natura lumii
 520 Nu este numai din substanță solidă,
 365 Fiindcă e și vid în corpuri; totuși
 Ea nu-i nici ca un vid: atomi destui sînt*,
 Care-ar putea, așa, din întîmplare,
 Strîngîndu-se din infinit, să năruie
 525 Într-un vârtej cumplit această lume,
 Sau să-i aducă alt prăpăd; de-asemeni,
 E loc destul, destul de mare-adîncul,
 370 În care zidurile lumii noastre

Universul
 nu prezintă
 nici una
 dintre caracte-
 risticile
 lucrurilor
 neplăcute

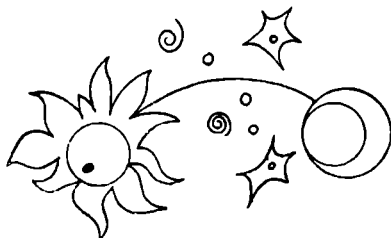
Pot să se risipească sau să piară, Împinse de-o putere oarecare.	530
Nu-i, aşadar, închisă poarta morţii Nici cerului, pământului şi soarelui Şi nici genunii mărilor adince. Ea stă căscată, gata să le-nghită.	375
Mărturiseşte, dar, că toate-aceste S-au şi născut cîndva, căci, pieritoare Cum sînt, n-ar fi putut să-nfrunte ele Puternicele timpului atacuri, Din lunga veşnicie pînă astăzi.	535
Lupta fo- Cînd, în sfîrşit, mari trupuri ale lumii* cului cu Se lupt-aşa cumplit ele-n de ele, apa. Mitul Întăritate de-un război mişelnic, lui Făeton Nu vezi că lupta lor cea lungă poate Să aib-un capăt? Soarele şi caldul* Pot birui, sorbind întreaga apă! La asta chiar ţintesc, dar pînă-acuma N-au izbutit, căci tot atîta apă Duc fluviile-n mare, ba amăninţă Noianu-ntreg să-l verse peste lume: În van, fiindcă vînturile mătură* Genunea şi-i împuţinează apa, Iar soarele cu razele-o înghite. Ba se fălesc mereu, şi vînt şi soare, C-au să usuce lumea înainte Ca apele să-şi poat-ajunge ţinta. Arzînd de focul luptei deopotrivă, Se războiesc stihiile-ntre sine, Şi-n cumpănă-i războiul lor cel crîncen, Căci doar se luptă pentr-un lucru mare!* A şi învins în lume-o dată focul*	540 380 545 385 550 390 555 560

Și, după cum se povestește, -o dată
 395 A fost stăpînă pe cîmpii și apa*.
 Anume, focul birui și arse
 Cu flăcările lui meleaguri multe
 565 Atunci cînd aprigii sirepi ai soarelui
 L-au dus tîrîș din drumul lui pe Făeton*
 Prin ceru-ntreg și peste tot pămîntul.
 Atunce Tatăl cel atotputernic*,
 Încins fiind de-o crîncenă minie,
 570 Îl prăbuși cu trăsnetu-n țărînă
 400 Pe Făeton semețul, iară Soarele,
 Ieșind în calea lui, luă în mînă
 Făclia cea etern-a lumii noastre,
 Întoarse caii cei răzleți, îi puse
 575 Din nou la ham, înfiorați de spaimă,
 Ș-apoi pe drumul lor strunindu-i iarăși,
 Învioră din nou făptura toată.
 405 Așa cîntară vechii barzi ai Grecilor.

	Povestea însă e așa departe	
	De adevăr! Numai atunci poate	530
	Să-nvingă focul, când atomii focului	
	S-au strîns din haos în mai mare număr:	
	Atunci, ori scade-a focului putere,	
	Fiind de altă forță biruită,	
	Ori lumea pierе mistuită-n flăcări*.	410
	De-asemeni, apa începuse-o dată	585
	Să vie mare — tot povestea spune! —	
	Ea înecă atunci orașe multe.	
	Apoi, cînd tot acest potop de apă,	
	Ce s-adunase din nemărginire,	590
	Dădu-napoi, împins de altă forță,	
	Au conținut și ploile pe lume,	
	Iar apele și-au alinat mînia.	415
Formarea lunii	Dar cum acea-mbinare de materle	
	Urzi pămîntul, cerul, hăul mării	595
	Și soarele și luna călătoare?	
	Pe rînd aceste ți le-oi spune toate.	
	Doar nu-ntr-adins, cu iscusința minții*.	
	S-au așezat atomii fiecare	
	La locul lui; și ce mișcări să facă,	420
	Nu ei au hotărît, fără-ndoială,	600
	Ci, fel și chip, de-o veșnicie-ntreagă,	
	Puzderii de atomi, ciocniți într-una,	
	Mînați de greutatea lor prin haos,	
	S-au tot împreunat în multe feluri	605
	Ș-au tot cercat într-una să creeze	425
	Tot ce puteau crea întrulocîndu-se.	
	Și astfel, cînd cu unii, cînd cu alții,	
	Cercînd, în veacul veacului, tot felul	
	De-ntrulocări și de mișcări, la urmă	610
	Deodată s-au împreunat aceia	

- Care-au ajuns a fi ades urzeala
430 Acestor lucruri mari: pământ și mare
Și cer ș-atîtea feluri de ființe.
615 Atunci n-ai fi văzut nici discul soarelui*
Zburînd pe sus în valuri de lumină;
N-ai fi văzut pe bolta lumii stele,
Nici mare, nici pământ, nici cer, nici aer,
435 Nimic asemeni lucrurilor noastre,
620 Nimic, afară numai de-un amestec
Învolburat de-atomi de multe feluri,
A căror dezbinare și încaier
Învălmășeau distanțe, drumuri, ponderi*
Și îmbinări și lovituri și ciocnete
625 Ș-a' lor mișcări, deoarece atomii,
440 Avînd figuri și forme felurite,
Nu toți puteau rămîne laolaltă,
Nici nu puteau să-și potrivească bine
Mișcărilor-ntre ei. De-acolo, dară*,
630 Stihii-le-ncepur-a se desprinde,
Atomii cei asemeni se-ntruniră
Cu cei asemeni, desfăcură lumea
Din haos, îi deosebiră membrele
445 Și părțile ei mari le-orînduiră:
635 De-o parte adîncul cerului, de-o parte*
Pămîntul, și de-o parte-ntinsul mării
Și, tot de-o parte, focul cel eteric.
Întîi și-ntîi corpusculii țărînei,
450 Fiînd mai grei și-mpleticiți mai tare*,
640 S-au adunat în centru și, cu toți*,
S-au așezat la fund. Cu cît aceștia
Se adunau și se-mpîsleau mai tare,
Cu-atîta împingeau mai mult afară
Pe cei ce-aveau s-alcătuiască marea

Și soarele și stelele și luna	645
Și zidurile lumii uriașe:*	
Aceste toate-s din atomi mai netezi	455
Și mai rotunzi, mai mici ca ai țărinei.	
De-aceea, năvălind în sus prin porii	
Pământului, întâi și-ntîi eterul,	650
Mai ușurel, se ridică de-asupra,	
Luînd și mulți atomi de foc cu dînsul*,	
Întocmai cum adeseori se vede,	460
Cînd soarele, cu razele-i de aur,	
Împrăștie lumini însingurate	655
Pe pajiștea ce scînteie de rouă,	
Cum riurile, pururi nesecate,	
Și lacurile âbură de neguri,	
Încît îți pare că pămîntul fumegă.	465
Toți aburii acela cînd s-adună	660
Sus în văzduh, se-ncheagă, și dintr-înșii	
Ies norii care-ntunecă tot cerul.	
Deci și eterul cel ușor și flûid	
Se încheagă atunci: el, de tutindeni,	
Se boltui-mprejur și pîn' departe	665
Se răspîndi, apoi, în toate părțile,	

Și, într-o dornică îmbrățișare,
470 Le-nvălui pe toate celelalte.
Urmă urzirea soarelui ș-a lunii,
670 A' căror globuri se-nvîrtesc în aer,
Între pămînt și cer: căci nici pămîntul
Și nici eterul cel nespus de mare
Nu le-au putut întruloca în sine,
Fiindcă n-au fost nici așa de grele
675 Spre-a se putea lăsa la fund, dar n-au fost
Nici prea ușoare-așa încît să poată
475 Aluneca-n văzduhurile nalte.
Și ele, totuși, se-nvîrtesc la mijloc,
Între pămînt și cer, și sînt întocmai
680 Ca niște corpuri vii, ca părți a' lumii,
Așa cum sînt și-n corpul nostru membre
Ce pot să stea-n repaus, pe cînd altele
Se mișcă. Deci, îndată ce atomii
480 Cei mai ușori s-au tras în sus, pămîntul,
685 În locul unde-acuma se întinde
Albastrul mării luciu fără margini,
S-a scufundat deodată și genunea
El a umplut-o c-un noian de apă.
Cu cît, din zi în zi mai mult, și soarele
690 Și focul cel eteric, de tutindeni,
485 Prin dese lovituri băteau pămîntul,
Iar el, împins spre miezul lui într-una
Se cufunda și se-ndesa mai tare,
Cu-atîta și sudoarea lui sărată
695 Curgea sporind învălurata mare,
490 Și tot mai mulți atomi de foc și aer
Ieșeau dintr-însul și zburau departe
Și închegau scînteietoarea boltă.

Cîmpiile se așterneau, iar munții
 Creșteau 'nălțîndu-și fruntea: doară stîncile 700
 Nu se puteau turti, și nici pămîntul
 Nu se putea asemena oriunde.
 Deci la un loc strîngîndu-se materia
 Pămîntului, el își găsi și cumpăna: 193
 Tot mîlul lumii parcă se lăsase 705
 În jos, fiind mai greu, și s-adunase
 Ca drojdia, la fund! Mai sus noianul,
 Pe urmă aerul, apoi eterul
 Cel purtător de foc: aceste toate,
 Fiind dintr-o substanță curgătoare, 710
 Rămaseră curate, numai ele,
 Și mai ușoare una decît alta,
 Cel mai ușor și mai fluid eterul: 500
 El pe de-asupra aerului curge.
 Făptura lui cea curgătoare însă 715
 De loc nu și-o amestecă cu aerul
 Cel vînzolit de vînt: el lasă aerul
 În aprige vîrtejuri să se-nvolbure
 Și de furtuni cumplite să se tulbure:
 Văpăile de foc el și le duce 720
 Alunecînd la fel. Că el e-n stare* 505
 Să curgă liniștit și deopotrivă,
 Aceasta ne-o adeverează Pontul:
 Curgerea lui numa-ntr-un fel se face*,
 Pe-același drum el totdeauna lunecă. 725
 Să spun acum de ce se mișcă aștrii.
 Întîi și-ntîi, dacă e drept că cerul*
 Cel nesfîrșit de mare se rotește, 510
 Noi trebuie să bănuim că aerul
 Apasă, și de-o parte și de alta, 730
 Pe cei doi poli ai lui și-i ține, astfel*,

Mișcarea
 aștrilor

- Înțepeniți; apoi, că, pe de-asupra,
 Alt aer curge și împinge cerul
 Tot în aceeași parte-n care aștrii
 735 Se-nvîrt sclipind pe bolta lumii veșnice;
 Sau că, pe dedesubt, alt val de aer
 515 Tot mină rotocolul de-a-ndărătul*,
 Așa cum apa unui rîu învîrte
 O roată cu căușe de scos apă.
 740 S-ar mai putea ca cerul să stea locului,
 În timp ce stelele colindă cerul;
 Ori că văpăi de foc, închise-n stele*,
 520 Se-nvîrt pe cer, cătîndu-și drum să iasă,
 Ș-atunci, cu ele, se rotesc și stelele
 715 Pe-a' cerului noptatice meleaguri,
 Ori că vr-un val de aer dinafară,
 Curgînd din cotrovă, rotește aștrii;
 Ori că-n sfîrșit aceștia înșiși umblă
 Pe unde hrana lor din cer i-mbie,
 525 Ca să-și nutrească trupurile-n flăcări.
 750 Ce-i sigur din aceste-n lumea noastră
 E greu de spus. Dar ce e cu puțință
 Și ce se-ntîmplă-n univers, în lumile
 Deosebite, fel și chip create,
 755 Aceasta pot s-o spun, și eu aice
 Urmez a înșira mai multe pricinî,
 530 Care-au putut isca mișcarea stelelor.
 Din toate, una trebuie să fie
 Și-n lumea noastră, ca să miște aștrii,
 760 Dar care è nu poate să te-nvețe
 Cel ce treptăt scrutează adevărul.
 În centrul lumii ca să stea-n repaus*,
 Pămîntului pe nesimțite trebuie
 535 Să-i piară și să-i scadă greutatea,

Pămîntul
 e suspendat
 în aer

Iar dedesubt să aibă altă fire*,	765
De la-nceputul veacului legată	
De părțile aeriene-a' lumii,	
Cu care el a fost urzit o dată*.	
De-aceea aerul el nu-l apasă,	
Nu-i este-o sarcină, precum nici membrele	770
Nu-s o povară pentru om: nici capul	540
Nu-l greu pe gît și nici tot greul corpului	
Nu-l simți că-i în picioare; dimpotrivă,	
Poverile care ne vin de-afară	
Ne-apasă greu, chiar mult mai mici să fie:	775
Așa de mult aceasta trage-n cumpănă	
Să știi ce poate fiecare lucru.	545
Pămîntul deci nu-i un străin în aer,	
N-a fost adus și pus așa, deodată,	
În aerul străin, din altă parte,	780
Ci s-a urzit de la-nceputul lumii	
Cu el o dată, și-l o parte-a lumii,	
Precum din noi și membrele-s o parte.	
Pe lîngă asta, cînd un tunet groaznic	
Cutremură pămîntul fără veste,	550
La rîndul său și el atunci cutremură	785
Tot ce-l de-asupra lui; aceasta însă	
Cu nici un chip el n-ar putea-o face,	
De n-ar fi strîns legat de cer și aer.	
Căci toate sînt prin rădăcini comune*	790
De la-nceputul veacului unite:	555
Nu vezi cum sufletul, a cărui fire	
E-așa de gingașă, susține corpul	
Care-i așa de greu, numai fiindcă	
E strîns legat de el, unit cu dînsul?	795
Și, în sfîrșit, ce altceva e-n stare	
Să salte-n sus al nostru corp, cînd facem	

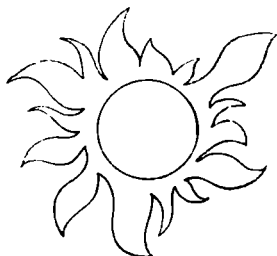
- O săritură repede? Nu sufletul,
 560 Cel care cîrmuiește-a' noastre membre?
 800 Vezi tu acum cît poate fi de tare
 Urzeala cea mai gingașă, legată
 De-un corp mai greu? Așa-i legat pămîntul
 De aer, și de corpul nostru sufletul
 Nu poate roata cea de foc a soarelui
 805 Să fie mult mai mare sau mai mică*
 565 Decît apare simțurilor noastre:
 Un foc, oricît să fie de departe,
 Cît timp lumina lui ne poate-ajunge
 Și peste noi adie-a lui căldură
 810 Din flăcările lui nimic nu pierde
 Și nici mai mic nu pare el vederii.
 Fiîndcă, dar, a soarelui căldură,
 570 Lumina lui ce se revarsă-n valuri
 Ajunge pîn' la simțurile noastre
 815 Și locurile pe pămînt le-alintă,
 Și forma lui ș-a lui mărime trebuie
 De-aici, de unde sîntem, să se vadă
 Așa cum sînt în adevăr: nimica
 Nu poți să scazi, nimic nu poți s-adaugli
 820 De-asemeni luna, ori colindă cerul
 575 Cu o lumină de-mprumut, ori, poate*
 Din sînul ei lumina o aruncă,
 Oricum ar fi, ea nu-i de loc mai mare
 Decît cum o vedem cu ochii noștri.
 825 Căci toate cîte le vedem departe*
 580 Prin aer mult se vād plutind în ceață;
 Numai apoi se fac mai mici. Dar luna
 E limpede la chip și deslușită:
 Ea trebuie, de-aceea, să se vadă
 830 De-aici, de pe pămînt, și-n naltul cerului

**Cît sînt de
 mari soarele,
 luna și
 stelele**

	Aşa cum o arată-a' sale mărgini*	
	Şi tot aşa de mare! Tot asemeni,	
	Şi cîte stele vezi pe cer de-aice	585
	Pot fi puţin de tot mai mici sau numai	
	Puţin de tot mai mari decît s-arată,	835
	Deoarece şi focurile care	
	Se văd aice, pe pămînt, şi ele,	
	Cit timp le vezi că-şi tremură lumina,	
	Cit timp lucirea lor se vede încă,	
	Par prea puţin mărimea că şi-o schimbă,	590
	După cum sînt şi ele de departe.	840
Lumina şi căldura soarelui	Aceasta încă nu e de mirare,	
	Că soarele, aşa de mic, aruncă	
	Lumin-aşa de multă, care umple	
	Şi marea şi pămîntu-ntreg şi cerul	845
	Şi scaldă lumea-n valuri de căldură.	595
	Acesta s-ar putea să fie singurul*	
	Izvor din care curg în toată lumea	
	Şi năvălesc şiroaie de lumină	
	Fiindc-aici se strîng din lumea toată,	850
	Aici s-adună la un loc atomii	600
	Căldurii, pentru ca să se reverse	
	Din singurul acest izvor căldura.	
	Nu vezi cum udă pîn' departe pajiştea	
	Un pîrîiaş? Cîmpia chiar o-neacă!	855
	S-ar mai putea ca focul cel din soare	
	Prea mare să nu fie, dar să-ncingă	
	Şi aerul cu flăcările sale,	605
	De este drept că aerul s-aprinde	
	Atîns fiind de mici văpăi. Tot astfel,	860
	Noi uneori vedem cum într-o holdă	
	Se-ntinde focul de la o scînteie!	

Lucind cu torța lui trandafirie,
 610 S-ar mai putea ca soarele să aibă
 865 În jurul lui mult foc ce nu se vede
 Și care n-are nici o strălucire:
 El dă căldură numai și sporește
 Mai mult puterea razelor de soare.
 Nu pot numa-ntr-un fel să spun și sigur
 61. Cum, din ținuturile verii, soarele*
 870 Se-ntoarce, iarna, pîn' la Cornul caprei*,
 Și cum, apoi, cotește și, de-acolo,
 O ia din nou la Racul cel văratic*,

**Mersul
soarelui, al
lunii și al
stelelor**

Și luna din ce pricină străbate*
 875 În fiecare lun-aceeași cale
 Pe care soarele-ntr-un an o face.
 Acestor lucruri, zic, nu li se poate
 620 Găsi numai o singură pricină.
 Ele-ar putea să fie mai degrabă
 880 Cum spune Democrit dumnezeiescul:
 Că stelele, cu cît sînt mai aproape
 De noi, cu-atîta mai puțin le poate
 Lua vîrtejul cerului cu dînsul*.

Mergînd în jos, iuþeala lui se pierde*,	625
Puterea-i scade şi de-aceea soarele	885
E-ajuns în drum de stelele din urmă*,	
Fiindcă e cu mult mai jos în spaþiu	
Decît sînt zodiile-nflăcărate.	
Iar luna şi mai mult rămîne-n urmă*,	
Căci drumul ei cu cît e mai departe	890
De cer, şi de pămînt e mai aproape,	630
Cu-atîta mai puţin ea este-n stare	
Să meargă-n pas cu celelalte stele.	
Cu cît vîrtejul mai încet o mîină,	
Fiindcă ea mai jos e decît soarele,	895
Cu-atît mai iute zodiile toate	
Jur împrejuru-i o ajung din urmă	
Şi chiar o-ntrec. De-aceea ni se pare	
Că luna încă şi mai iute-ajunge	
La fiecare zodie, fiindcă	635
Şi zodiile-ajung la ea mai iute.	900
S-ar mai putea ca-ntr-o anume vreme	
Din două părţi, în curmezişul lumii*,	
Şi rînd pe rînd, să sufle două vînturi:	
Unul din ele să împingă soarele	905
De la văraticele zodii pînă*	
La miazănoaptea-ncremenită-n gheaţă,	640
Şi altul să-l întoarcă iar din umbra	
Îngheţului pe plaiurile verii,	
La zodiile cele înfocate*.	910
Şi, tot aşa, noi am putea să credem	
Că luna şi că stelele acele	
Ce se rotesc ani mari pe mari orbite*	
Pot fi mînate de curenţi de aer,	
Cînd dintr-o parte, cînd din altă parte.	645
Nu vezi cum norii merg mînaţi de vînturi	915

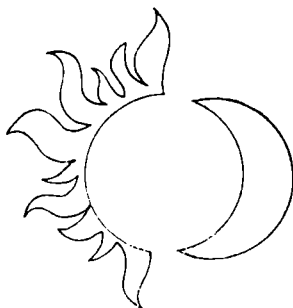
- Potrivnice, în părți deosebite,
Unii pe jos și alții pe de-asupra?
Pe marile eterului orbite
- 920 De ce nu s-ar putea să meargă stelele,
Mínate de suflări de vînt potrivnice?
Atunci cînd noaptea-nvăluie pămîntul
- 650 În întuneric mare, ori că soarele,
Ajuns acum, din calea lui cea lungă,
925 La marginile cerului, aruncă,
Trudit, a' sale raze de pe urmă,
De-a' aerului valuri istovite;
Ori că puterea, care-mpinge soarele
Să se rotească pe de-asupra noastră,
655 Îl face și pe sub pămînt să meargă.
- 930 De-asemeni, cînd zeița dimineții
Răsfiră pe cîmpiile eterului
Și-mpărăție la vremea hotărită
Lumina cea trandafirie-a zorilor,
- 935 Atunci ori că se-ntoarce-același soare
Pe sub pămînt și cu-ale sale raze
Aprinde zarea-ntîi și-apoi tot cerul;
660 Ori că se strîng atomi de foc puzderii*,
S-adună flăcări la un ceas anume
- 940 Și-n orice zi un soare nou se naște.
Așa, se spune că din vîrful Idei*
Se văd, de sus, cînd se revarsă zorii,
Niște văpăi de foc împrăștiate,
Ce se adună ca-ntr-un glob pe urmă
- 665 Și iar închipuiesc rotundul soarelui.
- 945 Că pot acești atomi să se adune
La un anume ceas, ca să tocmească
Din nou lucirea soarelui, aceasta
Nu trebuie pe nimene să-l mire,
- Vine
noaptea!
- Răsare
soarele!

De ce
zilele nu
sînt egale
cu nopțile

Căci noi vedem și alte multe lucruri	950
Că se întîmplă cînd le vine vremea:	
Nu înfloresc la timpul lor copacii?	670
Nu tot la timp se scutură de floare?	
De-asemenea, cînd poruncește vîrsta,	
Cad dinții cei de lapte, -ți cresc tuleie,	955
O barbă moale îți umbrește fața;	
Iar fulgere, zăpezi, ploi, nori și vînturi	675
Vin la răstimpuri tot cam hotărîte.	
Căci, lucrurile cum au fost urzite*	
Și cum au apucat să fie ele	960
De la-nceputul lumii chiar, tot astfel	
Urmează încă pînă azi, întocmai	
Și tot după aceeași rînduială.	
De ce cînd ziua crește, noaptea scade*,	680
Cînd scade ziua, se mărește noaptea?	965
Fiindcă soarele, rămas același*,	
Împarte-n două arce neegale*,	
Pe sub pămînt și pe de-asupra, crugul	
Pe care-aleargă pe cereasca boltă:	
Cît ia din unul, cînd răsare iarăși*,	685
Adaugă la partea dimpotrivă*,	970
Pînă ce el ajunge-apoi la zodia*	
La care „nodul anului” tocmește*	
La fel a nopții umbră cu lumina.	
Căci la mijlîc de cale, între crivăț*	975
Și àustru, locul lui pe boltă este	
Departe, deopotrivă de solstiții,	690
Din pricina-nclinării zodiacului,	
De-a lungul cărui soarele se-nvîrte,	
Alunecînd un an întreg de zile	980
Și-mprăștiind lumina lui piezișă*	
În cer și pe pămînt: așa ne-arată*	

- Și socotelile acelor care
 Au însemnat pe hartă zodiacul,
 695 Cu locul lui din cer, cu-a' sale semne.
 985 Sau și fiindcă-n anumite locuri*
 E aerul mai des: de-aceea, poate,
 Pe sub pământ întârzie mai tare
 Tremurătoarea soarelui văpaie:
 990 Nu poate-așa de lesne să răsară!*
 Din pricina aceasta-n timp de iarnă
 Și nopțile-s mai lungi, pînă ce vine
 700 Al zilei astru-ncununat de raze.
 Sau și fiindcă, după cum se schimbă
 995 Și timpurile anului, văpăile*
 S-adună mai încet sau mai degrabă*:
 De-aceea par a spune adevărul
 Cei care cred că soarele răsare
 În locuri hotărîte și că zilnic*
 1090 El varsă-n lume o lumină nouă.
 Se poate ca și luna să lucească
 705 Lovită tot de-a soarelui lumină
 Și tot mai mult din zi în zi să-și verse*
 Văpaia ei spre noi, cu cît ea însăși
 1005 Se depărtează tot mai mult de soare*,
 Pînă ce-n fața lui, cînd ea ajunge,
 Lucește toată, cu lumină plină,
 Și, răsărind, îi vede asfințitul.
 Ea trebuie, pe urmă, să-și ascundă*
 710 Cîte puțin, în dos, a ei lumină,
 1010 Cu cît din nou s-apropie de soare
 Pe-al zodiilor crug, de partea cealaltă*.
 Așa spun toți acei care-și închipuie
 Că luna seamănă c-o minge, care
 1015 Colind-a ei cărare pe sub soare*.

**Fazele
lunii**

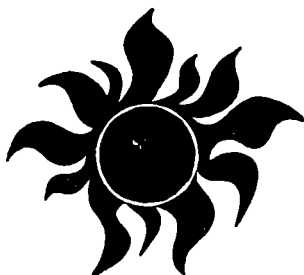
S-ar mai putea ca ea să se rotească Avînd lumina ei, și să ne-arate Deosebite forme-ale luminii:	715
Alt corp, anume, s-ar putea s-alunece Cu ea-mpreună, care s-o ascundă Vederii noastre fel și chip, dar fără Să-l poți vedea, fiind fără lumină! Sau poate că se-nvîrte ca o minge, Pe jumătate numai luminată, Ș-atunci, tot învîrtindu-și rotocolul, Ne-arată feluritele ei forme Pînă ce-ntoarce către noi și partea Cea luminată de văpaia focului; Apoi, pe nesimțite, îndosește Și ia vederii partea luminată.	1020 720 1025
Așa-i învățătura babilonică, Așa ne spun Caldeii, care caută Să-i biruie pe astronomii ceilalți. Nu s-ar putea adevărat să fie Ce spun și unli și ceilalți potrivnici? De ce să-mbrățișezi tu mai degrabă	725 1030 1035

- 730 Părerea unora decît a altora?
 Și, în sfîrșit, de ce nu-i cu puțință*
 Mereu să se urzeasc-o lună nouă,
- 1040 C-un șir anume de figuri și forme;
 În toată ziua să dispară una
 Și alta-n locul ei s-apară iarăși?
 Că nu-i așa, e greu să-ți fac dovadă*,
- 735 E greu să mi te-ncredințez cu vorba,
- 1045 Cînd sînt pe lume-așa de multe lucruri
 Ce se urmează-ntr-o anume ordine:
 Întîi, cu Venus, vine primăvara;
 Amorul, solu-naripat al Venerel,
 Pășește înaintea ei, și, iată,
- 1050 În urma Zefirului, mama Flora*
- 740 Le-așterne-n cale flori și dulci miresme.
 Urmeaz-a verii arșiță uscată
 Cu Cererea prăfoasă și cu vînturi.
 Pe urmă vine toamna și, cu dînsa,
- 1055 Cu chiotele lui pășește Bacus.
 Apoi vin alte cumpene și vînturi:
 Vulturul care tună prin văzduhuri*
 Și àustrul ce fulgeră prin nouri.
- 745 Apoi vin zile scurte și zăpadă,
- 1060 Îngeț de moarte-aduce iarna aspră,
 Și după dînsa calcă gerul groaznic
 Ce clănțane din dinți. Te miri tu, dară,
 Că s-ar putea și luna să se nască
 În fiecare zi și iar să piară,
- 1065 Cînd vezi că la soroace hotărîte
- 750 Pot să se-ntîmple-așa de multe lucruri?
 De-asemenea, peririle de soare*
 Și-ntunecimile de lună încă
 Pot să se-ntîmple din mai multe pricini.

**Vremile
anului**

Eclipsele

Căci, spune-mi, pentru ce să poată luna*	1070
Împiedica lumina de la soare,	
Nălțindu-și fruntea-n dreptul lui și razele-i	
Cu discul ei întunecat oprindu-le,	755
Și n-ar putea alt corp să facă asta,	
Alunecînd pe cer, fără lumină?	1073
Și pentru ce-ntr-o clipă anumită*	
Nu s-ar putea ca soarele să-și piardă	

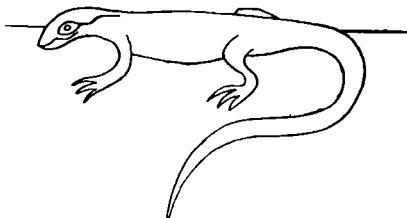
Lumina, istovit de-atîta cale,	
Și focul lui din nou să și-l aprindă	
Cînd a trecut de locurile-acele	769
Ce fac să-i piară focul, să se stingă,	1080
Potrivnice fiind razelor sale?	
Și pentru ce, la rîndul lui, pămîntul*	
De-a ei lumină să despoaie luna,	
Și el, de sus, s-ascundă lunii soarele*,	1085
Cînd luna-n fiecare lun-alunecă*	
Prin conul des de umbră al pămîntului?	
Nu s-ar putea ca, în aceeași vreme*,	
Alt corp ceresc să treacă pe sub lună	765
Sau drept prin dreptul soarelui s-alunece,	1090
Punînd zăgaz potopului de raze?	

- Și chiar dac-ar luci cu-a ăl lumină*,
 Să-mi spui de ce nu s-ar putea ca luna
 Să lîncezească în vreo parte-a lumii
 1095 Atunce cînd străbate ea prin locuri
 770 Potrivnice luminii sale proprii?
 Ș-acum, fiindc-am lămurit în cè fel
 Se-ntîmplă toate pe azurul cerului;
 Flindcă noi acuma știm ce pricină,
 1100 Ce forță mină soarele și luna
 775 Pe drumurile lor deosebite,
 Și cum lumina lor se poate stinge
 Și ele pot să piară de pe boltă,
 Întunecînd pămîntul fără veste,
 1105 Parc-ar închide ochii și, pe urmă,
 Cînd îi deschid din nou, văd iarăși lumea
 Scăldată-n valuri de lumină albă,
 780 Mă-ntorc acum spre primăvara lumii,
 Să spun ce rod întîi și-ntîi ogorul
 1110 Cel încă moale-a hotărît să scoată
 Pe țărnișii luminii, să-l încreadă
 La vînturile cele nestatornice.
 Întîi și-ntîi pe dealuri și pe cîmpuri*
 Urzi pămîntul ierburi de tot felul
 1115 Și proaspătă verdeață, pretutindeni,
 785 Covoare verzi de flori, lucind sub soare.
 Și fel de fel de arbori se-ntrecură
 Să crească-n aer care mai de care
 Și fără friu. Precum pe patrupe
 1120 Și păsări crește păru-ntîi și țepii
 Și penele, tot astfel și pămîntul
 Dădu din el întîi și-ntîi tufișuri
 790 Și iarbă; el făcu după aceea
 Viețuitoare multe, de tot soiul,

Rezumat;
enunțul su-
biectului
următor

Apariția
plantelor și
animalelor

În fel de fel de chipuri zămislite:	1125
Căci nu pot vietățile pământului,	
Nu pot să fie nici din cer căzute,	
Și nici ieșite din genunea mării*.	
Rămîne, dar, cu drept cuvînt să-l spunem	
Pământului că este malca noastră*,	795
Fiindcă toate-s din pămînt urzite.	1130
Ș-acuma încă, multe animale	
Ies din pămînt, crescînd pe nesimțite	
Din ploi și din a soarelui căldură.	
Să nu te miri deci dacă și mai multe,	1135
Ba și mai mari au răsărit atunce	
Din cerul nou și din țărîna nouă*,	800
Întîi pestrița ginte zburătoare*	
Ieși din ou în timp de primăvară,	
Așa cum vara, -și leapădă ș-acuma	1140
Cicorile cămășile rotunde	
Și pleacă să-și găsească de mîncare.	
Atunce ți-a urzit întîi pămîntul	
Și ginturile cele muritoare*.	805
Pe-atunci era pe cîmpuri și căldură*	1145
Și umezeală multă; și pe unde	
Era și locu-ndemănos, pe-acolo	
Creșteau niște mătrici, cu rădăcina	
Înfiptă în pămînt; ș-atunci cînd ele	
Se deschideau, la timpul lor, și pruncii	1150
Ieșeau din ele-afară, vrînd să scape	
De umezeală și să iasă-n aer,	810
Natura îndrepta spre dînșii vinele	
Pământului și revărsa prin ele	
Un suc asemeni laptelui (femeia	1155
Ș-acuma, după ce-a născut, se umple	
De-un lapte dulce: toată hrana mamei	

- 815 Ca un şuvoi în sînul ei s-adună).
 La prunci pămîntul le dădea mîncare;
 1160 Veşmîntul lor era pe-atunci căldura*,
 Iar patul, iarba moale cum e puful!
 Nu se iscase-n primăvara lumii
 Nici friguri mari nici arşiţe cumplite,
 820 Şi nici furtuni, căci toate cresc pe lume
 1165 Şi capătă putere cu încetul.
 Deci înc-o dată-ţi spun: pe drept pămîntul
 Şi-a cîştigat şi numele de mamă,
 Şi tot pe drept îl poartă el ş-acuma.
 Căci el urzi şi gîntea omenească,
 1170 El zămisli la timpul lor şi fiarele
 Ce rătăcesc prin munţii cei nămornici,
 825 Şi păsările cele de tot felul.
 Nu poate însă naşte nici pămîntul*
 La nesfîrşit: el încetă a naşte
 1175 Ca muma cea de zile-mbătrînită.
 Căci firea-ntregii lumi o schimbă timpul,
 O stare iese pururea din alta,
 Aşa cum e nimica nu rămîne
 830 Şi toate trec; natura schimbă toate,
 1180 Pe toate le sileşte să se schimbe.

	Atunce cînd un lucru se topește	
	Și pierе istovit de bătrînețe,	
	Alt lucru-n locul lui îndată iese	
	Din întunerіc la lumina zilei:	
	Natura-ntregii lumi o schimbă timpul,	1185
	Pămîntul trece dintr-o stare-n alta:*	835
	Să mai creeze ce-a putut, nu poate,	
	Ce n-a putut crea, mai poate încă.	
Monștrii au dispărut supraviețuind speciile mai bine înzestrate	Și monștri mulți a încercat pămîntul*	
	Să zămisleasc-atunci, cu chip și membre	1190
	Chiar de-a mirării: firi amestecate,	
	Nici fete nici băieți, ori pocitanii	
	Fără de mîini sau fără de picioare.	840
	Muți fără gură, orbi fără privire,	
	Ologi cu măduarele lipite	1195
	De trunchi, ce nu puteau nimic să facă.	
	Nici să se miște, nici de rău să fugă.	
	Nici să-și găsească cele de nevoie.	
	Asemenea minunății și monștri	
	Zadarnic însă a urzit pămîntul:*	845
	Natura nici nu i-a lăsat să crească.	1200
	Ei n-au putut nici să-și găsească hrana	
	Și nici s-ajungă floarea cea dorită	
	A vieții lor, nici să se-mperecheze.	
	Căci noi vedem că multe lucruri trebuie,	1205
	Ca vietățile să se-nmulțească:	850
	Întii și-ntîii să aibă ele hrană,	
	Apoi, un loc pe unde să se scurgă	
	Din trupul biruit de voluptate	
	Sămînța lor, și — pentru ca femeia	1210
	Să se-mpreune c-un bărbat — organele	
	Cu care ei să aibă împreună	
	Aceleași desfătări ale iubirii.	

- Pe-atunce multe soiuri de-animale
 855 Au trebuit să piară fără urmă,
 1215 Căci n-au putut să-și înmulțească neamul.
 Cîte le vezi că au suflarea vieții
 Le-au apărat și le-au păstrat pe lume
 Puterea, viclenia și iuțeala.
- 860 Multe-au rămas pentru folosul nostru
 1220 Și-s date-n grija noastră. Leiuri aprigi
 Și fiarele pădurii cu puterea
 S-au apărat și cerbii cu iuțeala,
 Iar vulpile cu viclenia. Cîinii*
 1225 Cu ochi de veghe și credință-n inimi,
 865 Și toată vita care-i de povară,
 Cornutele și oile linoase,
 Toate-s în paza omului, o, Memmius!
 Ele-au fugit de fiare, ca să-și afle
 1230 Și liniște și hrană-mbelșugată
 (Dar nu cu munca lor agonisită),
 Pe care noi le-o dăm ca o răsplată
- 870 A slujbei lor. Acele însă căror
 Natura nu le dăte nici puțința
 1235 Să-și ducă ele singure viața,
 Nici să ne fie nouă de vreo slujbă.
 Drept care noi să le lăsăm să aibă
 Și hrană de la noi și apărare,
- 875 Erau și prada și cîștigul altora,
 1240 Fiind în lanțurile sorții lor chiar
 Împiedicate, pînă cînd natura
 Stirpi sămînța lor, a tuturor.
 Centauri încă n-au fost niciodată,
 Și nici nu pot să fie-așa ființe
 1245 Cu două corpuri, cu-ndoită fire,
 880 Din membre osebite-ntruchipate,

Ş-a căroră putere de viaţă
 Să poată fi aceeaşi deopotrivă.
 Chiar mărginit să fie-un om la minte,
 Şi totuşi va putea-nţelege-aceasta: 1250
 Când a-mplinit trei ani, atunci e calul
 În floarea lui, nu însă şi copilul!
 Prin somn acesta caută ş-atunce
 La sânul mamei să mai sugă lapte. 885
 Pe urmă numai, când pe cal îl lasă 1255
 Puterile, şi el îmbătrâneşte,
 Şi viaţa lui încet, încet se scurge
 Din lîncedele sale mădulare,
 Abia atunci începe şi copilul
 Să fie-n floarea vieţii lui, atunci 1260
 C-un moale puf obrajii lui se-mbracă.
 Deci dintr-un om şi din sămînţa calului 890
 Nu crede că se pot urzi Centauri!
 Nici Scile nu pot fi cu trup de peşte,
 De cîni turbaţi încinse pe sub vintre, 1265
 Nici alte iezme ale căror membre
 Nu se împacă unele cu altele:
 Nici înfloresc, nici prind puteri o dată
 Şi nici nu-şi pierd puterile-mpreună
 Când dau spre bătrîneţe, nici se-nflacăără 1270
 De-a dragostei văpaie tîtîtoată.
 Şi ele nici nu se lovesc la fire,
 Şi nici aceeaşi hrană nu le suferă:
 Doar noi vedem adeseori cu toţii
 Că de cucută caprele se-ngrasă, 1275
 Dar omul moare, dac-o pune-n gură. 900
 Pe urmă, dacă focul arde corpul
 Roşcat al unui leu şi orice altfel
 De carne şi de sînge de pe lume,

- 1280 Cum s-a putut atunce ca Himera
Cea întrupată-n trei, dar numai una,
Pe dinainte leu, în coadă șarpe
- 905 Și capră la mijlòc, să dea dintr-înșă
Văpăi de foc pe gura ei cumplită?
- 1285 Acela ce-și închipuie că astfel
De vietăți putură să se nască,
Chiar cu pămîntul nou și cerul proaspăt,
Întemeiat pe-această vorbă vană
De „lucru nou“, acela multe basme
- 910
1290 Ar mai putea din gura lui să-ndruge:
El ar putea să spună că pe-atunce
Curgeau pe lume rîuri chiar de aur
Și înfloreau pe arbori nestemate;
Că omul se năștea cu mădulare
- 1295 De uriaș, încît putea să pună
Picioarul peste marea cea adîncă
- 915 Și să rotească ceru-ntreg cu mîna!
Cum că erau pe-atunce în țărîină,
Cînd a născut țărîna animalele,
- 1300 „Semințe de-ale lucrurilor“ multe,
Nu-i o dovadă că puteau să nască
Asemeni vietăți amestecate,
Întruchipări de membre osebite:
- 920 Că doar ș-acuma fel de fel de ierburi
- 1305 Și holde și copaci răsar puzderii
Tot din pămînt, dar unele cu altele
Nu pot de loc să se încrucișeze,
Ci fiecare după cum i-i felul,
Așa urmează pururea, și toate
- 1310 Rămîn de celelalte osebite,
Așa precum a hotărît natura.

Cel dintii oamenii	Pe-atunci un neam de oameni mult mai aspru*	925
	Trăia pe cîmpuri, cum se și cuvine:	
	Doar îl născuse țărîna cea aspră!	
	Tot corpul lor se sprijinea pe oase	1315
	Mai mari și mai vîrtoase; coarde zdravene	
	Țineau legate cîrnurile corpului.	
	Nici frigul și nici arșițele verii	
	Nu-i vătămau, și nici vreo hrană nouă	930
	Nici nu-i cerca vreo boală. Ca și fiara*,	1320
	Ei își tirau pribeaga lor viață	
	Mulți lustri rotitori pe bolta lumii*.	
	Plugar vînjos să cumpănească plugul	
	Încovoiat, nu se vedea pe cîmpuri	
	Și nimeni încă nu știa să deie	1325
	Cu sapa pe ogor și nici să-ngroape	
	Mlăzi tinere-n pămînt, nici cu cosorul	935
	Din arbori nalți să taie crengi uscate.	
	Cît le dădea și soarele și ploaia,	1330
	Cît zămislea pămîntul de la sine,	
	Era destul să le potoale inima:	
	Ei mai cu seamă se țineau cu ghindă	
	De prin stejari; le mai dădea pămîntul	
	Și ărbute, mai multe și mai mari chiar*	940
	Decît le vezi acum, în timpul iernii,	1335
	Că dau în copt, ca purpura de roșii.	
	În floarea tinereții lui, pămîntul	
	Născu și alte poame pădurețe,	
	Belșug de hrană pentru bieții oameni!	
	Iar ca să-și potolească ei și setea,	1340
	Îi îmbiau izvoarele de apă	945
	Și rîurile, tot așa cum astăzi	
	Suvoaiele din munții cei nămornici	
	Cu vuiet mare cheamă de departe	

- 1345 Tot felul de jivine însetate.
 Și, în sfârșit, cutreierînd pădurile,
 Ei se duceau și-n peșterile nimfelor,
 Din care doar știau că apa șiruie
 Pe umedele stînci și picuri, picuri
- ⁹⁵⁰ Tot picură pe mușchiul verde-al stîncii,
¹³⁵⁰ Ba se duceau și pe la alte șipote,
 Ce izvorau pe neteda cîmpie.
 Ei nu știau să umble nici cu focul,
 Nici să se-mbrace-n piei de animale,
- ⁹⁵⁵ Ci locuiau prin codri și prin peșteri;
¹³⁵⁵ Murdari și goi, se ascundeau prin țișle,
 Spre-a nu fi biciuiți de ploii și vînturi.
 Bunul comun ei nu-l puteau pricepe
 Și nu știau de legi și de-obiceiuri.
- 1360 Ce pradă îi scotea în drum norocul
⁹⁶⁰ La fiecare, o lua cu dînsul,
 Știind că pentru el, prin sine însuși,
 El trebuie să fie tare-n viață.
 Iar dragostea-n păduri una pe tineri:
- 1365 Ori pofta ei chiar biruia femeia,
 Ori silnica bărbatului putere,
⁹⁶⁵ Ori niște pere, ărbut sau ghindă!
 Încrezători în brațe și-n picioare,
 Ei alungau jivinele pădurii
- 1370 Cu bolovani și cu măciuci grozave:
 Pe multe ei le biruiau; de unele
 Scăpau prin adăposturi, iar atunci
 Cînd înnoptau, întocmai ca mistreții
- ⁹⁷⁰ Cu peri zbîrliți, se așterneau odihnei
¹³⁷⁵ Goi, pe pămînt, și se-nveleau cu frunze.
 Dar nu cătau, rătăcitori pe cîmpuri*,
 Prin umbra nopții, soarele și ziua,

Bocindu-se și înghețați de spaimă; Ci, cufundați în somn și în tăcere, Ei așteptau ca soarele s-aprindă	975 1380
Din nou pe cer făclia sa de purpură. Că doar erau obișnuiți să vadă De mici copii făcându-se pe lume Cînd întuneric, cînd lumină albă, Și nu puteau de-aceasta să se mire,	1385 980
Nici să se teamă că o noapte veșnică Va înveli pămîntul pe de-a pururi, Luîndu-le din ochi lumina soarelui. Mai mult de-aceasta le era în grijă, Că fiarele le tulbură odihna.	1390
Goniți din locul lor, sărmanii oameni Fugeau din peșteri cînd sosea deodată Un leu cumplit sau un mistreț în spume, Și-n crucea nopții, tremurînd de frică, Dădeau culcușul lor făcut din frunză	985 1395
Acestor oaspeți groaznici. Muritorii Nu mult mai mulți atunci decît acuma Lăsau plîngînd lumina dulce-a vieții. Ce-i drept, mai des atunce cîte unul Dintr-înșii, prins fiind fără de veste,	990 1400
Era o hrană vie-n gura fiarei, Și el umplea pădurile și munții De gemete, văzîndu-și carnea vie Într-un mormînt tot viu înmormîntată! Cel care, sfișiați, scăpau cu fuga,	1405 995
Ținîndu-se cu minile de rane, Urlau îngrozitor, chemîndu-și moartea, Pînă ce ei, în zvîrcoliri cumplite, Făr-ajutor, își dau suflarea vieții, Neștiutori ce leac pe răni să pună.	1410

- Pe-atunce, însă, mii și mii de oameni
 Mînați sub steaguri nu mergeau la moarte,
 Ca astăzi, într-o singură zi numai,
 1000 Și nici noianul răscolit de vînturi
 1415 Nu fărîma de stînci năieri și vase*:
 Pe-atunci în van și fără rost, zadarnic
 Se zbuciumau talazurile mării
 Și lesne ele-și potoleau minia;
 Și linul mării n-amăgea pe nime,
 1005 Pe nime nu-nșela surisul apei!
 1420 În întuneric orb zăcea pe-atunce
 Plutitul blestemat pe apa mării.
 Atunce, istoviți, piereau flămînzii:
 Azi, îmbuibății se cufundă-n moarte!
 1425 Pe-atunci adese omul din greșeală,
 El singur, își vărsa otravă: astăzi,
 1010 Mai iscusit, otrava o dă altuia!
 Cînd ei, pe urmă, și-au făcut colibe,
 Cînd au avut și foc la îndemînă
 Și piei de animale să se-mbrace,
 1430 Cînd numai cu un singur om femela
 S-a însoțit; cînd fură cunoscute
 Și drepturile sfinte-ale căminului
 Și ei văzură prunci făcuți de dinșii,
 1435 Abia atunce omeneasca ginte
 A început să-și îmblînzească firea.
 1015 Sub cerul gol ea n-a mai fost în stare
 Să-ndure frig: o dezvățase focul!
 Iar dragostea i-a mai muiat pe oameni.
 1440 Copiii înc-au frînt ușor părinților
 Asprimea firii cu drăgălășenii.
 Și tot atunci vecinii începură
 Să lege și prietenii, dorindu-și

Se înteme-
 iază familia,
 se naște
 prietenia

	A nu se vătămă unii pe alții:	1020
	Ei își dădură între ei spre pază	1445
	Copiii și femeile, spunându-și	
	Prin semne și cu glasuri înginate*	
	Că este drept ca toți să aibă milă	
	De cei neputincioși. Cu toate-aceste,	
	Nu pretutindenii se nascu-nțelegera!	1450
	O bună parte însă dintre oameni	
	Păzea cu scumpătate legămintele:*	1025
	Altfel, tot neamul omenesc atunci	
	Ar fi pierit, și rînduri, rînduri, oamenii	
	N-ar fi putut ajunge pînă astăzi.	1455
Originea vorbirii	Natura l-a împins pe om să scoată*	
	Și variile sunete-ale limbii:	
	Nevoia dete lucrurilor nume	
	Cam tot așa cum neputința vorbeii	1030
	Îndeamnă pe copii să facă semne	1460
	Și lucrurile să le-arate numai	
	Cu degetul. Tot animalul simte	
	Ce poate: înainte ca vițelului	
	Să-i crească bine coarnele pe frunte,	
	El se repede mînios să-mpungă!	1035
	Iar puii cei de leu și de panteră	1465
	Se apără cu gura și cu gheara	
	Cînd n-au nici gheare și nici dinți în gură!	
	Și, mai departe, nu vedem cum pasărea	
	Se-ncrede-n aripi, dar în van le cere	1470
	Un tremurat neputincios de pene!	1040
	De-aceea este-o nebunie-a crede	
	Că cineva a dat la lucruri nume	
	Și că de la acela ceilalți oameni	
	Au învățat întiiele cuvinte.	1475
	De ce să fi putut acela numai	

- Să le însemne toate cu cuvinte
 Și să rostească sunetele limbii,
 1045 Pe cînd ceilalți n-ar fi putut-o face?
 1480 Și dacă ceilalți oameni între sine
 Mai înainte încă nu vorbise,
 Putea să aib-acela vreo idee
 Despre folosul vorbei? Și de unde
 Întîia dată i s-a dat puterea
 1485 Să știe și să vadă el deodată
 Cu ochii minții lui ce vrea să facă?
 1050 Nici nu putea un om sili mulțimea
 Să-nvețe numele atîtor lucruri:
 Voinței sale n-o putea supune!
 1490 Căci nu-i de loc ușor să-ndupleci surzii*
 Și să-i înveți ce trebuie să facă.
 Nici n-ar fi suferit-o ei aceasta,
 N-ar fi răbdat prea mult ca niște sunete,
 Neauzite pîn-atunci de dinșii,
 1055 Să le-asurzească în zadar urechea.
 1495 Ș-apoi, de ce să ne mirăm atîta
 Că oamenii, avînd și glas și limbă*,
 Au pus la lucruri nume felurite,
 Cum felurită le era simțirea,
 1500 Cînd vitele chiar, necuvîntătoare,
 1060 Și fiarele scot glasuri felurite,
 Ori le e frică, ori au vreo durere,
 Ori sînt cuprinse de vreo bucurie.
 Aceasta tu o poți vedea cu ochii:
 1505 Atunci cînd, miniați, dulăii mîrîle
 Și-n rînjetul miniei lor și-arată
 1065 Puternicii lor colți, cu totul altul
 E glasul lor, decît atunci cînd latră
 Și umplu-mprejurimea cu lătratul.

Iar cînd îi ling pe puii lor cu limba	1510
Și cînd îi dau cu labela de-a dura	
În joaca lor, și se reped să-i muște,	
Făcîndu-se că vor să-i și înghită,	
Cu alt glas îi alintă și cu altul	1070
Ei băună, lăsați acasă singuri,	1515
Ori scheaună înduplecîndu-și trupul,	
Spre-a se feri de mîna care-i bate.	
Și tot așa, nu ți se pare ție	
Că nu la fel nechează armăsarul	
În floarea vieții, cînd printre cavale	1520
Se zbate-mpintenat de zeul Amor,	
Înaripatul, ori atunci cînd sforăie	1075
Cu nara-n vînt spre zingănul de arme,	
Sau cînd nechează-nfiorat de-o spaimă?	
De-asemenea și gîntea zburătoare,	1525
Pestrițe păsări, ulii și vultanii	
Și cufundarii care-și caută hrana	
În apele sărate ale mării,	
Atunce cînd se bat pentru mîncare,	1080
Luptîndu-se cu prada, altfel țipă,	1530
Și altfel altă dată! Alte păsări	
Își schimbă glasul cînd se schimbă vremea:	
Așa e neamul cel cu viață lungă	
Al cioarelor și stolurile negre	
De corbi atunce cînd, precum se spune,	1085
Sau ploaie cer sau cîrîie-a furtună.	1535
Deci dar, dacă simțiri deosebite	
Îndeamnă animalele chiar mute	
Să scoată glasuri tît deosebite,	
Cu-atîta mai vîrtos puteau și oamenii	1540
Să-nsemne prin cuvinte osebite	
Și lucrurile cele osebite*.	1090

Spre-a nu-ți mai pune singur întrebarea
Să știi că pe pământul nostru trăsnetul*

- 1545 A coborât înția dată focul.
Și că văpaia flăcării de-aice
S-a-mprăștiat pe urmă pretutindeni:
Noi doar vedem ades că multe lucruri
S-aprind, atinse de cereasca flăcără,
1095 Cînd trăsnetul din cer le-a dat căldură.
1550 Dar ș-un copac stufos cînd se tot leagănă

- Bătut de vînturi și se-nvălurează,
Plecîndu-se pe ramurile ăltuia,
Ș-atunce iese foc; lucruri de flăcări
1555 Ș-atunci zbucnesc ades, în timp ce trunchii
1100 Și crengile se freacă între ele.
Și pricina dintîia și cealaltă
Putu să deie oamenilor focul.
Să-și fiarb-apoi mîncarea și s-o moaic
1560 La flăcările focului, aceasta

Regalitatea.
Intemelirea
oraşelor

Chiar soarele i-a învăţat pe oameni,
Fiindcă ei vedeau că multe roade
Se coc pe cîmpuri în bătaia soarelui
Şi de căldura lui sînt biruite.

Cei mai deştepti, mai iscusiţi la minte* 1105
Din zi în zi îi învătau pe cellalţi 1565
Să-şi schimbe hrana, viaţa dinainte
Cu focul şi cu alte lucruri nouă.

Ei, regii, începură tot atunci
A-ntemeia cetăţi cu citadele, 1570
Loc de-adăpost şi fugă pentru dînşii.

Ei le-mpărţiră vite şi pămînturi 1110
După puterea şi deşteptăciunea
Şi după frumuseţea fiecărui:
Pe-atunci avea cătare frumuseţea 1575
Şi se punea preţ mare pe vîrtute.

Pe urmă s-a descoperit averea
Şi s-a găsit şi aurul: atunci
Îndată n-au mai fost în cinste oamenii
Puternici şi frumoşi, fiindc-aceştia, 1580
Să fie-oricît de tari la trup şi chipeşi,

Îi fac de obicei alai bogatului. 1115
Dar dacă omu-şi duce viaţa după
Învăţătura cea adevărată*,
Avere mare-i pentru dînsul traiul 1585
Cel cumpătat ş-a sufletului pace:

Găseşti oricînd puţinul care-ţi trebuie.
Dar oamenii au vrut să fie-n lume
Puternici şi vestiţi, pentru ca soarta 1120
Să le rămînă pe temeie trainice 1590
Şi pentru ca să poată ei petrece
O viaţă liniştită-n bogăţie.
Zadarnic însă! Căci luptînd s-ajungă

- Pe culmile măririi, își fac singuri
 1595 Cărarea vieții plină de primejdii.
 Și chiar așa, de sus, din vîrf, invidia*
 1125 Îi prăbușește-adese, ca un trăsnet,
 În Tartarul cel negru: ca un trăsnet,
 Invidia, la fel, aprinde culmile
 1600 Și locurile care-s mai înalte.
 Mai bine-ascultă liniștit de altul,
 Decît să vrei a cîrmui poporul,
 1130 Ținînd în mînă sceptrul cel de rege,
 Și lasă-i tu pe dînșii să asude
 1605 Zadarnic pîn' la sînge, să se lupte
 Pe calea cea îngustă a ambiției:
 Ei judecă după ce spune lumea
 Și umblă după felurite lucruri
 Mai mult după ce-aud din gura altora,
 1610 Nu după ceea ce văd ei cu ochii!
 Așa-i și azi, așa va fi și mîne
 1135 Și tot așa a fost și înainte.
 Cînd regii dar au fost uciși, în țarnă
 S-a năruit străvechea maiestate
 1615 A tronurilor, sceptrele trufașe.
 A frunților regești splendidă stemă,
 Cruntată, sub picioarele mulțimii
 Plîngea mărirea ei de altădată:
 Cu sete calcă lumea în picioare
 1140 Pe omul cel temut odinioară!
 1620 La culme-ajunse-atunci învîlmășagul
 Și tulburarea-n oameni: fiecare
 Căta să pună mîna pe putere.
 Atunci cîțiva i-au învățat pe cellalți
 1625 S-aleagă dregători; ei hotărîră
 Temeiurile dreptului, ca oamenii

**Apariția
dreptului și
a justiției**

	Să se-nvoiasc-a se supune legii.	
	Căci neamul omenesc, sătul atunce	
	De-a-si mai petrece viața-n silnicie,	1145
	De-atîtea dușmăanii se istovise.	1630
	Cu-atîta deci mai mult el de la sine	
	Căzu sub legi și sub asprimea dreptului:	
	Mînat de-a lui mînie, fiecare	
	Se pregătea mai crunt să se răzbune	
	Decît îngăduiesc acùm legi drepte.	1635
	De-aceea oamenilor le-a fost silă	
	De-a-și mai petrece viața-n silnicie.	1150
	De-atunci încoace frica de pedeapsă*	
	Întunecă plăcerile vieții.	
	Căci nedreptatea ca și silnicia	1640
	Îl prind pe fiecare-n mreajă: ele	
	Se-ntorc asupra lui, și nu e lesne	
	Să ducă viață pașnică și lină	
	Cel care calcă legămîntul păcii.	1155
	Chiar dacă-nșală el și zei și oameni,	1645
	Nu trebuie să creadă niciodată	
	Că fapta lui rămîne-n veci ascunsă:	
	Adeseori în aiurirea bolii	
	Sau cînd vorbesc prin somn, atîtla oameni	
	Se zice că s-au dat de gol, și crimele,	1650
	Mult timp ascunse, și le-au dat pe față.	1160
Originea religiei	Și-acuma, ce pricină printre neamuri	
	A-ntins credința în puterea zeilor,	
	Umplînd cu-altare de-ale lor orașele	
	Și așezînd acele slujbe sfinte,	1655
	Ce sînt și azi în floare pretutindenl,	
	În locuri și la treburi însemnate?*	
	De ce ș-acuma, împlîntată-n oameni,	1165
	O teamă sfîntă-i face să ridice	

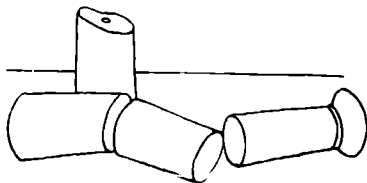
- 1660 Tot alte temple noi în toată lumea
Și să le cerce-n zi de sărbătoare?
Nu-i chiar așa de greu să-ți spun temelul.
Anume, de pe-atunce muritorii
- 1170 Vedeau, chiar treji fiind, dar mai cu seamă
1665 În vis, niște mărețe, uriașe
Figuri de zei, cărora și viață
Le dăruiau în mintea lor fiindcă
Vedeau că trupurile lor se mișcă
Și ei din gură scot niște cuvinte
- 1670 Înalte pe măsura ș-a puterii
Ș-a frumuseții lor. Ei și eternă
- 1175 Credeau că-i viața zeilor fiindcă
Figura lor se-mprospăta într-una*
Și rămînea și forma lor aceeași,
- 1675 Ba pe de-asupra mai credeau că zeii,
Avînd putere-așa de mare, nu pot
Să fie-ușor învinși de vreo putere.
Și ei de-aceea socoteau că soarta
Acestor zei e mult mai fericită,
- 1680 Fiindcă pe nici unul frica morții
1180 Nu-l chinuia, și oamenii aieve
În visurile lor vedeau că zeii
Fac multe lucruri mari și minunate
Fără să simtă, ei, vreo oboseală.
- 1685 Ei mai vedeau apoi cum umblă cerul
Cu rînduiala lui cea neclintită
Și cum se-ntorc la timp vremile anului,
- 1185 Dar nu puteau să știe din ce pricină.
Deci dar aveau o singură scăpare:
- 1690 Să lase toate numa-n seama zeilor,
La voia lor să se-nvîrtească toate.
El așezar-a' zeilor locașuri

În cerul cel boltit, fiindcă-aice	
Vedem că se rotește noaptea, luna,	
Și iarăși luna, ziua, noaptea, stelele,	1190
Făclii pribeg-e-n noaptea cea adâncă,	1695
Pe cerul nopții călătoare flăcări,	
Nori, soare, ploi, ninsoare, vânturi, fulger	
Și grindină și urlete de vifor	
Și bubuit îngrozitor de tunet.	1700
Nefericită omeneasca ginte,	
Că toate-aceste ea le-a pus atunci	
Pe seama zeilor din cer, ba încă	
Le-a mai adaos și minii cumplite!	1195
Ce gemete și-a cășunat ei înseși,	1705
Iar nouă ce dureri! Și câte lacrimi	
Au să mai verse și copiii noștri!	
Te crezi pios dacă te vede lumea*	
Că mi te-ntorci cu fața la o piatră*	
Cu vâl pe cap și umbli pe la toate	1710
Altarele, te-așterni pe jos și palmele	1200
Le-ntinzi în fața templurilor sfinte,	
Cu sînge din belșug stropești altarul	
Și pe pereți înșiri prinoase multe?*	
O, nu! Pios ești dacă poți pe toate	1715
Să le privești cu inima-mpăcată.	
Cînd ne uităm în sus la bolta lumii,	
La stelele-atîrnate pe tărie,	1205
Și cînd ne vine-n minte drumul lunii	
Ș-al soarelui, atunci o teamă, care	1720
Stătuse pîn-atunci înăbușită	
De alte suferințe-n pieptul nostru,	
Începe-ndată să-și ridice capul:	
Să nu cumva să fie oare zèii	
Cei care, c-o putere fără margini,	1725

- 1210 Rotesc pe boltă luminoșii aștri?
 Dar, cum nu știm care-i temeiul lucrului,
 Ne prinde-ndată îndoiala dacă
 Această lume a avut o naștere
- 1730 Și va avea și un sfârșit vreodată,
 Pînă la care zidurile lumii
 Să poată înc-a mai răbda această
 Mult zbuciumată, trudnică mișcare,
 Ori dacă astrele, din voia zeilor
- 1215
 1735 Cu veșnică viață dăruite,
 Vor luneca de-a pururea pe boltă
 Și dacă, astfel, vor putea să-nfrunte
 Puternicele timpului atacuri.
 Dar spune-mi cui nu i se strînge inima
- 1740 Și cui, de frica zeilor, picioarele
 1220 Nu i se taie cînd un trăsnet groaznic
 Cutremură pămîntul ars de flăcări,
 Și ceru-ntreg răzbubue de tunet?
 Nu tremură popoarele și gințile?
- 1745 Trușii regi nu se pitesc de spaimă,
 Ca nu cumva să fi sunat și ceasul
 Pedepsei lor, în care să-și plătească
- 1225 Vreo fărdelege, -o vorbă mai semeață?
 Și cînd pe mare viforul furtunii
 1750 Îl zvîrle cînd încolo, cînd înapoi
 Pe căpitanul flotei, dimpreună
 Cu elefanții lui și cu-ale sale
 Puternice legiuni, n-aleargă dinsul
 Cu juruinți la zei, ca să-i împace?
- 1755 Nu cere-a vînturilor alinare
 1230 Și adieri prielnice? Zadarnic:
 Căci tot îl prinde apriga vîltoare
 Și mi-l cufundă-n vadurile morții!

Pînă-ntr-atîta o putere-ascunsă*	
Strivește, vai, sărmana omenire!	1760
Ea calcă fără milă în picioare	
Mărețe fasce și securi cumplite*,	
Și, cum se pare, -și bate joc de ele.	1235
Și cînd sub noi pămîntu-ntreg se clatină,	
Cînd, zguduite, -orașele se năruie	1765
Ori stau să cadă, ce e de mirare	
Că omul, umilindu-se pe sine,	
Așa de mari, așa de minunate	
Puteri le lasă zeilor în lume,	
Ca ei pe toate-n lume să le cîrmule?	1240
Descoperirea Arama, fierul, aurul, argintul	1770
metalelor Și plumbul s-au descoperit atunce	
Cînd focul mistui păduri întinse	
Pe munți nămornici, ori de la vreun trăsnet	
Căzut din cer, ori că pe-atunce oamenii,	1775
Purtînd războaiele-n păduri, aprinseră	1245
Pădurile spre-a-nfricoșa pe dușmani,	
Ori că-ndemnați de bunătatea locului,	
Voiau să facă lazuri și poiene,	
Ori să ucidă fiarele sălbatice,	1780
Cu astă pradă să se-mbogățească:	
Ei încă nu cutreierau pădurea	
Cu cîinii, nici o-mprejurau cu plase:	
Cu șanțuri și cu foc prindeau vînatul*.	1250
Oricum să fie, ori din ce pricină	1785
A mistuit a flăcării văpale	
Din rădăcini adînci, c-un vuleț groaznic,	
Pădurile, ș-a ars afund pămîntul,	
Au prins pîrîu să curgă-n clocot vinele	1255
De aur și de-argint, de plumb ș-aramă,	1790
Strîngîndu-se-n găvanele pămîntului.	

- Cînd mai pe urmă oamenii văzură
 Că ele-s închegate sub țărînă
 Și fața lor aprinsă strălucește,
 1795 Ei adunară din pămînt metalul,
 Ademeniți de sclipet și de luciul;
 1260 Ba ei vedeau că el păstrează forma
 Găvanelor aceloră. Atunce
 Lor le-a venit în minte că metalele,
 1800 Topite-n foc, pot curge-n orice formă
 Și-n orice chip de lucru și că ele
 Pot fi oricît de mult și subțiate
 1265 Și ascuțite, -ncît să-și poată face
 Și arme și uneltele cu care
 1805 Să taie codrii, să cioplească lemnul,
 Să fețuiască netedele scînduri,
 Să sfredelească și să facă găuri.
 Și ei s-au pus să facă toate-aceste
 Întîi și cu argintul și cu aurul
 1270 Și cu arama trainică și tare.
 1810 Dar în zadar! Celor dintîi puterea
 Li se muia: o munc-așa de trudnică
 La fel cu-arama nu puteau să rabde!
 Atunci ajunse mai la preț arama,
 1815 Iar aurul zăcea ca un netrebnic,
 Tocit la vîrf! Acuma, dimpotrivă,

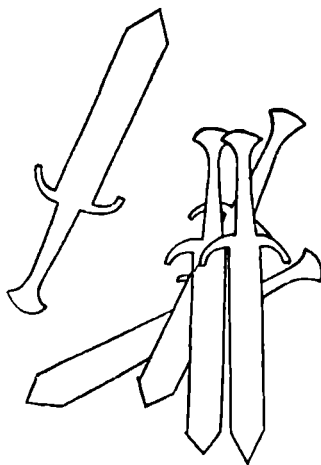

Arama zace dată la o parte 1275
 Și auru-i pe culmile onoarei.
 Așa se schimbă vremile și soarta! 1820
 Ce-a fost la preț pe urmă n-are cinste
 Și altceva la rînd, atunci, urmează,
 Ieșind din întunericul uitării;
 Cînd lucru-i nou, atuncea-i el în floare,
 Pe zi ce merge tot mai mult îl cauți,
 Nespusă-i este lăuda-ntre oameni. 1280
 1825

Descoperirea fierului Cum s-a descoperit, acuma, fierul,
 O, Memmius, tu singur poți cunoaște.
 Armele vechi erau mîinile, dinții
 Și unghiile, pietrele și crengile
 Rupte de prin păduri; de-asemeni, focul, 1830
 Atunci cînd el fu cunoscut de oameni. 1285
 Pe urm-a fost descoperit și fierul,
 Pe urmă și arama, însă oamenii
 Întii și-ntîi s-au folosit de-aramă
 Ș-apoi de fier, căci ea-i mai mlădioasă 1835
 De felul ei, și este și mai multă.
 Cu ea arau pămîntul, cu arama
 Se-nvălmășeau în valurile luptei,
 Cu ea-n războaie semănau prăpădul, 1290
 Cu ea răpeau și turme și ogoare.* 1840
 Căci omului armat cu ușurință
 I se plecau cei goi și fără arme.
 Ieși, apoi, încet, încet și sabia
 De fier, ș-atuncea coasa de aramă
 Rămase de rușine! Deci, cu fierul 1845
 Ei începură a brăzda pămîntul, 1295
 Și-n cumpănă stătu, de-atunci, războiul*.

Cum se făcea războiul Oșteanul înarmat știu să urce
 Pe cal și să-l strunească, iar cu dreapta*

- 1850 Să lupte cu dușmanii, înainte
De-a ispiti primejdiile luptei
Pe-un car cu doi fugari; și doi să-nhame
- 1300 El a știut întâi, pe urmă patru,
Pe urmă s-a urcat pe-un „car cu coase“*.
- 1855 Pe „boii“ cei sălbatici „din Lucania“*,
Cu turnuri pe spinare și cu trompa*
Ca șarpele, îi învățară Punii
Să sufere și rănila războiului,
Să-mprăștie și cetele dușmane.
- 1305 Și astfel, vai, cumplita dezbinare,
1860 Ca să-nspăimînte omeneasca ginte,
A scos din zi în zi tot alte arme
Ș-a tot adaos groazele războiului.
Pe tauri încă i-au cercat în lupte,

Mistreți sălbatici au trimis spre dușmani.	1865
Ba unii au minat și lei puternici	1310
Cu-mblinzitori armați, cu paznici aspri,	
Ca să-i înfrîne și să-i ție-n lanțuri.	
Dar în zadar a fost, fiindcă fiarele,	
Înfierbîntate de măcelul crîncen,	1870
Cutremurîndu-și coamele cumplite,	
Învălmășau fără deosebire*	
Scadroanele de călăreți: aceștia	1315
Nu mai puteau să-și alineze caii,	
Înspăimîntați de urletele fiarei,	1875
Și să-i întoarcă spre dușmani. Leoalcele	
De pretutindeni s-azvîrleau turbate	
Și de obraz mușcau pe călăreții	
Ce le veneau în față, ori deodată,	
Cînd nici gîndeau, sărindu-le în spate,	1320
Îi răsturnau trîntindu-i în țărînă,	1880
De rane biruiți, cu colții groaznici,	
Cu ghearele în carnea lor înfipte.	
Iar taurii zvîrleau pe-ai lor în aer	
Și mi-i striveau călcîndu-i în picioare;	1885
Pînă-n adînc își împlîntau ei coarnele	
În coșurile, -n pîntecele cailor;	
Ameninînd, el tot scurmau pămîntul.	1325
Mistreții fîroși rupeau cu dinții	
Chiar pe stăpînii lor, cruntînd în sînge	1890
Săgețile ce se frîngeau într-înșii;	
Ei deopotrivă răsturnau în țărână	
Pedeștri și călări: zadarnic caii	
Cătau de colții fiarelor să scape	
Punîndu-li-se-n curmeziș, zadarnic	1330
Se-ntraporau în vînt și cu picioarele	1895
Băteau ei vîntul: coardele picioarelor	

- Fiindu-le tăiate, ei deodată
 Se prăbușeau și s-așterneau țărinei.
 1900 De unde pîn-acum credeai că fiarele
 Fuseseră destul de îmblinzite,
 Acum, la faptă, se vedea că ele
 1335 Se-nverșună din nou de răni, de strigăt,
 De fugă și de spaimă și de zbucium.
 1905 Ei îndărăt nu mai puteau aduce
 Nici una: toate fiarele pămîntului
 Fugeau care-ncotro, precum, adese,
 Cînd sînt răniți în luptă, elefanții
 Și azi o iau la fugă pretutindeni
 1910 După ce ei și pe stăpînii lîr chiar
 1340 Îi umplu mai întîi de răni cumplite.
 De s-a putut s-o facă asta omul!*
 Dar mie-mi vine greu să cred că dînsul
 Nu s-a gîndit și n-a putut să vadă
 1915 Că pentru toți va fi un lucru groaznic.
 Tu ai putea să spui că, mai degrabă*,
 În univers s-a întîmplat aceasta,
 1345 În lumi făcute-n felurite chipuri,
 Decît pe-un anumit pămînt, oricare.
 1920 Dar oamenii au vrut să facă asta
 Sperînd, nu să-i învingă, ci să-i vadă
 Gemînd pe dușmani, chiar dacă ei înșiși
 Ar fi pierit fiindcă n-aveau arme
 Și nu se bizuiau pe oaste multă.
 1350 1925 Veșmîntu-ntîi a fost cusut, pe urmă*
 Țesut, cînd s-a descoperit și fierul.
 Căci stativale se tocmesc cu fierul.*
 Altfel nu se pot face-așa de netezi
 Vergêile, fuse și suveici și suluri.
 1930 Natura a-ndemnat întîi bărbații

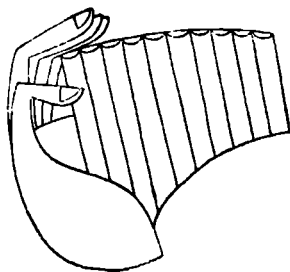
Țesutul

Să toarcă lînă, ei, mai înaintea
 Femeilor (căci partea bărbătească* 1355
 Mult mai presus, mai iscusită este
 La orice meșteșug), dar cînd plugarii,
 Oameni mai aspri, -au început să-i mustre, 1935
 Atunci ei încrezură lucrul lînii
 În mîinile femeilor și, astfel,
 Răbdînd ca și ceilalți o muncă trudnică,
 Își oțeliră mîinile și trupul. 1360

**Inceputurile
 și progre-
 sele agri-
 culturii** Și tot natura, urzitoarea lumii*, 1940
 Le-a arătat întîi și-ntîi la oameni
 Cum pot sădi și altoi copacii,
 Deoarece, semințele și ghinda
 Căzînd pe jos, pe sub copaci, puzderie
 De pui dădeau, la timpul lor, din ele. 1945
 Și oamenii s-au apucat atunce
 Să-nfigă-n ramuri tinere mlădițe, 1365
 Butașii noi în țărână să-i îngroape.

- Apoi, pe ogorașul lor cel dulce
 1950 Ei au cercat și alte, alte roduri,
 Și au văzut îndată că pământul
 Își îmblinzește roada pădureață*,
 Dacă-l răsfeți și-i porți cu drag de grijă.
 Din zi în zi ei tot mai mult siliră
 1370 Pădurea să se tragă mai la munte,
 1955 Lăsînd în vale locul cel de hrană,
 Pentru ca ei, pe cîmpuri și pe dealuri,
 Să aibă pajiști, iazuri și grînețe
 Și jgheaburi de udat și vii mănoase,
 1960 Și pentru ca-n veșmîntul lor cel vînat
 Măslinii să se-nșire printre țarină,
 1375 Pe șesuri și pe văi și pe coline:
 Nu vezi? Și azi, tot locu-i plin de farmec:
 Cu mîndri pomi îl încunună omul
 1965 Și cu arbuști rodoși îl înconjoară.

- 1380 Să imitez-a' păsărilor glasuri
 Cercară oamenii mai înainte
 Ca ei să-și poată fermeca auzul
 Cu cîntece frumos meșteșugite.

**Originea
muzicii**

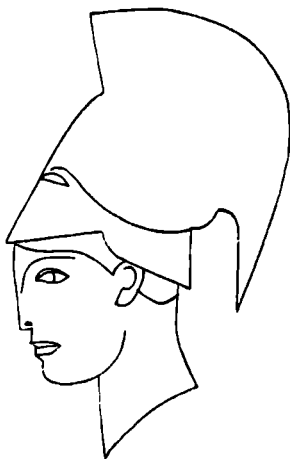
Întîi susurul mulcom al zefirului	1970
Prin trestile cele găunoase	
Le-a dat îndemn țăranilor să sufle	
În niște țevii goale de cucută.	
Apoi, încet, încet, ei învățară	
Și cîntecele jalnice pe care	1975
Cu degetele lor le scot păstorii	1385
Din fluierul cel născocit de dînșil	
Prin codri-adînci, prin crînguri și poiene,	
Prin pașnice singurătăți divine.	
Cu-ncetul se descoperă tot lucrul,	1980
Cu-ncetu-l scoate mintea la lumină!	
Așa se desfătau pe sine oamenii,	
Așa se bucurau odinioară	1390
Cînd mai ales erau sătui (atunci	
Îți cade bine cîntecul!). Adese,	1985
Lungiți pe iarba moale, lîng-o apă,	
Sub bolta cea de crengi a unui arbor,	
Ei petreceau voioși cu mai nimica,	
Și mai cu osebite-atunci cînd timpul	1395
Le surîdea și cînd și primăvara	1990
Smălta cu mii de flori cîmpia verde.	
Și glume cîte vrei! Și vorbă multă	
Și hohote! Căci muza cîmpenească	
Era în floare și zburdălnicia	
Îi îndemna să-și încunune fruntea	1995
Și umerii cu flori și cu verdeață,	1400
Și-n hora lor cea rustică să țopăle,	
În tropote bătînd țărîna mamă.	
De-aice rîsete și hohote! Căci toate	
Erau pe-atunce nouă, minunate!	2000
Treji cînd stăteau, își mîngîiau nesomnul,	1405
Cercînd tot felul de cîntări din gură	

- Și mlădiindu-și glasul în tot felul,
 Ori lunecîndu-și buzele răsfrînte
 2005 Pe găurile naiului. Ș-acuma
 Se țin de-aceste obiceiuri străjile*
 De noapte, care știu acuma încă
 Și felurite ritmuri să păzească;
 Și totuși ei nu sorb întru nimica
 1410 Plăceri mai mari decît sorbea o dată
 2010 Cel neam născut sălbatic din țarină:
 Noi dacă n-am știut mai înainte
 Un lucru mai frumos, ne place foarte
 Și are preț ce-avem la îndemînă;
 2015 Ceva mai bun de iese mai pe urmă,
 Le-ntunecă pe cele vechi și schimbă
 1415 Și gusturile noastre de-altădată.
 Deci ghinda n-a mai fost la preț și omul
 Își părăsi culcușul cel de iarbă
 2020 Și de frunzari; nu mai avu cătare
 Nici straiul cel făcut din piei de fiară.
 Deși, cred eu, a lui descoperire
 Stîrni așa invidie, că omul
 1420 Ce l-a purtat întîi pleri-n vreo cursă:
 2025 Și totuși, straiul lui, cruntat în sînge
 Și tras de ucigași în toate părțile,
 Praf s-a făcut: nu le-a mai fost de treabă.
 Și, deci, pe-atunce niște piei de fiară,
 Acuma, însă, aurul și purpura
 2030 Înveninează viața omenească
 Și-ncalecă pe oameni la războaie.
 1425 Și eu socot că-n noi e toată vina:
 Căci, fără piei, copiii goi ai țărnei
 Mureau de frig, atunci, dar noi, acuma,
 2035 Ce-am suferi, de n-am avea veșminte

- 1450 Și legi și drumuri și îmbrăcăminte
 2070 Și alte-ndeminări și desfătările
 Vieții: poezia și pictura,
 Statuile cu artă netezite,
 Cu toate-aceste i-au deprins pe oameni
 Cercările-unei minți neobosite,
 2075 Ce merge pas cu pas tot înainte.
 Cu-ncetul se descoperă tot lucrul,
 1455 Cu-ncetul mintea-l scoate la lumină.
 Căci oamenii, cu agera lor minte,
 Vedeau cum toate una de la alta
 2080 Se lămureau, pîn-au ajuns pe culmea
 Cea mai înalt-a artelor.

C A R T E A V I

- Întîi Atena cea cu falnic nume*
Împărtăși de roadele țărinei
Pe bieții muritori; o viață nouă*
Ea-ntemeie și legi dădu la oameni
5 Și, cea dintîi, aduse vieții noastre
Dulci mîngîieri cînd îl născu pe omul
5 Ce s-a vădit cu-atîta-nțelepciune,

Încît din rostul lui fără greșeală*	
Se revărsă cîndva tot adevărul.	
În lumea-ntreagă s-au lătit divinele-i	10
Descoperiri, deși el nu mai este,	
Și faima-i veche pîn' la cer ajunge.	
Cînd a văzut el, dar, că muritorii	
Au la-ndemîna, ca să-și ducă viața.	10
Tot ceea ce le trebuie; că traiul	15
Li-i pus la adăpost pe cît se poate;	
Cînd a văzut că oamenii puternici	
Înoată-n bogăție și-n onoruri	
Și-n laude, ba încă se mai bucură	
Și de copii cu nume bun, dar, totuși,	20
Că fiecare-n inima lui tremură	
Și scoate, vai, din chinuitu-i suflet	15
Fără-ncetare-amarnice suspine,	
El a-nțeles că vina toată-i vasul*,	25
Și că din vina vasului se strică	
Tot ceea ce s-adună-n el de-afară,	
Chiar lucru bun fiind! Vedeă el bine	
Că vasu-i spart și curge, -ncît nu poate	20
Nici într-un fel vreodată să se umple*,	
Ș-apoi că tot ce pui în el se spurcă*	30
De mirosul ce s-a-ncuibat într-însul.	
El curăți, deci, inimile noastre,	
(Și numai prin cuvîntul adevărului!)	
Și puse capăt patimii și fricii*.	25
El, numai el, ne spuse care este	35
Supremul bine către care tindem,	
Și ne-arată și drumul scurt pe care	
Putem la el ajunge mai de-a dreptul.	
El ne-arată și răul care vine	
În viața omenească, pretutîndeni,	40

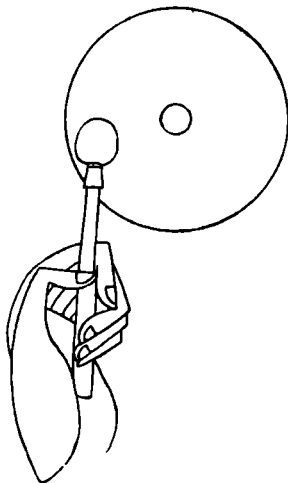
- În chip firesc și zboară-n jurul nostru
 30 În multe feluri, ori din întâmplare,*
 Ori pentru că așa a vrut natura;*
 Ba chiar și poarta ne-arată pe care*
 45 Putem ieși, ca să-nfruntăm primejdia,
 Și ne vădi că omeneasca ginte
 Se-nvăluie-n deșert cu griji amare.
 35 Căci tot așa cum tremură copiii
 Și-n noaptea oarbă ei se tem de toate,
 50 Noi la lumina soarelui ne temem
 De niște lucruri care-ntru nimica
 Nu sînt mai de temut decît acele
 De care noaptea se-ngrozesc copiii,
 Crezînd că pot să li se-ntîmple-aieve.
 55 Nu razele de soare, deci, nu alba
 40 Lumin-a zilei trebuie să-mprășteie
 Din suflet întunericul și spaima,
 Ci observarea, studiul naturii.
 Și deci, să depăn firul mai departe!
 60 Fiindcă-ți arătai că bolta lumii
 E pieritoare și că din substanță*
 Și ea urzită e făcut și cerul;
 Fiindc-apoi ți-am lămurit atîtea
 Din cele ce se-ntîmplă-n cer și trebuie
 45 65 Numai decît așa să se întîmple,
 Ascultă ce mai am de spus de-acuma,
 De vreme ce tot m-am suit în carul
 Cel luminat al Muzelor! Voi spune
 Din ce pricină tună și trăsnește
 70 Cînd nori și vînturi aprige se luptă,
 Și cum, apoi, din nou s-alină toate
 Și-n liniște se-ntoarce iarăși vuietul
 Ce tulburase, mînios, tot cerul.

Cuprinsul
cărții a VI-a

Și altele văd încă muritorii	
În cer și pe pământ că se întâmplă:	50
Ei tremură cu inima-ndoită	75
Și frica cea de zei smeriți îi face	
Și-i pleacă la pământ de-aceea numai	
Fiindcă neștiința lor i-ndeamnă	
Atotstăpînitori pe zei să-i creadă	80
Și lumea să le-o pună la picioare:	55
Temeiurile-acelor lucruri oamenii	
Cu nici un chip nu pot să le pătrundă	
Și cred că-i mîna zeilor la mijloc.	
Chiar dacă ei se-ncredințară bine	85
Că zeii duc o viață fără grijă,	
Tot se mai miră cîm se-ntîmplă toate	
Și mai ales ce văd deasupra capului,	
În cerul cel înalt, și ei atunce	60
Din nou se-ntorc la vechile eresuri	90
Și de la sine-și pun stăpîni amarnici*,	
De care cred că pot orice să facă.	
Sărmanii oameni! Ei nu știu ce lucru	
Se poate naște și ce nu se poate,	
Nu știu că-n lume orice lucru are	95
Putere țărîmuriță de la fire	65
Și piatră de hotar adînc înfiptă.	
De-aceea, duși de-o judecată oarbă,	
Ei rătăcesc în noaptea neștiinței.	
Așa idei de nu le-alungi din suflet*	100
Și despre zei mai crezi tu încă lucruri*	
Nevrednice de dînșii și străine	
De pacea lor, puterea lor cea sfîntă,	
Jignită astfel, îți va sta-mpotrivă:	70
Nu că se poate pîngări prea-nalta	105
Putere-a lor, încît chiar ei să-ți dele	

- O grea osîndă, mîniați pe tine,
Dar singur tu vei bănuî că zeii
Fierb de mînie-n pacea lor adîncă,
110 Ș-atunci în temple tu n-o să mai intri
75 Cu cugetul senin, nici simulacrele
Ce se desfac din corpul sfînt al zeilor
Și vin, ca să vestească minții noastre
Divina lor frumsețe, n-o să poți tu
115 Să le privești cu inima-mpăcată.
De-aici tu poți vedea ce fel de viață
De-acu-nainte poate să urmeze.
Ca s-o alung de noi cît mai departe
80 Cu judecata cea adevărată,
120 Ți-am lămurit destul de multe lucruri,
Dar încă multe-au mai rămas, pe care
Vreau să le-mbrac în straiul poeziei.
Eu cerul vreau ș-a lui înfățișare
Să-ți lămuresc; eu vreau să cînt furtunile
125 Și fulgerele cele sclipitoare:
85 Din ce se iscă ele, ce pot face?
Aceasta, pentru ca să nu mai tremuri*,
Ca un smintit, cînd tu împarți cu mîna
Cereasca boltă, ca să vezi de unde
130 A izbucnit văpaia zburătoare,
În care parte s-a-ndreptat și-n ce fel*
S-a strecurat în locuri îngrădite,
Ieșind apoi, de-aici, biruitoare.
Temeiurile-acestor lucruri oamenii
90 Cu nici un chip nu pot să le pătrundă
135 Și cred că-i mîna zeilor la mijloc.
Tu însă pîn'la capătul arenei,
Și pîn' la semnul alb arată-mi drumul*,
O, iscusită muză Caliope*,

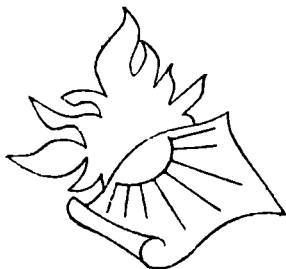
Repaus dulce-al oamenilor, farmec	140
Al zeilor! Călăuzit de tine,	
Să-mi pun cununa gloriei pe frunte!	95

Tunetul	Cîmpiile azure ale cerului*	
	De-aceea se cutremură de tunet	
	Fiindcă norii, alungați de vînturi	145
	Împoncișate, se ciocnesc în slavă:	
	Nu unde e senin s-aude tunetul*,	
	Ci numai unde norii vin grămadă:	100
	Acolo-i bubuit și freamăt mare.	
	Ei, norii, nu pot fi dintr-o substanță	150
	Așa de îndesată, cum e-aceea	
	A lemnului ș-a pietrei, însă nu sînt	
	Nici prea subțiri, ca negura și fumul,	

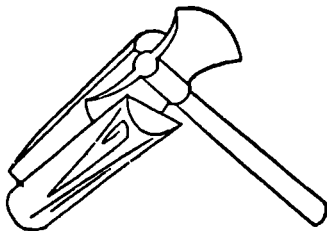
- Fiindc-atunci ar trebui să cadă
 105 Mînați de greutatea lor, ca piatra,
 155 Sau, ca un fum, să se destrame-n aer,
 Și n-ar putea în sînul lor să poarte
 Nici ropote de grindini, nici zăpadă.
 Peste-ale lumii nesfîrșite plaiuri,
 160 Ei scot ades un sunet ca și pînza
 Întinsă-n mari teatre, pe de-asupra,
 110 Pe stîlpi și grinzi, cînd o izbește vîntul;
 Ea, sfișiată uneori de vînturi,
 Se zbuciumă-n mînia ei și scoate
 165 Un sunet frînt ca de hîrtie ruptă:
 N-auzi, cînd tună, sunetul acesta?
 Nu ți se pare că lovește vîntul
 O haină atîrnată-n vînt, afară,
 115 Niște hîrtii prin aer zburătoare?
 170 Căci se întîmplă uneori că norii
 Nu pot chiar cap în cap să se ciocnească,
 Ci, pe de lături, unul dintr-o parte,
 Altul din alta, între ei se freacă
 C-un vuiet surd ce-ți zgîrie urechea,
 175 Un vuiet care ține multă vreme,
 120 Pînă ce norii iese din strîmtoare.
 Ades întreaga lume, zguduită
 De-un tunet groaznic, parcă se cutremură.
 A' lumii ziduri uriașe, smulse
 180 Din locul lor, parc-au sărit în aer:
 Un vînt turbat, o cruntă vijelie
 125 S-a încuibat deodată într-un nour
 Și tot învîrtejindu-se-nlăuntru,
 Silește-ntr-una norul să se facă
 185 Deșert la mijloc, îndesat pe mîrgini.
 Cînd apriga furtună îl înfrînge,

Atunci c-un pocnet groaznic crapă norul.	
Nu te mira! Nu crapă ș-o bășică	130
De aer plină? Nu la fel pocnește?	
Prin nori când suflă vîntul, se mai poate	190
Dintr-o pricină tunetul să nască:	
Adeseori vedem pe cer că norii	
Sînt rămuroși, au, pareă, niște zgrunțuri:	
Ei bubuie precum, cînd bate vîntul	
Printr-o pădure deasă, frunza freamătă	135
Și crengile trosnesc. Se mai întîmplă	195
Ca viforul întăritat al vîntului	
Să sparg-un nor în două chiar din față.	
Ce poate face sus suflarea vîntului,	
O vezi cu ochii pe pămînt: aice,	200
Deși-i mai lină, ea răstoarnă arborii	140
Și-i smulge din adînc, din rădăcină.	
Și valuri sînt prin nouri, și cînd ele	
Se frîng, mugesc înăbușit: tot astfel,	
Se frînge valu-n rîurile-adînce	205
Și pe noianul mării. Se mai poate,	
Cînd trece-un fulger dintr-un nor în altul	145
Și norul are-ntr-însul apă multă,	

- Ca el să-i stingă focul, care sfirîie
 210 Ca fierul roș dintr-un cuptor fierbinte
 Cînd repede-l călim în apă rece.
 Dar dacă noru-n care intră fulgerul
 150 E mai uscat, atunce el s-aprinde
 Și, pîrîind grozav, îndată arde:
 215 Așa pe munții cei umbriți de lauri
 Se-ntinde vâlvătaia pretutindeni
 Și arde tot în volbura de vînturi.
 Cumplit trosnește laurul lui Febus!*
- 155 Nimic nu arde pîrîind ca dînsul!
 220 Și, în sfîrșit, în norii cei nămornici
 Se rupe gheața; ropotul de grindini
 Huiește sus: cînd vîntul îi adună
 Și îi înghesuie-ntr-un loc grămadă,
 Se frîng atunce munții cei de gheață!
- 160 De-asemeni, fulgeră atunci cînd norii*,
 225 Ciocnindu-se, slobod din ei puzderii
 De-atomi de foc, cum scoate foc și piatra
 Cînd o lovești c-o piatră ori cu fierul:
 Ș-atunce doară vezi ieșind lumină,
 230 Ș-atunce sar scînteii în toate părțile!
 Noi prindem îns-un tunet cu urechea*,

Fulgerul

Tîrziu, cînd ochii au văzut că fulgeră;	165
Căci totdeauna la ureche-un sunet	
Ajunge mai tîrziu decît ajunge	
La ochi tot ceea ce-ți trezește văzul.	235
Aceasta și de-aici o poți cunoaște:	
Atunci cînd de departe vezi securea	
Cu două ascuțișuri cum lovește	
În trunchiul unui arbore, mai iute	
Vezi lovitura ei decît s-aude	240
Prin aer cum răsună lovitura!	
Așa vedem și fulgeru-nainte	170
De-a auzi tunînd, măcar că tunetul,	
Și el doar pleacă în aceeași clipă,	
Și el se naște tot dintr-o pricină	245
Și tot dintr-o ciocnire, ca și fulgerul.	
Și astfel poți pricepe tu cum norii	
Cu-a lor lumină luminează lumea	
Și cum furtuna fulgeră-n zigzaguri:	
Cînd într-un nour năvălește vîntul	250
Și, învîrtindu-se, scobește norul,	175
Silindu-l să se facă des pe margini,	
Așa cum ți-am mai spus-o înainte,	
El se-nfierbîntă-n repede-a-i mișcare,	
Așa cum vezi că lucrurile toate	255
Se încălzesc și ard cînd se tot mișcă,	
Ba plumbul cel din praștie-nvîrtindu-se*	
În zborul lui cel lung, se și topește!	
Deci vîntu-ncins despică norul negru,	180
Împinge-afară repede și-mprăștie	260
Atomii cei de foc, din care iese	
Scăpărătorea fulgerului flacăra.	
Pe urmă vine sunetul: acesta	
Izbește mai tîrziu urechea noastră	

- 265 Decît ajunge pîn' la ochi un lucru.
185 În nouri deşi aceasta se petrece,
Clădiţi deasupra, unii peste alţii,
Şi c-o iuţeală care te uimeşte.
Nu te-amăgi tu singur: noi de-aice,
270 De jos, vedem cît de întinşi sînt norii,
Nu cît de mare-i clada lor deasupra,
Dar să te uiţi cînd vînturile mîină
190 Pe sus, prin aer, nişte nori cît munţii,
Ori cînd pe munţii mari noian de nouri
275 Lăsaţi în jos, stau, unii peste alţii,
În nemişcare: vîntu-şi doarme somnul.
Numai atunci tu vei putea cunoaşte
Cît sînt de uriaşi; în ei vedea-vei
195 Ca nişte peşteri mari, săpate-n stîncă,
280 Pe care vînturile cînd le umplu
În volbura furtunii, urlă groaznic,
Se răzvrătesc, întemniţate-n nouri;
Ca nişte fiare-n cuşti, aşa amîeninţă!
Prin nori, atunci, de pretutindenii, ele
285 Cumplit huiesc şi se-nvîrtesc în juru-şi,
200 Cătînd să ias-afară, şi din nouri
Puzderii scot atomi de foc, i-adună
Şi flacăra-n scobitele cuptoare
O tot rotesc, dar norii se despică
290 Şi fulgerele scapără din nouri!
Că fulgerul cu-a' lui sclipiri de aur
205 S-avîntă spre pămînt se poate încă
Să fie şi din pricina aceasta:
Ei, norii înşişi, trebuie să aibă
295 Puzderii de atomi de foc într-înşii.
Atunci cînd ei sînt fără pic de apă,
Au şi culoarea şi lucirea flăcării.

Anume, norii din lumina soarelui	
Iau mulți atomi: așa pot ei să fie	
Împurpurați și foc din ei s-arunce!	210
Cînd vîntul deci îi mîină și-i îndeasă	300
Și-i strînge într-un loc, ei scot dintr-înșii	
Atomi de foc: sclipirile de fulger!	
Cînd norii se răresc, ș-atunce fulgeră:	
Încetinel cînd îi răsfiră vîntul	305
În drumul lor pe nouri și-i împrăștie,	215
Dintr-înșii de la sine cad atomii	
De foc, din care se urzește fulgerul.	
Atunce fără spaimă, fără tunet	
Și fără nici o tulburare fulgeră.	310
Trăsnetul Ce fire are trăsnetul, aceasta	
Ne-o spun, cînd cade el, acele semne	220
De foc, acele urme de pucioasă	
Ce aburesc un miros greu: aceste	
Nu-s semne nici de vînt și nici de ploaie,	315
Ci chiar de foc. Ba trăsnetul aprinde	

- Și coperișul casei; chiar în casă
 El e stăpîn, cu flacăra-i cea iute!
 225 El este-un foc mai fin decît oricare;
 320 Așa-l făcu natura, din corpusculi
 Mărunți și foarte iuți: nimic nu poate
 Să-i stea în cale. Trăsnetul cel tare
 Se strècură prin zidurile caselor
 Ca strigătul și vorbele; el trece
 325 Prin pietre, prin aramă, și topește
 230 Într-o clipită aurul ș-arama.
 De-asemenea, el face ca, deodată,
 Să piară vinul dintr-un vas, dar fără
 Să spargă vasul! Negreșit atunce
 330 Jur împrejur căldura lui rărește,
 Dilată lesne toți pereții vasului,
 Și, pătrunzînd în vas, destramă repede
 235 Și risipește-n vînt atomii vinului.
 Așa ceva n-ar fi în stare-a face
 335 Un veac de om a soarelui căldură,
 Oricît ar fi arșita lui de mare:
 Așa-i de iute trăsnetul, de silnic!
 Ș-acum, în ce fel trăsnetul se iscă*,
 Cum poate el să aib-ășa putere,
 240 Să crape turnuri, să dărîme case,
 340 Din locul lor să smulgă grinzi și bîrne,
 Să năruie, să surpe monumente
 Și să ucidă oameni, iar pe vite
 'Tutindeni să le culce în țărînă?
 345 Cum poate el și altele să facă?
 245 Eu am să-ți spun, nu te-oi purta cu vorba.
 Noi trebuie să credem dar că trăsnetul
 Din nouri deși se naște, strînși grămadă:
 Din cer senin nu vine niciodată,

Cum se
naște trăs-
netul

Și nici din nori subțiri, precum ne-arată	350
Un lucru-nvederat și ne-ndoielnic:	
Atunci s-adună nori în tot văzduhul;	250
Ai crede că-ntunericul gheenei	
S-a revărsat pe uriașa boltă,	
Așa-i de neagră noaptea cea de nouri!	355
Așa de greu din cer ne amenință	
Cumplita spaimă, când furtuna-ncepe	
Să-și tot arunce fulgerele sale!	255
Un negru nor, ca un șuvoi de smoală	
Vărsat din cer, adeseori se lasă,	360
Plin de-ntuneric, pe genunea mării,	
Tirind cu el furtuna grea de trăsnete	
Și de vifornițe; el însuși este	
Îndoldurat de vânturi și de fulgere,	260
Încît și pe pămînt, de spaimă, oamenii	365
Își caut-adăpost! Să credem dară	
Că și de-asupra capetelor noastre	
Troian stau norii sus, în înălțime.	
Ei n-ar putea învălui pămîntul	
În negru întuneric, dacă n-ar fi	370
Așa de mulți, noian cumplit, ce-ascunde	
Vederii noastre-a soarelui lumină;	265
Potop de ploi n-ar coperi pămîntul	
Și n-ar ieși nici apele din albie,	
Nici n-ai vedea cîmpiile-necate,	375
De n-ar fi nori pînă-n adîncul cerului.	
Tot locu-i plin, aici, de foc și vânturi,	
Și numai tunet peste tot și fulger!	270
Eu doar am arătat mai sus că norii	
În golurile lor au o mulțime	380
De-atomi de foc; pe mulți îi iau din soare	
Și din căldura lui. Atunci cînd vîntul	

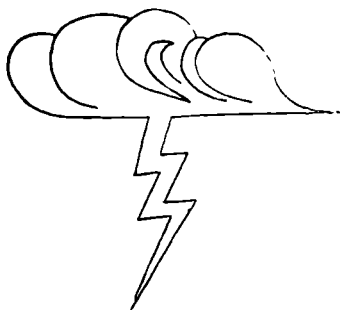
- Cel care-adună nourii grămadă
 275 A stors din ei semințele căldurii*
 385 Și astfel s-a amestecat cu focul,
 Vîrtejul lui se bagă-n nor ș-acolo
 Se-nvîrte înlăuntru, la strîmtoare,
 Și-n cel cuptor aprins ascute fulgerul!
 În două feluri se încinde vîntul:
 390 Cînd se-ncălzește prin mișcarea lui chiar,
 280 Și cînd de foc s-atinge chiar el însuși.
 Apoi, cînd vîntul s-a-ncălzit de-a binele,
 Cînd focul a-ntețit mîi tare vîntul,
 Atunci și trăsnetul e copt: el repede
 395 Despică norul, izbucnește-afară,
 Cu-a' lui lumini străluminînd tot locul.
 285 Atunci s-aude-un vuiet surd: ai zice
 Că boltele cerești, crăpate-n două,
 Se năruie de sus, cufundă lumea.
 400 Cutremur groaznic zguduie pămîntul
 Și tunete străbat înaltul cerului.
 Căci norii tîți aproape se cutremură
 Și bubuie. O ploaie grea, pe urmă,
 290 Puhoi cumplit, pe lume se pornește.
 405 Tot cerul, parcă, prefăcut în apă,
 Se prăbușește: vine iar potopul!
 Așa de multă apă curge! Norii
 Se rup în viforul de vînt, și tunetul
 Aleargă-n cer și trăsnetul izbește!
 295 Se poate uneori ca vîntul aprig
 410 Să deie peste-un nour care-ascunde
 Un trăsnet gata să zbucneasc-afară:
 Cînd vîntul sparge noru, -ndată cade
 Vîrtejul cel de foc căruia-i zicem
 415 În limba noastră părintească „trăsnet“.

Și tot același lucru se petrece,
 Ori încotro pe nori îi mînă vîntul.
 Ba viforul de vînt se mai întîmplă
 Să n-aibă foc în el, dar să se-ncarce 300
 Cu foc în drumul lui cel lung prin spațiu. 420
 În mersul lui el pierde-atunci atomii*
 Mai mari și care nu pot să pătrundă
 La fel cu ceilalți prin văzduh; el însă
 Din aer ia cu el și duce alții
 Mai mici, ce se amestecă cu dînsul 425
 Și iscă foc în zborul lor, întocmai 305
 Cum se-nfierbîntă plumbul cel din praștie,
 Fiindcă-și pierde-n mersul lui atomii
 Cei reci și ia cu dînsul foc din aer.
 Ades ajunge numai lovitura*, 430
 Chiar dacă vîntul n-are foc și-i rece, 310
 Fiindcă-atunci cînd el izbește-un lucru,
 Pot și din el atomi de foc să iasă,
 Pot și din lucrul cel izbit de dînsul:
 Cînd noi lovim cu fierul într-o piatră, 435
 Nu sar scînteii? Măcar că fieru-i rece, 315
 Atomii cei de foc, ei, tot s-adună.
 Și de la trăsnet așadară trebuie
 Să se aprindă orice lucru care
 De felul lui ia foc cu ușurință. 440
 Și nici nu poate fi cu totul rece
 Un vînt ce s-a lăsat din înălțime
 Cu-așa putere: chiar de nu s-aprinde 320
 În drumul lui, călduț el tot ajunge,
 Tot are el ceva căldură-ntr-însul. 445

De-aceea trăsnetul se mișcă repede
 Și lovitura lui e-așa puternică,
 De-aceea cade el așa de iute,

Iuțeala
trăsnetului

Fiindcă de mai înainte încă,
 Din nouri chiar, și-adună el puterea
 Și se încoardă, ca să-și ieie drumul:
 Când nu mai poate noul să-și țină

Avântul lui sporit, el izbucnește
 Și zboară c-o putere uimitoare,
 Cum din mașini puternice săgeata
 Zboară-n dușmani. Mai pune tu că trăsnetul
 E din atomi mărunți făcut și netezi,
 Și că nimic nu poate sta-mpotriva
 Unei asemenea naturi: el intră
 Tutindeni și prin goluri se strecoară.
 În drumul lui nu dă de multe lucruri
 Ce l-ar putea încetini: de-acăea,
 El zboară lunecînd așa de iute!
 Apoi, fiindcă, prin natura lor chiar,
 În jos cad toate corpurile grele,
 De-l mai împinge înc-o forță, trăsnetul*
 Își îndoiște-atunci repeziciunea,
 Puterea lui sporește și mai tare:

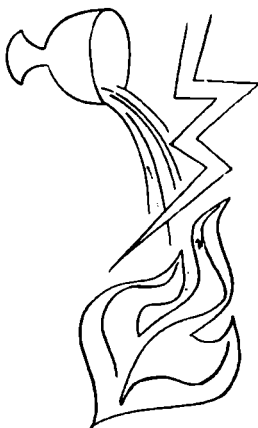
Mâi cu putere încă și mâi iute	
Zdrobește tot ce i s-a pus în cale	470
Ș-apoi de drum își vede înainte.	
Și, în sfârșit, venind atîta cale*,	
Din ce în ce mai iute el se mișcă:	340
Iuțeala-i crește-n mers, ea îi sporește	
Puterea, i-ntărește lovitura;	475
Ea face ca atomii lui să cadă	
Drept înainte, într-un loc cu toții.	
Împinși de ea, pe-același drum grămadă	
Se prăvălesc ei toți. Ba se mai poate	345
Ca trăsnetul să ieie și din aer	480
Cîțiva atomi, ce-i întesc iuțeala	
Cu ciocnetele lor. Prin multe corpuri	
El trece și le lasă-ntregi, fiindcă	
Văpaia lui cea curgătoare zboară	
Prin porii lor. Pe multe el le farmă,	485
Cînd se izbesc atomii lui de-atonii	350
Din care sînt țesute-acele corpuri.	
Ușor, apoi, topește el arama,	
Topește-ndată aurul, fiindcă	
El e făcut din elemente netede	490
Și din atomi mărunți, ce se strecoară	
Ușor prin ele, iute le destramă	355
Și le deznoadă toată legătura!	
Cînd Cu osebite toamna se cutremură	
trăsnește De trăsnete-ntelatele locașuri	495
mai mult Și tot pămîntul: toamna, și, de-asemeni,	
Cînd vine înflorita primăvară.	
Căci iarna nu e foc destul, nici vara	
Destule vînturi, și nici norii nu sînt	360
Destul de deși. Cînd vremea-i între iarnă	500
Și vară, toate pricinile-acele	

Ce iscă trăsnetul atunci lucrează:
 La „cumpenele“ anului căldura*
 S-amestecă cu frigul, și de-aceste,
 505 De amîndouă, au nevoie norii,
 365 Ca să urzească trăsnetul, și, astfel,
 Stihiiile să se-nvrăjbească: vîntul
 Cu focul să se-ncaiere la luptă,
 Și aerul să fiarbă-n clocot groaznic.
 510 Sfîrșitul frigului și începutul
 Căldurii este timpul primăverii.
 Atunce frig și cald se iau la luptă,
 Fiindcă sînt potrivnice-ntre sine,
 370 Și-ncăierate, tulbură natura.
 515 De-asemenea, căldura cea din urmă
 Cu frigul cel dintîi cînd se amestecă,
 Noi zicem că se-ntoarce iarăși toamna.
 Ș-âtunci se luptă frigul cu căldura:
 De-aceea, celor două anotimpuri
 520 Noi să le zicem „cumpenele“ anului!
 375 Nu te mira c-atunci mai mult trăsnește
 Și geme cerul de furtuni turbate,
 Fiindc-atunci e-n cumpănă războiul,
 Din două părți e vînzolit văzduhul:
 525 De-o parte foc, de alta vînt și apă!
 Aceasta însemnează a pătrunde
 A trăsnetului fire ș-a pricepe
 380 Cum poate el să facă tot ce face!
 Deci nu tot răsfoi zadarnic cărțile*
 530 Etruscilor! Nu căuta în ele
 Dovezile unei voințe-ascunse:
 De unde-a izbucnit în zboru-i trăsnetul,
 În care parte s-a-ndreptat și-n ce fel
 S-a strecurat în locuri îngrădite,

Nu Iuplter
 face să trăs-
 nească!

Ieșind, apoi, biruitor, de-acolo;
 Și cînd de sus, din cer, lovește trăsnetul,
 Ce vătămare ne mai poate-aduce?
 O, dacă Iupiter și zeii cellalți

385
 535

Cutremură strălucitoarea boltă
 Cu tunetele lor ș-aruncă focul
 Ori încotro le place lor, atunce
 De ce nu fac așa, ca toți aceia
 Ce nu se dau în lături de la crime
 Spăimîntătoare, săgetați de trăsnet,
 Din pieptul lor străpuns să verse flăcări
 (Învățătură groaznică și altora)?
 Și pentru ce se zvîrcolește-n flăcări
 Nevinovatul care, dimpotrivă,
 Nu are pe-al său cuget nici o pată?
 De ce pe-acèsta-l prinde fără veste

540

390

545

550

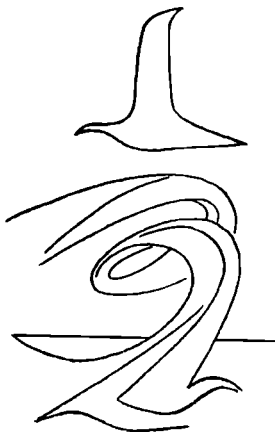
- 395 Și-l ia vârtejul cel de foc din ceruri?
Și pentru ce aruncă zeii trăsnetul
În locurile cele părăsite?
De ce se mai trudesce în vînt? Au poate
- 555 Vor să-și deprindă mîinile cu munca,
Vor, poate, ei să-și întărească brațul?
Cum rabdă oare zeii ca săgeata
Părintelui să se tocească-n țărână?*
- O-ngăduie chiar el! De ce n-o cruță,
- 560 Ca s-o repeadă în dușmani? Și Joe
- 400 De ce n-aruncă niciodată fulgerul
Din chiar senin, nici din senin nu tună?
Sau, poate, -atunci cînd norii vin sub dînsul,
El însuși se coboară-n nori, ca, astfel,
- 565 Săgeata s-o arunce mai de-aproape?
Ș-apoi, în mare pentru ce-o azvîrle?
Ce vină bagă valurilor mării,
Noianului nemărginit de ape?
El, dacă vrea să ne ferim de trăsnet,
- 570 De ce nu face, -atunci cînd îl aruncă,
Să-l și vedem? Iar dacă fără veste
Vrea el să ne trăsnească, de ce tună
Tocmai în partea ceea dinspre care
Te poți feri? De ce mai înainte
- 410 Adună nori și bubuie și tună?
- 575 Și cum să crezi că poate el să fulgere
Deodată în mai multe părți? Te-ncumeți
Să spui că nu s-a mai văzut să fie
Tot în același timp mai multe trăsnete?
- 580 Dar asta s-a-ntîmplat ades și trebuie
Să se întîmple: după cum adese
- 415 Cad ploi în multe părți de loc, tot astfel
Și trăsnete mai multe cad deodată.

	Și, în sfârșit, de ce c-un trăsnet aprig	
	Dărimă Joe templurile sfinte	585
	Și ale sale splendide locașuri?	
	De ce zdrobește stătuile zeilor	
	Și chipurile lui chiar le despoaie	
	De frumusețea lor? De ce trăsnește	420
	Pe înălțimi? De ce vedem noi urmele	590
	Văpăii lui pe vîrfurile munților?	
Tromba marină	Ușor din toate-aceste vei pricepe*	
	Cum cad de sus pe mări acele sorburi	
	Pe care grecii le-au numit „prestere”:	425
	Se-ntîmplă uneori că se coboară	595
	Din cer ca o coloană pe genune.	
	În jurul ei talazurile mării,	
	De vînturi răscolite, fierb în clocot,	
	Și navele ce sînt atunce prinse	
	De-acest vîrtej cumplit și-nvăluite,	600
	Ajung în mare cumpănă. Aceasta	430
	Se-ntîmpl-atunce cînd puterea vîntului	
	Nu poate sparge norul, ci-l apasă	
	În jos ca pe-o coloană slobozită	
	Din cer pe mare-ncetul cu încetul:	605
	Parc-ai împinge tu ceva cu pumnul	
	De sus în jos, sau cu puterea brațului,	
	Ceva ce s-ar întinde pînă-n mare!	435
	Dar vîntul sparge norul și deodată	
	El dă năvală-n valurile mării	610
	Ș-un clocot groaznic face-atunci în valuri:	
	Vîrtejul lui cînd se coboară, trage	
	Și norul mlădios și greu de vînturi	
	Și-l tot împinge-n jos spre marea-ntinsă.	440
	Atunci deodată el s-afundă-n apă	615
	Și răscolește toată marea-n clocot.	

Vîrtejul cel de vînt se mai întîmplă
 Să se-nfășoare însuși el în nouri,
 Luînd din aer chiar atomi de nouri,
 620 Vîrtejul îns-atunci imită numai
 445 „Prestèrul“ cel lăsat din cer pe mare.
 Cînd cade la pămînt și se destramă,
 El varsă vijelia cea cumplită
 Și viforul din el. Aceasta însă
 625 Mai rar se-ntîmplă, și, fiindcă munții
 Ne iau vederea pe pămînt, se vede
 450 Mai des sub cer deschis, pe marea largă.
 Cît despre nori, ei se-nfirip-atunce*
 Cînd prin văzduh deodată se adună
 630 Puzderii de atomi ceva mai aspri
 Și care nu pot să se-mpleticească
 Prea strîns ei în de ei, dar care totuși
 Se pot ținea legați unii de alții.
 Acești atomi înjgheabă niște nouri
 455 635 Mai mici, întîi; aceștia, pe urmă,
 Se-mbină între ei, se strîng grămadă
 Și cresc, mînați fiind, apoi, de vînturi,
 Pînă se isc-o aprigă furtună.
 Pe lîngă asta, piscurile munților
 640 Cu cît se-nalță tot mai sus în aer,
 460 Cu-atîta ele fumegă mai tare
 De negri nori și groși îmbrobodite,
 Deoarece cînd norii se-nfiripă,
 Ei sînt subțiri, nu-i poți vedea cu ochii,
 645 Dar vînturile-i duc pe vîrf de munte.
 465 Aici s-adună ei mai mulți grămadă
 Și se-ndesesc, de-i poți vedea, și-ți pare
 Că ei se-nalță-n slăvile luminii
 Din munte chiar, căci vînturile suflă

Nori

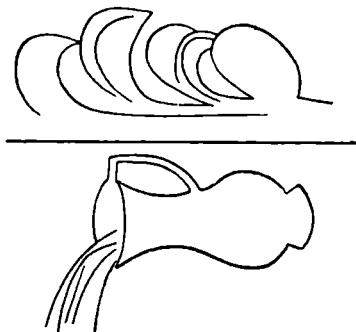
Pe înălțimi: aceasta ne-o arată	650
Chiar lucrul însuși, simțurile noastre,	
Cînd ne urcăm pe munți. Pe lingă asta,	
Natura ia din mare o mulțime	470
De-atomi: niște veșminte atîrnate	
Pe țărmul mării ne-o vădesc aceasta,	665
Căci ele trag din mare umezeală.	
Se vede, dar, că pot să se ridice	
Corpusculi mulți din clocotul de valuri,	
Ca să sporească norii din văzduhuri.	475
Doar umezeala-i peste tot aceeași!	660
Apoi, din riuri, chiar și din țărină	
Vedem că ies și aburi calzi și neguri,	
Ce se ridică-n sus ca un răsuflu	
Și-nvăluie cu ceața lor tot cerul	
Și-ncet, încet s-adună și fac norii:	480
	665

Chiar și de sus eterica văpaie*
 Apasă norii, care se încheagă
 Ș-ascund vederii bolta cea albastră.
 Se poate ca și din afară încă
 670 Să vie-n cerul lumii noastre-atomii
 Cei ce-nfiripă zburătorii nouri.
 Eu doar ți-am arătat mai înainte
 485 Că numărul lor este fără număr
 Și hăul cel adînc e fără margini.
 675 Ți-am spus cît zboară de ușor atomii
 Și cît de iute pot ei să străbată
 Prin spațiul cel negrăit de mare.
 Nu-i de mirare deci că-ntr-o clipită
 Furtuna și-ntunerecul se lasă
 490 Adese din văzduh cu nori nămornici,
 680 Acoperind și marea și pămîntul,
 Deoarece prin golurile cerului,
 Pe gurile, pot zice, dimprejurul
 Acestei lumi așa de mari, atomii
 685 Pot orișicînd să intre și să iasă.
 Acuma, hai să-ți lămuresc în ce fel*
 495 Se strînge-n norii nalți apa de ploaie
 Și cum ea cade pe pămînt în ropot*.
 Întîi ți-oi dovedi că, dimpreună
 690 Cu norii înșiși, mulți atomi ai apei
 Din toate corpurile se ridică
 Și că, la fel, și nouri și apa
 500 Ce este-n nouri crește-așa cum nouă
 Ne crește corpul în aceeași vreme
 695 Cu sîngele din noi și cu sudoarea
 Și cu umorile ce sînt într-însul.
 Dar norii sorb din mare apă multă
 505 Cînd vîntu-i poartă pe deasupra mării

Ploaia

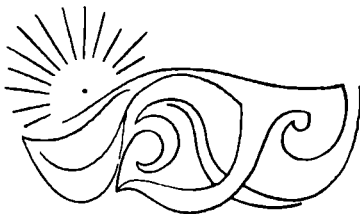
Cum soarbe apa mării niște lînă	
Ce spînzură pe mal. În nori, de-asemeni,	700
Se mai ridică apa cea din rîuri.	
Cînd, așadar, în nori atomii apei	
S-au strîns în multe feluri și, puzderii,	
S-au tot adăugit de pretutindenî,	
Atunce norii, încărcăți de apă,	705
Dau drumul ploii, care mai de care,	
Din două pricini: ori i-apasă vîntul,	510
Ori chiar și norii, adunați grămadă,	
Atîrnă grei în jos, iar ploaia curge.	
Cînd norii se răresc, mînați de vînturi,	710
Ori se topesc de-a soarelui căldură,	

El încă-și lasă apa cea de ploale,	
Și ploaia picură de sus atunce	515
Precum în picuri grele cade ceara	
Și se topește-n flăcările focului.	715
Atunce însă ploaia se-ntetește	
Cînd amîndouă forțele, deodată,	
Apasă norii: și puterea vîntului	

Și greutatea nourilor înșiși.

- 720 Iar ploile de obicei atunci
 520 Într-una izvorăsc și nori de ploaie
 De peste tot vin unii după alții,
 Și tot pământul fumegă de aburi.
 725 Iar când, prin întunericul furtunii,
 525 Sclipsesc în soare picurii de ploaie*,
 În norii negri-apare curcubeul!

Și cîte alte lucruri se mai iscă

Sus, în văzduh, și se urzesc acolo

- 730 Și cîte încă-n nori se mai încheagă:
 Ninsoare, vînturi, grindină și brumă,
 530 Îngheț cumplit ce-ncremenește apa
 Și-n loc oprește riurile, toate
 Le poți descoperi cu ușurință
 735 Și poți vedea ușor cu ochii minții
 Din ce pricini se nasc și cum se-ntîmplă,
 Cînd bine știi ce rosturi au atomii.

Acum ascultă care e pricina*

- 535 Cutremurelor de pămînt! Pămîntul
 740 Să știi că este și pe dinăuntru,
 Cum e și pe deasupra: pretutindeni

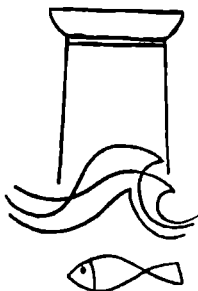
**Alte fenomene
 naturale**

**Cutremurele
 de pămînt**

Plin de vîtoase peşteri; multe lacuri
 El poartă-n sînul lui, găvane multe
 Şi multe stînci şi steiuri prăbuşite.
 Tu să mai crezi, apoi, că multe rîuri
 Rostogolesc şi stînci pe sub spinarea

745

540

Pămîntului, în apa lor: pămîntul
 E peste tot la fel, şi lucrul însuşi
 Cere s-o spui! Deci, dacă noi acum
 Le punem toate-aceste drept temeiuri,
 Pămîntul se cutremură de-asupra
 Şi, zguduit, se prăbuşeşte groaznic,
 Cînd scorburile cele uriaşe
 Din luntrul lui se surpă de vechime:
 Cad munţi întregi şi-ntr-o clipită numai
 Cutremurul se-ntinde pîn' departe.
 Cu drept cuvînt! Nu se cutremur' casele
 Cînd trec pe stradă care încărcate
 Chiar mai uşor? Şi ele nu se zguduie
 Cînd roţile legate-n fier, izbite
 De-un bolovan ce le-a ieşit în cale,

750

545

755

760

550

- Se saltă cînd pe-o parte, cînd pe alta?
 Se mai întîmpl-apoi că, de vechime,
 Un mal nămornic de pămînt se surpă
 763 În lacurile-acele, mari și-ntinse,
 Ș-atunci, de-al apei clocot și pămîntul
 Se clatină: tot astfel, citeodată,
 555 Un vas nu poate nemișcat să steie
 Cît timp din clocot nu stă apa-ntr-însul.
 770 Apoi, cînd prin găunele pămîntului
 S-adună vîntul și se năpustește
 Numa-ntr-un singur loc și cu putere
 Izbește-n scorburile-adînci, pămîntul
 Se pleacă-n partea-n care vijelia
 560 Izbește sub pămînt, ș-atunci și casele
 775 Ce sînt deasupra lui, cu cît se-nalță
 Mai sus în naltul cerului, cu-atîta
 Și ele se clătesc și stau să cadă,
 Plecîndu-se tot în aceeași parte,
 780 Iar grinzile, din locul lor smintite,
 Stau gata, gata să-și ia drumu-n aer!
 Și oamenii tot nu voiesc să creadă
 565 Că lumea asta largă-i pieritoare
 Și c-o așteaptă într-o zi prăpădul,
 785 Deși ei văd cu ochii cum se surpă
 Munți de pămînt! O, dac-acele vînturi
 Nu s-ar mai alina, nici o putere
 N-ar fi în stare să-nfrîneze lumea
 Și din cărarea morții s-o întoarcă.
 790 Fiindcă însă ele se mai moaie
 570 Ș-apoi din nou se întetesc mai tare
 Și, adunate laolaltă, iarăși
 Pornesc și iar dau înapoi, respinse,
 Din pricina aceasta și pămîntul

Mai des stă numal gâta să se surpe,	795
Decît se surpă: el se pleacă numai,	
Se dă-napoi și chiar cînd stă să cadă,	
Se dă la loc și iar se cumpănește.	
De-aceea toate casele se clatină,	575
Mai tare însă casele înalte,	800
Decît acele mijlocii, aceste	
Mai tare decît cele scunde, care	
Se clatină puțin. Altă pricină	
Mai are încă un cutremur mare:	
Un vînt năprasnic, val cumplit de aer,	
Stîrnit chiar din pămînt sau și de-afară,	
Se năpustește-n locurile cele	
Deșarte-ale pămîntului, ș-acolo,	580
Prin scorburile mari, huieste groaznic,	
Se-nvolbură și, zbuciumat, pe urmă	810
Zbucnește-afară, despicînd pămîntul:	
Pînă-n adînc prăpastia-i căscată!	
La Egium, în insula lui Pelops*,	
Așa a fost, și la Sidòn, în Siria,	585
Orașe dărîmate tot de-un vifor*	815
Ieșit de sub pămînt, și de cutremur.	
Și alte multe ziduri se surpară	
De mari cutremure, și alte multe	
Cetăți se prăbușiră-n fundul mării,	590
Cu oameni, vai, cu tot. Atunci cînd vîntul	820
Nu poate din pămînt țîșni afară,	
Năvalnica, sălbatica-i suflare	
Se-mprăstie prin golurile țărnei	
Ca un fior de frig, și țărna tremură,	825
Cum tremuri tot și dîrdii fără voie	
Cînd te pătrunde frigul pîn' la oase.	595
Atunci, pe la orașe, bieții oameni,	

Vai, tremură de-o îndoită spaimă:
 De sus, se tem să nu se surpe casa,
 830 De jos, să nu cumva să se deschidă
 Găunele pământului, și însuși
 Pământul să se caște pîn' departe
 Și groaznica prăpastie s-o umple
 600 Cu propriile lui ruini. De-aceea,
 835 Pot crede cît or vrea să creadă unii
 Că cerul și pământul vor fi pururi
 De stricăciunea morții neatinse
 Și închinat unei vieți eterne:
 Adeseori primejdia-i de față
 840 Și ea înfige-n noi un ghimpe: spaima
 Ca nu cumva pământul, lunecîndu-ne
 605 De sub picioare, să se prăbușească
 În hău, și universul după dînsul,
 Și toată lumea asta să se schimbe
 845 Într-un noian de jalnice răsipuri!
 Se minunează lumea că natura*
 Nu face să sporească apa mării,
 În care totuși curge-atîta apă
 610 Și vin atîtea rîuri să se verse!
 850 Mai pune tu la socoteală ploile
 Și viforele ce stropesc și udă
 Pământul pretutindene și mările,
 Izvoarele chiar ale mării pune-le:
 Aceste toate la noianul mării
 855 Aducă abia o picătură!
 615 Și să te miri că nu sporește marea?
 O mare parte, -apoi, din apa mării
 Cu fierbințeala lui o soarbe soarele:
 Nu vezi cum el, cu razele lui calde,
 860 Usucă niște haine ude? Mările

**Marea nu-și
 mărește
 volumul**

Sînt însă multe și se-ntind departe!
 De-aceea, oricît de puțină apă
 Ar fi să ieie soarele din mare, 620
 Din fiecare loc de pe genune,
 El, de pe-atîta loc, ce multă apă 863
 Va înghiți! Apoi, o mare parte
 Din apa mării pot s-o ia cu sine
 Și vînturile, măturînd genunea:
 Adeseori, de vînt, numa-ntr-o noapte
 Vedem că drumurile se usucă, 625
 Și că pe drumuri tîna prinde coajă! 870
 Eu am mai arătat, apoi, că norii
 Sorb apă multă de pe luciul mării
 Ș-apoi cu ea stropesc întreg pămîntul
 Cînd plouă pe pămînt și cînd pe nouri 875
 Îi poartă vîntul. În sfîrșit, fiindcă 630
 Pămîntu-i un corp rar, unit cu marea
 (Căci el de pretutindeni o încinge),
 De pe pămînt în mare vine apa,
 Dar și din mare ea-n pămînt se scurge, 880
 Își las-aice spumele sărate
 Ș-apoi se trage și din nou s-adună 635
 La obîrșia riurilor, toată,
 Și iarăși merge pe pămînt agale:
 Pe unde și-a tăiat o dată drumul, 885
 Pe-acolo cad zglobiile ei unde.

Erupțiile
 Etnei

Ți-oi spune-acuma care e pricina*
 Că, uneori, văpăi involburate
 Se varsă pe gîtlejurile Etnei. 640
 Căci n-a fost mică pacostea aceea*, 890
 Furtuna cea de foc, care stăpîină
 Pe-ogoarele Siciliei, întoarse
 Spre dînsa ochii ginților vecine,

- Tot cerul fumega arzînd în flăcări.
645 Și ele se uitau cu groaza-n suflet:
895 Ce nou prăpăd natura mai urzește?
Tu trebuie, în lucrurile-aceste,
Să vezi în lung și-n lat, să cauți bine
Și pretutindeni; să-ți aduci aminte
900 Că universul n-are nici un capăt,
650 Și că din el un singur cer e-o parte
Așa de mică! Mai nimic! Mai mică
Decît e omul față cu pămîntul!
Dac-ai avea-o tu aceasta pururi
905 Sub ochii tăi ș-ai căuta tu bine,
O, nu te-ai mai mira de multe lucruri!
655 Se miră cineva din noi cînd altuia
Îi arde trupul, scuturat de friguri,
Sau are vreo durere-n trup, vreo boală?
910 Ba ți se umflă din senin piciorul,
Ba deseori durerea cea cumplită
De dinții tăi, de ochii tăi se leagă,
660 Ba se ivește brînca, se strecoară
În corpul tău, și unde-ajunge, arde!
915 Să nu te miri: sînt fel și fel de germenii*.
În aer și-n pămînt destui sînt, care
Pot să lățească molimi între oameni.
Noi, așadar, putem, la fel să credem*
665 Că și-n pămînt și-n aer se adună
920 Din infinit toți germenii aceia
Ce fac să se cutremure pămîntul,
Pe mări și pe uscături să se-nvolbure
Un repede vârtej de vînt, iar Etna
Să verse foc, să ardă ceru-n flăcări.
925 Aceasta se și-ntîmplă: bolta cerului
670 S-aprinde, și furtunile atunce

Mai grele sînt, cînd și atomii apei Se strîng grămad-așa, din întîmplare. , — „Prea mare-i însă vîlvătaia focului“!*	
Știu bine! Dar „prea mare“ ți s-arată	930
Ș-un fluviu mare, cînd pe lume altul	
Mai mare n-ai văzut, ș-un om ș-un arbor;	675
Și alte lucruri, încă, tot asemeni, Îți par „prea mari“, cînd altele tu n-ai văzut	
Mai mari! Și totuși, toate-aceste lucruri,	935
Cu cer cu tot, cu marea, cu pămîntul, Nimic nu sînt față cu universul!	
Ți-oi spune-acuma în ce fel, deodată,	680
Vîlvorile de foc se vars-afară	
Din ale Etnei groaznice cuptoare.	940
Întîi, tot muntele-i deșert înuntru; El se proptește-ntreg pe niște peșteri, Și-n toate-acestea-i numai vînt și aer; Doar vîntu-i aer care se frămîntă.	685
Cînd vîntul se încinge și-ncălzește	945
Jur împrejur și stîncă și pămîntul, Scoțînd din ele niște flăcări repezi, El se ridic-atunci și dă năvală Pe-al muntelui gitlej în sus, de-a dreptul, Aruncă foc și-mprăstie cenușă	690
Departe, pîn' departe, scoate-afară	950
Nori groși de fum, ba mai azvîrle încă Pietroaie mari și grele, de-a mirării! Nu te-ndoi: un lucru ca acesta Un vînt cumplit îl poate face numai.	955
Mai pune-apoi că, pe-o lungime mare, La poalele acestui munte, marea Își frînge și tot ea își soarbe clocotul.	695
Iar peșterile muntelui din mare	

- 960 Ajung, pe dedesubt, pînă la gură:
 Prin ele trebuie să spui că merge,
 Amestecat cu apa mării, vîntul;
 Prin ele intră el, fără-ndoială,
 Cînd se retrage marea, și, pe urmă,
 965 Ieșind pe sus afară, scoate flăcări,
 700 Azvîrle stînci și nourî de arină*.
 Căci tocmai sus, pe culme, sînt craterele:
 Așa le spune lumea de pe-acolo;*
 Noi „guri“ le zicem numai și „gîtlejuri“.
 970 Sînt alte lucruri însă, pentru care
 N-ajunge să prepui o cauză numai,
 Ci trebuie să bănuiești mai multe,
 Și numai una-i cea adevărată.
 705 Cînd vezi zăcînd un leș de om, înșiră-mi
 975 Pricinile pieirii lui, pe toate,
 Și-mi vei numi-o și pe cea aieve!
 Pierit-a el de sabie, de boală,
 De frig ori de venin? Tu n-o poți spune!
 Că una însă din aceste toate
 710 I s-a-ntîmplat acelui om, aceasta
 980 O știm. Și tot așa putem noi spune
 De multe alte lucruri: Nilul, riul
 Întregului Egipt, el singur numai*,
 Cînd vine vara, crește și se varsă.
 985 El udă, deci, Egiptu-n toiul verii,
 Fiindcă în această vreme-a anului
 715 La gura lui bat vînturile zise
 Etesiene, despre miazănoapte*,
 Și ele suflă împotriva rîului
 990 Și îndărăt împing a' sale valuri:
 Din mal în mal se umfl-atunce riul
 Și, revărsat, stă-n loc. Fără-ndoială

**Inundațiile
Nilului**

Că-n valul apei sufl-aceste vînturi,	
Ce vin din nordul cu-nghețate zodii,	720
În timp ce Nilul vine despre àustru,	995
Din locuri calde: între oameni negri	
Și arși de soare-și are el izvorul,	
În fundul miazăzilei. Se mai poate*	
Ca mari mormane de nisip, aduse	
De valurile cele dimpotrivă,	1000
S-astupe gura lui atunci cînd marea,	725
De vînturi vînzolită, -și grămădește	
Nisipul pe uscat; atunce riul	
În voia lui nu poate să mai curgă	
Și mai cu-ncetul cade el în mare.	1005
S-ar mai putea ca la izvorul Nilului*	
Să fie ploi mai multe-n vremea asta,	
Cînd vînturile cele despre crivăț*	730
Alungă norii tocmai într-acolo:	
Mînați atunci spre miazăzi de vînturi,	1010
Toți nourii s-adună laolaltă	
Și dînd de munți înalți, se strîng grămadă.	
Mai poate crește Nilul chiar din munții*	
Cei nalți ai Etiopiei cînd soarele,	735
Luminătorul tuturor, topește	1015
Omăturile albe și le face	
La vale să se scurgă pe cîmpie.	
Lacurile Să-ți spun acum de lacurile-Averne*,	
Averne De felul lor ș-al altor locuri încă.	
Întii, aceste se numesc Averne,	740
Deoarece sînt moartea zburătoarelor.	1020
Cînd păsările trec în zbor pe-acolo,	
Uitînd să mai vîslească prin văzduhuri,	
Își lasă-n jos aripile și capul,	
Iar gîtul li se moaie: cad grămadă	1025

- 745 Sau la pământ, dacă așa e locul,
Sau, dacă jos e-un lac Avern, în apă!
Așa e locul cel de lângă Cume,
Pe unde munții plini sînt de pucioasă,
1030 Și din izvoare calde iese-un abur
Ș-un miros greu: așa-i și la Atena,
Chiar sus, în cetățuie, lângă templul
750 Tritonidei, ocrotitoarei Pallas.*
Nicicînd pe-aici nu filfiie din aripi
1035 Croncănitoarea cioară, nici atînce
Cînd fumegă altarele de daruri*.
Pînă-ntr-atîta fuge ea, nu însă,
Așa cum au tot spus poeții grecilor,
De-a Pàlladei minie grea, fiindcă
1040 Prea a vegheat cu zel, ci însuși locul*
755 Și felul lui, chiar locul e pricina!
Și-n Siria se zice că se află
Un loc în care, cum și-au pus piciorul,
Se prăbușesc în țărână dobitoacele,
1045 De parc-ar fi atunci jungheate Manilor*.
760 În chip firesc se-ntîmplă însă toate,
Și lesne poți vedea din care prîcini.
Să nu crezi că prin locurile-acele
Se intră-n iad, că zeii Mani pe-acolo
1050 Trag după sine sufletele morților
Pe țarmii Aherontului, întocmai
765 Cum cerbii iuți, adulmecînd cu nara,
Se zice că scot șerpîi de prin găuri!
Cît de departe-i dreapta judecată!
1055 Ascultă! Eu încerc să-ți spun acuma
Cum stau aieve lucrurile înseși.
Eu spun întîi ce-am spus mai înainte:
770 Că în pământ sînt fel de fel de germenî,

Din care mulți ne sînt spre hrana vieții,	
Mulți ne dau boli și ne grăbesc pieirea.	1060
Eu am mai spus că anumite lucruri	
Se potrivesc cu unele ființe,	
Iar altele cu altele se-mpacă,	
Deoarece nu e la fel nici firea	775
Și nici urzeala lor, și nici atomii.	1065
Sînt multe lucruri aspre, neplăcute,	
Ce vatămă urechile și nările;	
Nu sînt de loc puține nici acele	
De-a căroră atingere e bine	
Să te ferești, nici cele de la care	1070
Mai bine-ntoarce-ți ochii, nici acele	
Ce au un gust amar. Și multe lucruri	780
Vedem noi cît de greu îi pică omului	
Și cît de rău îi fac și cîtă silă!	
Sînt anumiți copaci, a căror umbră*	1075
E-așa de rea, încît îl doare capul	
Pe cel ce stă culcat sub ei, pe iarbă!	785
Ba este chiar, în munții Heliconului*,	
Un arbore care ucide omul	
Cu mirosul otrăvitor al florii!	1080
Aceste toate din pămînt se iscă,	
Fiindcă-n sînul lui acesta poartă	
Puzderii de semințe de tot soiul,	
Amestecate fel și chip: el însă	790
Deosebit le scoate la vedere.	1085
Pe omul cel pe care-l face boala*	
Să cadă jos, vărsînd pe gură spume,	
Cînd fumul unei lămpi, atunci chiar stinse*,	
Îi intră-n nări, în somn îl acufundă.	
Femeia amețită de greșosul	1090
Castòreu, dac-atunci chiar îl miroase*	

- Cînd nu-i „curată“, cade jos grămadă:
 795 Din gingașele-i mîini îi scapă lucrul.
 Și alte multe lucruri trupul nostru
 1095 Îl seacă de puteri, și alte lucruri
 Pînă-n adînc ne zdruncină viața:
 Dacă-ntîrzii prea mult în baia caldă,
 800 Fiind și cu stomacul plin, adese
 Cît de ușor te prăbușești în cadă!
 1100 Cît de ușor, de-asemeni, ni se urcă
 La cap tăria, mirosul cărbunilor,
 De n-am băut mai înainte apă!
 Cînd frigurile-ți scutură tot corpul,
 Miròsul cel de vin atunci te poate
 805 Ucide chiar! Nu vezi că și pucioasa
 1105 Se iscă în pămînt, și tot acolo
 Se-ncheagă smoala cea cu miros groaznic?
 Ș-atunce cînd băieșii cată vinele
 De aur și argint cu fieru-n mînă
 1110 Și scurmă pînă-n adîncimi pămîntul,
 810 Odori cumplite ies, ca la Saptensula*.
 Ce aburi grei scot băile de aur!
 Și oamenii ce galbeni sînt la față!
 Nu vezi, n-auzi că în curîndă vreme
 1115 Ei mor? Viață multă nu mai este
 În cei pe care silnica nevoie
 815 Îi mînă la un lucru ca acesta!
 Pămîntul deci, toți aburii aceștia
 Îi àbură și-i dă din el afară
 1120 Sub cerul liber. Lacurile-averne,
 Și ele, încă trebuie să-mprășteie
 Duhori ucigătoare, ce se-nalță
 820 De la pămînt și-nveninează-o parte
 Din aer: cînd pe-acolo zboară-o pasăre.

Veninul cel ascuns îi frînge zborul:	1123
Ea cade drept în jos, pe unde-o trage	
Duhoarea grea, și, cum se prăbușește,	
Aceasta-i ia și rămășița vieții.	825
Întii, ea ametește; mai pe urmă,	
Cînd a căzut chiar unde-i obîrșia	1130

Veninului cumplit, pe loc atunce	
Ea trebuie să-și deie și suflarea,	
Căci împrejur otrava umple locul!	
S-ar mai putea și asta cîteodată,	
Ca aburii Avernului s-alunge	830
Tot aerul dintre pămînt și păsări,	1135
Și locul să rămînă gol aproape.	
Atunci, în zbor de trec pe-acolo păsări,	
În van mai cearcă ele-a da din aripi,	
Căci aripile nu le mai ajută!	835
Fiindcă, dar, nu pot să se mai țină	1140
Pe sus, în zbor, natura le silește	
Să cadă la pămînt (și ele-s grele!):	

- Cu trupu-ntins prin vidul gol aproape,
 1145 Își dau atunci suflarea prin toți porii.
 840 În puțuri apa e mai rece vara*
 Fiindc-atunci pămîntul se rărește
 Și dă afar-atomii de căldură
 Ce-i are-n el. Și, deci, cu cît îi seacă
 1150 Pămîntului izvorul de căldură,
 Cu-atîta se răcește-atunci și apa
 Ascunsă în pămînt. Iar cînd pămîntul
 845 De frig s-adună și se strînge iară
 Și oarecum se-ncheagă, el, firește,
 1155 Împinge iară prin fîntîni căldura
 Pe care poate-n sînul lui s-o aibă.
 Spun oamenii că este lîngă templul*
 Lui Ammon o fîntînă, care ziua*
 E rece, iar în timpul nopții, caldă!
 850 Și oamenii se minunează foarte!
 1160 Tot soarele cred ei c-o înfierbîntă
 Atunci cînd el e sub pămînt și noaptea
 Cu umbra-i neagră-nvăluie pămîntul.
 Aceasta însă ce departe este
 1165 De adevăr! Căci, spune-mi, dacă soarele
 855 De sîs nu poate să-ncălzească apa
 Cu razele-i ce cad în ea de-a dreptul
 Și care sînt așa fierbinți, cum poate
 De sub pămînt, trecînd acum prin corpul
 1170 Cel des al lui, să înfierbînte apa
 Și s-o îmbibe toată de căldură?
 Și mai ales cînd te gîndești că soarele
 Cu greu își poate strecura văpaia
 860 Și razele prin zidurile casei.
 1175 Deci, care e pricina? — Împrejurul
 Fîntîinii noastre e mai rar pămîntul

**Apa din
fîntîni e mai
rece vara**

**Fîntîna de
lîngă templul
lui Ammon**

Decît aiurea, şi pe lîngă dînsa	
Sînt mulţi atomi de foc: atunci cînd noaptea	
C-un vâl de rouă-acopere pămîntul,	
Îndată el se strînge, se răceşte,	865
Şi, ca şi cum l-ai stoarce tu cu mîna,	1180
Atomii cel de foc pe care-l are	
El îi împinge-n apa din fîntînă,	
Şi ei atunci o fac să fie caldă,	
Ori bei din ea ori o atingi cu mîna.	1185
Cînd soarele răsare, şi pămîntul	
Din nou îl face rar cu-a lui căldură,	870
La locul lor vin iar atomii focului,	
Căldura apei în pămînt se-ntoarce.	
Din pricina aceasta se răceşte	1190
În timpul zilei apa din fîntînă.	
Dar tot atunci şi razele de soare	
Bat în fîntînă tremurînd, şi apa	
Se face tot mai rară de căldură,	
Cu cît lumina zilei se măreşte,	875
Şi ea atunci alungă toţi atomii	1195
De foc pe care îi mai are încă,	
Cum deseori îşi pierde şi răceala	
Cînd îşi dezgheaţă unda-ncremenită.	
Mai este încă o fîntînă rece:*	1200
De-i pui deasupra nişte cîlţi, aceştia	
Numaidecît iau foc şi-aruncă flăcări;	880
O fachie de-asemenea s-aprinde	
Şi pîlpîie plutind deasupra apei,	
Ori în ce parte o adie vîntul.	1205
Nu te mira: în apă-s mulţi, desigur,	
Atomi de foc, iar alţii vin din fundul	
Pămîntului prin apa din fîntînă	885
Şi, răsufînd afară, ies în aer;	

Alte fîn-
tîni „mira-
culoase“

- 1210 Dar nu-s așa de mulți, încît să poată
 Să se-ncălzească apa; toți atomii
 Aceștia, împrăștiați în apă,
 Zbucnesc deodată-afară și s-adună
 Deasupra ei, mînați de forța lor chiar.
- 1215 Asemene cu-aceasta este altă
 890 Fîntînă lîngă Aradus, în mare:*
- Ea izvorăște numai apă dulce,
 Gonind din juru-i undele sărate.
 Și-n alte multe părți îmbie marea
- 1220 Cu apă de băut pe însetații
 Corăbieri: ea varsă pentru dînșii
 În undele sărate apă dulce!
 Și deci, acei atomi de foc tot astfel
- 895 Pot izbucni afară prin fîntînă:
- 1225 Ei cînd se strîng pe cîlți ori cînd s-anină
 De fachie, s-aprind pe loc, fiindcă
 Sînt mulți atomi de foc și-n cîlți și-n fachie.
- 900 Nu vezi? Cînd tu de-o lampă care arde
 Apropii un fitil de in pe care
- 1230 L-ai stins atunci, nu vezi că el s-aprinde
 Chiar înainte de-a atinge flacăra?
 Tot astfel și cu fachia se-ntîmplă!
 Ba încă multe corpuri de depărte
 S-aprind, atinse numai de căldură:
- 1235 Văpaia nici n-apucă să le-mbibe!
 Deci crede tu că tot așa se-ntîmplă
 905 Și cu acea fîntînă minunată!
- Eu, mai departe, îți voi spune-acuma*
- Cu ce așezămînt al firii piatra,
- 1240 Căreia-n limba părintească grecii
 Îi zic magnet (fiindcă în Magnezia
 E obîrșia ei!), atrage fierul.

Magnetismul

De-această piatră oamenii se miră	910
Că poate ține atârnat de dînsa	
Un șir întreg, adese, de inele.	1245
Cinci poți vedea, ba uneori mai multe,	
Că spînzură în jos unul de altul	
Și în bătaia vîntului se leagănă!	
Lipite unul de cellălt, inelele	915
Simt, fiecare, cum le trage piatra.	1250
Din unu-n altul trece-a ei putere.	
În lucruri ca aceste, multe trebuie	
A fi statornicite înainte	
De-a lămuri ce este lucrul însuși:	
La el ajungi făcînd ocoluri multe.	1255
Deci fii numai urechi și ia aminte.	920
Întîi, din cîte lucruri vezi cu ochii,	
Din toate curg într-una și se-mprăștie	
Atomii cei care, izbindu-ți ochii,	
Te fac să vezi; de la anume lucruri	1260
Ne vin miroșuri, de la soare caldul	
Și, tot așa, răcoarea de la riuri,	
Din valul mării bura cea sărată	925
Ce roade-ntr-una murii de pe țărături:	
Prin aer zboară fel de fel de glasuri;	1265
Și noi avem un gust sărat în gură	
Atunci cînd ne aflăm în preajma mării,	
Iar cînd te uiți pelinul cum s-amestecă.	
Numaidecît îi simți și amăreala.	930
Din toate lucrurile curg atomii,	1270
De pretutindenii ei în orice parte	
Se-mprăștie și curgerea lor n-are	
Zăbavă nici popas: noi doar tot timpul	
Avem simțire și putem tot timpul	
Vedea orice și auzi de toate,	1275

- 935 Precum și mirosi. Mai vreau acuma
Aminte să-ți aduc cît e de rară
Substanța corpurilor: ți-am vădit-o
În cîntu-ntîi. La multe alte lucruri
1230 Ți-ar fi de ajutor să știi aceasta,
Dar pentru ceea ce voiesc a-ți spune,
940 Eu trebuie din nou să-ți fac dovada
Că tot ce ne-nconjoară este numai
Materie cu vid amestecată.
1285 Nu vezi în peșteri cum asudă stîncă
Și cum de sus în picuri pică apa?
Din corpul nostru curge-apoi sudoarea,
945 Îți crește barba, părul pe tot corpul.
Mîncarea-n toate vinele se-mprăștie,
1290 Dînd pînă-n vîrfurile unghiilor hrană
Ființei noastre; noi simțim cum trece
Răceala și căldura prin aramă,
Ba și prin aur și argint, atunce
950 Cînd noi ținem pəharul plin în mînă,
1295 Iar sunetele trec zburînd prin ziduri
Și, tot așa, se strècură prin ele
Mirosul, frigul și căldura focului,
Ce poate chiar și fierul să-l pătrundă;
Și, în sfîrșit, pe unde zăua cerului
1300 Încinge lumea, vin de-afară germenii
Cei nevăzuți, ce bagă boala-n oameni
955 Și-n vite; dar și mōlima de-afară
Și vijeliile din cer stîrnite
Și din pămînt, din nou în cer se-ntoarnă*
1305 Și în pămînt: nu-i corp pe lumea asta
Să n-aibă în urzeala lui și goluri!
Să mai adaugi că nu toți atomii
Pe care corpurile îi aruncă,

Nu toți trezesc în noi simțiri asemeni	960
Și nu la fel cu orice corp se-mpacă:	1310
Pământu-l arde și-l usucă soarele,	
Dar gheața o topește și nămeții	
Cei de zăpadă, sus, pe culmi de munte.	
La focul lui și ceara se topește.	965
Și tot în foc aramă, aur curge,	1315
Dar pielea se adună și se strânge,	
Și carnea tot așa. De-asemeni, fierul	
De-l scoți din foc și-l pui în apă, apa	
Călește fierul, dar în apă carnea	
Și pielea, întărite de căldură,	1320
Se moaie iar. Așa de mult le place	
Căprițelor măslinul cel sălbatic,	970
Să zici că numai ambrozile curge	
Dintr-insul, și nectar! Cu toate-aceste	
Nu-l pentru om o frunză mai amară!	1325
Ce să mai spun de porcul care fuge	
De măgheran și care se ferește	
De orișice mireasmă? Pentru dînsul	
Aceasta este-o groaznică otravă,	
Pe cîtă vreme nouă, cîteodată,	1330
Așa ceva ne dă viață parcă.	975
Și, dimpotrivă, tina cea scîrboasă	
Îi place-așa de mult: întreg se bagă,	
Se tăvălește-n ea; nu se mai satură!	
Mai trebuie să-ți spun ceva-nainte	1335
De-a apuca să-ți spun ce vreau a-ți spune:	980
În felurite corpuri o mulțime	
De pori se află; porii însă trebuie	
Să fie feluriți și fiecare	
Să-și aibă firea, drumurile sale*.	1340
Ființele au simțuri osebite	

- Și fiecare din aceste simțuri
985 Își are rostul lui și numai unul.
Noi doar vedem că printr-un loc pătrunde
1345 Un sunet și prin altul intră gustul
Mîncărilor; miròsul lor prin altul!
990 Un lucru trece, nu vezi tu? prin piatră,
Cellălt prin lemn; prin aur trece ùnul,
Prin sticlă sau argint răzbate altul:
1350 Pe-aici căldura trece, iar pe dincolo
Imaginile: ba un lucru trece*
Tot printr-un loc mai iute decît altul!
995 Natura porilor o cere-aceasta,
Ea-n multe feluri este felurită,
1355 Precum am arătat mai înainte,
Fiindcă firea lucrurilor înseși,
Urzeala lor tot felurită este.
Fiind acuma toate-aceste lucruri
Pe temelii statornice-așezate
1360 Și bine puse la-ndemîna noastră,
1000 Cu ușurinț-o să ne dăm noi seama
Ș-o să vedem prea bine care-i cauza
Ce-atrage fierul. Mai întîi de toate,
Din piatra noastră trebuie să curgă
1365 Un val de-atomi, ce-mprăstie prin ciocnet
Tot aerul cel dintre fier și piatră.
Cînd spațiul acesta se deșartă
1005 Și gol rămîne locul de la mijloc,
Îndată cad în gol atomii fierului;
1370 Ei lunecă legați unii de alții
Și tot inelul pleacă după dînșii:
Nici într-un corp atomii nu se leagă
Și nu se țin mai strîns unii de alții
1010 Și mai împleticiți, decît în fierul

Cel tare și-nfiorător de rece.	1375
De-aceea, dar, nu-i de mirare dacă,	
Precum am spus, nu pot în vid să cadă	
Acei cîțiva atomi fără ca însuși	
Inelul să nu plece după dînșii:	
El o și face asta și-i urmează,	1380
Pînă ce dă de piatră și rămîne	1015
Lipit de ea cu lanțuri nevăzute!	
Același lucru peste tot se-ntîmplă,	
Din orice parte se golește locul,	
De sus în jos ori curmeziș: atomii	1385
Care-s vecini s-aruncă-n gol pe dată;	
Ei sînt împinși de lovituri de-afară*	1020
Și de la sine-n sus, în aer, nù pot*	
Să se ridice. Ca să se petreacă	
Tot ce spun eu acum și ca mișcarea	1390
Către magnet să fie înlesnită,	
Mai vine încă-ntr-ajutor un lucru:	
Cum se rărește aeru-naintea	
Inelului și locul de la mîjloc*	
Rămîne gol, numaidecît tot aerul	1025
Ce se găsește îndărătul fierului	1395
Îl mînă de la spate și-l împinge.	
Căci împrejurul corpurilor aerul	
Oricînd lovește, dar acuma lesne	
El poate-mpinge fierul înainte	1400
Fiindcă într-o parte-î gol tot locul	
Ș-aici inelul poate să încapă.	1030
Cînd aerul acesta se strecoară	
Prin golurile dese ale fierului	
Chiar în ascunsurile lui, atunce	1405
El tot împinge fierul și-l tot mînă,	
Cum mînă vîntul pînzele și nava.	

- Dar corpurile înseși încă trebuie
Să aibă aer: ele sînt urzite
1035 Dintr-o substanță rară, și pe toate
1410 Le-nconjură și le-nfășoară aerul.
Deci aerul cel care-i înăuntru,
Vîrît în ale fierului ascunsuri,
Într-una se tot mișcă și izbește
1415 Inelul și-l împinge dinăuntru,
Ș-atunci inelul, negreșit, se duce
1040 Tòt încotro s-a aruncat o dată,
În locul gol unde-și luase zborul.
Se mai întîmplă uneori că fierul
1420 Se dă-napoi de la această piatră:
Cînd fuge, cînd s-apropie de dînsa!
Ba eu văzui inele samotracice*
Și pilituri de fier săltînd nebune
1045 În scafe de aramă, cînd o piatră
1425 Magnetică sub ele a fost pusă:
Așa de mult doreau de ea să fugă!
Cînd pui arama la mijlòc, de-aceea
Se face vrajbă între fier și piatră,
Fiindcă valul de atomi de-aramă
1430 O ia-nainte, èl întîi se face
1050 Stăpîn pe porii cei deschiși ai fierului,
Iar valul de atomi ce ies din piatră
Pe urmă vine și găsește toate
Cărările-astupate-n fier: el n-are
1435 Pe unde să pătrundă, ca-nainte,
Și e silit atunci cu-a' sale unde
Să tot lovească și s-alunge fierul:
El, deci, alungă de la el departe
Și prin pereții de aramă zbuciumă
1440 Fărîmele de fier, pe care, altfel

Stă gata să le soarbă! Totodată*,	1055
Să nu te miri că valul care iese	
Din piatra cea magnetică nu poate	
S-atragă tot la fel și alte corpuri.	
Căci unele din ele, bizuindu-se	1445
În greutatea lor, stau nemișcate	
(Așa e aurul); iar altele, fiindcă	
Sînt prea poroase și prin ele valul	
De-atomi străbate neatins, de-aceea	
Nici într-o parte nu pot fi urnite:	1060
În rîndul lor se poate pune lemnul.	1450
Dar cînd — la mîjloc între ele — fierul	
Sporește cu cîtiva atomi de-aramă,	
Aceștia pun piedică magnetului!	1065
Aceste lucruri nu-s așa ciudate:	1455
Eu pot să-ți amintesc atîtea altele	
La fel cu ele, care se îmbină	
C-un singur lucru și cu-acela numai.	
Întîi și-ntîi, tu vezi că numai varul	
Încheagă pietrele; cu clei de taur	1460
Așa de tare se încleie lemnul,	
Încît mai lesne scîndurile crapă,	1070
Decît să se desfacă-ncheietura.	
Licoarea viei vrea să se amestece	
Cu apa din fîntînă, dar nici smoala	1465
Și nici uleiul cel ușor nu poate!	
Așa se leagă purpura de lînă,	
Încît de dînsa nu se mai desparte,	1075
Nu! chiar de te-ai munci s-o faci tu iarăși	
Ca mai nainte; nu! chiar toată marea	1470
De-ar fi cu tot noianul ei s-o spele!	
Și nu lipești tu aurul de aur	
C-un singur lucru numai? Și arama*	

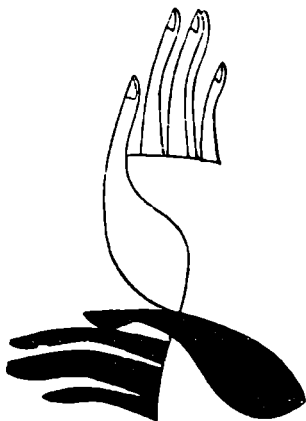
- 1080 N-o legi cu cositor tot de aramă?
 1475 Dovezi de-aceste pot găsi eu multe!
 Dar pentru ce? Nici tu nu ai nevoie
 De-atita-ncunjur, nici eu nu se cade
 Să-mi risipesc aici atita muncă.
 Pe scurt, mai bine să cuprindem multe
 1480 În vorbe mai puține: — acele corpuri
 A' căroră urzeli deosebite
 Se-mbucă astfel, încît plinul unuia
 1085 În scobitura celuiilalt să intre
 Și dimpotrivă, corpurile-acele
 1485 Se-mbină între sine de minune.
 S-ar mai putea ca unele din corpuri
 Să se-mpreune-așa unul cu altul,
 Parc-ar avea inele și cîrlige:
 Aceasta s-ar putea-ntîmpla cu fierul
 1090 Și cu magnetul! — Eu acum ți-oi spune*
 1490 Care-i pricina bolilor, de unde
 Vin molimele care-aduc deodată
 Prăpăd de moarte-n gîntea omenească
 Și-n turmele de vite. Multe feluri
 1945 De-atomi am spus că țin viața noastră
 Și, dimpotrivă, mulți plutesc în aer,
 1095 Aducători de boală și de moarte.
 Aceștia, grămadă cînd s-adună
 Și tulbură văzduhul, strică aerul.
 1500 Și toate-aceste boli, aceste molimi
 Sau vin prin cer de-afară, cum vin norii
 1100 Și negura, de sus, sau vin adese,
 Răsar chiar din pămînt, cînd el e putred
 De ploi nepărăsite și de arșiți*.
 1505 Tu nu vezi că străinului ce vine
 Din țara lui, de-acasă, de departe,

Originea
bolilor

Nu-i suferă nici aerul, nici apa,
 Fiindcă-aceste sînt aice altfel? 1105
 Crezi că puțin se osebește aerul
 De la Britani de-acela al Egiptului, 1510
 Pe unde axa lumii stă plecată*,
 Și aerul care-i în Pont de-acela*
 Care-i la Gades și de-acolo, încă*,
 Pînă la negrii cei cu fața arsă?
 Aceste noi vedem că-s cele patru 1513
 Deosebite colțuri ale lumii, 1110
 Spre cele patru vînturi și tot patru
 Ținuturi ale cerului: în ele
 Și oămenii sînt osebiți la față
 Și la culoarea pielii; ba și bolile 1520
 Sînt altele la fiecare gînte.
 Așa, pe Nil, în inima Egiptului,
 Se iscă răpura, și nu aiurea*. 1115
 În Atica podagra; în Ahaia
 De ochi se leagă boala; -n alte locuri 1525
 Ea vatămă pe om în altă parte
 A trupului, și pricina e aerul.
 Deci cînd un aer neprielnic nouă
 Și făcător de rău, din altă parte,
 Se pune în mișcare și începe 1530
 S-alunece spre noi, el se strecoară 1120
 Ca norii și ca negurile: toate
 În calea lui se schimbă și se tulbură.
 Cînd el ajunge în văzduhul nostru,
 Îl strică și pe-acesta: el îl face 1535
 Să fie-asemeni lui, iar nouă dușman!
 Acest prăpăd năprasnic, ciurma asta 1125
 Sau cade-n apă sau se vîră-n holde
 Și-n altă hran-a omului ș-a vitei,

- 1540 Sau ea rămîne și plutește-n aer,
 Și noi atunci, în piept cînd tragem aerul
 Cel otrăvit, sorbim cu el o dată
- 1130 Și germenii de boală. Tot asemeni,
 Dă ciuma-n oi, se bagă boala-n vite.
- 1545 Și-i tot aceea, ori că noi ne ducem
 În locuri neprielnice și cerul
 Noi înșine-l schimbăm, ori că natura
- 1135 Ea singură ne-aduce, de la sine,
 Un aer rău sau altceva cu care
- 1550 Noi nu sîntem obișnuiți și care,
 Așa, deodată, poate să ne vatăme.
- Odinioar-o molimă de-aceste*,
 Pojar ucigător, umplu pămîntul
 Lui Cecrops cu grămezi de morți, lăsîndu-i
- 1555 Pustii și drumurile, și orașul
- 1140 De oameni gol. Ea se iscase-n țara

**Cluma din
Atena**

Eghipetului și, venind de-acolo*	
Prin mult văzduh, peste noainuri multe,	
Se încuibă-n poporul lui Pandion.	
Din astă clipă cu grămada oamenii	1560
Erau zvîrliți și molimii și morții:	
Cu capu-ncins de arșițele bolii*,	1145
Ei scăpărau lucruri păienjenite	
Din ochii lor cei roși; un sînge negru	
Le picura din gît, și drumul vocii	1565
Li s-astupa de ulcere, iar limba,	
Tălmăcitoarea sufletului nostru,	
Însîngerată, aspră, istovită,	
Abia puteau în gură s-o mai miște.	1150
Cînd boala prin gîtlej, după aceea,	1570
Cădea la piept, și toată răutatea	
Se aduna la inimă, atunce	
Zăgazurile toate-ale vieții	
Se prăbușeau. Din gura lor, bolnavii	
Scoteau o puturoasă răsufare,	1575
Ca duhnetul de putrede cadavre	
Zvîrlite-n cîmp. Și sufletul și corpul	1155
Li se topeau acum, în pragul morții.	
Mai pune spaima lor, însoțitoarea	
Acestor suferinți nesuferite,	1580
Mai pune gemetele lor și plînsul!	
Iar un sughiț neîntrerupt zi-noapte*	1160
Zgîrcea toți nervii, toat-a lor ființă,	
Și, de puteri secați de mai nainte*,	
Îi istovea, secîndu-i și mai tare.	1585
N-ai fi putut vedea că pe de-asupra	
Le arde trupul: de puneai tu mîna,	
El mai curînd era călduț și roșu	1165
De bube obrintite, ca atunce	

- 1590 Cînd brînca se întinde pe tot trupul.
 Dar înăuntrul trupului bolnavii
 Ardeau de fierbințeală pîn' la oase:
 Ca-ntr-un cuptor ardea-n stomac văpala!
 Și nu puteai să pui nimic pe dîșii,
- 1170
 1595 Nici un veșmînt, ușor chiar și subțire:
 Ei după vînt umblau, după răcoare.
 Unii din ei în rîuri reci ca gheața*
 Se aruncau, băgîndu-se în valuri
 Cu trupul gol, arzînd de-arșița bolii.
- 1600 Mulți au căzut cu capu-n jos în puțuri,
 1175 Cu gurile căscate după apă.
 Dar și c-un strop și c-un noian de apă
 Era tot una: setea arzătoare
 Ei nu puteau s-o stîmpere. Și răul
- 509T N-avea nici o clipită alinare:
 Cu trupul istovit zăceau cu toții!
 Iar medicina, mută, spăimîntată*,
 Abia putea să-ngîne cîte-o vorbă
 Cînd ei își întorceau spre dînsa ochii
- 1180
 1610 Căscăți și nedormiți, arzînd de friguri.
 Ei mai dădeau și alte multe semne*
 De moarte: mintea lor era pierdută,
 Cuprinsă de tristețe și de frică,
 Sprincenele-ncruntate, chipul aspru
- 1615 Și mînios; urechile, -ngrozite,
 1185 Le țiuiau într-una; răsufierea
 Cînd deasă le era, și cînd adîncă.
 Pe gît sudoarea le curgea șiroaie,
 Ș-o tusă răgușită, cîteodată,
- 1620 Din pieptul lor abia scotea afară
 Cîte-un scuipat mărunt, sărat și galben.
 Și mîinile li se zgîrceau, tot trupul

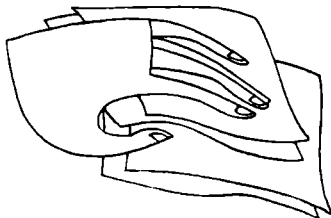
Le tremura, și-ncet de la picioare	1190
Se ridica în sus răceala morții.	
Apoi, în clipa de pe urmă, nările	1625
Li se strîngeau; aveau un nas subțire	
Și niște ochi căzuți în fundul capului,	
Și tîmple prăbușite, pielea tare	
Și rece cum e gheața, gura strîmbă	
Și fruntea lor întinsă și umflată.	1195
Tot trupul lor, apoi, în scurtă vreme,	1630
Zăcea înțepenit de-nghețul morții:	
Cînd soarele cu alba lui lumină	
Lucea-ntr-a opta zi sau într-a noua*,	
Ei își dădeau răsufletul vieții.	1635
Vreunul dacă se-ntîmpla să scape	
De ceasul morții, istovul și moartea	
Îl ajungeau și mai tîrziu, cu ulcere	
Cumplitे și cu neagră urdinare;	1200
Sau îl munceau dureri de cap și sîngele	1640
Îl năbușea pe nări: puterea omului	
Pe-aice se scurgea din trup cu totul.	
Iar de scăpa vreunul și de-această	
Cumplită scurgere de sînge negru,	1205
În nervi atunci i se băga aceluia	1645
Și-n membre boala cea îngrozitoare,	
Și chiar în părțile firești; o parte,	
Temîndu-se cumplit că vor ajunge	
Pe pragul morții, își tăiau cu fierul	
Chiar mădularul lor, ca să trăiască;	1650
Iar alții încă rămîneau în viață	
Fără de mîini sau fără de picioare,	1210
Și unii chiar făr' de lumina ochilor:	
Pînă-ntr-atîta frica cea de moarte	
Intrase-n ei; ba unii dintre dînșii	1655

- Nimic nu-și mai puteau aduce-aminte:
 Nici chiar pe ei nu se puteau cunoaște!
 Deși zăceau grămezile de corpuri
 1215 Neîngropate, unul peste altul*,
 1660 Și pasărea și fiara din pădure
 Fugeau departe, ocolind duhoarea.
 Dac-apucau să guste din cadavre,
 Ficau îndată lîncede și ele,
 Și moartea lor era atunci aproape.
 1665 Dar nici puteai vedea-n acele zile
 1220 Vreo pasăre, și din pădure fiara
 Nu mai ieșea: mai toate mistuite
 Piereau de boală: mai cu seamă ciinii
 Cei credincioși zăceau pe drumuri: boala
 1224 Storcea din trupul lor viața toată,
 1670 Și ei de-a rîndul își dădeau suflarea.
 1223 Și nici un leac nu se găsea, nici sigur*,
 1226 Nici pentru toți la fel: ceea ce unuia
 Îi folosea, ca să mai poată trage
 1675 În pieptu-i adlerile vieții
 Și boltele cerești să mai privească,
 Era pieirea altuia și moartea.
 Mai jalnic, însă, lucru decît toate
 1230 Și mai de plîns era, atunci, acesta:
 1680 Cum se vedea vreunu-ncins de boală*,
 Întocmai ca un osîndit la moarte,
 Zăcea zdrobit, cu inima-ntristată;
 Pieirea lui văzîndu-o cu ochii,
 Numaidecît el își dădea suflarea.
 1685 Căci molima cea fără saț într-una
 1235 Îi secera: ei unul de la altul
 Se molipseau, ca oile lînoase,
 Ca boii cei cornuți. Și mai cu seamă

Mormanele de morți creșteau fiindcă	
Pe-aceia care, dornici de viață	1690
Peste măsură și-ngroziți de moarte,	
Fugeau de-ai lor bolnavi, în scurtă vreme	1240
Îi ucidea c-o moarte ticăloasă	
Și-ngrozitoare nepăsarea altora,	
Lăsându-i singuri, fără-ajutorare.	1695
Cei ce stăteau într-ajutor bolnavilor	
De mîlimă piereau și de-oboseala	
Pe care-atunci îi îndemna s-o-nfrunte	
Rușinea lor și vocea rugătoare	1245
Și vaierul bolnavilor: și astfel	1700
Tot cei mai buni piereau de-această moarte!	
Fără alai cărau la groapă morții	1225
Cei fără număr, și pe întrecute!	
Oasele lor le astrucău acolo	
Unde-l prindea pe fiecare vremea:	1705
Nu mai păzeau cucernicele datini.	
Pe unul într-un loc, pe altu-n altul,	
Ei se-ntreceau pe-ai lor să-i înmormînte.	
Zdrobiți, apoi, de jale și de plîns,	
Cînd se-nturnau acasă, mulți dintr-înșii	1710
Cădeau și ei la pat de întristare.	
Și nu puteai găsi un om pe care	
Să nu-l ajungă molima, ori moartea,	1250
Ori neagra jale, -n cumpăna aceea.	
Boleau la fel păstorul și boarul	1715
Și zdravănelul țaran ce poartă plugul:	
Ale lor trupuri, grămădite-n fundul	
Colibei lor, zăceau menite morții	
De crunta boală și de sărăcie.	1255
Putcai vedea părinții morți de-asupra	1720
Copiilor rămași fără suflare,	

- Sau pe copii cum își dădeau suflarea
Pe trupurile moarte-ale părinților!
În mare parte molima aceasta
1725 Se strecură-n cetate de la țară:*
- 1260 De-aici, bolnavi, țăranii cu duiumul
Curgeau din toate părțile-ntr-acolo:
Era tot locul plin și toată casa.
Înghesuiți așa fiind cu toții
- 1730 Pe zăpușeala verii, moartea încă
Mai mult sporea mormanele de leșuri.
Mulți se tirau pe drum, mînați de sete
- 1265 Pe la fîntîni, și de dulceața apei
Li se curma și lor suflarea vieții.
- 1735 Pe mulți dintr-înșii, lîncezi, morți aproape.
Puteai să-i vezi pe străzi, prin locuri publice,
Pierind, în zdrențe și-n necurăție.
- 1270 Și numai oasele erau și pielea!
Iar pielea numai slin și numai bube!
- 1740 Ba moartea și locașurile sfinte*
Cu trupuri fără viață le umpluse:
Și templurile rămîneau ticsite
De oameni morți: de oaspeții cărora
- 1275 Le dase drumu-n temple păzitoril.
- 1745 Nu mai plătea nimica nici religia
Nici zeii mari! Mai mare era jalea!
Nici datinile de la-nmormîntare*,
Cu care se-ngropase totdeauna
Acest popor pios, nici ele-acuma
- 1750 Nu mai erau de nimene păzite.
- 1280 Toți tremurau, toți își pierduse mintea!
Și fiecare, plin de-a lui mîhnire,
Își îngropa pe-ai săi după putință.
Cumplite lucruri i-a-nvățat atunci

Și sărăcia groaznică și graba:	1755
Ei așezau pe rugurile altora	
Rudeniile lor, cu bocet mare,	
Ș-apoi sub rug puneau aprinsa faclă.	1285
Ba mai curînd, decît să-și lase morții,	
Se-ncăierau cu ceilalți pîn' la sînge.	1760

N O T E

1. „născătoarea ginții lui Enea“ (în orig. *neneadum genetrix*): expresie frecventă la poeții de mai târziu (de ex. Ovidiu, *Tristia*, II, 261). A fost utilizată pentru întâia oară de Ennius, primul poet latin care a încercat imitarea poeziei elene (*Annales*, 52). T.*

1—3. Poetul, urmînd exemplul înaintașilor săi, invocă la începutul poemului o divinitate: pe zeița Venus, care era, după legendă, mama eroului troian Enea și deci, prin acesta, mama romanilor, dar totodată și simbolul energiei creatoare a naturii și încarnare a plăcerii senzuale a frumosului (ἡδονή).

Invocația în versurile lui Lucrețiu are — se înțelege — un motiv literar și probabil și unul politic, neimplicînd deci credința în providență (cf. și nota la versurile 44—61). N.**

31. În original *sola gubernans*: expresia apare la Parmenide (Diels, Frg. 12, 3): Venus simbolul iubirii, al frumuseții, al fecundității ca singura cîrmuitoare a naturii; se relevă astfel optimismul lui L., expresia credinței sale că elementul binelui prevalează asupra forțelor răului, reprezentat de principiul războiului. T.

36—38. Denumirea latină (*de rerum natura*), transpune expresia elenă intrată în uz (περὶ φύσεως, despre natură). Primii filozofi care

* T., aici și peste tot = Note întocmite de conf. univ. E. Toth.

** N., aici și peste tot = Note întocmite de prof. T. Naum.

au scris probabil lucrări consacrate acestui subiect au fost Anaximandru și Ferekyde (la mijlocul sec. al VI-lea î.e.n.). Se pare că același titlu aveau și scrierile cosmologice ale lui Heraclit, Empedocle, Parmenide. Acesta era și titlul uneia dintre scrierile lui Democrit și al scrierii în care Epicur și-a expus filozofia naturii, devenind astfel tradițional. Lucrețiu se raportează aici însă în mod neîndoielnic la filiera Democrit—Epicur. Împreună cu atîția alți termeni și acesta a fost introdus în limba latină de Lucrețiu (Despre semnificația lui, vezi J. Fischer, *Studii clasice*, vol. IV). Tot printre eleni și-a aflat înaintași Lucrețiu și cît privește forma versificată a expunerii sale filozofice. Este suficient să amintim poemul cu același titlu, al lui Parmenide. Empedocle, imitîndu-l pe Parmenide și Xenofon, a scris de asemenea în versuri o lucrare cunoscută sub același titlu. (cf. Diogene Laerțiu, *Despre viețile...*, București, 1963, VIII, 55; IX, 22). Alegerea formei versificate era justificată la greci de motive multiple: forma poetică conferea solemnitate, patos și, în același timp, o mai mare forță de persuasiune și de penetrație. În cazul lui Lucrețiu, acestor motive li se mai adaugă unele specific romane: forma versificată era menită să vehiculeze cu mai multă facilităte filozofia în conștiința romanilor, atît de rebarbativi față de expunerile teoretice. Forma literară, de exemplu aceea de dialog, a fost adoptată în expunerea ideilor filozofice și științifice în fond și de Platon, iar mai tîrziu și de Galilei. În nici unul dintre aceste cazuri accesibilitatea mărită prin introducerea dimensiunii estetice nu a fost în detrimentul conținutului, mărind în schimb eficacitatea operei.

În mod special, titlul ne mai lasă să înțelegem că autorul va expune numai una dintre cele 3 părți ale filozofiei epicuriene, și anume *filozofia naturii* (fizica), lăsînd la o parte logica

(canonica), și făcînd doar incursiuni fugitive în domeniul eticii. În filozofia epicuriană, precum rezultă și din poemul lui L., *filozofia naturii* a constituit baza eticii — fiind în întregime subordonată scopurilor ei: eliberarea omului de frica zeilor, de superstiții și realizarea ataraxiei. a păcii depline interioare (Diog. Laert., X, 85). T.

38. Memmius, căruia îi este închinată poema, pare a fi fost un amic intim al poetului. Familia din care făcea el parte se lăuda a fi de veche origine troiană și pe monedele ei se vedea imaginea zeiței Venus. Personajul este, după toate probabilitățile, Caius Memmius Gemellus, tribun în 66 î.e.n., pretor urban în 58 și propretor al Bitiniei în 57, calitate în care el luase, în suita sa, și pe poetul Catul. Poate numai prietenia a fost motivul pentru care L. a dedicat poema acestui Memmius, om fin și cult, dar fără convingeri și fără caracter și din care nici L. nu pare să fi făcut un adept al epicurismului. Aceasta s-a văzut atunci cînd, printr-un decret al Areopagului din Atena, dăruindu-i-se lui Memmius fosta grădină a lui Epicur, noul ei proprietar și-a vădit intenția de a distruge casa care fusese locuită de Epicur pentru a face construcții noi pe acest teren. Într-o scrisoare pe care Cicero i-a adresat-o în 51, oratorul roman îl roagă, în numele epicurianului Patronus, să renunțe la planurile sale pentru a se păstra intactă locuința filozofului grec. N.

44—61. Venus din această invocație ne aduce aminte și de Afrodita din poezia și arta greacă, zeița frumuseții și a amorului, ale cărei raporturi cu Marte, zeul războiului, poetul le amintește în aceste versuri. Acestor raporturi încă li s-a dat o semnificație simbolică: după filozoful grec Empedocle — care l-a influențat în mare măsură pe Lucrețiu — fenomenele naturii

sînt forma în care se desfășoară lupta dintre cele două principii opuse: amorul ($\phi\iota\lambda\acute{o}\tau\eta\varsigma$) și discordia ($\nu\epsilon\tau\tau\omicron\varsigma$), adică dintre forțele creatoare (simbolizate prin Venus) și cele distrugătoare (simbolizate prin Marte). N.

62—66. Aluzie la războiul civil care amenința să izbucnească din nou către sfîrșitul anului 59, în timpul primului triumvirat. Din acest an e datată o scrisoare a lui Cicero către fratele său Quintus (ad Q.fr. I, 2, 15), în care, între alții, e menționat și Memmius ca unul dintre apărătorii republicii.

— În manuscrise lacuna care urmează e ocupată de v. 946—953 din cartea a II-a. Interpolarea lor aici este evidentă și ea s-ar datora unui cititor al lui L., care ar fi voit să-l pună pe poet în contradicție cu el însuși pentru aceea că el, deși afirmă că zeii n-au grija oamenilor, o invocă, totuși, pe Venus! De fapt, contradicția aparentă nu dovedește decît că invocarea zeiței are o valoare pur literară. N.

81. „materie”: componentul termenului elen $\mu\alpha\tau\eta\rho$. Pentru geneza termenului vezi nota lui A. Frenkian (nr. 206, p. 583) la editia romînească a scrierii lui Diogene Laerțiu. T.

81. „seminte” (în orig. *semina rerum*): termenul *semina* este transpunerea în latină a cuvîntului elen $\sigma\pi\epsilon\rho\mu\alpha\tau\alpha$, utilizat de Anaxagora într-un sens încă insuficient clarificat și preluat cu predilecție de atomiști. T.

82. „corpuri prime”: corespondentul termenului elen $\sigma\acute{o}\mu\alpha\tau\alpha \pi\rho\acute{\omega}\tau\alpha$. Termenul este foarte potrivit și a reintrat în uz sub forma de *particule elementare* (mai înainte chiar sub forma de *proton*). Școala atomistă a considerat *indivizibilii* ca ultimele constituențe ale universului, ca elemente absolute. Denumirea de atom a fost aplicată în chimie particulei indivizibile din punct de vedere *chimic*, considerată în mod

absolut indivizibilă. După ce s-a descoperit însă structura atomului, și în special că fiecare nucleu atomic este construit din același element — nucleul atomului de hidrogen —, s-a crezut că acest nucleu este adevăratul indivizibil, ultim și absolut, adevărata cărămidă a universului și de aceea i s-a aplicat denumirea de proton — de proveniență elenă. Astăzi bănuim că așa-numitele *particule elementare* constituie aceste cărămizi și denumirea lor poartă de asemenea pecetea terminologiei utilizate de atomiștii antici. T.

87. „religie”: la L. termenul este sinonim cu superstiție, care, în poem, nu apare însă niciodată. T.

87. Fenomenele cerești au contribuit cel mai mult la apariția fricii de zei și a superstițiilor. Anticii socoteau printre fenomenele cerești și fenomenele meteorologice, tunetul, fulgerul, grindina, ploaia, diversele apariții luminoase neobișnuite etc. T.

89. „Un grec”: Epicur, întemeietorul școlii filozofice care-i poartă numele, născut, se pare, în insula Samos, din tată atenian, și anume din demul Garget. După ce profesă mai întâi prin câteva orașe din Asia Mică, el se stabilește în anul 306 î.e.n. la Atena, unde rămase până la moartea lui, întâmplată în 270. Epicur scrisese foarte mult. Opera sa principală, în 37 de cărți, se numea *περὶ φύσεως* și din ea ne-au rămas numai câteva fragmente. Tot de la el ne-au rămas și trei scrisori-program, păstrate în cartea a X-a a operei lui Diogene Laerțiu, dintre care cea dintâi este o expunere succintă a sistemului său filozofic. Lucrețiu va fi avut însă, ca izvor capital, un rezumat mai dezvoltat al operei celei mari a lui Epicur. N.

99. „Zidurile-nflăcărate-a'lumii (în orig. *flammanitia moenia mundi*): metaforă în care L.

face aluzie la *eterul* care ar înconjura lumea, eterul fiind o substanță de foc deosebit de pură și concentrată. T.

100. Teoria cunoașterii a epicurismului era senzualist-materialistă, baza și izvorul unic al cunoașterii fiind considerate contactul direct cu corpurile pe calea senzațiilor. Totuși, se admite că există și lucruri inaccesibile în mod direct senzațiilor (ἄδηλα), cum sînt *atomii* și spațiile infinite ale universului. Noi ajungem să le cunoaștem pe acestea pe o cale indirectă, prin mijlocirea unor *semne* (σημέτα) emise de acestea sau cu ajutorul rațiunii (Diog. Laert., X, 97, 123, 139). T.

108. „Călcătă în picioare“ (în orig. *pedibus subjecta*): Pizzani (Lucretii, *De rerum natura*, Romae, 1960, p. 148) atrage atenția asupra faptului că aceste versuri au inspirat un pasaj celebru al lui Virgiliu: *felix qui potuit rerum cognoscere causas / atque metus omnis et inexorabile fatum / subiecit pedibus strepitunque Acherontis avari*. T.

110—140. În acest pasaj L. ilustrează o temă celebră și preferată a lui Epicur: nu știința ne împinge către impietate, către păcatele și crimele care ar decurge din lipsa de frică față de zei, ci dimpotrivă — religia și superstițiile au fost mereu izvoarele unor acte odioase. „Nu omul care neagă zeii adorați de mulțime este lipsit de pietate, ci acela care ia drept bune părerile mulțimii despre zei“, scrie Epicur (Cf. Diog. Laert., X, 123).

Opoziția pe care o exprimă aceste rînduri ale poemului dintre religia tradițională și știință apare pentru prima dată la filozofii greci sub forma tendinței — spontane la început — de a explica natura din și prin ea însăși, fără intervenția unor ființe supranaturale, tendință care devine conștientă abia la

atomiști. Aceasta a făcut ca, deși nefiind pri-goniți, să se încerce discreditarea adeptilor acestor concepții sub cuvânt că opiniile lor conduc la surparea moralei. Adversitatea față de știință devine dominantă în primele secole ale creștinismului, când știința este nu numai condamnată ca un vestigiu al lumii păgâne, dar și supusă la o persecuție efectivă. La Epicur apare pentru prima dată ca *dominantă* ideea că opoziția dintre superstițiile religiei și cunoașterea științifică nu numai că nu atrage după sine nicidecum o opoziție a științei față de etică, dar, dimpotrivă, fericirea adevărată nu poate fi realizată decît prin intermediul cunoașterii științifice a fenomenelor naturii. (Diog. Laert., X, 82, 83, 85). În germene, această idee apare la Democrit, dar la el fizica nu este subordonată eticii (Diog. Laert., IX, 44). T.

116. Aulis e portul din Beoția din care a plecat flota grecilor la războiul troian. N.

117. Grecii se numeau și Danai după numele egipteanului Danaos care întemeiasă orașul Argos. N.

118. Trivia, alt nume al zeiței Diana. N.

165. Ennius, vechi poet latin (240—169 î.e.n.), adept (mai ales în opera sa *Epicharmus*) al doctrinei filozofului grec Pitagora; una dintre dogmele acestuia era aceea a transmigrației sufletelor sau a metempsihozei. N

166—169. Heliconul, munte în Beoția, închinat Muzelor. — Prin această figură de stil, L. vrea să spună că Ennius a introdus cel dintîi în Italia principiile poeziei, compunînd o poemă epică (*Annales*) după modelul lui Homer. N.

172. Că există, adică, și infernul: Aherontul e numele râului ce curge în infern. N.

176—180. Această apariție a lui Homer o povestea Ennius la începutul *Analelor*. N.

187. Conform concepției materialist-mecanice epicuriene, sufletul (*anima*) este răspândit în tot corpul, sub forma unor atomi foarte mici de formă sferică, asemănători atomilor ce constituie focul, dar mai fini. Spre deosebire de *anima* — organul spiritual al sensibilității, al vieții, în general — termenul de *animus* desemnează facultatea rațională a sufletului și sălășluiește în piept. (Diog. Laert., X, 66). Ideea substanței sufletești compusă din atomi se găsește la Democrit. (Diog. Laert., IX, 44), la care sufletul este identic cu rațiunea. Pentru concepțiile premergătoare lui Epicur, cu privire la sediul sufletului și al rațiunii, vezi notele 99 și 100 ale lui A. Frenkian la cartea a VIII-a din ediția românească a scrierii lui Diogene Laerțiu (p. 707). T.

200—201. Lucrețiu se plînge că limba latină este puțin proprie exprimării unor idei filozofice și mai ales a unor idei încă noi. Autorii latini care au încercat să traducă opere ale filozofilor și matematicienilor greci au avut de înfruntat mereu această dificultate. Și Cicero (*Acad. post.*, I, 2, 5; *Tusc.*, IV, 3, 6; *Ad. famil.*, XV, 19) insistă în multe locuri asupra acestor dificultăți terminologice. Este suficient să menționăm numărul mare de expresii folosite de L. pentru traducerea termenului de *atom*. T.

210—215. Conform concepției epicuriene numai cercetarea directă a naturii ne poate duce la adevărul care eliberează sufletul nostru de teroarea necunoscutului (Diog. Laert., X, 81, 82). T.

217. L. enunța aici principiul general al *conservării*: *din nimic nu se naște nimic* (Pentru Epicur, vezi Diog. Laert., X, 38, 39). Geneză acestei idei este una dintre cele mai semni-

ficative pentru istoria gândirii umane. Înainte de toate vrem să remarcăm că chiar dacă nu a fost exprimat sub această formă concisă în mod explicit — principiul acesta este prezent într-o formă insuficient de precisă dar categorică încă în teoriile primilor naturaliști ionieni, după cum ne informează însuși Aristotel (*Metaf.*, I, 3; 983 b). În parte, istoria gândirii elene poate fi caracterizată prin efortul depus pentru cristalizarea acestui principiu. Pentru Anaximandru vezi Diog. Laert., II, 1; pentru eleatul Xenofan, vezi Simplicius, apud Aristot., *Fizica* 22, b; pentru Melissos vezi Aristot., *Fizica*, I, 2. Ideea apare mai pregnant la Empedocle, despre care ne informează Aristotel în *Metafizica*, I, 3, 984 a. Tot acolo, precum și în *Fizica*, I, 4 ne informează stagiritul despre prezența acestei idei la Anaxagora. În fine, ea este exprimată cu aceeași claritate ca la Epicur, pentru prima dată la Democrit; (vezi Diog. Laert., IX, 44). În acest efort se confruntă două modalități diferite de a interpreta termenul de *nimic*, ambele proprii filozofiei elene. Prima interpretare atribuie termenului de nimic un sens *cantitativ* și *abstract*, a doua un sens *concret* și *calitativ*. În treacăt fie spus, deși ambele aceste sensuri ale termenului sînt prezente în gândirea elenă, confundarea lor este aproape generală. Poziția anticreaționistă ce rezultă din ideea conservării se extinde adesea și asupra teologiei, zeii fiind privați și ei de posibilitatea de a crea. Chiar și la Platon, zeii pot crea (conform ideilor preexistente) numai lumea materială (vezi *Timaios*). La Epicur zeii nu pot interveni de loc în treburile lumii (Diog. Laert., X, 123). Fără îndoială că *negarea creației* constituie una dintre particularitățile specifice cele mai generale și cele mai importante ale gândirii elene în ansamblul ei. În fine, mai trebuie să atragem atenția asupra unui fapt

ce ni se pare semnificativ din punctul de vedere al istoriei științei. Principiul conservării, enunțat cu atîta claritate de greci, și în mod special de Epicur, *nu are o proveniență empirică directă*, ci una *speculativă* — filozofică. De la greci am moștenit două idei mari și decisive în construirea științei moderne: *ideea conservării și ideea discontinuității* structurii materiei. Nici una dintre ele nu are însă o proveniență empirică în sensul obișnuit al cuvîntului. Ambele au fost generate de gîndirea speculativă și constituie *contribuții evidente ale gîndirii filozofice la dezvoltarea științelor naturii*. În privința ideii atomului — tocmai proveniența filozofică evidentă a acesteia a constituit una din cauzele care au stăvilit acceptarea ei de către chimiștii și fizicienii secolului trecut, iar după ce acceptarea conceptului de atom nu a mai putut fi ocolită, a apărut negarea continuității istorice a concepției atomiste, susținîndu-se ideea că atomul fizicienilor și al chimiștilor din secolul trecut nu ar avea nimic de-a face cu atomul anticilor și că folosirea aceluiași termen ar fi pur fortuită (vezi de ex. opinia exprimată de J. J. Thomson în 1919, citată în „Atomes“, 1954 p. 211; vezi și M. von Laue, *Istoria fizicii*, București, 1963). În schimb, principiul conservării a fost pus la baza fizicii și a chimiei începînd, sub diverse forme particulare, încă din timpul Renașterii: conservarea mișcării, a substanței, a momentului, a direcției, a forței vii, a masei, a lucrului mecanic, a energiei etc. etc. În orice caz, este un fapt incontestabil al istoriei cunoașterii că apariția acestui principiu nu a urmat calea obișnuită a evoluției treptate de la particular la general. Întîi a apărut principiul în forma unui enunț cît se poate de general și de abstract în filozofia elenă. Pe urmă, începînd cu secolul al XV-lea, au început să apară diverse principii particulare de conser-

vare și de acum înainte în domeniul științelor naturii are loc, în adevăr, o evoluție de la particular la general care și-a cîștigat o oarecare încheiere prin apariția teoriei relativității ce a enunțat un unic principiu de conservare a masei și a energiei. Evoluția însă nu a luat nicidecum sfîrșit prin aceasta. Pătrunderea în intimitatea atomului ne-a relevat în ultimul timp și alte aspecte particulare ale principiului conservării, cum ar fi, bunăoară, principiul conservării parității, referitor la un fenomen deosebit de subtil, legat de simetria fenomenelor fizice subatomice. Deosebirea esențială dintre formularea elenă a principiului conservării și expresiile ei actuale constă în aceea că forma antică este *abstractă, absolută, dar neeficientă* — în timp ce expresia modernă a principiului este *concretă, relativă, dar deosebit de eficientă*. Formularea absolută și abstractă pe care a avut-o inițial principiul conservării nu specifică condițiile particulare ale valabilității principiumului, deci nu introduce nici un criteriu limitativ care ar putea izvorî din relativitatea impusă de condițiile concrete. Totodată, principiul este inefficient: el plutește ca o idee izolată în universul spiritual al grecilor din care aceștia nu au reușit să degajeze concluziile științifice importante pe care principiul conservării le poartă în sine în privința descrierii fenomenelor naturii. Cu o expresie modernă am putea spune că principiul conservării nu a jucat la antici niciodată în mod efectiv un rol de *principiu* în sensul etimologic al cuvîntului, un rol de *axiomă într-o reconstrucție teoretică a naturii*, așa cum se întîmplă la Newton, apoi în secolul al XIX-lea, și în fine în secolul nostru, în care acest *principiu* este pus la baza teoriilor fizice ca o propozițiune din care rezultă consecințe importante în dezvoltarea științei. Trebuie să remarcăm însă că în formulările sale moderne acest principiu apare mereu ca o lege naturală cu caracter re-

lativ, limitat de o serie de *condiții* particulare. Nemaivorbind de faptul că valabilitatea ei însăși poate fi stabilită pe cale experimentală numai cu un anumit *grad de eroare* — în mod inalienabil atașat oricărui proces de măsurare... Astfel, principiul conservării *lucrului mecanic* — enunțat de Descartes, este valabil numai dacă facem abstracție de frecare și de transformarea lucrului mecanic în căldură. Principiul *conservării substanței* enunțat de Lavoisier rămîne valabil numai dacă facem abstracție de transformarea unei părți a substanței în radiație etc. În evoluția fizicii se tinde tocmai spre determinarea *formulei celei mai generale* a principiului conservării care să fie însă *suficient de concretă* pentru a putea fi eficientă în explorarea fenomenelor naturii. În toate fenomenele naturii *există ceva ce rămîne neschimbat*. Ei bine, ce este acesta, cum s-ar putea defini acesta, care este *invariantul absolut al tuturor transformărilor fizice din natură*? Această a fost marea problemă plasată în focarul gândirii de filozofii greci. Meritul lor nepieritor constă în punerea acestei probleme, deoarece prin formularea ei au fixat una dintre cele mai importante direcții ale cercetării naturii: determinarea elementelor invariante ale transformărilor naturale (vezi Aristotel, *Metafizica*, I, 3, despre cele patru cauze). În fine, un ultim aspect asupra căruia ținem să atragem atenția în această privință este acela că principiul conservării, deși neeficient în cosmologia antică, joacă un rol eficient în etică. T.

221—224. L. explică justificarea teologică a fenomenelor naturii prin neputința de a determina adevăratele cauze naturale ale acestora. T.

230. Scopul întregului poem este să demonstreze cum pot fi explicate fenomenele naturii fără intervenția zeilor. Deși existența în sine a

zeilor nu este negată, orice intervenție a lor în desfășurarea fenomenelor naturii este imposibilă și deci nu le poate explica. Pentru a explica toate fenomenele naturii fără intervenția zeilor, L. recurge la două principii generale: *principiul conservării* (din nimic nu se naște nimic) și *principiul atomist*. Rolul primului principiu, *din nimic nu se naște nimic*, este de a elimina referirea la creație, la miracol, la zei — într-un cuvânt la elemente extra și supranaturale. Întîi trebuie să ne convingem așadar că explicațiile teologice și creaționiste sînt false, iar după aceea să arătăm că există o cale generală și unică pentru a explica apariția și dispariția tuturor lucrurilor care se pot observa. Această metodă pozitivă care ne oferă descrierea și explicarea concretă a tuturor fenomenelor este atomismul. Planul expunerii este acela urmat de Epicur în scrisoarea către Herodot (Diog. Laert., X, 38-45; 81-83). T.

231—232. În aceste rînduri L. încearcă să demonstreze întîi primul principiu: *din nimic nu se naște nimic*. Este remarcabil din punctul de vedere al genezei istorice a principiului conservării că demonstrația încercată de L. este *indirectă* și urmează procedeul *reducerii la absurd*. Metoda aceasta nu a fost utilizată înaintea eleaților și constituie fără îndoială o invenție a acestora. Ea a fost utilizată de Zenon din Eleea pentru a demonstra tezele lui Parmenide cu privire la non-existența pluralității și a mișcării. În locul afirmațiilor în sine pozitive ale lui Parmenide, Zenon a redus la absurd — într-o serie de argumente celebre — afirmația oponentilor maestrului său (vezi Platon, *Parmenide*). Metoda indirectă a fost deosebit de iubită de geometrii antici. Ea posedă o mare forță demonstrativă și persuasivă — dar numai una *negativă*, care în sine nu poate fi acceptată întotdeauna ca satisfăcătoare. În adevăr, ea ne

oferă o certitudine absolută în sensul că un anumit lucru *nu poate exista*, sau că un anumit fenomen *nu poate avea loc*. Dar nu ne oferă nici o bază pentru a presupune că un alt lucru ar putea să *existe* sau că, dacă un anumit lucru nu există, există altceva în mod necesar. Astfel, pentru a cita un exemplu familiar grecilor antici (el apare și la Platon, sub formă de aluzie, în *Legile*, și de peste 20 de ori la Aristotel, în *Organon*, *Metafizica* etc.), se poate demonstra pe această cale că nu există nici un număr rațional care să exprime lungimea diagonalei pătratului cu latura 1, dar de aici nu rezultă că ar exista un număr (în cazul în care există desigur acesta nu ar putea fi rațional) care să exprime măsura acestui segment. Și în cazul concepției epicuriene: demonstrația anagorică încercată de L. ar putea demonstra doar faptul negativ în sine că din nimic nu se naște nimic. Dar pentru a explica apariția pozitivă a unui lucru din altceva avem nevoie de un principiu *constructiv*, și acesta este tocmai principiul atomismului, al *compunerii* tuturor lucrurilor din particule elementare indivizibile. Vom vedea, în versurile ce urmează, că în privința adevărului acestui principiu constructiv al atomismului, L. *încearcă* să aducă și argumente pozitive, și, pentru epoca sa, chiar empirice și experimentale. Demonstrațiile fizice date în zilele noastre principiului sau *principiilor de conservare* au toate un caracter în sine pozitiv și se bazează pe măsurarea cantităților ce intervin în procesele studiate. (De ex., măsurarea maselor în reacțiile chimice). L. și nimeni din cei antici nici *nu încearcă* măcar o demonstrație directă a principiului conservării. Nici nu am putea cere așa ceva de la cei vechi, și pentru lipsa unei asemenea încercări nu li se poate imputa nimic. Explicațiile date fenomenelor naturii vor avea mult timp după aceea un caracter pur calitativ. Mult mai târziu, în

sec. al XV-lea, și anume la Nicolaus Cusanus, va apărea ideea că investigațiile fenomenelor naturii trebuie să se bazeze pe măsurarea prealabilă a cantităților ce intervin. (*De staticis experimentis. Idiola*, liber IV; Nicolai Cusae, *Opera*, Parisiis, 1514, vol. I, Fol. XC). Dar numai datorită activității lui Galilei începe să pătrundă metoda măsurării cantitative în cercetarea științifică. Din punctul de vedere al evoluției principiului conservării are însă o importanță deosebită faptul că acesta a fost formulat încă în condițiile în care nu exista nu numai posibilitatea, dar nici măcar *ideea necesității* unei verificări cantitative bazate pe măsurare. T.

232—254. Aceste rînduri conțin prima parte a demonstrației indirecte încercate de L. pentru justificarea principiului conservării. Raționamentul său poate fi cuprins în următoarea schemă. Afirmția de demonstrat este următoarea: din nimic nu se naște nimic. Demonstrație: căci să presupunem că nu este așa, și că din nimic se naște ceva. Atunci ajungem la concluzii absurde. Din punct de vedere logic este remarcabil faptul că L. formulează absurditatea într-o formă pozitivă în afirmația următoare: dacă din nimic s-ar naște ceva, atunci *orice ar putea proveni din orice*. Sub această formă concisă este demonstrată teza și la Epicur, în scrisoarea către Herodot (Diog. Laert., X, 38). L. explicitează această idee; deci, s-ar putea naște om din mare, pasăre din cer etc. și nu ar fi nevoie de sămînță, de sîmburele germinativ care este specific și altul pentru fiecare ființă. Ideea generației spontane în schimb este probabil un produs străvechi nu numai al imaginației mitice, dar și al observației empirice directe (vezi comentariile lui A. Frenkian la ediția romînească a operei lui Diog. Laert., VIII, nota 95. p. 707), care s-a menținut cu dîrzenie și în

tot cursul evului mediu. În esență, deci, caracterul absurd al consecințelor deduse din ipoteza contrară principiului conservării rezultă la L. din nou din observarea empirică a fenomenelor. Argumentația lui L. nu se bazează deci pe o absurditate logică, care provine din acceptarea simultană a două propozițiuni contradictorii — ci din opoziția față de o propozițiune care se bazează pe observație. Dar principiul conservării are un caracter absolut și universal, în timp ce orice observație este limitată și nu ne poate furniza dovada peremptorie a unui adevăr general. Tocmai de aceea am considerat că ideea originală a lui L. de a furniza principiului conservării o demonstrație indirectă — arătând că negarea lui este inacceptabilă — constituie în sine o idee excelentă și superioară, dar modul reducerii la absurd a ipotezei contrarii nu este fericit ales. În același timp, procedeul lui L. atrage atenția asupra slăbiciunii inerente tuturor demonstrațiilor ulterioare de acest gen. Acceptarea transformismului, acceptarea posibilității de a transforma materia anorganică în materie dotată cu viață — acceptarea transformării substanței în lumină — toate acestea, chiar dacă sînt inaccesibile observației directe, nu pot constitui niciodată respingeri ale principiului universal al conservării, ci numai ale unei forme particulare a sale și confirmă totodată ideea că nici una dintre formele sale particulare nu poate fi identificată cu enunțul general. Din punctul de vedere al istoriei științei argumentația invocată de L. mai este interesantă și pentru faptul că ne atrage atenția asupra rolului jucat de biologie în evoluția unor principii considerate îndeobște ca făcînd parte numai din domeniul specific al fizicii și al chimiei. Vom avea ocazia să constatăm mai departe și importanțele interferențe dintre biologie și concepția atomistă. T.

234—246. L. insistă în acest pasaj asupra stabilității morfologice și fiziologice pe care o manifestă organismele din generațiile succesive. Stabilitatea aceasta constituie o proprietate generală a corpurilor vii, pe care biologii moderni au denumit-o ereditate. Recunoașterea importanței eredității este o expresie a materialismului lui L., întrucât se bazează pe convingerea că transmiterea caracterelor de la o generație la alta este asigurată de un suport material.

De menționat că nu toți filozofii și naturaliștii antici admiteau stabilitatea ereditară a caracterelor biologice. Ca să ne referim numai la scriitorii romani, menționăm că Varro afirma în tratatul său *Despre agricultură* (I, 40, 2), că din semințele de varză pot crește napi și însuși Pliniu cel Bătrîn arăta, în *Istoria naturală* (XVIII, 149), că din boabe de orz se pot forma spice de ovăz.

Dar acestei „variabilități“ fanteziste, L. îi opune, în schimb, o absolutizare a caracterelor ereditare: el neagă posibilitatea modificării în-sușirilor specifice în decursul succesiunii generațiilor. Pentru el, organismele de o anumită specie posedă o anatomie și o fiziologie imuabile, proprii respectivei combinații de atomi. Modificarea caracterelor acestor organisme implică modificarea combinării atomilor constituenți, ceea ce s-ar însoți însă de distrugerea corpului viu ca atare. Deci depășirea limitelor speciei echivalează pentru L. cu pieirea organismului.

Astfel, poetul latin neagă posibilitatea transformării unei specii în alta, în decursul timpului. De aceea este nepotrivit a considera că L. a anticipat doctrina evoluționistă modernă, așa cum apreciază unii comentatori ai *Poemului naturii*. B.*

* B., aici și peste tot = Note întocmite de dr. G. Brătescu.

255. L. subliniază necesitatea concordanței dintre însușirile corpurilor vii și condițiile de mediu. Organismul trebuie să se afle în echilibru cu factorii geografici și climatici, căci dacă acest echilibru nu se realizează, ființa vie este condamnată la pieire. Astfel, poetul se numără printre precursorii teoriei adaptării la mediu, dar cu observația că L. nu concepea această adaptare ca pe un proces activ, constind din modificarea caracterelor speciei ca urmare a modificării mediului. El socotea că însușirile specifice ale organismelor nu depind în nici un fel de mediu, ci sînt efectul combinării întîmplătoare a atomilor. Dacă aceste însușiri corespund exigențelor mediului, organismul va supraviețui și se va putea reproduce, dacă însă caracterele lui sînt în discordanță cu mediul, organismul va pieri. *B.*

270. Al *doilea argument* pentru care ipoteza contrară principiului conservării trebuie respinsă este de asemenea de natură biologică: dacă din nimic ar putea răsări ceva atunci plantele și animalele ar putea răsări oricînd și oricum, și nu ar mai trebui să se respecte ritmul natural al creșterii naturale. Nașterea ființelor vii ar fi nu numai spontană, dar și instantanee. *T.*

273. E vorba de adaosul de atomi necesar, după crearea unui corp, creșterii și dezvoltării acestuia. *N.*

295—307. Al *treilea argument* al demonstrației apagogice, tot din domeniul biologic: dacă din nimic ar putea proveni ceva — atunci ar putea exista pe pămînt nu numai ființele cunoscute nouă, ci și orice fel de ființe, chiar necunoscute nouă și inexistente, cum sînt diverși monștri, uriași etc. Cauza pentru care *nu* apar asemenea ființe constă în existența unor semînte ancestrale specifice indestructibile pentru fiecare

vietate în parte care apare prin dezvoltarea seminței respective. Nimic nu există în aceste ființe care să nu fi fost cuprins dinainte în această sămînța în stare latentă. T.

305. L. nu concepea generația spontană ca o apariție direct din sol a unui organism complet dezvoltat (așa cum vor admite unii naturaliști din epoca Renașterii). El socotea că în sol se formează, datorită hazardului grupării atomilor, doar *sămînța* viitorului organism. Într-un stadiu ulterior, corpurile provenite din asemenea semințe devin capabile să se înmulțească pe cale sexuată. B.

318—393. În aceste versuri, L. argumentează în favoarea tezei reciproce: nu numai crearea din nimic este imposibilă — dar și nimicirea existentului. Nimic nu se naște din nimic, și, nimic din ceea ce există nu pierе în neant. Argumentul lui L. are din nou un caracter indirect. Dacă pieirea ar fi posibilă, atunci fără îndoială multe lucruri ar fi pierit pînă acum, și lumea ar fi amenințată de anihilare totală, de care ar putea fi salvată numai prin crearea permanentă din nimic. Dar aceasta este imposibil. Argumentul se găsește întocmai și în scrisoarea lui Epicur către Herodot (Diog. Laert., X, 30). T.

371. Circuitul apei în natură: apa care cade pe pămînt sub forma ploii nu se anihilează ci reapare în plantele și fructele pe care le alimentează cu seva dătătoare de viață. Această prezență a apei sub forma umezelii în toate (în plante, în animale, în alimente etc.) i-a sugerat lui Tales — după părerea lui Aristotel — ideea că apa ar fi *principiul* tuturor lucrurilor, deci substanța universală din care provine și în care se transformă totul. (Vezi *Metafizica*, I, 3, 983 b). Aristotel atrage atenția asupra faptului că această convingere se regăsește într-o

formă ascunsă și în miturile teologice (*Ibidem*). T.

393—483. După ce a adus argumente apagogice principiului conservării, L. trece la demonstrarea principiului pozitiv care permite explicarea efectivă a fenomenelor naturale. Acesta este principiul *atomismului*. Conform acestuia, în lume există o infinitate de particule invizibile, având diverse forme geometrice și diverse greutateți, dar încolo nici o altă determinare calitativă propriu-zisă. Varietatea obiectelor și a proprietăților calitative se explică prin asocierea și disocierea acestor corpuscule. Deosebiri calitative pe care le sesizează organele noastre de simț se datorează cantității și modului în care se combină aceste particule. Aceste particule, ca atare, nu pot fi descompuse. Pentru ca aceste particule să se poată asocia și disocia, ele trebuie să se deplaseze în spațiu, ceea ce ar fi imposibil dacă spațiul ar fi plin. Așadar, pentru a putea explica transformarea observată în natură prin mișcarea atomilor spațiul trebuie să fie doar receptaculul vid al atomilor T.

401. Înainte de toate, L. se străduiește să ne convingă de existența unor lucruri invizibile și care nici nu vor deveni vreodată accesibile văzului. Așa este înainte de toate vîntul. Fiind invizibil — vîntul are totuși efecte accesibile altor simțuri. T.

440—449. Mirosul, căldura și frigul, precum și vocea sînt invizibile — totuși exercită efecte și sînt simțite. Auzul și mirosul sînt explicate de Epicur, în scrisoarea către Herodot (Diog. Laert., X, 52, 53), prin mișcarea de convecție a unor particule invizibile, fără să se specifice dacă acestea sînt atomii. T.

443. L. concepe căldura și frigul ca două substanțe formate din atomi. Concepția aceasta provine de la Democrit. La acesta atomii focului

sînt bile rotunde, la fel cu atomii Soarelui, ai Lunii și ai sufletului (Diog. Laert., IX, 44). Abia în secolul al XVII-lea începe eliminarea ei — prin teoria cinetică, după care căldura este forma sub care percepem mișcarea dezordonată a moleculelor. T.

450—458. Explicarea evaporării și în general a schimbării stărilor de agregatie cu ajutorul mișcării unor particule invizibile constituie unul dintre argumentele cele mai puternice ale atomismului antic. Epicur se ocupă pe larg de explicarea modului în care apar gheața, grindina, roua, zăpada — în scrisoarea către Pythocles (Diog. Laert., X, 106—109). T.

459. Mult timp purtat, inelul de pe deget se tocește și se subțiază. Exemplul inelului se găsește la Melissos, care îl invoca pentru a demonstra imperfecțiunea simțurilor. Dintre atomiști, la L. apare prima dată acest exemplu — deși este prea posibil ca împreună cu celelalte (tocirea pietrei de prag, piatra găurită de picăturile de apă etc.) să fi fost exemple comune pentru a dovedi existența lucrurilor invizibile. Remarcăm în raționamentul lui L. faptul că el se restrînge numai asupra demonstrării lucrurilor invizibile și încă nu încearcă demonstrarea *existenței atomilor*. Argumentația lui L. își păstrează valabilitatea în sensul strict al demonstrării existenței unor lucruri invizibile. Deci faptul că atomii sînt inaccesibili simțurilor *nu poate constitui un argument peremptoriu împotriva existenței lor*. Printre fenomenele empirice invocate de L., numai fenomenul evaporării are nevoie de o explicație în spiritul atomismului. În dezvoltarea ulterioară a concepției atomiste, efortul principal va fi mereu îndreptat asupra demonstrării obiectelor invizibile și în general a acelor inaccesibile în mod direct simțurilor noastre. Desigur, în aceste condiții se va pune mereu problema dificilă că existența

unor obiecte invizibile încă nu demonstrează existența unor ultime particule absolut indivizibile. Dimpotrivă: iterarea argumentului cu privire la existența unor lucruri inaccesibile simțurilor duce în mod inevitabil la ipoteza existenței unor obiecte mai mici decât ultimele particule sesizate cu organele noastre de simț. În fizica actuală există realmente o tendință analogă de a explica fenomenele nucleare — devenite „vizibile” — prin procese subnucleare „invizibile” (D. Bohm, J. P. Vigiier etc.). T.

486. Se admite existența vidului. În geneza concepției atomiste apariția conceptului de vid are o deosebită însemnătate atît pentru filozofie cît și pentru fizică. Conceptul de vid apare la Democrit — precum a sesizat Aristotel (*Metafizica*, I, 4; 985 b) —, ca răspuns la teoria eleată despre imposibilitatea non-existenței. Nimicul, non-existența ($\mu\eta\ \delta\upsilon\nu$) există în mod efectiv (Diels, *Fragmente der Vorsokratiker*, Frg. 156) sub forma vidului ($\kappa\epsilon\nu\epsilon\nu$). Parmenide și Zenon au relevat la timpul lor că acceptarea pluralității și a mișcării presupune acceptarea non-existenței ca avînd o existență în act. Argumentul eleat este ineluctabil, și Democrit a dat problemei mișcării o soluție nouă, care ține cont de argumentul eleat: mișcarea există totmai fiindcă și non-existența există, și anume sub forma vidului. Mișcarea și prin intermediul mișcării atomilor pluralitatea devin posibile acum în adevăr datorită faptului că vidul, non-existența, are o existență efectivă, dar se menține din argumentația eleată și pe mai departe teza valabilă care consideră imposibilă transformarea non-existenței în existență, deci transformarea vidului în plin. La Heraclit existența și non-existența nu sînt ireductibile: mișcarea realizează unitatea lor. La Aristotel efortul principal în polemica împotriva atomiștilor este îndreptat spre combaterea vidului. Evul mediu

este dominat de concepția spațiului plin. Argumentul care a schimbat radical atitudinea față de problema vidului a fost descoperirea presiunii atmosferice de către Torricelli și Pascal în secolul al XVII-lea și producerea vidului cu ajutorul pompelor pneumatice. De atunci conceptul de spațiu identificat cu vidul avînd existență în act pătrunde din nou în fizică. La Newton acest spațiu vid este receptaculul — însuși sistemul absolut de referință al mișcării. Problema nu poate fi considerată nici pe departe încheiată. Astăzi nu mai acceptăm sensul primitiv al spațiului vid. În locul dualității vid—plin a anticilor, a pătruns dualitatea substanță corpusculară—cîmp. T.

527. Explicarea diferențelor de greutate specifică prin densitatea substanței a constituit în toate timpurile unul dintre argumentele majore ale atomismului. T.

574. „Aceasta“, adică umplerea cu aer a întregului spațiu dintre cele două talere (Cius-sani); resăltarea celor două talere (Diels). N.

628—631. Argumentul suprem pentru demonstrarea existenței vidului are din nou o natură apagogică: dacă nu ar exista vidul — mișcarea ar fi imposibilă. Argumentul se găsește la Epicur, în scrisoarea către Herodot (Diog. Laert., X, 40). T.

666—682. Afară de materie și vid, există și calitățile sau atributele materiei și vidului. Ele sînt de două feluri: *coniuncta* (συνβεβηκότα) și *eventa* (συμπτώματα). *Coniuncta* sînt calitățile fizice (d. ex. căldura focului, intangibilitatea vidului, culoarea); *eventa* sînt evenimentele și condițiile în care se găsesc oamenii. N.

684. „Din lucrurile înseși“, adică din succesiunea evenimentelor. N.

690—702. „fiica lui Tindar“, regele Spartei, este Elena, soția lui Menelau, a cărei răpire de către Paris, fiul lui Priam, a fost, după legendă, pricina războiului troian. După Giussani, propoziția începătoare cu „fiindcă“ (v. 695—699) nu face parte din argumentarea lui L., ci reprezintă argumentul stoicilor, iar răspunsul lui L. este: „Căci tot ce-n lume s-a întâmplat cîndva“ etc. (v. 699—702). Cei mai mulți interpreți fac să înceapă răspunsul lui L. cu „fiindcă“ din v. 695. N.

708. „frigianul“, adică troianul: Troia era situată în Frigia de lângă Helespont. N.

713. Pergamul, cetățuia Troiei și, prin extensiune, Troia însăși. N.

725. L. enunță aici teza *indestructibilității și ireductibilității particulelor elementare* din care este constituit universul. Această teză a dominat și fizica atomică modernă pînă în al patrulea deceniu al secolului nostru cînd s-a demonstrat că nici particulele elementare cum sînt electronul, pozitronul — mai tîrziu mezonul — nu sînt indestructibile și eterne în sensul clasic al cuvîntului, ci se pot transforma în radiație. T

732. Argumentul, depășit astăzi, este că fierul devine incandescent fiindcă focul pătrunde prin porii lui și deci nici el nu este cu totul compact. N.

741. Aluzie la obiceiul romarilor de a amesteca vinul cu apă, caldă iarna și rece vara. N.

763—765. L. a arătat aceeași în v. 508 și urm. N.

783—786. În aceste versuri, cuvîntul „corp“ nu înseamnă corp organizat (lat. *res*), ci materie. N.

793. Vezi v. 724—726. N.

821. Versul acesta nu pare a fi concluzia absolut logică a pasajului anterior: Giussani presupune că el este concluzia unui pasaj pierdut, în care L. demonstra, împotriva filozofului grec Anaxagora, simplitatea atomilor și deci indivizibilitatea lor. N.

825—845. Aceste versuri cuprind o observație elementară, dar deosebit de profundă, a cărei importanță poate fi înțeleasă abia în zilele noastre. Problema pe care o pune aici poetul este în esență problema *entropiei*, a dezagregării, a *creșterii dezordinii în univers*. Proce-sele de descompunere sînt *ireversibile* și tendința descompunerii este mult mai masivă decît a regenerării. Totuși, poetul relevă în natură și existența nepieritoare a unei *tendințe opuse dezordinii* reprezentată prin permanența *vieții*. T.

866. „La nesfîrșit“ — potrivit ipotezei adversarilor. N.

893—917. Atomul are și el părțile lui. Aceste părți sînt „părțile minime“ (*partes minimae*); ele n-au o existență independentă de atom: atomii nu s-au format, adică, din unirea acestor „părți minime“, care există din eternitate, dar nu există decît în atom, noi putîndu-le izola numai cu rațiunea. N

895. O „culme“ (a micimii), *cacumen*, termen tehnic, corespunzînd gr. ἄκρον. N.

897. Ea e, adică, ultima treaptă a micimii pe care o putem concepe. N.

900—904. „Fiindcă-i partea altui lucru“, adică a atomului; — „prima“: această „parte minimă“ a atomului e prima parte care se găsește în ordinea ascendentă a compoziției atomului; — „unica“: în sensul că ea constituie o unitate interioară și nu rezultă din părți; — „înlăn-

uite": în text *ex ordine*, una imediat după alta. N.

918. Pînă acum L. a adus argumente empirice în favoarea existenței lucrurilor invizibile. Acum trece la demonstrarea existenței unor corpuri minimale și indivizibile. Demonstrația este din nou apagogică: ipoteza divizibilității fără sfîrșit ar duce la concluzii absurde. T.

919—930. Munro citează la v. 622 al ediției sale ceea ce zicea filozoful atomist indian Kanadi că n-ar fi nici o deosebire de mărime între un bob de muștar și un munte, între o musculiță și un elefant! N.

924. Dacă am admite divizibilitatea fără sfîrșit, atunci ar trebui să acceptăm că orice segment este suma punctelor sale ori că două segmente oarecare au mereu același număr de puncte, deci nu se poate face nici o deosebire între mare și mic. (Atragem atenția că admiterea divizibilității fără sfîrșit nu este echivalentă cu admiterea continuității în sensul modern al cuvîntului. Continuitatea cere mult mai mult decît posibilitatea de a divide un segment la nesfîrșit. Dar divizibilitatea fără sfîrșit poate realiza totuși o continuitate în sensul fizic și practic al cuvîntului, oferind suficient de mult pentru a fi opusă concepției atomiste, acceptării unor particule minimale indivizibile). Apare aici la L. din nou un răspuns la aporiile eleate. Zenon a căutat să reducă la absurd conceptul de mișcare cu ajutorul aporiilor sale binecunoscute. Concluzia zenoniană nu apare însă decît dacă admitem divizibilitatea fără sfîrșit a segmentului. Atomistii rezolvă aporia zenoniană eliminînd posibilitatea de divizibilitate fără sfîrșit a segmentului dat. Paradoxul citat de L., — binecunoscut în literatura actuală — cu privire la echivalența punctelor din două segmente de lungimi diferite, *nu ne este cunoscut sub această*

formă explicită la filozofii eleați. La Epicur, în scrisoarea către Herodot (Diog. Laert., X, 57), argumentul lui Zenon apare în forma următoare, foarte apropiată de expresia originară: dacă un segment finit poate fi descompus într-un număr infinit de părți disjuncte și finite — atunci suma acestora, care trebuie să fie egală cu segmentul original, trebuie să fie de asemenea infinită, conform ipotezei. Ideea unei asemenea echivalențe apare însă la Anaxagora (Diels, *Frg. der Vorsokratiker*, frg. 3), ca o consecință a divizibilității fără sfârșit. Echivalența părții cu întregul apare, după cunoștința noastră, prima dată la Nicolaus Cusanus (*De Docta Ignorantia* XVI. Vezi: N. Cusa e, *Opera*, vol. I, Fol. VII). Devine relativ notorie numai după apariția acestui *paradox* în dialogurile lui Galilei (*Discorsi e dimostrazioni*). Este însă acceptată ca o propozițiune adevărată abia în urma lucrărilor lui Dedekind și Cantor, în secolul al XIX-lea. T.

956. Heraclit din Efes (sfârșitul sec. al VI-lea î.e.n.) admitea, ca și filozofii anteriori din școala ionică, un singur element generator al lumii: pentru el acesta era focul ($\tau\omicron\ \pi\upsilon\rho$), idee pe care și-au însușit-o și filozofii stoici. Combătându-l pe Heraclit, L. îi combătea în realitate pe stoici, care erau mai cu deosebire adversarii epicurismului. N.

958. Din pricina formei esoterice în care își expunea doctrina, Heraclit era denumit „obscurul“ ($\sigma\omicron\tau\epsilon\iota\nu\omicron\varsigma$). N.

973. Prin condensare și rarefiere, așa cum argumenta Heraclit transformarea focului în toate celelalte lucruri, focul rămâne tot foc, răspunde L. N.

978—979. „În asemenea împrejurări“ adică cu o materie primă calitativ determinată, cum e focul. N.

985—986. „Ei“ sînt partizanii lui Heraclit; — după „văd că...“ trebuie să subînțelegem: dacă admit vidul în lucruri. *N.*

989—995. Fără vid, toate devin un singur corp compact, din care nu poate ieși nici o emanație. Cum ne-am putea explica atunci emisiunile de lumină și căldură ale focului? Acesta nu poate fi dar un corp compact. *N.*

996. Nu prin rarefiere și condensare. *N.*

997. Heraclit însuși considera transformarea focului în celelalte corpuri ca o stingere a lui. *N.*

1002. Dacă focul, stingîndu-se, încetează a mai fi foc, — deoarece el este, după Heraclit, singurul element primordial din care se nasc toate —, urmează că nu se mai pot naște corpurile decît din nimic, ceea ce poetul a dovedit că nu se poate. *N.*

1011—1024. Dacă partizanii lui Heraclit ar admite, cu *L.*, că elementele prime, imutabile și eterne dau naștere acelor calități sensibile așa de variate ale corpurilor numai prin diferențele lor chipuri de a se grupa între ele, acele elemente n-ar putea fi foc — cum zice Heraclit —, deoarece focul, fiind calitatea lor inerentă, ar trebui să apară și în lucrurile create, întrucît din foc nu poate ieși decît tot foc. *N.*

1024—1033. Atomii nu pot fi asemuiți cu nici un lucru de felul acelor pe care le percepem: afară de formă, mărime și greutate, ei nu pot avea calitățile secundare ale corpurilor compuse (căldură, culoare, gust etc.). care — și numai aceste! — ne provoacă senzații prin emisiunile lor de atomi. *N.*

1051. Pentru materialistul *L.*, simțurile, operînd cu datele concrete oferite de realitatea imediată, ne permit să distingem adevărul de

eroare. La Mettrie, materialistul francez din secolul al XVIII-lea, adept declarat al epicurismului, susținea în *Tratatul despre suflet* (I): „Nu există călăuze mai sigure decât simțurile. Iată filozofii mei. Oricît ar fi de ponegrite, doar ele pot lumina rațiunea care caută adevărul“. B.

1055. Ca substanță primordială a lumii. N.

1062—1063. Cum a susținut Anaximene din Milet (585—525 î.e.n.). N.

1064. Cum a susținut Tales din Milet (640—548 î.e.n.). N.

1066—1067. Se pare că aceasta e o credință populară. N.

1070—1071. Ideea că focul și aerul sint, deopotrivă, principiul generator al lumii se poate atribui pitagoricienilor și lui Parmenide din Elea (sec. VI—V î.e.n.), iar aceea că acel principiu îl constituie apa și pămîntul, lui Xenofan din Colofon, întemeietorul școlii eleatice (570—480 î.e.n.). N.

1082. E vorba de strîmtoarea Messinei. N.

1085. Caribda, vârtejul din strîmtoarea Messinei care, dimpreună cu stîncă din fața lui, numită Scila, era spaima navigatorilor din antichitate. N.

1102—1103. Empedocle își făcuse un mare renume printre sicilienii printr-o multiplă activitate, alît științifică propriu-zisă, cît și de ordin practic (lucrări de utilitate publică, prevestiri astronomice, vindecări miraculoase etc.). El ajunsese astfel a fi considerat drept un semizeu și la aceasta face aluzie și L. aici. N.

1111. Pitia, preoteasa zeului Febus Apolo de la Delfi, dădea oracole, așezată pe un trepied. N.

1126—1133. După cum orice corp perceptibil ajunge la un punct care este un „minimum” pentru simțurile noastre, tot astfel și atomul poate avea un „minimum” de micime. N.

1147. Adică tocmai trei din elementele lui Empedocle: aer, apă și foc! N.

1152. Adică elementele generatoare ale lumii (*rerum primordia*). N.

1154. „stihiiile aceloră”, adică elementele *primordiale* ale celor patru elemente ale lui Empedocle (aer, foc, apă și pământ). N.

1174—1177. Dacă cele patru elemente se amestecă în crearea unui corp oarecare, dar nu-și pierd, fiecare dintre ele, natura, se poate ca natura unuia să predomină și să împiedice stabilirea caracterului specific al corpului. N.

1178. „ei” sînt stoicii, care susțineau și transformarea între ele a celor patru elemente, deși admiteau numai focul ca element primordial. N.

1178—1208. Expunerea cosmogoniei pe baza teoriei celor patru elemente. Din expunerea lui L. apare destul de clar că teoria celor patru elemente s-a născut din dorința de a explica un fenomen atît de remarcabil cum este circuitul apei în natură — fără intervenția unor forțe extra sau supranaturale. L. nu redă aici întocmai teoria lui Empedocle. Transformarea elementelor în circuitul natural a fost susținută încă de înaintașii săi. Noutatea introdusă de Empedocle a constatat tocmai în negarea posibilității de transmutație a elementelor și în considerarea pămîntului ca un element, alături de apă, aer și foc. După Empedocle, varietatea naturală a obiectelor se datorează *amestecului* celor patru elemente ireductibile (Aristotel, *Metafiz.*, I, 3; *De generat.* I, 1; II, 6). T.

1198. „Se schimbă una-n alta”: după părerea adversarilor. *N.*

1198—1200. Aceasta ca o urmare a enunțului anterior că „principiile” trebuie să fie imutabile. *N.*

1235. Teoriilor vitaliste, care presupun o prăpastie între materia vie și materia fără viață. *L.* le opune concepția conform căreia atât corpurile anorganice, cât și cele organice sînt alcătuite din atomi și din nimic altceva. Prețioasă este teza dialectică susținută aici de *L.* a deosebirilor calitative care totuși există între substanța vie și cea fără viață, deosebiri rezultînd din formele diferite de combinare și mișcare a materiei. Viata nu este deci manifestarea unor forte imateriale acționînd asupra substratului material, ci efectul unei organizări superioare a acestui substrat. *B.*

1240—1241. Compararea combinării atomilor cu combinarea literelor alfabetului constituie unul dintre argumentele preferate ale primilor atomiști eleni. (Pentru Democrit, vezi *Aristotel, Metafizica* I, 4, 985 b.) Exemplul este *excelent* și se va mentine pînă în zilele noastre, ca o ilustrare a faptului că aceleași elemente componente combinîndu-se în diverse moduri pot da naștere unor configurații cu sensuri, cu valori și cu calități diferite. *T.*

1250—1387. Omeomerele lui Anaxagora. În protogeneza concepției atomiste, omeomerele lui Anaxagora joacă un rol pozitiv deosebit de important, în ciuda atitudinii adverse a atomiștilor propriu-ziși. De la primii naturaliști greci putem urmări efortul de a explica infinita varietate a obiectelor și fenomenelor cu ajutorul unor substanțe elementare care se transformă unele în altele și se combină în diverse proporții dînd naștere obiectelor ce ne înconjură. Empedocle nu mai admite posibilitatea celor

patru elemente de a se transforma unul în celălalt și explică varietatea lucrurilor prin combinarea acestora în diverse proporții, dar fiecare din aceste elemente își păstrează în interiorul corpului individualitatea sa proprie. Prin aceasta s-a introdus dintr-o dată o idee nouă, deosebit de importantă, care va constitui în decursul secolelor următoare obiectul a nenumărate discuții și critici, și anume că sinteza unor obiecte eterogene poate da naștere unui obiect nou din punct de vedere calitativ, fără ca aceste componente să se fi transformat în mod efectiv în obiectul pe care-l compun. Ideea aceasta este esențială din punctul de vedere al concepției atomiste — și importanța ei a determinat și venerația atomiștilor față de Empedocle. Cele patru elemente joacă și la atomiști un important rol pe care l-am putea numi mijlocitor — între particulele primordiale și obiectele compuse. Omeomerele lui Anaxagora joacă în geneza atomismului un rol nu mai puțin important, — deși acesta nu a fost niciodată recunoscut de atomiștii antici. Ideea fundamentală a lui Anaxagora este genială și ar putea fi exprimată în terminologia actuală în felul următor: 1) Există substanțe care pot fi divizate în părțile minimale, în așa fel încât acestea mai posedă calitatea distinctivă specifică întregului ca de ex. aurul (Diog. Laert., II, 8). Întregul este o sumă mecanică a acestor seminte (σπερματα), omogene din punct de vedere calitativ. Înseși aceste părțile nu sînt accesibile simțurilor (αἰσθία). Numărul acestor substanțe elementare este nelimitat. (Tocmai de aceea J. Zafiropulo traduce în *Anaxagore de Clazomène*, Paris, 1948, p. 364 termenul de σπερμα prin „punct dotat cu o calitate“). 2) Din punct de vedere cantitativ — orice substanță poate fi împărțită în părțile din ce în ce mai mici, peste orice limită (Diels, *Frg.*, 1, 3). 3) Obiectele concrete constituie un amestec de

asemenea particule elementare, minimale și caracterul specific al obiectului este determinat de acel component care este reprezentat cu o mai mare pondere (Aristotel, *Fizica* I, 4). Transmutația unei substanțe elementare în alta este imposibilă. Transformarea — de ex. a alimentelor în carne — se explică prin aceea că elementele cărnii, prezente în aliment, amestecate cu altele, ies de acolo și se adună cu carnea corpului (Aristotel, *De generat. animal.* I, 16). În realitate, *în toate se găsesc de toate* (Diels, *Frg.*, 6, 11). Atomismul modern al fizicii și chimiei actuale este *mult mai apropiat* de concepția lui Anaxagora decât cel al atomiștilor propriu-ziși. Faptul că diferitele substanțe pot fi divizate în particule minimale omogene din punct de vedere calitativ — constituie astăzi un bun cîștigat al științei. Din acest punct de vedere aceste particule omogene sînt deci indivizibile raportate la calitatea specifică a lor. Astfel, substanțele magnetice, ca fierul, pot fi divizate în particule minimale care mai posedă proprietatea magnetică. Energia își are cuantele sale minimale indivizibile, radiația luminoasă de asemenea. Culoarea monocromatică este elementul indivizibil al universului de culori etc. etc. Prima teză a lui Anaxagora se bazează deci pe observația că există substanțe ale căror proprietăți calitative caracteristice se păstrează pînă la particule invizibile cu ochiul, pentru care el a utilizat, probabil, termenul de „semințe“ (σπέρματα). Ideea existenței unor elemente minimale se găsește așadar pentru prima dată la Anaxagora, dar la el acest minim variază de la substanță la substanță, fiecare avînd minimul lui specific. Atomiștii au făcut un pas înainte în sensul că la ei există un *minim absolut*, care este particula indivizibilă a substanței unice și generale. Așadar, la Empedocle găsim exprimată ideea posibilității de a produce diversitatea calitativă a lucrurilor prin

combinarea unor elemente eterogene, care își păstrează, în interiorul întregului, specificul calitativ; la Anaxagora găsim în schimb ideea substanțelor compuse din elemente minimale, omogene. La atomiști, aceste două idei apar în felul următor: există o unică substanță, care își are minimele sale indivizibile, cărora L. le aplică adesea corespondentul latin al termenului anaxagoric de *σπέσματα*. Combinându-se între ele, aceste elemente, omogene — ca particule ale substanței generale (dar eterogene poate din punct de vedere al formei lor geometrice, al locului și al poziției) — generează diverse calități noi pe care particulele înseși nu le posedă. La sfârșitul secolului trecut s-a crezut că aceste particule ultime, absolut indivizibile, sînt atomii elementelor chimice, și termenul care li s-a atribuit reflectă această convingere. Descoperirea radioactivității a dus la concluzia că atomii elementelor chimice nu sînt indivizibili și că există alte particule mai elementare, electronul și protonul, care trebuie să preia rolul acestor ultime particule minimale absolut indivizibile. Termenul de *proton* exprimă din nou această convingere. După ce fizica a pătruns în lumea subatomică, în fața fizicienilor s-a ivit complexul tablou al universului particulelor elementare, numeroase și variate și care se transformă unele în altele după legi încă insuficient cunoscute. În orice caz, aceste descoperiri au avut ca efect zdruncinarea credinței în existența unor particule elementare ultime și absolute — deși existența lor nu este exclusă nici de acum înainte. T.

1266. „Si el totuși...” Cu acest „totuși” L. afirmă că cele două erori ale lui Anaxagora sînt în contradicție cu propria sa doctrină. N.

1268. Admitînd existența unor particule minimale raportate la o anumită calitate — Anaxagora admite probabil totodată că dacă facem

abstracție de păstrarea invariabilă a aceleiași calități, atunci substanța poate fi împărțită fără sfârșit în părțile oricât de mici. Acest principiu avea să joace un rol decisiv în dezvoltarea geometriei elene. Ea se găsește exprimată sub forma unei teoreme celebre în propozițiunea 1 din cartea a X-a a *Elementelor* lui Euclid. Cei vechi considerau că divizibilitatea fără sfârșit a unui segment este identică cu continuitatea segmentului. Aristotel, și în urma lui întreaga literatură matematică și fizică a secolelor următoare, atribuie continuității acest sens unic de inseparabilitate. Matematica modernă atribuie însă termenului de continuitate un sens mult mai complicat. Posibilitatea de a divide segmentul fără sfârșit constituie doar o *condiție necesară* dar *nu și suficientă* pentru ca segmentul să fie *continuu*. Pe un segment continuu există puncte la care nu putem ajunge niciodată admițând chiar diviziunea fără sfârșit a segmentului. Și este remarcabil că existența unor asemenea puncte a fost descoperită încă de cei vechi, în jurul anului 450 î.e.n., atunci când s-a demonstrat existența unor segmente incomensurabile. Mai sus L. a încercat să reducă la absurd divizibilitatea fără sfârșit a substanței, arătând că admiterea acesteia ar însemna admiterea echivalenței dintre segmente de lungimi diferite. Aristotel, care a combătut atomismul și a acceptat divizibilitatea infinită — a încercat să iasă din impas admițând că divizibilitatea fără sfârșit reprezintă doar o *posibilitate*, deci că segmentul este divizat doar în *posibilitate* dar *nu și în act*. Soluția dată de matematica modernă este mai simplă: ea admite efectiv că întregul poate fi în adevăr echivalent cu o parte a sa, afirmație considerată ca absolut absurdă în secolele premergătoare. T.

1274. „principiile lumii“, adică „omeomerele“. N.

1284. „Nimic“, zice L., fiindcă asemenea „principii“ pier ca și corpurile înseși pe care le alcătuiesc: din ele nu rămîne nimic care să se opună morții. N.

1289—1292. Deoarece elementele primordiale ale lui Anaxagora, adică omeomerele, fiind identice cu corpurile pe care le alcătuiesc, sînt, ca și acestea, pieritoare, urmează că lucrurile trebuie să se întoarcă în nimic și să se nască iarăși din nimic, ceea ce poetul a dovedit că nu se poate. N.

1295—1297. În compoziția nervilor, singelui etc. intră elementele din care e compusă hrana, și deci aceste organe nu sînt alcătuite numai din „principiile“ omogene și proprii lor. N.

1298—1300. Aceasta, ca să ne explicăm cum hrana poate deveni în corpul nostru nervi, oase, vine și sînge. N.

1301—1304. Ceea ce înseamnă că apa și mîncarea nu sînt omeomere. N.

1316—1319. Așadar, nici corpurile care se transformă în altele și nici aceste din urmă nu sînt alcătuite din elemente de același fel. N.

1321—1322. Una dintre marile idei ale lui Anaxagora despre amestecul elementelor. Considerînd această teză a lui Anaxagora ca un simplu subterfugiu, L. îi dă o interpretare nemeritat de restrînsă. Teza de față demonstrează că Anaxagora nu a putut presupune că fiecare obiect concret poate fi descompus în părțile minimale omogene, că o floare sau un vas ar mai putea fi descompuse în flori și vase minimale omogene. Aceste obiecte pot fi considerate la rîndul lor ca omeomerele mulțimii de flori sau de vase. Însă aceste obiecte în sine nu sînt indivizibile și ele sînt compuse din părțile indivizibile ale altor substanțe. Credem că aici se găsește cheia problemei sesizate și de L. și

că în consecință inconsecvența în teoria lui Anaxagora ar fi numai aparentă. În adevăr, în *Metafizica* (I, 3), *De coelo* (III, 3). *De generatione animal.* (I, 16), Aristotel ne informează că Anaxagora a considerat carnea și oasele ca fiind compuse din particule omogene, iar din *Fizica* (I, 4) aflăm că numai albul și negrul absolut sînt pure, adică neamestecate, dar carne sau oase pure nu există. Inconsecvența dispăre dacă admitem că particulele elementare ale cărnii sînt un „amestec” al altor particule componente. Deosebit de concepția atomistă, Anaxagora susține că aceste elemente eterogene formează un amestec și nu o sinteză, calitatea specifică a obiectului fiind determinată de preponderența unei anumite substanțe. Teza lui Anaxagora avea să joace un rol central în filozofia lui Nicolaus Cusanus (*Quodlibet in quolibet*), căreia acesta îi va da însă interpretarea următoare: rațiunea divină (vouç) se găsește în toate lucrurile, și toate lucrurile se găsesc închise în ea (*De Docta Ignorantia*, lib. II, cap. 5; *op. cit.*, fol. XVI B). T.

1324—1327. În aceeași concepție, cînd o anumită omeomeră predomină ca număr și chiar ca așezare, corpul are caracteristicile acelei omeomere și noi nu vedem decît corpul ale cărui omeomere sînt mai numeroase și ies în evidență. N.

1333—1334. Deoarece în grîu s-ar găsi (după Anaxagora) și „principii” ce constituie viscerele noastre. N.

1352. „Semințele”, adică atomii. N.

1354—1358. Această nouă obiecție vrea să ilustreze principiul lui Anaxagora că „în toate sînt de toate” și deci și foc în lemne. N.

1360. Adică atomi din care se poate forma focul, dar care n-au încă proprietățile focului;

pe acestea ei nu le pot dobîndi decît dacă se asociază, se rînduiesc și se mișcă într-un anumit fel (ceea ce se întîmplă prin frecarea ramurilor). N.

1384—1387. L. termină discuția cu o notă umoristică: dacă ar fi adevărat ceea ce susține Anaxagora, atomii care formează un om ar trebui să aibă simțirea omului, să rîdă și să plîngă ca dînsul! N.

1393. Tirsul e bățul împodobit la capătul lui de sus cu frunze de iederă sau de viță-de-vie sau cu un cucuruz de pin pe care-l purta Bacus și închinătorii lui. El este și simbolul inspirației poetice. N.

1398. Pieridele sînt Muzele, născute în Pieria, regiune din preajma muntelui Olimp. N.

1471—1475. Dacă lancea e oprită de ceva, acel ceva trebuie să fie tot în univers, căci universul este tot ce există; dacă ea se duce mai departe, aceasta înseamnă că, dincolo de preținsa limită, este spațiu; spațiul însă face parte din univers: în amîndouă cazurile nu poate fi vorba de o limită a acestuia. N.

1482—1493. Dacă presupunem că universul e limitat de hotare dincolo de care nu mai e nimic, trebuie să ne închipuim că într-un asemenea univers numai atomii care, în mișcarea lor în toate direcțiile, se lovesc de pereții superiori și laterali mai pot încă un timp oarecare să intre în circuitul atomic, dar cei care se lovesc de pereții inferiori, nemaiputînd să se ridice în sus, se depun la fund. Și fiindcă în infinitul timpului toți atomii ar fi ajuns în această situație, toată materia s-ar fi depus la fund și creația ar fi devenit imposibilă. N.

1500. „Chiar și de jos“. Infinitatea spațiului (în care nu există nici „sus“, nici „jos“) face

ca atomii să se poată mișca și de jos în sus în raport cu lumea noastră. *N.*

1516—1521. Infinitatea universului, compus din materie și vid, rezultă și din alternanța absolut necesară a acestor două elemente, care se limitează unul pe altul la infinit. *N.*

1524. În care caz universul tot infinit ar fi. *N.*

1525—1538. Într-un vid *limitat* n-ar încăpea un număr de atomi *infinit*; într-un vid *infinit* un număr de atomi *limitat* n-ar mai avea aceeași putință de a se asocia și deci creația ar fi zădărnicită și în curînd anihilată cu totul. *N.*

1543. Concepție foarte apropiată de teoria cinetică a gazului. Particulele individuale se mișcă în univers după legile mișcării mecanice — dar totalitatea particulelor este absolut dezordonată, nu se supune în ansamblu nici unei legi, nici unei necesități, și combinarea lor se face la întîmplare. Lumea provine din unirea spontană a acestor particule care nu este dirijată de nici un fel de rațiune (νοῦς), ca de exemplu la Anaxagora, sau de iubire și ură, ca la Empedocle. Menționăm că atît la Leucip (*Diog. Laert.*, IX, 33) cît și la Democrit (*ibid.*, IX, 45), formarea lumilor și a lucrurilor este atribuită unei necesități, a cărei natură însă nu este specificată. La Epicur, această necesitate nu mai apare. El admite de la caz la caz cauze diverse în formarea lumilor (*Diog. Laert.*, X, 73). *T.*

1571—1586. Un nucleu de materie (nucleu în sens de conglomerat atomic, chiar de lume, și în care atomii agregați continuă să vibreze — putînd fi, din cauza aceasta, mai ales cei de la suprafața nucleului, expulzați din acesta) ar fi expus la o repede disoluție, dacă atomii *liberi* din jurul lui n-ar lovi într-una în nucleu, fă-

cînd ca, prin loviturile lor exterioare, atomii de la suprafața nucleului să nu mai poată ieși din acesta (și ei pot face aceasta dacă în dosul lor vin alți atomi care, lovindu-i, îi silesc „să bată” în nucleu). Dar nici aceste lovituri nu sînt suficiente: trebuie să vină mereu alți atomi, care să asigure în întregime menținerea nucleului, căci și atomii liberi care „bat” în nucleu sînt uneori respinși (și uneori respinși prea repede, ca să mai poată „bate”), ceea ce ar putea aduce dezagregarea nucleului. Firește că dintre atomii care „bat”, unii intră în masa atomică și se asimilează cu ea, constituind materia reparatoare. N.

1571. E vorba de ciocnirile atomilor *liberi*. N.

1574. „pot să-ntîrzie”, adică să țină pe loc, împiedicînd o destrămare. N.

1576. „să-mplinească-ntregul”, intrînd în conglomeratul atomic și asimilîndu-se cu el. N.

1577. „și ei”: atomii care „lovesc”. N.

1579. „Principiilor lumii”, adică atomilor care sînt într-un conglomerat atomic. N.

1588. Și anume stoicii, care credeau că lumea, *limitată* și înconjurată de un vid *infin*it, se menține prin forța exercitată de centru asupra părților sale. N.

1590. Fără loviturile atomilor liberi și deci fără un aflux nou de materie (vezi nota la v. 1571—1586). N.

1598. „tot în sus” — în raport cu poziția noastră. N.

1614. Aluzie la cosmogonia lui Anaxagora în care lucrurile tindeau spre un centru al universului. Ideea că universul *nu* are un centru va apărea sub o formă deosebit de clară abia la Nicolaus Cusanus, în formula pozitivă (pe

care o împrumută din scrierile atribuite lui Hermes Trismegistos): centrul lumii este pretutindeni, și circumferința — nicăieri (*De Docta Ignorantia*, lib. II, cap. 12; *op. cit.*, vol. I, fol. XXI/B). T.

1635—1636. „toate cîte-și au sămînța! Tot în pămînt“, adică metalele, plantele și animalele (acestea din urmă fiind cuprinse, în teoria celor patru elemente, tot în regnul terestru). N.

1639—1640. După concepția stoică astrele se hrănesc din eter. N.

1643—1646. Nu se vede bine ce legătură este între exemplul dat în aceste versuri și cel anterior (ridicarea în sus a aerului și focului). Vrea L. să spună că, după stoici, și seva se ridică în sus, în arbori? N.

1655—1667. Dacă nici spațiul, nici materia nu sînt infinite, lumea trebuie să se destrame. N.

1656. „Zidurile lumii“ le constituie sfera luminoasă de eter — foc pur și fin — care înconjură și învelește lumea. N.

1—90. Morala epicuriană condamnă ambiția onorurilor exterioare, a puterii și a bogăției. („Înțeleptul nu va lua parte la viața politică. Nici nu se va face tiran. Va acorda numai atîta atenție reputației sale cît să nu fie tratat cu dispreț“. „Îi va fi totuna dacă va avea avere sau nu“) (Diog. Laert., X, 119—121). Aceeași idee se regăsește și în *Maximele* fundamentale ale lui Epicur. În același spirit e și recomandarea pe care o conține un fragment dintr-o scrisoare, publicat în 1933 de Jensen după papirusurile găsite în vila epicurienilor romani de la Herculaneum. „Trebuie să te eliberezi din lanțurile ocupațiilor deșarte și ale politicii“ (cf. A. B. Rănovici, *Elenismul și rolul său istoric*, București, 1953, p. 343). În această privință este semnificativ că lapidara maximă epicuriană, în care maestrul a concentrat recomandarea sa la pasivitate — „Trăiește ascuns“ (λάτει βιώσας), a dobîndit forța de penetrație și perenitatea tenace a unui proverb, care a fost mereu repetat de-a lungul veacurilor fiind atribuită adesea unor autori fictivi (vezi H. Usener, *Epicurea*, Lipsiae, 1887, p. LXIII), sau ignorîndu-i complet paternitatea, cum s-a întîmplat și cu alte idei epicuriene. Însuși Epicur nu a intrat în viața publică ci s-a retras într-o grădină, devenită celebră, unde trăia o viață foarte modestă și frugală, fiind înconjurat de discipolii săi. Aceasta era celebra Grădină (κῆπος) — care te invita ca venind la ea să părăsești preocupările obștești („in hortulis quiescet suis — sectator Epicuri — ubi volt, ubi etiam recubans molliter et delicate nos avocat a Rostris, a iudiciis, a curia...“)

(Cicero, *De oratore*, III, 17, 63). Grădina care-ți oferea liniștea calmă, pacea, echilibrul sufletului și mulțumirea prin realizarea liberă a plăcerii; dar suprema plăcere, identică cu binele, se confunda cu înțelepciunea calmă, bazată pe înțelegerea legilor naturii, cu resemnarea și cu viața simplă, conformă cu natura. Seducția exercitată de Grădina lui Epicur era uriașă. Efectele ei se resimt puternic la Rabelais, la Voltaire („*Il faut cultiver notre jardin*”), nemaivorbind de Anatole France (*Jardin d'Epicure*).

Propovăduirea retragerii din viața publică, căutarea fericirii în viața interioară, în voluptatea înțelepciunii nu constituie trăsătura privilegiată a epicurismului — nu este o invenție epicuriană. Ea constituie mai curînd o trăsătură distinctivă a mentalității unei epoci, împărtășită și de alți filozofi, care nu făceau parte din școala lui Epicur, dar care reacționau în mod analog la împrejurări. Este însă adevărat că datorită perenității specifice curentului de gîndire epicurian, această atitudine etică a fost transmisă generațiilor ulterioare. Printre filozofii care au propovăduit idei analoge trebuie să-i pomenim pe cei doi cirenaici, pe Teodor Ateul și pe Hegesias. Amîndoi au trăit în secolul al III-lea î.e.n. Școala din Cirenaica a fost fondată de Aristip, un contemporan mai bătrîn al lui Platon. Ideea fundamentală a eticii cirenaice este că binele suprem este plăcerea (Diog. Laert., II, 87—93). Afinitatea lui Epicur cu școala cirenaică este evidentă, deși Epicur îl depășește în mod sensibil pe Aristip, punînd plăcerea în voluptatea spirituală, față de cea corporală a cirenaicilor (Diog. Laert., X, 137, II, 90). Însă la continuatorii lui Aristip, la Teodor Ateul și la Hegesias, care trăiesc în același secol cu Epicur, punctul de vedere al fondatorului școlii cirenaice este depășit. Supremul bine este plăcerea, dar plăcerea cu ade-

vărat superioară consta în cultură, înțelepciune și în indiferență față de plăcerile minore, pămîntești (avere, glorie, plăceri senzuale etc.). Pentru Teodor, supremul scop este bucuria, supremul bine — dreptatea, supremul rău — nedreptatea.

Spiritualitatea elenă s-a schimbat radical în decursul unui secol atît în privința relației dintre om și Dumnezeu, cît mai ales în relația dintre individ și colectivitate. În epoca lui Pericle, scopul suprem al bărbatului era practicarea virtuților civice, și valoarea individului era măsurată prin participarea sa la viața obștească. Tucidide ne-a păstrat discursul rostit de Pericle în onoarea unor eroi căzuți pentru libertatea patriei, în care se spune că este considerat ca inutil la Atena acela care se ține departe de viața publică. Din scrierea lui Xenofon *Amintiri despre Socrate* reiese (III, 7) cît de puternic a condamnat filozoful atenian pe aceia care, dotați fiind, se abțineau de la viața politică. Se știe de asemenea ce pondere ocupau problemele social-politice, problema celei mai bune orînduiri de stat, a celei mai bune constituții, în opera lui Platon și Aristotel. Deși nu toată lumea cu drept de vot era mereu prezentă pe Pnyx cu ocazia dezbaterii hotărîrilor importante în adunarea poporului, absențele nu erau totuși însemnate. În secolul al V-lea încă nu era nevoie de un stimulent special pentru a îndemna cetățenii să participe la ședințele Ecclesiei. Omul acestei epoci era într-adevăr o „ființă politică” — așa cum l-a definit Aristotel, abuzînd de subtitlul echivoc al termenului: ființă de natură politică, ființă care se realizează ca atare prin și datorită polisului, ceea ce implică urbanitate, maniere civilizate, respectul demnității umane, politețe attică, legate toate de convingerea că binele suprem, fericirea individului poate fi realizată numai prin intermediul unei vieți politice și al unei constituții

democratice care să asigure securitatea și libertatea, un echilibru stabil între puterea publică și drepturile persoanei umane. Această atitudine spirituală s-a manifestat cu o deosebită pregnanță în arhitectura epocii: pînă în secolul al IV-lea ea era, în esență, publică și monumentală, preocupată de ridicarea templelor, iar orașele se întreceau între ele pentru realizarea celor mai strălucitoare monumente. Luxul, mai ales în construirea caselor familiale, constituia încă o excepție.

În secolul al III-lea î.e.n. apar semne din ce în ce mai evidente ale unei transformări spirituale profunde: centrul de greutate al interesului se transportă de la colectivitate la individ, de la viața exterioară la cea interioară. În timp ce monumentele Acropolei rămîn neterminate, în timp ce lucrările militare și construcțiile publice (teatre etc.) stagnează din lipsa de fonduri și de interes, cei avuți se întrec între ei construindu-și palate luxoase de o grandoare orientală. În locul basoreliefurilor mitologice și eroice, în locul sculpturii monumentale, apar — atît în palatele particulare cît și în locurile publice, în grădinile consacrate muzelor, pe terenurile de antrenament (palestre, gimnazii) —, busturile și statuile a fel de fel de persoane sau personalități mai mult sau mai puțin importante: negustori bogați, hetaire, conducători de oști sau simpli comandanți de trupe, poeți, filozofi, oratori, profesori de gimnastică — în timp ce lui Miltiade nu i s-a ridicat nici o statuie după Maraton și nici lui Temistocle după Salamina. Chiar și imaginile zeilor părăsesc rigida lor atitudine olimpică, imperturbabila lor maiestruozitate calmă, de o gravă elegantă, iar severele lor trăsături dorice cedează, se înmoaie și îmbracă încetul cu încetul trăsăturile obișnuite ale stărilor sufletești umane: frumusețe senzuală, chiar cu accente lubrice cîteodată, voluptatea bucuriei, sentimentalism patetic, chiar

beție, violciune. La sfârșitul secolului al IV-lea se plătesc adevărate averi pictorilor și sculptorilor pentru executarea statuiilor, a portretelor și a busturilor unor persoane particulare (lucru considerat dezonorant pentru un artist, înainte cu un secol): sute de mine de argint, câteodată chiar zeci de talanți de aur. „Înțeleptul va ridica statuii” [(εὐκόνας)] — recomanda Epicur (Diog. Laert., X, 121) și acest sfat este perfect inteligibil ca acceptarea unei plăceri echilibrate care poate fi realizată fără ostentație și fără frustrarea celorlalți. Totuși în *Maximele* fundamentale spune că ridicarea statuiilor face parte dintre dorințele și plăcerile care nu sînt nici firești, nici necesare (Diog. Laert., X, 149). Urmașul lui Aristotel și conducătorul școlii din grădina Lykeion, Teofrast, lasă prin testament să se repare templul Muzeilor cu statuile zeitelor, dar și să se ridice o statuie în mărime naturală lui Nicomah (băiatul lui Aristotel) ca și lui Aristotel.

Familia își pierde soliditatea și dispare respectul care o înconjură în secolele precedente. Relațiile de prietenie dintre bărbați și femeile libere (ἑταῖρας, hetaire), lipsite de caracter conjugal au devenit nu numai frecvente dar și acceptate, mai ales în cercurile artiștilor și ale filozofilor. (Vezi și Plinius, *Natur. Histor.*, praefat., 29.) Vechile idealuri pier desigur și în domeniul vieții publice. Bărbații se dezinteresează de mersul treburilor comune și absenteismul la adunările de pe Pnyx devine un adevărat flagel. De aceea se introduc indemnizații speciale pentru participanți, dar baremul trebuie ridicat mereu (la jumătatea secolului al IV-lea ajunge pînă la 1½ drahmă). Dezinteresul față de viața publică nu poate fi însă oprit: el crește vertiginos. Viața publică ajunge la cheremul unor aventurierii corupți. Totul se vinde și se cumpără. Noii îmbogățiți (νεοπλοῦτοι) etalează un lux insolent și bogăția devine uni-

tatea de măsură a valorilor sociale. Lovituri de stat, răsturnări politice, revoluții și contra-revoluții se țin lanț în mai toate orașele grecești — poate mai puțin în Atena, unde instabilitatea vieții publice, lipsa de securitate ajung la paroxism abia la sfârșitul secolului, după cucerirea macedoneană, și mai ales după moartea lui Alexandru (323), când orașul își schimbă cu rapiditate cîrmuitoarii incerti. În planctonul acestor ape tulburi s-a înmulțit cu rapiditate specia rapace a sicofanților, demagogi și delatori voluntari care au descoperit o excelentă modalitate de a parveni și de a se îmbogăți ruinînd pe alții prin denunțuri ticluite la efemerii potentăți terorizați de coșmarul permanent al unui complot. Filozoful academic Xenocrate, nefiind în stare să plătească, din cauza sărăciei sale, taxa la care erau obligați străinii — este pus în vînzare (probabil în jurul anului 340), fiind salvat numai de Demetrios din Faleron, care l-a răscumpărat. Sicofantul Agnonides intentează un proces de impietate filozofului peripatetician Teofrast (după 323) — și numai extraordinara sa reputație a putut să-l salveze de consecințe.

Încă la începutul secolului al IV-lea î.e.n., celebrul geometru, astronom și legislator, Eudox din Cnidos a susținut că supremul bine este plăcerea (Aristotel, *Ethica Nicom.*, X, 2). Dar abia la sfârșitul epocii neplăcerile au devenit atît de numeroase și de frecvente, încît fericirea și supremul bine puteau fi definite ca evitarea neplăcerilor. Filozofia cirenaicilor și apoi a lui Epicur nu face decît să exprime, să cristalizeze și să amplifice prin procesul caracteristic de retroacțiune al fenomenului spiritual — sursa populară originală care a operat această trecere de la virtutea civică (*ἀρετή*) la plăcerile pe care și le poate procura individul (*ἡδονή*), părăsind preocupările obștești (*negotium*) de dragul unei vieți tihnite (*otium*). Toc-

mai de aceea și apelul Maestrului Grădinii trăiește ascuns a găsit adepți atît de numeroși. Dar Epicur a încercat, și cu forța geniului său a și reușit, într-o oarecare măsură, să-i schimbe cursul, acceptînd idealul plăcerii dar plasînd-o în sferile spirituale ale înțelepciunii. Avem aici o încercare, care nu a mai putut fi anihilată, de a construi fericirea individului pe lumea acceptată în mod senin în starea obiectivă în care se găsește ea, fără zei, fără miracole, fără speranța recompensei dincoace sau dincolo de mormînt, fără iluzii. Vechii fiziologi, și împreună cu ei și fondatorii atomismului, au fost interesați în cercetarea fenomenelor naturii de dragul cunoașterii însăși. Socrate pune fenomenul etic în focarul cercetării, avînd ambiția să transforme moralitatea spontană într-o conștiință cu adevărat științifică. Sciziunea dintre *Physics* și *Ethics*, operată de Socrate este desființată de Epicur, care, împreună cu fiziologii, afirmă necesitatea studiului naturii, dar împreună cu Socrate pune etica pe primul plan, bazîndu-și însă morala pe concepții atomiste.

Secolul lui Lucrețiu a fost deosebit de receptiv față de verbul epicurian. Epoca lui a semănat într-o anumită măsură cu epoca în care a înflorit Grădina din Atena, o epocă tulbură în care se prăbușeau vechile idealuri republicane ale cetățeanului roman. Încă în timpul copilăriei poetului încep răzmerițe ale proprietarilor de sclavi din Italia (98—90), se dezlănțuie războiul împotriva lui Mitridate Eupator, rege al Pontului (89—84), și în timpul acestuia, și din cauza lui, rivalitatea pentru putere dintre Marius și aristocratul Sylla, care duce în curînd la un sîngeros război civil. Cînd unul cînd celălalt devine stăpînul Orașului, și în timp ce se află la putere prigoneste adepții adversarului. Pînă la urmă învinge Sylla și instaurează o sîngeroasă dictatură, care a umplut de groază Roma (82—79). După moartea lui Sylla, mișcarea de-

mocratică a lui Lepidus și Sertorius este înfrântă. Urmează spectacolul sîngeros al represiunii cu ocazia răscoalei lui Spartacus (74—71), — apoi conspirația lui Catilina (63—62). În fine, în aceeași epocă are loc formarea primului triumvirat (60) cu Cezar, Pompei și Crassus, care ascundea germenul unor noi conflicte politice — pe care însă poetul nu le-a mai apucat, deoarece moare în 55. Mesajul epicurian al vieții ascunse, al căutării fericirii nu în practica virtuților cetățenești, ci în trăirea tihnită a unei vieți simple, senine, lipsită de pretenții și eliberată de frica absurdă a superstițiilor — această învățătură etică a găsit în secolul lui Lucrețiu un puternic ecou și în *Poemul Naturii* o expresie strălucită și puternică în același timp, care a transmis-o peste veacuri. T.

24—26. Aceste versuri corespund maximei capitale a moralei epicuriene, care recomandă omului „sănătatea corpului“ (ὕγιειν τῷ σώματι) și „liniștea sufletului“ (ἀταραξίαν τῆς ψυχῆς) (cf. și pentru Epicur, Diog. Laert., X, 130—131) N.

38. Toate aceste sînt, după aceeași doctrină epicuriană, dorințe nici naturale, nici necesare. N.

56—66. Pasajul este ironic, iar exercițiile militare descrise de poet par a face aluzie la acelea pe care le va fi făcut armata lui Cezar, chiar în Cîmpul lui Marte, în perioada dintre sfîrșitul consulatului său (59 î.e.n.) și plecarea lui în Galia. N.

91. Filozofii atomiști admit o singură mișcare deplasarea mecanică rectiliniară a atomilor. În această privință, teoria lor se deosebește fundamental de concepția lui Aristotel, care nu considera mișcarea numai ca o simplă schimbare de loc în spațiu, ci și ca o transformare a substanței, schimbarea de loc reprezentînd numai o specie subordonată a mișcării. T.

116—117. Comparație celebră care face aluzie la „alergările cu facle” (*lampadeforii* sau *lampadedromii*) ce se făceau la Atena în onoarea divinităților focului (Hefaistos, Prometeu): alergătorii, înșiruți la o anumită distanță unul de altul, trebuiau să-și treacă unul altuia făclia aprinsă, victoria fiind a celui care ajungea mai întâi să aprindă, cu făclia lui, focul pe altarul zeului. N.

124. Greutatea atomilor. Epicur atribuie atomilor, în afară de formă și mărime, greutate (cf. Diog. Laert., X, 44). Nu este sigur dacă greutatea a fost considerată și de Democrit ca o particularitate fundamentală a atomului. Aristotel scrie într-un loc (*De generat. et corrupt.*, I, 8) că după Democrit greutatea atomului este proporțională cu mărimea — însă este foarte posibil ca această interpretare să provină chiar de la Stagirit.

Greutatea ca o particularitate immanentă a atomului, unica responsabilă a mișcării, constituie o idee originală și puternică, care este legată de una dintre cele mai dificile probleme ale fizicii cosmosului: problema gravitației, una dintre problemele în care în raport cu alte domenii de cercetare a fenomenelor naturii s-a avansat cel mai puțin, în ciuda caracterului primordial al fenomenului. Greutatea atomului fiind cauza unică a mișcării, Epicur considera deci motorul mișcării ca fiind immanent corpului. Întrebarea cu privire la cauza mișcării a intrat în orbita interesului mai întâi cu studiul magnetismului, dar în mod special în legătură cu explicarea mișcării planetelor. Poate William Gilbert, celebrul medic al reginei Elisabeta a Angliei (1540—1603), fondatorul teoriei magnetismului și a electricității, a fost primul care a exprimat ideea că greutatea corpurilor nu este decît o anumită tendință a corpurilor de a se

uni (*De mundo nostro* etc., Amstelod., 1651, p. 43).

În treacăt, fără a-i acorda vreo importanță, și Copernic a emis o idee analogă, în celebra sa lucrare *De revolutionibus*, apărută în 1543. Primul care consacră o importantă lucrare problemei greutateii și a gravitației este Chr. Huyghens (1629—1695), într-o carte apărută postum (*Dissertatio de causa gravitatis*, Amstelod., 1728). Deși partizan al concepției atomiste, Huyghens considera că ideea atomiștilor antici de a plasa cauza mișcării și greutatea în interiorul corpurilor nu explica fenomenele observate, înainte de toate căderea și atracția. El însuși presupune, după Descartes, existența unui fluid gravitațional compus din particule foarte fine. Huyghens remarcă de asemenea că masa, cantitatea de materie, este proporțională cu greutatea. Secolul al XVII-lea se ocupă intens cu această problemă, culminând cu enunțarea de către Newton a legii gravitației universale. În această concepție cauza greutateii este exterioară corpului. Proprietatea intrinsecă a fiecărui corp este inerția, rezistența opusă la schimbarea stării de mișcare. Însăși greutatea apare ca o forță: forța de atracție reciprocă a corpurilor. Cauza mișcării se găsește așadar în exteriorul mobilului și nu în interiorul său. Newton refuza în mod categoric teoria lui Epicur, conform căreia greutatea ar fi inerentă materiei, deoarece, în acest caz, pentru a explica atracția reciprocă a corpurilor, ar trebui să acceptăm acțiunea la distanță prin vid, ceea ce i se părea absurd și de neconceput (cf. *Letter III to Dr. Bentley*, în *Opera omnia*, Londini, 1779, vol. IV, p. 437). În aceste împrejurări el a introdus în fizică din nou principiul divin ca motor prim, cauză ultimă a mișcării, agent mijlocitor al atracției dintre corpuri — explicație acceptată și de Newton. T.

169—211. În favoarea existenței atomilor, L. citează aici un fenomen deosebit de banal, dar totuși de o extraordinară valoare probativă, care a fost menit să joace ulterior un rol deosebit de important în dezvoltarea fizicii atomice moderne. O rază de lumină care străbate în întunericul camerei ne face vizibilă mișcarea dezordonată a firelor de praf. Această mișcare vizibilă nu poate fi explicată după L. decît prin aceea că atomii invizibili lovesc mereu firele, astfel că mișcarea neîncetată și haotică e întreținută de mișcarea perpetuă a atomilor. Aristotel ne informează (*De Anima*, I, 2) că acest argument se găsește la Democrit, chiar și la Leucip, constituind deci unul dintre cele mai vechi temeuri empirice care cereau și favorizau o explicație atomistă. Aceste fire de praf (ramenta, ξύματα) au jucat însă la Democrit un rol mult mai mare. La L. acest fenomen servește pe de o parte ca exemplu intuitiv, ca un model pentru a vizualiza mișcarea dezordonată a atomilor (v. 176); pe de altă parte însuși fenomenul este explicat (v. 192—193) prin lovirea neconținută a firelor de praf de către atomi. La Democrit însă (cf. Aristotel, *loc. cit.*) aceste fire de praf fărîmițîndu-se și amestecîndu-se formează elementele întregii naturi (τοιχεία ὅλης φύσεως) inclusiv ale sufletului. Se pare (cf. Aristotel, *loc. cit.*) că unii dintre pitagoricieni au susținut părerea că aceste particule ce se văd în raza soarelui formează sufletul, iar alții că sufletul este mai curînd acela care le mișcă, căci aceste particule pot fi văzute mișcîndu-se chiar și în cea mai perfectă liniște. Valoarea probativă a argumentului este negată înainte de toate de adversarii atomismului — și nu este exclus ca reducerea lui la o imagine plastică de către L. să se datoreze tocmai criticelor aduse între timp. În primele secole ale erei noastre, argumentul acesta este combătut de mai toți autorii creș-

lini care au scris în general împotriva atomismului (Lactantius), *De ira Dei*, în *Opera omnia*, Biponti, 1786, v. II, pp. 180—189; Isidorus Hispalensis, *Etymologiarum lib.*, XIII, cap. 2. *De atomis*, în *Opera omnia*, Paris, 1850, vol. III, pp. 472—473; Beda Venerabilul, *De divisionibus temporum*, în *Opera*, Coloniae, 1688, vol. I, p. 90). Dar argumentul este respins sau chiar greșit interpretat și de autori favorabili atomismului sau chiar de adepții declarați ai acestei concepții. Astfel, Francis Bacon (1561—1626) în una dintre scrierile sale de început, în care mai este încă un partizan al atomismului, susține că ar fi ridicol să considerăm firele de praf ca fiind înșiși atomii, deoarece ele sînt corpuri, atomii fiind invizibili (*Cogitationes de natura rerum*, în *Opera*, Amstel., 1685, vol. III, p. 313). Mai tirziu, Pierre Gassendi (1592—1658), căruia i se datorează reintroducerea atomismului în știința secolului al XVII-lea, atrage de asemenea atenția că mișcarea firelor de praf în raza soarelui trebuie interpretată numai ca o analogie grosolană, deoarece orice fir conține miliarde de atomi. Gassendi invocă un argument experimental foarte nou: descoperirea Engyscopului (microscopul) dezvăluie o structură fină în cele mai mici obiecte accesibile vederii (cf. *Opera omnia*, Florentiae, 1727, vol. I, p. 235). Acest fenomen, precum și mișcarea vizibilă cu ochii a vaporilor rezultați din sublimarea mercurului sau a zincului constituie — după părerea lui Gassendi — dovada existenței vidului (altfel aceste particule nu ar avea posibilitatea să se deplaseze), și a unor particule atomice invizibile care le pun în mișcare pe acestea. Într-o formă mai avansată, problema agitației corpusculare apare și la Robert Boyle (1626—1691) — fondatorul propriu-zis al chimiei experimentale — care preconizează o viziune mai cuprinzătoare a fenomenului. Agitația corpusculilor vizibile în raza solară continuă și

dincolo de ordinul de mărime obișnuit; dovadă — vibrarea imaginii la observațiile cu telescopul. Remarca este foarte importantă: în adevăr, agitația dezordonată a particulelor intervine în toate observațiile, punând un prag precis observabilității directe. De asemenea, Boyle susține că lichidele, chiar dacă în ansamblul lor se găsesc în cel mai perfect repaus, cunosc totuși o permanentă mișcare de agitație a corpusculilor componenți — altfel nu s-ar putea explica puterea de dizolvare de care dispun (*Historia fluiditatis et firmitatis in Tentamina*, Genevae, 1680, p. 39). Exemplul apare și la medicul francez Seb. Basso, unul dintre premergătorii lui Gassendi în reintroducerea ideilor atomiste. Și el scrie că particulele vizibile în raza soarelui sînt corpuri compuse (*Philos. naturalis*, Genevae, 1621, lib. I, art. 6). Ca o curiozitate amintim că același exemplu reapare și în lucrarea unuia dintre atomiștii din Transilvania, Iohannes Posahazi, profesor la Colegiul din Alba-Iulia (*Philosophia naturalis*, cap. VII, p. 69, Patakini, 1667), precum și în memoriile pătrunse de ideile atomismului din sec. al XVII-lea ale cancelarului Nic. Bethlen. T.

181—182. Pentru a motiva că din agitația corpusculară vizibilă putem conchide asupra mișcării invizibile a atomilor, L. invocă argumentul metodologic general, care se găsește foarte frumos exprimat și la Anaxagora: „Ceea ce apare ca vizibil constituie un aspect al invizibilului“ (τὸν ἀδύλον, vezi frg. 21/a în Diels, *Vorsokratiker*). T.

196—197. Conform concepției atomiștilor antici, principiul mișcării le este inerent atomilor: atomii se mișcă spontan, fără intervenția unui agent exterior. În mod evident, la atomiști, rostul acestei automișcări este tocmai eliminarea agentului divin, de care în aceste condiții nu mai este nevoie. Reciproca însă nu este adevă-

rată: renunțarea la ideea mișcării spontane nu atrage după sine în mod necesar introducerea divinității, deși o favorizează. Una dintre cele mai importante probleme ale fizicii atomice moderne constă tocmai în elucidarea științifică a agenților motori ai interacțiunilor multiple dintre particule — problemă care apare în studiile deosebit de complexe ale interacțiunii dintre câmp (care reprezintă agentul exterior al mișcării și mediul mijlocitor al interacțiunilor) și particulă. În decursul secolelor toți oamenii de știință care au încercat să impună acceptarea concepției atomiste s-au lovit de dificultățile provenite din admiterea automișcării particulelor. La început, aceste dificultăți erau numai de ordin teologic, deoarece automișcarea se lovea numai de ideea unei ființe supranaturale. După descoperirea gravitației însă au apărut împotriva ei și argumente fizice deosebit de grave, care la început au conviețuit încă cu argumentele de natură teologică, pentru ca începînd cu secolul al XIX-lea să cîștige un statut științific independent. Dificultățile inerente admiterii mișcării spontane au fost sesizate încă de Aristotel în polemica sa împotriva atomiștilor. Corpusculii indivizibili nu pot interacționa, deoarece o asemenea interacțiune ar trebui să fie mijlocită prin vid — ceea ce este absurd (Aristotel, *De generatione et corruptione*, lib. I, cap. 8). T.

209—210. L. părăsește cadrele metaforei: agitația firelor de praf nu constituie numai un analog al mișcării atomilor, ci este chiar o consecință imediată a acesteia. Precum am văzut, secolele următoare nu au acordat acestui fenomen importanța cuvenită. Abia secolul nostru a descoperit extraordinara sa valoare probativă: într-un moment în care majoritatea fizicienilor și a chimiștilor refuza orice explicație atomistă acesta era unicul fenomen care

nu putea fi explicat pe nici o altă cale. În 1827 botanistul englez Robert Brown a observat la microscop că praful de polen proaspăt sau uscat al plantelor, precum și substanțe organice sau anorganice dizolvate în apă încep să se agite subit. El însuși a atribuit această agitație unor „molecule active”. Nu s-a acordat însă nici un interes acestei descoperiri, din motive ușor de înțeles. Însuși fenomenul nu putea servi la explicarea altor fenomene problematice, ci reprezenta în sine un fapt izolat, care necesita abia o explicație, dar explicația sa nu părea a fi urgentă, deoarece fenomenul era izolat și nu se încadra în mod organic în curentul general al cercetării. În al doilea rând, tendința generală era îndreptată în epoca aceea împotriva atomismului, iar în acest cadru i se găseau repede explicații ad-hoc: mișcarea mecanică a recipientului, vibrațiile mesei de lucru, efecte electrice sau magnetice, curenți convectivi ai lichidului datorită diferențelor de temperatură etc. Abia la sfârșitul secolului au fost reluate experimentele lui Brown. În 1863, Wiener a demonstrat că mișcarea particulelor este independentă de mediul exterior și că nici una dintre explicațiile propuse ad-hoc nu corespunde: cauza mișcării particulelor trebuie căutată în interiorul picăturii de apă. Dar abia în 1877 apare o timidă aluzie tangențială la posibilitatea de a explica mișcarea browniană prin agitația moleculelor invizibile (Delsaulx). Dar observațiile lui Delsaulx au rămas fără nici un efect. Ele nici nu au fost remarcate și au fost redescoperite abia după ce explicația atomistă s-a impus pe altă cale. În 1881 Bodaszewski studiază mișcarea browniană în gaze: e vorba de studiul microscopic al agitației firicelelor provenite din arderea sau evaporarea diverselor substanțe, în fond despre ceea ce se numește în mod comun „firicele de praf din aer”. Firicelele de praf care le vedem agitându-se într-o

rază de lumină („Precum pulberea se joacă în imperiul unei raze / Mii de fire viorie ce cu raza încetează“, Eminescu, *Scrisoarea I*) reprezintă aspectul microscopic al aceluiași fenomen. În fine, abia în 1889 Gouy a fost primul care a enunțat în mod categoric ideea că universalitatea și independența fenomenului ne determină să vedem în el ceea ce lipsea pînă atunci teoriei cinetice-moleculare a materiei: o dovadă experimentală directă. „Este deci de dorit — scrie Gouy — ca acest fenomen mult timp neglijat, ca un accident lipsit de importanță, să devină obiectul atenției fizicienilor și să rămînă inclus în sfera lor de studiu“. Însă interesul fizicienilor a mai lăsat să aștepte încă aproape două decenii. Abia în primul deceniu al secolului nostru Einstein și Smoluchowski au construit simultan (1906) prima teorie a mișcării browniene: Einstein a stabilit o formulă (care-i poartă numele) teoretică pentru deplasarea particulelor bazată pe ipoteza agitației moleculare, deci pe excluderea oricărui agent exterior, formulă care a primit o confirmare excelentă pe calea măsurărilor directe (cu o aproximație de 5—10%; Jean Perrin, 1908). În 1908, Zsigmondy a construit celebrul său ultramicroscop care pune în evidență agitația unor particule invizibile cu microscopul obișnuit, utilizînd exact aceeași iluminare transversală care pune în evidență la scară microscopică, agitația firicelelor de praf în raza de lumină. În procesul prelungit de constituire a atomismului din secolul trecut, fenomenul banal dar universal al agitației particulelor mici vizibile cu ochiul liber sau cu microscopul a jucat rolul unui martor decisiv alături de fenomenul radioactivității, care a determinat ca acest proces dificil, în care majoritatea covârșitoare a fizicienilor și chimiștilor au depus sute și sute de piese împotriva atomismului — concepția discontinuității substanței să iasă

totuși învingătoare (Th. Svedberg, *Die Existenz der Molekule*, pp. 89—96, 1912; J. Duclaux, *Mouvement Brownien*, Paris, 1937, pp. 4—14). Valoarea și interesul fenomenului invocat în aceste versuri de L. constă aproape exclusiv în rolul pe care l-a jucat în confirmarea concepției atomiste. Fenomenul este unul dintre cele mai banale care se oferă fără efort tutuor: el nu trebuia să fie descoperit în sine. Dar geniul extraordinar al atomiștilor eleni se manifesta tocmai în aceea că ei au remarcat un lucru pe care toată lumea îl vede, dar s-au gândit la ceva la care nimeni nu s-a gândit în legătură cu acesta: la existența atomilor. Contribuția lor este adesea minimalizată: se spune că ideea lor a fost o simplă conjectură, rezultatul unui joc arbitrar al fanteziei, pentru că nu s-a bazat pe măsurători, pe experimente. Astfel, recenzentul revistei „Atomes” (1954, p. 211) scrie despre cartea lui J.G. Feinberg, *Histoire de l'atome* — care considera ideea lui Democrit drept genială — următoarele: „Să calmăm acest entuziasm intempestiv reamintind cuvintele ilustrului fizician englez, J.J. Thomson din 1919”; și urmează citatul: „Nu există nici o legătură între atomistica modernă și vechile fabulații elene. Iar dovada este că dacă am vrea să demonstrăm că adevărul era împotriva lui Aristotel și de partea lui Democrit, am fi obligați să evocăm experimente de care nici unul nici altul nu și-au putut face nici cea mai vagă idee. Întrebându-se dacă materia este continuă, ca apa unui fluviu, sau discontinuă, ca nisipul țărmului, — ei au găsit răspunsul aruncînd cu banul și trebuia ca una dintre fețe să cadă deasupra”. Opinia aceasta este generală, și ea se găsește exprimată și în recenta *Istorie a fizicii* a lui Max von Laue. Judecata este însă nu numai nedreaptă, ci și potrivnică faptelor probante ale istoriei. Este adevărat că cei vechi nu cunoșteau dezintegra-

rea radioactivă. Dar au putut invoca în favoarea structurii corpusculare a materiei același argument care se invoca și în manualele moderne (vezi de ex. R.W. Pohl, *Mechanik, Akustik und Wärmelehre*, pp. 118, 137, Berlin, 1941): mișcarea neregulată a particulelor vizibile cu ochiul liber în atmosferă, mișcare despre care s-a dovedit în plus că se menține și sub microscop. Explicația este încă pur calitativă? Da, dar existența unei explicații calitative a fost condiția necesară pentru a da o explicație cantitativă, care de altfel încă nici astăzi nu poate fi considerată ca perfect satisfăcătoare (vezi J. Duclaux, *op. cit.* p. 14). În schimb se impune să luăm în considerare că cei vechi au trebuit ei singuri să inventeze această explicație, s-o creeze din nimic — în timp ce fizicienii moderni au avut-o la dispoziție în achizițiile spirituale ale epocii de peste 2 000 de ani, și n-au avut altceva de făcut decât s-o utilizeze. T.

223—233. Căldura și lumina soarelui, fluide identice mai mult sau mai puțin pentru L., merg mai încet decât atomii, pe de o parte fiindcă au a învinge rezistența aerului prin care trec, iar pe de alta, fiindcă atomii lor, deși într-o îmbinare cu intervale mari, au totuși între ei oarecare conexiune, care încetinește mișcarea lor. N.

240. Fără a fi împiedicați din interior. N.

246 (— 164 Ernout). Lacuna de după acest vers nu poate fi completată în chip satisfăcător. Am preferat deci a o menține și în traducere, lăsând versurile 247—248 fără înțeles, așa cum fac, în traduceri lor, și Munro și Ernout și Petrovski. N.

279—304. Exemplele aduse de L. în aceste versuri sînt așadar excepții numai aparente la legea generală că toate corpurile tind în jos:

contrariul se întîmplă numai datorită unei forțe oarecare, apa în cazul grinzii, aerul în cazul focului. *N.*

305—319. Exemplele din aceste versuri ne arată că nici focul nu se ridică totdeauna în sus. *N.*

305—308. Pare a fi vorba de stele căzătoare. *N.*

309. În textul original *stellas et sidera*, dar nu poate fi vorba decît de meteoriți sau bolizi. *N.*

324. Deviația atomilor. Termenul de clinamen — creație a lui Lucrețiu — traduce în latină termenul tehnic elen *παρέγκλισις*. Termenul se găsește la Aetius (*Doxogr.*, I, 12, 5 și I, 23, 4), precum și într-o inscripție celebră care conține recomandările etice cele mai importante ale filozofiei epicuriene. În mod surprinzător, ideea declinării atomilor nu apare în textele lui Epicur, care au parvenit la noi prin intermediul lui Diogene Laertiu. Apare în scrisoarea către Menoiceus (*Diog. Laert.*, X, 133, 134) doar o aluzie indirectă la această concepție. Aici, Epicur se pronunța împotriva destinului considerat ca stăpîn și atotputernic, precum și împotriva necesității oarbe — aluzie evidentă la o concepție răspîdită, care se găsește și în atomistica lui Democrit. La acesta „toate au loc prin necesitate” (cf. *Diog. Laert.*, IX, 45). Aceeași idee se găsește și în fragmentele lui Leucip (*Diels, Vorsokratiker*, frg. 2). Epicur a întregit în multe privințe atomismul lui Democrit. Probabil el a fost acela care a atribuit atomilor, afară de formă și mărime, și greutate. De asemenea el a îmbogățit în mod considerabil concepția despre forma atomilor, considerînd că aceștia trebuie să dispună de diverse feluri de cîrlige pentru a putea realiza diverse grade de stabilitate în coeziunea lor. Însă contribuția esențială și cea

mai originală a lui Epicur este fără îndoială introducerea acestei abateri mici a particulelor față de traiectoria naturală dreaptă. Acest lucru este accentuat în repetate rînduri și de Cicero, deși nu în mod favorabil pentru Epicur (cf. *De finibus bonorum et malorum*, I, 16, 17—21; *De natura deorum*, I, 26, 72). T.

326—331. L. prezintă aici unul din motivele — de ordin fizic și fără îndoială de importanță minoră — pentru care Epicur a introdus abaterea atomilor de la traiectoria verticală. Acest motiv este confirmat și de Cicero (*De finibus bonorum et malorum*, I, 6, 18): atomii urmînd căderea naturală de-a lungul unei linii drepte, de sus în jos, nu s-ar putea ciocni între ei. De aceea, Epicur a introdus abaterea atomilor, în urma căreia apar lumea și toate lucrurile existente. T.

339—351. Toți atomii și toate corpurile cad cu aceeași viteză în vid. Idee deosebit de importantă a atomismului antic. Ea se găsește în mod explicit exprimată cu termenul tehnic de *ἰσότης* în scrisoarea lui Epicur către Herodot (Diog. Laert., X, 43, 61). Este însă adevărat că Epicur vorbește numai de atomi, în timp ce L. vorbește în general de corpuri. Deși această idee nu se găsește în textele lui Democrit publicate de Diogene Laertiu, din polemica lui Aristotel împotriva atomismului rezultă că ea a trebuit să fie familiară și filozofului din Abdera. Teoria aristotelică despre ușor și greu, dezvoltată în special în *De Coelo* (cartea a III-a, cap. 2, cartea a IV-a, cap. 1 și 2), conform căreia corpurile mai grele cad mai repede, iar cele ușoare, mai încet, respectiv că există corpuri absolut grele, care tind în jos, și ușoare, care tind în sus, — pare să fi fost dezvoltată tocmai în numele observației empirice cotidiene, împotriva argumentelor pur speculative ale atomiștilor. În mod remarcabil.

în *Fizica* (cartea a IV-a, cap. 8) — polemizînd din nou cu Democrit, — Aristotel crede a reduce la absurd ideea existenței vidului, afirmînd că „în vid totul ar avea aceeași viteză (ισοταχή), ceea ce este însă imposibil“. T.

347. Primul argument al lui L. în favoarea izotahiei corpurilor este de natură pur speculativă: modificările de viteză în cădere se produc datorită rezistenței mediului. Dar vidul nu opune nici o rezistență. Deci în vid nu pot exista diferențe de viteză în cădere între corpuri. Trebuie să reamintim că Galilei a utilizat — afară de experimentul cunoscut de la Pisa — un raționament analog, prin reducere la absurd. T.

353. În cădere liberă, corpul greu nu poate ajunge niciodată din urmă pe cel ușor. Sîntem de părere că această teză nu constituie o simplă consecință a primului argument pur speculativ, ci reprezintă în sine un argument independent, de origine empirică. Galilei a demonstrat că, în căderea liberă, corpuri de mase diferite ajung la pămînt în intervale egale de timp, lăsînd să cadă asemenea corpuri din turnul de la Pisa. Observarea izocronismului este poate mai dificilă și necesită un experiment pregătit conștient — ceea ce nu putem presupune la antici. Însă este la îndemîna oricui să observe că o bilă mai grea lăsată să cadă după o bilă mai ușoară (de la aceeași înălțime inițială) nu ajunge niciodată din urmă pe cea ușoară. Asemenea observații puteau fi făcute și în antichitate. Argumentul speculativ al lui L., care explica izotahia prin lipsa de rezistență, este în fond foarte slab, deoarece el explică numai menținerea invariabilă a unei viteze inițiale. De aceea trebuie să presupunem că argumentul speculativ a fost construit ulterior pentru motivarea observației, pornindu-se de la principiile fundamen-

tale ale atomismului, ceea ce corespunde spiritului teoretic și deductiv al filozofiei antice. T.

357. Această observație a stat, între altele, la baza introducerii devierii: dacă în căderea liberă și dreaptă corpul greu nu poate să ajungă din urmă pe cel ușor — atunci ciocnirile, generatoare de combinații, sînt imposibile, afară de cazul în care atomul se abate puțin din traiectoria sa dreaptă și se ciocnește astfel de un alt atom în cădere.

Am avut ocazia mai sus să vedem ce rol important a jucat spectacolul agitației particulelor de praf în demonstrarea existenței atomilor invizibili. Acolo, dintr-un fenomen macroscopic, se conchide asupra existenței unor corpusculi invizibili cauzele ascunse ale acestui fenomen. În cazul de față ideea de bază este identitatea comportamentului mecanic al corpurilor mari și mici. În primul caz, un fenomen accesibil direct simțurilor este explicat printr-o cauză invizibilă. În cazul de față, cu ajutorul unui fenomen vizibil se explică particularitățile obiectelor invizibile. Trebuie să remarcăm însă că în nici unul din aceste două cazuri nu avem de-a face cu anticipații, ci cu observații corecte executate la nivelul epocii, observații de un caracter elementar, din care însă atomiștii antici au reușit să deducă consecințele importante pe care le conțin realmente. T.

371—372. Înțelege: orice mișcare (a atomilor) se leagă pururea de alta (precedentă). N.

377. Al doilea argument al lui L. în favoarea abaterii atomilor are un caracter finalist și etic. Dacă mișcarea atomilor ar fi determinată de o necesitate mecanică, atunci în univers nu ar mai rămîne loc pentru acțiunea liberă și conștientă. Abaterea spontană a atomilor, care nu depinde de loc și de timp, permite explicarea acestui fenomen macroscopic. Așa-

dar, necesitatea de a explica acest fenomen macroscopic a cerut ca în lumea atomilor să fie introdusă abaterea spontană de la linia dreaptă a necesității, și observarea izotahismului a venit ca un argument empiric indirect în favoarea acestei idei majore. Remarcăm aici, înainte de toate, acțiunea ascunsă a unei idei mai generale cu privire la continuitate, în virtutea căreia toate fenomenele macroscopice trebuie să-și aibă explicația totală în proprietățile microcosmului. Mai târziu, în explicarea apariției vieții și a sensibilității, L. va fi totuși nevoit să admită că la un stadiu superior de organizare a particulelor pot apărea fenomene cu totul noi, necunoscute de particulele atomice individuale (de ex. sensibilitatea). Introducerea devierii atomilor demonstrează din nou preponderența eticii față de fizică în filozofia lui Epicur. Nevoia de a motiva libertatea acțiunilor umane pe cale științifică, nevoia de a pune în concordanță această libertate cu legile naturii au jucat rolul major în introducerea devierii atomilor. Desigur, nu este vorba numai despre motivarea unui fenomen empiric — cum este manifestarea arbitrarului la oameni — ci și de o intenție pur etică, aceea de a elibera conștiința umană de credința în fatalitatea oarbă (susținută de vechii atomisti și naturalisti) sau în providența divină, susținută de stoici. Acceptarea jugului destinului sau a necesității despotice distruge responsabilitatea individului uman — accentuează Epicur în scrisoarea către Menolceu (Diog. Laert., X, 133, 134). Este interesantă compararea acestei concepții epicuriene cu filozofia stoicilor. (Cf. A. Frenkian, „Comentarii“ la Diogene Laertiu, p. 806). Conform concepției stoicilor, universul, în întregimea lui, este liber, iar individul uman este sunus destinului, care nu este decât manifestarea comportării libere în sine a întregului univers. Epicur plasează libertatea în elementele mini-

male care compun întregul univers — comportamentul întregului, ca rezultată, fiind însă determinat de mișcarea indivizilor. Teoria devierii atomilor, ca fundament fizic al libertății umane — a fost în consecință atacată cu vehementă încă în antichitate, înainte de toate de partizanii filozofiei stoice. Stoicismul era, începînd din secolul al II-lea î.e.n., concepția dominantă a păturii conducătoare romane (Scipio, Cicero, Pompei, Seneca, Epictet). Stoicismul — făcînd abstracție de cîteva puncte de contact cu epicurismul — a propagat cultul virtuților civice, al obligațiilor și îndatoririlor sociale, a susținut credința într-un destin de esență divină și a susținut practica divinațiilor. Epicurismul a fost concepția îmbrățișată înainte de toate de intelectualitatea antioligarhică. În centrul criticii autorilor antici nu a stat atît teoria plăcerii — ca mai tîrziu la autorii creștini — care a fost, în general, corect interpretată chiar și de unii adversari ai epicurismului, cum a fost Cicero —, ci tocmai negarea destinului și a providenței, afirmarea libertății și a responsabilității individului.

Marx și-a consacrat teza de doctorat (*Differenz der demokratischen und epikureischen Naturphilosophie*: cf. Marx — Engels, *Gesamtausgabe*, Frankfurt am Main, 1927, vol. I/1, pp. 7—144) tocmai acestui aspect original introdus de Epicur în filozofia atomistă. Istoricii filozofiei în general au trecut cu vederea această inovație epicuriană. Ea se găsește menționată doar tangențial în *Istoria filozofiei* a lui Hegel. În schimb avea o circulație largă convingerea că filozofia lui Epicur nu conține nimic original și că ar constitui o simplă repetare a fizicii democritice. Această părere este și a lui Hegel. Marx accentuează în mod special originalitatea eticii epicuriene prin introducerea devierii: „În timp ce la Democrit atomul constituie numai expresia cercetării empi-

rice a naturii, în general, și nu este decît o categorie pură și abstractă — la Epicur atomismul, în ciuda tuturor contradicțiilor sale, devine știința naturală a conștiinței" (op. cit., p. 52). La Epicur, „atomii sînt corpuri categoric autonome, sau mai bine zis ei reprezintă corpul conceput în autonomia sa absolută, asemenea corpurilor cerești... Se poate spune că devierea este acea particularitate a atomului datorită căreia el poate rezista și lupta". Devierea atomilor a întîmpinat în mod firesc dezaprobarea atomiștilor mecaniciști din secolele trecute. Or, atomismul secolelor XVII—XVIII a fost o teorie prin excelență mecanicistă. Cel care a reabilitat viața și opera lui Epicur în secolul al XVII-lea — Gassendi — considera totuși devierea ca o eroare (*Opera omnia*, Lugduniae, 1675, vol. I, p. 239; Lasswitz, *Geschichte der Atomistik*, vol. II, p. 149). Dar în mod evident ea nu-și găsește locul într-o concepție mecanicistă, care nu admite mișcări inerțiale spontane decît de-a lungul unei drepte. Devierea spontană contravine principiului inerției. Nedeterminarea introdusă de Epicur în microcosm nu provine din imposibilitatea noastră de a determina cu precizie cauza devierii atomului — ci îi e inerentă naturii. Este demn de remarcat că în fizica cuantică a apărut încă în deceniul al treilea al secolului nostru un postulat analog: principiul nedeterminării al lui Heisenberg. Desigur, fizica modernă a fost obligată să introducă acest principiu pe baze experimentale, dar o dată introdus el a aruncat în mod definitiv în aer determinismul mecanicist în descrierea fenomenelor naturii. Această comportare a particulelor microcosmului atrage după sine întîmplarea și introducerea unor factori aleatorii de o importanță decisivă. Dacă în cazul mișcării browniene sau a izotahiei avem de-a face cu observații empirice în toată regula — în cazul de față stăm, realmente în fața unei

anticipații veritabile. Abaterea de la linia dreaptă preconizată de Epicur constituie numai o imagine plastică, naivă pentru noi, dar în concordanță cu nivelul epocii — pentru a exprima convingerea existenței unui fenomen fundamental ancorat în natura particulelor ce constituie universul, fenomen care rupe înlănțuirea severă a determinismului mecanicist, — convingere care nu avea la bază nici o observație empirică, căreia, dimpotrivă, i se împotriveau toate observațiile de-a lungul secolelor, convingere care a anticipat acest fenomen bazându-se pe ideea că fără existența unui asemenea fenomen microfizic nu poate fi motivată prezența acțiunilor libere în univers. *T.*

389. „... acestor lucruri“, adică actelor voluntive spontane. *N.*

392. „carcerile“: încăperile din circ în care stăteau cai înhămați la care înainte de a începe alergarea. *N.*

391—399. Și animalele — vrea să dovedească *L.* cu acest exemplu — se bucură de o libertate a voinței și numai când mișcarea se propagă progresiv în tot corpul, numai atunci mișcarea se naște spontan, nu și în cazul unei impulsii violente dinafară, cum se arată în versurile ce urmează. *N.*

409—420. Așadar și în cazul acesta, al unei impulsii dinafară, tot voința liberă a omului i se opune acesteia și face ca trupul să-și reia poziția inițială. *N.*

418. „deși minată înainte“: de acea forță exterioară. *N.*

423. Adică pe lângă mișcarea pricinuită de greutatea lor (mișcare naturală, de sus în jos) și de aceea pricinuită de loviturile ce și le dau unii altora (mișcare ce se face în toate direcțiile). *N.*

425—428. Nimic nu se întâmplă fără cauză, și pentru a explica fenomenul conștiinței, L. îi indică adevărata cauză în devierea atomilor. Aceste rînduri ne arată că prin negarea determinismului mecanicist L. nu neagă nicidecum principiul cauzalității. Existența cauzei pentru fiecare eveniment în parte nu implică însă în mod necesar existența unui determinism mecanicist, fiind compatibilă și cu o concepție probabilistă, care admite fenomene aleatorii. Adversarii antici ai atomismului au considerat că prin introducerea devierii atomilor, principiul cauzalității ar fi fundamental lezat (cf. Cicero, *De fato* 9, 18; 10, 22). T.

443—444. L. exprimă aici ideea conservării mișcării ce rezultă în mod firesc din principiile generale ale conservării, susținute de filozofia atomistă antică. La Epicur (Diog. Laert., X, 62), formularea este poate mai apropiată de formularea ce se dă legii inerției: conservarea vitezei și direcției drepte a mișcării, în lipsa intervenției unei forțe exterioare. Deosebirea de exprimare nu este esențială, dat fiind în general caracterul vag și neprecis în care legea conservării mișcării este caracterizată. În orice caz, chiar în aceste condiții, enunțarea ei constituie un merit, deoarece multe secole după Epicur conservarea vitezei și în general a mișcării a fost negată. Una dintre primele ilicăriri ale aceleiași idei apare abia în secolul al XV-lea, la Nicolaus Cusanus, în dialogul *De ludo globi* (*Opera*, Parisiis, 1514, vol. I, folio CLIV/B). Și Galilei a exprimat această lege, însă numai pentru mișcarea pe un plan orizontal (*Dialogo sopra i due massime sistemi del mondo*, Firenze, 1632). Într-o formă mai generală, și independent de Galilei, a fost enunțată această lege de Descartes (*Principia Philosophiae*, II, Amsterdam, 1644) și *Le Monde* (cf. Lasswitz, *op. cit.*, vol. II, pp. 36, 62, 85).

Abia Newton i-a împrumutat însă forma definitivă, punînd-o la baza mecanicii, ca o axiomă a acesteia (cf. Isaac Newton, *Principiile matematice ale filozofiei naturale*, București, 1956; vezi observațiile lui Victor Marian, p. 454). Cealaltă lege, principiul conservării mișcării, a fost enunțată de Descartes (*Principia Philosophiae*) care a fost pe deplin conștient de importanța fundamentală a acesteia. Desigur în atomismul lui L. devierea spontană a atomului constituie o abatere și de la legea inerției. T.

461. „Avînd mișcare proprie”: de. ex. flințele de pe pămînt, soarele, luna etc. N.

468. Excelentă imagine, care nu este o simplă metaforă, deoarece turma care apare de la distanță ca o pată albă imobilă, deși elementele componente sînt în permanentă agitație, reproduce în mod efectiv, la o altă ordine de mărime, echilibrul invariabil al corpului în care moleculele sînt în permanentă agitație. Un exemplu analog celui invocat de L. (în loc de turma de oi se vorbește de mușuroi de furnici) se găsește în unul dintre cele mai celebre manuale de fizică experimentală, la capitolul mișcării browniene (R. W. Pohl, *op. cit.*, p. 118). T.

497. Multitudinea atomilor este fără sfîrșit. Ideea provine de la Epicur (Diog. Laert., X, 41, 42), dar ea se găsește și la Democrit (Diog. Laert., IX, 44). În legătură cu infinitatea lumilor și atomilor, atît Democrit cît și Epicur utilizează termenii tehnici consacrați ai matematicii elene: în aritmetică, deci în domeniul mărimilor discrete, cum sînt ansamblurile de atomi, se vorbește de infinitate în multitudine ($\pi\lambda\acute{\eta}\theta\omicron\varsigma$), astăzi am spune: infinit în putere. În geometrie se vorbește de infinitate

în mărime, în extindere (μεγεθος). Insuși termenul de απείρον, tradus de obicei cu cuvîntul de infinit, nu corespunde sensului actual al acestuia, ci ar trebui tradus mai curînd cu indefinit, nedefinit, fără sfîrșit. T.

560. Zada (lat. *taeda*, chiar în textul lui L.) e numele unui arbore rășinos din care se fac făclii și care, prin extensiune, înseamnă și făclia însăși. N.

564. Corpurile sînt prevăzute cu mici orificii invizibile avînd diverse calibre, care permit penetrarea efluviilor corpusculare emise de alte corpuri. Aceste orificii sînt porii. Ideea constituției poroase a corpurilor provine încă de la Alcmeon și a fost adoptată de Parmenide. Inșă numai Empedocle i-a acordat o importanță primordială în descrierea fenomenelor naturii (vezi, Robin, *op. cit.*, p. 267). T.

572—573. Cei vechi filtrau vinul și uleiul prin strecurătoare. N.

582. Filozofii atomiști s-au străduit să explice senzațiile gustative plăcute sau displăcute prin însăși structura intimă a substanțelor care intră în contact cu mucoasa limbii: forma atomilor ar fi aceea care determină calitatea senzației. De pildă, atomii prevăzuți cu cîrlige ar răni suprafața gurii, provocînd durere și deci o senzație neplăcută. Concepția este fantezistă, dar are meritul de a fi subliniat că originea senzațiilor nu se află în subiectivitatea celui care percepe, ci în calitățile obiective ale substanței percepute. De altminteri — și faptul amintește de intuițiile lui L. — există cercetări recente care tind să demonstreze că diversitatea senzațiilor gustative ține adeseori nu atît de compoziția chimică a substanțelor care intră în contact cu papilele linguale, cît de structura macromoleculară a acestor substanțe.

deci, într-un fel, de *forma* particulelor lor discrete. *B.*

593. Atomii sînt prevăzuți cu diverse croșete, cîrlige etc. Existența unor cîrlige a fost — după mărturia lui Simplicius — admisă chiar de Democrit. Acestea servesc la explicarea diverselor particularități fizice ale atomilor. Existența acestor părți minimale și inseparabile (περάτα) a constituit obiectul unor critici și discuții vii în decursul veacurilor. Lactantius (vezi Usener, *Epicurea*, p. 204) vede în admiterea lor o contradicție fatală pentru atomism, deoarece existența lor înseamnă că atomul este divizibil. Această obiecție a lui Lactantius este înlăturată abia de Gassendi, în secolul al XVII-lea. Totuși și în acest secol se mai fac discuții despre forma atomilor. Gorlaeus, de exemplu, susține că toți atomii au forma perfect sferică. În schimb Robert Boyle imaginează pentru explicarea fenomenelor de chimie fizică un număr imens de asemenea cîrlige de forme diferite, care le apropie de varietatea morfologică a ființelor vii. În fine o turnură decisivă aduce în această problemă Newton: el renunță în mod conștient la cîrligele atomilor explicînd diversele manifestări ale coeziunii prin unica forță universală de atracție a corpurilor. *T.*

600. *L.* greșește cînd asimilează întru totul mecanismul de producere a senzațiilor auditive cu acela al apariției senzațiilor olfactive sau gustative și chiar vizuale, dar abia ulterior avea să se descopere că urechea nu este impresionată de particule materiale pornite din însăși sursa sonoră, ci de vibrații ale mediului provocate de sursa sonoră. Astfel, caracterul melodios al sunetelor lirei nu este un efect al netezimii presupușilor atomi emiși de corzile instrumentului, ci este determinat de regularitatea vibrațiilor aerului provocate de vibrațiile corzilor. *B.*

610. Scena teatrului se stropea cu șofran macerat în vin. Planta creștea în Cilicia, regiune a Asiei Mici. N.

611. Panhaia, regiune a Arabiei Fericite, vestită pentru tămia pe care o producea. N.

628. „tireghia“ (lat. *fecula*), tartru de vin, din care se prepara un condiment acru; — „omanul“, alt nume al plantei numite iarbă-mare (*Inula Helenium* L.). Amară și aromatică, ea se întrebuinta în bucătăria romană. N.

629—630. Atomii focului și ai gheții sînt „dințați“, dar nu la fel. N.

633—635. Invocație solemnă, al cărei rost este să atragă atenția asupra acestui punct esențial al doctrinei: orice senzație este efectul unui contact material. N.

636—645. L. distinge deci trei senzații posibile: 1) aceea (plăcută sau neplăcută) provocată de ceva de-afară, ce intră în corp (de ex. căldura sau frigul) 2) aceea provocată de un agregat de atomi format în interiorul corpului, senzație de durere (de ex. a unui organ) sau de plăcere (de ex. a actului sexual) și 3) aceea provocată de o cauză externă (de ex. o lovitură puternică). N.

674. De exemplu, fumul să supere ochii noștri. N.

679. Pentru înțelegerea acestui vers, transcriem aici explicația lui Munro: „un corp ca fumul, de exemplu, intră în ochi și-i vatămă, dar totodată atomii lui se-mprăștie, și astfel aceste organe pot să-i birue și să scape de dinșii“. N.

703—705. „aceasta“ se raportează, în starea actuală a textului lucrețian, la varietatea formelor atomice, despre care a fost vorba în ultimele două paragrafe. Non-infinitatea

acestor forme, despre care L. vorbește acum, nu poate fi însă un corolar al acelei varietăți (cum spune L. în aceste versuri): ea depinde de limita mărimii atomilor, despre care L., după Giussani, ar fi tratat într-o lacună a textului, imediat înainte de aceste versuri. N.

710. „Micimea“ = numărul limitat de părți. N.

729—730. În lacuna presupusă de Giussani înainte de v. 703 etc., legătura cu versurile ce urmează (inexistentă în text) este aceasta: dacă formele atomice ar fi infinite, natura ar avea oricând puțința de a crea lucruri (urite sau frumoase) fără nici o limită a frumuseții sau a urîteniei. N.

732. *Melibèa*, oraș în Tesalia (de aici adjectivul din versul următor), situat pe malul mării, între Munții Ossa și Pelion și vestit în antichitate pentru purpura scoasă din scoici. N.

741. De alte cîntece mai frumoase, de alte coarde mai armonioase. N.

751. „și-ntr-un fel și-n cellalt“: și în mai bine și în mai rău. N.

755—757. Cele două limite — între care se situează toate gradele de căldură și frig — n-ar exista dacă ar fi infinite formele atomice, și deci și combinațiile posibile producătoare de căldură și frig. N.

761—766. Ca și varietatea formelor atomice, și aceea a corpurilor create din ele este limitată, idee ilustrată și prin metafora care urmează. N.

767. „aceasta“: că varietatea formelor atomice nu e infinită. N.

771. Conform informației lui Aristotel (*De generatione et corruptione*, I 1), Leucip și Democrit au admis că și formele atomilor pot

fi infinit de variate. Atomistii de mai târziu, începînd cu Epicur, au recunoscut că și un număr finit de forme poate explica marea varietate a corpurilor existente în natură și a proprietăților lor sensibile. Această părere este susținută și de Gassendi, iar Gorlaeus aduce în favoarea acestei idei celebrul argument nominalist al lui Occam, conform căruia esențele explicative nu trebuie înmulțite fără o nevoie concretă („*Essentia non sunt multiplicanda absque necessitate*“). T.

816. „aplustre“ (lat. *aplustre* sau *aplustrum*, întrebuințat de obicei la pl.; gr. ἄφλαστον (Il. XV 717), ornament avînd forma unei aripi de pasăre, a unei cozi de pește sau a unei tulpini îndoite, ce se punea la pupa corăbiei. N.

870. E vorba de emanațiile de gaze ce ard la suprafața pămîntului. N.

878—881. Explicația dată aici de L. concordă și cu concepția generală și populară, foarte veche, după care pămîntul era considerat drept mama tuturor ființelor și lucrurilor. Divinitatea care simboliza această concepție era, la grecii vechi, Rhea, mama trinității primitive a Olimpului grec (Zeus, Poseidon și Hades): de aici numele ei de Mama Zeilor, căruia i se adaugă și epitetul Mare. Alt nume al ei era Cibelee. Cultul acesteia, pasionat și zgomotos, celebrat în sunetul timpanelor și cimbalelor, a fost introdus la Roma în timpul războiului al doilea punic: piatra sfîntă (probabil un aerolit), care era pentru oamenii din Pessinus (oraș în Galatia, la hotarul Frigiei), centrul cultului Zeiței, Marea Mamă a zeilor, a fost adusă la Roma de o solie solemnă, trimisă de regele Pergamului, Attalus. Digresiunea care urmează nu este numai un ornament poetic: tonul ironic și concluzia pun în evidență scopul anti-religios urmărit de poet. N.

899. Ida, munte în Frigia. N.

902. Cultul Marii Mame s-a confundat cu acela al Demetrei, zeița agriculturii din mitologia greacă (căreia îi corespunde, în cea romană, Ceres). N.

903—907. Preoții se numeau *galli*. Cel care a jignit întâi pe zeiță a fost cel dintîi preot al ei, Attis, prin aceea că și-a călcat jurămîntul de a nu iubi nici o femeie. După altă variantă a legendei, zeița l-a silit pe Attis să se emasculaze și, în onoarea lui, și preoții ceilalți trebuiau să facă la fel. E vorba, apoi, și de copiii nerecunoscători față de părinți, care, prin aceasta jignesc pe zeiță. N.

924. *Cureți* se numeau preoții cretani ai Cibelei; cei frigieni se numeau Coribanți: numirile au ajuns sinonime. Ei sînt reprezentați ca tineri care-și lovesc scuturile spre a acoperi țipetele lui Zeus, ascuns de Rhea, mama lui și soția lui Saturn, într-o peșteră din Creta, ca să nu fie înghițit de acesta. N.

937—938. Fiindcă ei, salvînd viața lui Zeus, au cruțat mamei lui durerea de a-și vedea și acest copil înghițit de Saturn. N.

967. L. subliniază ideea electivității metabolismului: ingerînd aceleași alimente, felurilele animale aleg din acestea anumite particule corespunzătoare eredității fiecăruia. Așa se face că, în exact același mediu, se dezvoltă în mod diferit numeroase specii organice. De aici L. deduce un argument în favoarea concepției sale atomiste: corpurile întîlnite în natură au o alcătuire complexă, dar cînd organismele vii asimilează diverse alimente, ele aleg din acestea numai atomii sau combinațiile de atomi care corespund „naturii părinților lor“, adică eredității lor. B.

1009—1010. Compararea combinației atomilor cu combinarea literelor alfabetului în cuvinte constituie unul dintre cele mai vechi și mai bune argumente ale filozofiei atomiste, care a fost invocat mereu și în secolele ulterioare. El nu se găsește printre textele publicate despre atomiști de Diogene Laertiu. În schimb, Aristotel se referă la el în repetate rânduri (*Metafizica*, I, 4): atomii lui Democrit diferă între ei ca formă, ordine și poziție (figura, ordine, situ: $\sigma\eta\mu\alpha, \tau\acute{\alpha}\xi\iota\varsigma, \theta\epsilon\sigma\iota\varsigma$) ca literele dintr-un cuvânt; (*De generatione et corruptione*, I, 2): tragedia și comedia sînt scrise cu aceleași litere. Metafora aceasta, atît de reușită, se găsește și la adversarii atomismului, cum este Lactantius (*U s e n e r, Epicurea*, p. 204), iar mai tîrziu, începînd cu primii atomiști medievali, cum este Wilhelm de Conches, revine mereu. La Bacon imaginea se reîntoarce în repetate rânduri într-o formă amplificată: el caută să găsească acel abecedar al naturii, acele elemente, „forme“, reale din care întreaga natură poate fi compusă și explicată (*De augment. scientiarum*, III, 4). Aceeași imagine stă și la baza celebrei maxime a lui Galilei: cartea naturii este scrisă în limba matematicii și literele ei sînt cercuri, linii, triunghiuri etc., fiind des utilizată și de Gassendi pentru a motiva cum dintr-un număr finit de elemente poate apărea o atît de mare varietate de lucruri. Robert Boyle recurge de asemenea la aceeași metaforă. T.

1027. Cu toate că au și mulți atomi comuni. N.

1037. Monștri fabuloși, cu trupul jumătate leu, jumătate capră, cu coadă de șarpe și vîrsînd foc pe gură. N.

1040—1042. L. insistă iarăși asupra stabilității caracterelor specifice ale diferitelor organisme vii, consecință a eredității. Prețioasă este ideea, expusă în versurile ce urmează, privitoare la

relația dintre ereditate și metabolism: asimilarea de către organism a anumitor principii alimentare este determinată de însușirile moștenite de la generațiile precedente. În felul acesta, L. se apropie aici de concepția modernă a specificității metabolismului, ca una dintre expresiile fundamentale ale eredității. B.

1048. „Atomii săi”: ai corpului, adică aceia care convin corpului, care se pot asocia cu atomii corpului. N.

1052—1053. De ex. când animalul expiră; — „Ciocniți mereu”: de atomii asociați din corp și care sînt într-o continuă vibrație; — „cu ceilalți”: care sînt agregați în corp. N.

1066. Nu *toți* atomii dintr-un corp sînt la fel cu *toți* cei din alt corp. N.

1069—1071. „Distanțe”: e vorba de distanțele sau spațiile dintre atomi; — „drumuri”: e vorba de direcțiile în care se mișcă atomii; — „alte mișcări”: e vorba de mișcările vibratorii ale atomilor dintr-un corp. N.

1071—1074. Toate aceste variații (de distanță, direcție etc.) — consecințe ale unei diversități, chiar numai parțiale, de forme atomice — explică diferențierea de formă nu numai a ființelor vii, ci și a marilor complexe, ca pămîntul, marea și cerul. N.

1087. „așa”, adică fără culoare. N.

1110. Atomii nu au culoare: aceasta era și părerea lui Democrit, precum și a lui Epicur (cf. Goethe, *Zur Farbenlehre*, Weimar, 1957, p. 4; Diog. Laert., X, 68). T.

1114—1116. Culoarea rezultă din așezarea și mișcările vibratorii ale atomilor de la suprafața corpurilor, condiționate (afară de influența pe care o exercită în chip necesar și lumina) de înseși formele acelor atomi. N.

1121—1124. Schimbarea unei culori în alta e pricinuită de schimbarea poziției și mișcărilor formelor atomice. N.

1130. Schimbarea culorii se mai explică încă și prin eliminarea sau adaosul unor atomi. N.

1154—1155. „temeiul”: este credința generală că, de ex., un lucru alb trebuie să fie făcut din atomi albi. N.

1185—1193. Senzațiile de culori sînt, după Epicur și L., senzații *tactile*, pe care le produc atomii de la suprafața corpurilor prin simulațiile acestora (vezi cartea a IV-a) și care lovesc organul nostru vizual. Diversitatea acestor senzații se datorește însă diversității formelor atomice (vezi nota la 1114—1116). Iar faptul că atunci cînd pipăim un lucru noi nu luăm cunoștință de culoare, ci numai de forma lui, ne arată că atomii nu trebuie să fie *ei* colorați atunci cînd dau naștere senzațiilor de culoare. N.

1194—1207. Continuînd să se pună din punctul de vedere al adversarilor, L. argumentează, apoi, astfel: chiar presupunînd că atomii sînt colorați, nefiind nici un raport fix între formele atomice și culori (căci, de ex., și marmura, alcătuită din atomi cu cîrlige, și laptele, alcătuit din atomi rotunzi și netezi, au culoarea albă), dacă, după teoria adversarilor, atomii înșiși dau culoarea lucrurilor, aceasta înseamnă că atomii de orice formă pot avea orice culoare, și că deci și lucrurile ieșite din formele atomice pot avea orice culoare: de ce n-am putea avea atunci lapte negru și corbi albi? Aceasta ar contrazice însă fixitatea specifică a culorilor, care este o realitate: laptele e numai alb, corbul numai negru! N.

1242—1255. Mirosul, sunetul, gustul etc. sînt însușiri secundare și care pier; ele sînt, conform doctrinei lui L., emanații materiale, asimilate

oarecum cu corpurile: de aici epitetele ce li se dau. *N.*

1265. Concepția lui L. despre generația spontană se bazează pe convingerile sale atomiste: hazardul determină, la un moment dat, grupări de atomi, a căror organizare complexă permite manifestarea formei de mișcare biologică a materiei, caracterizată în special prin sensibilitate. De altfel, arată L., metabolismul însuși este un fenomen similar generației spontane, în măsura în care aceasta reprezintă structurarea unui organism viu prin combinarea a diverse elemente „lipsite de simțire”: ierbivorele se dezvoltă asimilând substanța plantelor care, pentru a fi asimilată, a trebuit mai întâi să se descompună în particule cât mai simple, care pierduseră caracterul biologic. Planta a trebuit deci să piară ca atare, să devină materie fără viață, pentru a putea fi apoi inclusă în substanța vie a animalului. Fenomenele biologice nu sînt așadar manifestarea unei forțe vitale exterioare materiei, ci rezultatul unei organizări convenabile a atomilor, ceea ce permite apariția sensibilității, ca proprietate caracteristică a organismelor vii. *B.*

1285. În pasajul care urmează, L. își propune să respingă argumentele celor care contestă că din combinarea atomilor insensibili ar fi cu puțință să rezulte ființe înzestrate cu sensibilitate. Poetul stăruie aici asupra ideii dialectice conform căreia, prin acumularea cantitativă și dispunerea corespunzătoare a anumitor elemente, se poate produce un salt calitativ, caracterizat prin apariția a noi forme de mișcare, condiționînd fenomene inexistente, la un nivel anterior de organizare, mai puțin complexă, a materiei. Astfel, arată L., dacă omul este capabil să gîndească, nu înseamnă că atomii corpului său trebuie să manifeste și ei o însușire asemănătoare. Pe de altă parte, faptul că leșinul

și chiar moartea pot surveni după o izbitoră violentă (care zdruncină și desface legăturile dintre atomii din organism) dovedește că sensibilitatea și, în general, viața nu sînt decît rezultatul unei anumite îmbinări și orînduirii a atomilor insensibili. *B.*

1300. Pentru atomistul L., dacă din putreziciuni și mlaștini se ivesc aparent „spontan” organisme vii, aceasta nu se datorește prezenței în substanțele degradate a unor principii vitale imateriale, care ar determina aici o misterioasă gestație, capabilă să ducă la generația spontană, așa cum afirmă și vor afirma unii filozofi și savanți. După părerea lui L., putrezirea lemnului și umezirea pămîntului înlesnesc apariția de viețuitoare prin simpla dezagregare a combinațiilor atomice din substanțele în descompunere, după care urmează reorganizarea atomilor în structuri corespunzătoare manifestărilor vitale. *B.*

1303. „De-un lucru nou”, adică de ploaie. *N.*

1305—1314. L. combate în acest pasaj pe partizanii doctrinei omeomerice, și raționamentul lui este acesta: dacă atomii au simțire (cum zic adversarii amintiți), ei sînt moi, căci simțirea vedem că e legată de substanțe moi (nervi, carne, vine); aceste substanțe sînt însă pieritoare și deci și atomii trebuie să fie pieritori, ceea ce e absurd. *N.*

1316. „Acești atomi”: înzestrați cu sensibilitate, după teoria adversarilor. *N.*

1351—1352. Problema trecerii de la materia insensibilă la cea dotată cu sensibilitate și viață a jucat un rol important în dezvoltarea ulterioară a filozofiei atomiste. La autorii creștini medievali, negarea posibilității de a construi viața din elemente atomice lipsite de sensibilitate a constituit unul dintre argumentele majore

împotriva atomismului (cf. Usener, *op. cit.*, pp. 226, 249—252. Unul din reînnoitorii atomismului din secolul al XVII-lea, medicul german Daniel Sennert (1572—1637), a presupus că există particule atomice prevăzute cu o sensibilitate latentă, și Fortunio Liceti (1577—1657) a susținut o teorie a generației spontane pe ipoteza existenței unor atomi dotați cu spirit. De asemenea, în combaterea atomismului, Galen se referea la Hipocrate spunând că acesta a refuzat să accepte existența atomilor, între altele pentru faptul că, dacă omul ar fi constituit din atomi, atunci ar fi lipsit de sensibilitate. Argumentul acesta este adesea repetat de adversarii atomismului din secolele XVI și XVII (de ex. medicul și botanistul german Leonhard Fuchs, secolul al XVI-lea. Cf. Lasswitz, *op. cit.*, vol. II, p. 451). T.

1378—1381. Dacă dar această dezagregare a atomilor, pricinuită de forța de afară, stinge simțirea și viața unui om, aceasta înseamnă că simțirea sau viața e condiționată tocmai de starea de agregare a atomilor, așezați într-o anumită ordine și făcând anumite mișcări. N.

1393—1406. Tulburarea unui agregat atomic provoacă durere, recompunerea lui, plăcere (și una și cealaltă însemnând simțire); atomii însă, nefiind compuși, la rîndul lor, din alte părți, care să se poată tulbura și apoi să revină la locurile lor, nu pot simți nici durere, nici plăcere, și deci ei n-au simțire. N.

1407—1410. Așa cum spun adversarii. N.

1410—1411. L. a dat mai sus (v. 1327) răspunsul la această întrebare: ei trebuie să simtă ce simțim și noi! Versurile care urmează nu sînt decît parodia v. 1327 (vezi și I, 1384—1387). N.

1415—1416. „despre amestecul atomilor“, adică despre felul în care se amestecă atomii, ca să formeze corpurile. *N.*

1432—1433. Așa cum este adevărul după doctrina susținută de poet. *N.*

1437—1482. Începutul acestui pasaj e tradus din Euripide (*Chrysippos*, fr. 839), tragicul grec, care a fost școlarul lui Anaxagora. Am văzut că pe acesta *L.* îl combate în *I*, 1250—1387. *N.*

1455—1458. Însușirile secundare ale corpurilor (culoare, formă, simțire) dispar la moarte, rămânând *aceiași* numai atomii. *N.*

1459—1462. Enunțare a aceleiași idei esențiale a doctrinei că ceea ce diferențiază corpurile este felul deosebit (în deosebitele corpuri) în care atomii se combină între dînșii și mișcărilor pe care ei le fac. *N.*

1464. „pe dinafară numai“, adică numai la suprafața lucrurilor. *N.*

1465. E vorba de însușirile secundare. *N.*

1524. Infinitatea universului. Idee fundamentală a cosmologiei epicureice. Ea se găsește în scrisoarea către Herodot (*Diog. Laert.*, *X*, 41. 73), constituind o temă clasică și foarte debătută a filozofiei elene. *T.*

1527. O problemă mult mai controversată decât însăși infinitatea universului este chestiunea unității și a pluralității lumilor. Eleatii sînt cei mai categorici adversari ai pluralității. Dar admitînd chiar extinderea sa infinită, Empedocle, probabil Anaxagora, apoi Platon, Aristotel și stoicii sînt partizanii unității lumii. În schimb Anaximandru, apoi desigur primii atomiști, Leucip, Democrit (*Diog. Laert.*, *IX*, 44) și în fine Epicur sînt partizanii pluralității lumilor. Epicur pune un accent deosebit pe exis-

tența unui număr infinit de lumi, fapt confirmat și de fragmentele epicurienilor romani găsite la Herculaneum (U s e n e r, *op. cit.*, p. 380), precum și de inscripția lui Diogene din Oenonda (cf. L. R o b i n, *op. cit.*, vol. I, p. 349). Ipoteza pluralității lumilor a fost criticată și ironizată încă de Cicero (*De natura deorum*, I, 34, 96), și desigur atacată cu vehemență de autorii creștini ai primelor secole (Augustin, Dionys, Lactantius). Ea este reafirmată însă independent de argumentele atomiste, de Nicolaus Cusanus (1440), în celebra sa lucrare, *De docta ignorantia*. De la Cusanus este preluată această idee de către Giordano Bruno, iar de la acesta de Descartes, prin intermediul căruia devine notorie. T.

1530. „În număr fără număr”: foarte plastic abuz de limbaj, care apare frecvent la L. (*casta inceste, mors immortalis, mortua vita*; cf. E r n o u t, *op. cit.*, vol. I, p. 351). T.

1538. „Făptura firii”: în sensul că lumea a fost creată prin jocul spontan al unor forțe naturale, nu prin intervenția zeilor. N.

1547. Diderot argumentează într-un mod similar, în lucrarea sa *Scrisoare despre orbii, spre folosința celor care văd*, probabilitatea existenței și a altor lumi: „Câte lumi schiloade, nereușite s-au risipit, s-au format din nou și se risipesc poate în fiecare clipă în spațiile îndepărtate, pe care eu nu le ating și dumnea-voastră nu le vedeți, dar în care mișcarea continuă și va continua să combine grămezile de materie pînă ce ele vor obține o ordine anumită, în care vor izbuti să se mențină”. B.

1561. „aici”: în lumea noastră. N.

1562. Ipoteza existenței vieții pe alte planete și în alte lumi reapare, fără o referire vizibilă la surse atomiste, la același Nicolaus Cu-

sanus (*loc. cit.*, fol. XXII/B), care intra chiar în amănuntele descrierii naturii acestor ființe ipotetice în funcție de mediul cosmic în care se dezvoltau. T.

1570. „Așa”: adică foarte multe într-o singură specie. N.

1630. Prin vine (și nu prin artere) se distribuie, după credința celor vechi, sângele (și deci hrana) în corpul omului. N.

1640. „Nu s-a rărit așa...”: intervalele dintre atomi încă n-au ajuns a fi mai mari, ceea ce se va întâmpla în curînd de pe urma efluxului de atomi (vezi mai jos). N.

1647. Pentru L., îmbătrînirea și moartea reprezintă fenomene naturale, ținînd de însăși firea lucrurilor. Ele nu sînt indicii ale caracterului „nedivin” al seminției omenеști, cum afirmau cei care împărtășeau credința că lipsa nemuririi este tocmai ceea ce îi deosebește pe oameni de zei. Ideea că moartea este urmarea pierderii tinereții veșnice drept pedeapsă pentru un păcat originar se întîlnește în religia mozaică, ca și în alte mitologii, fiind apoi preluată de creștinism.

Dimpotrivă, L. încearcă să explice îmbătrînirea invocînd exclusiv mecanisme fiziologice și, în primul rînd, dificultățile hrănirii corespunzătoare a organismului vîrstnicului, adică ceea ce am numi astăzi predominarea dezasimilării asupra asimilării. Mai trebuie precizat că această concepție a inevitabilității decrepitudinii și a morții ține de fondul convingerilor atomiste ale lui L.: corpurile fiind combinații accidentale de atomi, au toate un început și un sfîrșit, doar atomii înșiși fiind eterni și invariabili. B.

1654. „de peste tot”: de pe toată suprafața corpului. N.

1661. „la loviturile de-afară”: e vorba de loviturile atomilor de afară, care dau corpului un adevărat asalt. *N.*

1670—1675. *L.* asimilează formarea și creșterea lumii cu aceea a oricărui alt corp din natură. *N.*

1677. Versurile care urmează sînt nu numai expresia tendinței manifestate de-a lungul secolelor de atîția scriitori care au idealizat timpurile trecute, ci reprezintă un reflex al fenomenului de reală decădere a agriculturii în Peninsula Italică, unde latifundiile, pe care munceau sclavii, căpătaseră dimensiuni uriașe prin îngustarea continuă a parcelelor cetățenilor liberi, care izbuteau cu tot mai multă greutate să-și cîștige traiul de pe urma peticului lor de pămînt, lucrat cu o tehnică rudimentară. Epoca anterioară, a apogeului republicii, îi apare lui *L.* ca fiind o vreme fericită, în comparație cu perioada de acută criză politică a statului roman în care a trăit el. *B.*

1678. „Ființe mici”: aluzie la viermii ce s-ar naște, după *L.*, din pămînt prin generație spontană. *N.*

1681—1683. Aluzie la lanțul de aur din Homer, *Il.* VII 19; el simboliza pentru stoici lanțul succesiunii fatale a evenimentelor, care era, pentru ei, „soarta” (*εἰμαρμένη*) *N.*

25—31. Zeii lui Epicur locuiesc dincolo de lumea noastră (εταχόσμια). N.

50. Concepția lui L. despre suflet, ca de altfel și în rest, corespunde celei epicuriene. Ca și Epicur, poetul latin afirmă că sufletul este material, înțelegând prin aceasta că el constituie un organ corporal, cum sînt, de pildă, membrele sau organele de simț. Asemenea altor viscere sau segmente ale corpului, sufletul este format din atomi, ce-i drept, din atomii cei mai fini și mai netezi, dar care nu se deosebesc esențial de atomii proprii formelor elementare de mișcare a materiei.

În *Epistola către Herodot* (67) Epicur a căutat să argumenteze valabilitatea opiniei sale despre structura corporală a sufletului: „Cu excepția vidului, nu putem concepe nimic cu adevărat incorporeal. Dar vidul nu este capabil nici să acționeze, nici să fie obiect al unei acțiuni, ci doar să îngăduie corpurilor să se miște prin el. Așadar, aceia care afirmă că sufletul este cu adevărat ceva incorporeal spun deșertăciuni, căci dacă el ar fi efectiv incorporeal, nu ar putea nici să acționeze, nici să fie obiect al unei acțiuni, pe cînd noi constatăm cu certitudine că sufletul prezintă aceste două manifestări“. Epicur adoptă aici o atitudine materialistă, deoarece consideră de neconceput ca sufletul să fie de esență pur ideală și deci să nu posede un substrat material concret.

Trebuie însă remarcat că formulările lui Epicur și L. prezintă un caracter oarecum unilateral: afirmînd „corporalitatea“ sufletului, ele nu relevă totodată, în măsură corespunzătoare,

aspectele calitativ superioare pe care le manifestă formele de mișcare biologică și psihică ale materiei. Simpla precizare că atomii sufletului sînt mai subtili și că ei se mișcă cu mai mare repeziciune nu este suficientă pentru a evidenția noutatea fenomenelor biologice și psihice și pentru a explica specificitatea lor. Tendința de a ignora deosebirea calitativă dintre materia vie și materia fără viață, ca și cea dintre procesele biologice și cele fizice, se va accentua la așa-numiții „materialiști vulgari” din epoca modernă.

Reluînd o teză a lui Democrit, Epicur și L. fac deosebire între suflet (λογικόν, *anima*) și cuget sau minte (ἄλογον, *animus*). Într-o scolie la *Epistola către Herodot* (67) se arată că Epicur consideră sufletul ca fiind compus dintr-o parte rațională, localizată în piept, și una irațională, difuzată în întregul organism. Sufletul reprezintă, în concepția lui L., un principiu vital, de esență materială, răspîndit în toate segmentele corpului, principii care asigură manifestarea calităților proprii ființelor vii (sensibilitatea, excitabilitatea, motilitatea etc.). Cugetul sau mintea este localizat în piept și constituie centrul vital al corpului care, prin intermediul sufletului difuzat în toate țesuturile, pune în mișcare întregul organism și, totodată, realizează activitatea psihică. Acest cuget este și el material, fiind alcătuit din atomi.

Distincția pe care L. o face între suflet și cuget corespunde, în mare, deosebirii dintre capacitatea elementară de reacție a segmentelor periferice ale organismului și cea a organismului privit ca un întreg funcțional. Cu alte cuvinte, sufletul se referă la însușirile biologice fundamentale ale organelor și țesuturilor, pe cînd cugetul ar fi expresia activității nervoase superioare. B.

60. „Ori vînt“ (cum credea Anaximene), „ori sînge“ (cum credea Empedocle). L. are însă aici mai mult în vedere credința populară după care viața se duce din corp o dată cu sîngele și cu suflarea. N.

69. „Trăiesc“, adică doresc să trăiască chiar cu frica de moarte, recurgînd, ca să scape de dînsa, la superstiții deșarte. N.

92. Teologia păgînă considera asemenea situații ca făcînd parte din cortegiul morții. De aceea și Virgiliu în cartea a VI-a a *Eneidei* (v. 275—276) așază la poarta infernului nu numai bătrînețea și bolile, ci și foamea și sărăcia. N.

140. Concepția despre suflet ca o „armonie“, ca o rezultată a activității tuturor organelor ar fi fost susținută, după mărturia dialogului platonician *Phaidon* (86 bc), de către unii pitagoricieni. Se pare că aici L. face aluzie mai ales la Dicearc, care la început fusese adept al învățaturii lui Pitagora, apoi al celei aristotelice. Poetul respinge doctrina sufletului-„armonie“, întrucît aceasta nu presupune localizarea, deci corporalitatea sufletului, fiind astfel compatibilă cu teoriile idealiste. Argumentul principal adus de L. împotriva sufletului considerat drept rezultanta sintetică a tuturor fenomenelor vitale din organism este posibilitatea ca o porțiune oarecare a corpului să sufere, în timp ce altele să se simtă bine, sau ca sufletul să fie bolnav, în timp ce corpul să rămînă sănătos. Faptul că asemenea stări sînt localizate dovedește că sufletul nu e expresia „armonică“ a activității globale a corpului, ci își are sediul în fiecare porțiune a organismului.

Celebrului medic greco-roman Galen îi va reveni meritul de a fi demonstrat prin experimente concludente că sediul inteligenței și al sensibilității nu se află în inimă, ci în creier.

Astfel, în tratatul său „Despre învățăturile lui Hipocrate și ale lui Platon“, el relatează că a deschis cutia toracică a unui animal și a denuțat inima acestuia, pe care a prins-o în pense și clește, fără însă ca leziunile produse aici să determine tulburări ale inteligenței și sensibilității. În schimb, o dată cu lezarea creierului apăreau modificări importante ale comportamentului și afectivității. Galen a amintit, de altminteri, și despre existența unei relații între dezvoltarea psihică și cantitatea de substanță cerebrală. B.

149. „în partea lui ascunsă“: perifrază în loc de „cuget“. N.

157. „altceva“, adică tocmai cugetul, a cărui activitate continuă și în timpul somnului. N.

160. „și sufletul“ = (aici) *anima*, principiul vital. N.

165. În concepția epicuriană, sufletul este constituit din atomi subtili care, grupându-se, formează corpusculi asemănători celor ai căldurii sau ai suflului. Este vorba de o variantă materialist-mecanicistă a teoriei despre *pneumă* sau suflu, ca principiu fundamental al vieții. B.

168. „un pic de aer“: e vorba de ultima suflare. N.

197. „Cealaltă parte“: a complexului atomic, adică sufletul (*anima*). Pentru complexul atomic lipsește un termen general, care în traducerea noastră este tot „suflet“. Așadar, acestui cuvânt i s-a dat și sensul de suflet în înțeles larg (gr. ψυχή), însemnând complexul atomic constituit de *animus* + *anima*, dar și sensul restrâns de suflu vital (*anima*). N.

229. Dacă cugetul ar fi imaterial, iar sufletul de esență corporală, contactul dintre ele s-ar dovedi cu neputință, deci unul n-ar putea ac-

ționa asupra celuilalt. La fel, dacă ambele ar fi imateriale (și deci s-ar putea influența reciproc, ca avînd aceeași esență) n-ar izbuti să acționeze asupra membrilor și viscerelor, a căror structură materială este incontestabilă. Interacțiunea dintre cuget, suflet și corp vădește așadar existența unui contact real între ele, iar posibilitatea acestui contact este un indiciu că toate cele trei elemente sînt de esență materială. B.

239. Despre voluptatea leșinului, Montaigne scrie în *Eseurile* sale (II, 6): „Mi se părea că viața îmi rămăsese prinsă doar de virful buzelor; am închis ochii pentru a o ajuta, așa cum aveam impresia, să o împing mai departe, și mi-era plăcut să mă moleșesc și să mă simt pierind“. Iar La Mettrie nota în *Sistemul lui Epicur* (LXVII): „Simți că mori, așa cum simți că adormi sau că leșini, nu fără o anumită voluptate“. Observațiile acestea vădesc tendința epicuriană de combatere a fricii de moarte. B.

271. Eurul e vîntul de răsărit ce suflă cu violență. N.

293. Cugetul sau mintea își are sediul în inimă, întrucît acolo s-ar găsi centrul distribuirii căldurii vitale, al aceluia suflu care animează întregul organism. Mulți filozofi antici considerau că, în timp ce prin vene curge sînge încărcat cu substanțele nutritive culese din alimente, prin artere circulă pneuma, adică aerul cald și subtil indispensabil vieții. Venele și-ar avea originea în ficat, iar arterele în inimă. În felul acesta, inima devenea principalul organ al corpului, izvorul forței vitale, a cărei manifestare principală era căldura animală. Pentru cei mai mulți dintre acești filozofi, creierului îi revenea un rol cu totul secundar: pituita sau flegma, pe care se presupunea că o secretă el, ar răcori aerul prea fierbinte pornit de la

inimă. Trebuie însă precizat că alți gânditori și medici antici considerau creierul ca fiind totuși diriguitorul și coordonatorul activității vitale, precum și organul gândirii.

Argumentul prezentat de Epicur și L. în sprijinul localizării cugetului în cutia toracică este palpitarea pieptului la orice emoție. Numai că acest fenomen are un caracter derivat, fiind vorba doar de componenta respiratorie și circulatorie a unui ansamblu de manifestări fiziologice determinate de procesele psihice ce se desfășoară la nivelul creierului. B.

311. L. consideră că sufletul este format din patru elemente: căldura, suflul, aerul și un ultim element, „cea de-a patra fire“, insesizabil pentru noi, drept care nici n-a putut căpăta un nume. Acest al patrulea element, într-atît de subtil, încît s-ar învecina cu imaterialitatea, este cel care conferă materiei vii proprietatea sensibilității și gândirii. El pune în mișcare căldura care, la rîndul ei, stîrnește suflul, datorită căruia aerul se agită, astfel încît porțiunea respectivă a organismului devine sensibilă. Adversarii lui Epicur nu au pierdut prilejul să-l ironizeze pe marele filozof materialist pentru refuzul de a numi acest element ocult. De menționat că în textele epicuriene sînt enumerate, de obicei, doar trei componente ale sufletului (din enumerare lipsind aerul). Giussani a arătat că, de fapt, termenii căldură, aer și pneumă desemnează aerul atmosferic aflat la trei temperaturi diferite: căldura — aerul cald (θερμόν); aerul — aerul la temperatura curentă (ήψ) și pneumă — aerul rece (πνεῦμα).

Teoria despre multiplicitatea elementelor componente ale sufletului avea rostul să explice complexitatea și finețea proceselor biologice și psihice. B.

320. „aste trei stihii“: suflu, căldură și aer. N.

332—340. Sufletul, alcătuit, după Epicur, din cele patru elemente, e împrăștiat în tot corpul, ca o nebuloasă atomică, în interstițiile căreia se găsesc însă și atomi corporali. Când un obiect extern pătrunde într-o parte a corpului nostru imprimă materiei acelei părți mișcări atomice; această impresie lovește, o dată cu foarte mulți atomi corporali, și un număr oarecare de atomi ai sufletului; aceia ai „celeia de-a patra firi” inițiază atunci mișcările sensifere; acestea se comunică atomilor căldurii, suflului și aerului și, la sfârșit, și atomilor corpului. Trebuie să adăugăm că expunerea nu destul de precisă a lui L. a făcut ca nu toți interpreții lui să fie de acord cu privire la constituția atomică a celor două părți ale sufletului (*animus* și *anima*) și la raportul dintre acestea și „a patra fire”. Unii interpreți consideră *anima* compusă numai din căldură, suflu și aer, iar *animus* din aceste trei elemente și din „a patra fire”; alții pretind că *animus* constă numai din „a patra fire” — fiind dar identic cu aceasta — iar *anima* din celelalte trei, ceea ce înseamnă că nu e nimic comun între *animus* și *anima*. După Giusani, nebuloasa atomică din care e constituit sufletul are un nucleu central format de o condensare a celor patru elemente componente ale sufletului, condensare care face posibilă o mai mare varietate și complexitate de mișcări atomice, care dau naștere atât sentimentelor propriu-zise (ură, frică, dragoste etc.), cât și gândirii: acest nucleu constituie partea numită *animus*, a cărei deosebire de *anima* este numai funcțională, nu și substanțială. N.

341—349. După Munro acest pasaj cuprinde o afirmație care s-ar datora interpretării greșite a vreunei maxime a lui Epicur; după Giusani, nu trebuie să înțelegem că orice leziune a celei „de-a patra firi” este mortală. N.

341. „pîn-acolo”: pîn-la „a patra fire”. N.

362—365. Mirosul, culoarea, gustul sînt, în concepția epicuriană, părți constitutive ale unui corp. N.

369. „Cu-acea putere”: cu „a patra fire”. N.

379. „din puțini atomi”: față de aceia ai corpului. N.

384. Poate tocmai fiindcă remarcase cît de puțin convingătoare este afirmația că sufletul posedă și o a patra componentă, „cea de-a patra fire”, element care ar asigura sensibilitatea, dar care, spre deosebire de celelalte trei, nu poate fi perceput de organele noastre de simț, L. insistă asupra proprietăților lui imaginare, acordîndu-i și calitatea de „suflet al sufletului”, întrucît ar domina activitatea întregului organism. Avem de-a face cu o lunecare de pe pozițiile materialismului: incapabili să explice bogăția fenomenelor biologice și psihice prin simpla deplasare a atomilor, epicurienii, ca și alți reprezentanți ai materialismului antic, s-au văzut nevoiți să recurgă la o forță în stare să „mobilizeze” materia fără viață și să-i asigure aparenta „spontaneitate”.

Această forță imaginară a căpătat diverse denumiri (pneuma, căldura innăscută, focul innăscut, *impetum faciens*). De menționat că, în perioada Renașterii, unii savanți au avut impresia că descoperă în scrierile atribuite lui Hipocrate, marele medic al antichității, indicații asupra existenței unei forțe vitale, denumită *ἐνσπύον*, care ar sta la originea întregii motilități și sensibilități a organismului.

În general, invocarea unor asemenea forțe insesizabile este un simptom al neputinței materialismului mecanicist de a evidenția substratul real al deosebirii calitative dintre substanța anorganică și cea organică, problemă care nu poate fi soluționată satisfăcător decît în lumina materialismului dialectic. B.

388—389. „A patra fire“ stă ascunsă cu totul; fiecare din celelalte trei poate sau să stea mai mult în umbra celorlalte două, sau să predomine asupra celorlalte două. N.

409. „vînt“ (*ventus*, sinonim cu *aura*), adică „suflu“. N.

420. După cum predomină căldura, suflul sau aerul în sufletele diverselor animale, acestea vor manifesta o fire focoasă, temătoare sau, respectiv, placidă. Aceleași tipuri innăscute de reactivitate, greu modificabile prin educație, manifestă și temperamentele umane.

Trebuie amintită în legătură cu aceasta clasificarea temperamentelor schițată anterior de medicii hipocratici pe temeiul predominării uneia dintre cele patru umori, adică a unuia dintre lichidele organice care stau la baza principalelor funcții vitale: bila (căreia îi corespunde temperamentul coleric), sîngele (căruia îi corespunde temperamentul sanguin), pituita (căreia îi corespunde temperamentul flegmatic) și presupusa bilă neagră (care ar fi secretată de suprarenale și căreia îi corespunde temperamentul melancolic). Cele trei firi descrise de L. în versurile următoare corespund oarecum temperamentelor coleric, melancolic și apatic.

Robin observă că, pe cînd la Hipocrate este vorba de „temperamente ale corpului“ (întrucît acestea sînt determinate de predominarea umorilor), la epicurieni avem de-a face cu „temperamente ale sufletului“ (întrucît ele sînt expresia dominanței unuia dintre elementele constitutive ale sufletului).

Se știe că în concepția pavloviană temperamentele sînt considerate expresii ale intensității, mobilității și echilibrării proceselor nervoase superioare. B.

429—436. Și în alte privințe se deosebesc fi-rile și obiceiurile oamenilor: felurimea lor se

explică, în ultima analiză, prin deosebirile subtile ale formelor atomice din una și aceeași grupă de atomi. *N.*

441—442. Poetul afirmă, în opoziție cu ideea exprimată puțin mai înainte, importanța unei discipline filozofice — firește, a celei epicuriene — pentru a-l face pe om fericit. *N.*

446. *L.* exprimă în termeni categorici concepția epicuriană despre legătura indisolubilă dintre corp și suflet în organismele vii. Această legătură se realizează „prin rădăcini comune“, reprezentate de structura atomică a amîndurora.

Sufletul nu posedă dintru început atributele desăvîrșirii, așa cum afirmau filozofii idealști. ci se dezvoltă și se perfecționează o dată cu dezvoltarea și perfecționarea corpului, „flacăra simțirii“ aprinzîndu-se în organism numai datorită „mișcărilor comune“ ale trupului și sufletului. Astfel, sufletul nu este veșnic, ci are o „existență istorică“, condiționată de legătura lui cu corpul.

Poetul subliniază și ideea că sufletul nu supraviețuiește trupului, întrucît pieirea învelișului corporal al sufletului înseamnă dezagregarea ireversibilă a acestuia. Concepția este formulată de Epicur în *Epistola către Herodot* (65): „Trebuie recunoscut că dacă se distruge unirea dintre suflet și corp, sufletul se risipește, la rîndul său; el nu-și mai păstrează vechile însușiri și nici nu mai poate fi excitat, astfel că nu mai posedă nici o sensibilitate“. *B.*

460. „mișcări comune“: sufletului și corpului. *N.*

466. „Căldura de-mprumut“: căldura pe care apa o capătă prin încălzire nu face parte din constituția ei. *N.*

489—490. Obiecție din care s-ar putea trage concluzia că și în timpul vieții nu corpul, ci numai sufletul se bucură de simțire. N.

491—492. Simțirea este, și ea, o însușire secundară, dobândită prin acțiunea reciprocă a sufletului și a corpului: cînd această acțiune încetează, simțirea dispăre și din unul și din celălalt. N.

495—498. L. combate în aceste versuri o teorie după care nu sufletul și corpul împreună, ci numai sufletul „vede și aude“, iar organul văzului și acela al auzului nu sînt decît niște „ferestre ale sufletului“. Comparația a rămas, poate, de la Heraclit, chiar dacă filozoful din Efes nu va fi împărtășit teoria. Se mai citează versul poetului Epiharm: „mintea vede și mintea aude: celelalte sînt surde și oarbe“. N.

499—500. Dacă ochii ar fi numai niște „uși deschise“, prin care s-ar uita sufletul, o lumină orbitoare nu i-ar vătăma, după cum nici ușile deschise ale caselor, prin care noi privim afară, nu sînt vătămă de o lumină prea mare! Ochii noștri nu pot suferi însă o asemenea lumină tocmai pentru că ei sînt împiedicați în funcțiunea lor. N.

513—514. Și deci sînt și egali în număr unii cu ceilalți; — „așa“: prin această alternare. N.

521—524. Volumul unui asemenea corp trebuie să acopere cel puțin distanța la care se găsesc unul de altul atomii sufletului, singurii în stare să transforme excitația în senzație prin ciocnirea și „ricoșările“ lor; dacă volumul corpului de afară e mai mic decît acea distanță, el atinge corpul nostru într-o zonă insensibilă. Cum însă acea distanță e relativ mare, urmează că atomii sufletului sînt mult mai puțin numeroși decît aceia ai corpului și deci nu poate fi adevărată teoria lui Democrit, după care un

atom al sufletului e intercalat între doi atomi ai corpului. *N.*

525. *L.* anticipează un principiu fundamental al excitabilității și sensibilității stabilit de fiziologia modernă: este nevoie totdeauna ca excitantul să posede o anumită intensitate, care trebuie să atingă așa-numitul prag al excitabilității, pentru a se produce efectul fiziologic constând din perceperea unei senzații sau din declanșarea unei reacții a organismului. *B.*

542. „ei”: atomii sufletului. *N.*

554. „Mintea” și „cugetul” reprezintă un simplu pleonasm. *N.*

554—574. Cît timp cugetul (*animus*) e intact, o parte, chiar mare, din suflet (în sens restrîns: *anima*!) se poate pierde o dată cu amputarea unuia sau a mai multor membre, fără ca viața corpului să fie nimicită. Cugetul e ca „lumina ochiului”: orice atingere o distruge; sufletul (*anima*) e ca globul ochiului: distrugerea unei părți a lui nu aduce orbirea. *N.*

568. „lor”: a pupilei și a globului. *N.*

590—591. Mișcarea mult mai iute a sufletului dovedește că el e alcătuit din atomi mult mai mici decît aceia ai negurii sau fumului. *N.*

593. „Imaginile”: cuvîntul e întrebuintat, ca și la v. 597, în sensul în care îl va întrebuinta *L.* în cartea a IV-a, unde va expune teoria simulacrelor. *N.*

614. Acest paralelism între apariția, maturizarea și decrepitudinea sufletului și a corpului îi servește încă o dată lui *L.* ca argument împotriva teoriilor despre nemurirea sufletului, de esență idealistă. În *Epistola a XVII-a către dl. de la Faluère de Genonville*, Voltaire face următoarele reflecții despre suflet, în spirit epicurian: „El se naște o dată cu simțurile, crește

și slăbește împreună cu ele. Dar, vai!, ca și ele va pieri". B.

636—637. Vezi mai jos v. 649—650. N.

640—645. În aceste versuri L. descrie ceea ce anticii denuceau „letargia". N.

653. Efectele psihice ale substanțelor toxice sau care exercită o altă acțiune farmacodinamică au constituit și pentru alți filozofi materialisti un argument puternic împotriva concepției idealiste despre esența imaterială și chiar divină a sufletului. La fel cum L. demonstrează corporalitatea sufletului prin înfrurirea pe care vinul o exercită asupra acestuia (căci cum ar putea o substanță materială să acționeze asupra uneia imateriale?). La Mettrie descrie în *Omul-mașină* efectele opiului: „Leacul acesta îmbată ca și vinul, cafeaua etc., pe fiecare în felul său și în funcție de doză. El îl face pe om fericit, aducându-l într-o stare ce pare a fi mormântul simțirii, la fel cum este prefigurarea morții. Ce dulce letargie! Sufletul n-ar mai vrea s-o părăsească". B.

690. Imaginea ce și-o face L. despre mecanismul de producere a accesului epileptic nu excelează totuși printr-o mare pătrundere științifică. Nu e vorba, în acest caz, de nici un „venin", de nici o umoare coruntă, care se revarsă în organism, ca apoi, la sfârșitul accesului, să se retragă iarăși „în ascunzisurile sale". Hipocrate a arătat în tratatul *Despre boala sfântă* (11 și 14) că epilepsia este provocată de o alterare a substanței cerebrale, căci dacă se deschide craniul unui animal care a prezentat crize comițiale, se constată că creierul acestuia este „umed, plin cu lichid de hidropizie și miroase urit". B.

703—707. Orice schimbare în constituția unui corp se face numai prin adăugirea, scoaterea și o nouă așezare a părților constitutive. N.

704. „orice altă fire”: orice altă substanță. N.

753—757. Vezi v. 132—137. N.

783. „Fiind închiși”: numai fiindcă sînt închiși în corp și legați strîns de acesta pot ei să dea naștere acelor „mișcări sensifere” care constituie viața. N.

837—847. Aceste versuri nu par a fi aici la locul lor, neavînd legătură cu ceea ce se spune mai sus. Senzația pe care o are însuși muribundul că „sufletul pierе acolo unde-și are locul lui” e obscură și contrazisă tocmai de ceea ce spune poetul mai sus. Dacă sufletul ar ieși numai dintr-un singur loc, de ce moartea cuprinde întîi alte părți ale corpului decît acele în care și-ar avea sediul sufletul? Pe de altă parte, nici între cele două idei ce se desprind din aceste versuri — aceea a senzației muribundului și aceea a tînguiriі lui — nu este nici o legătură. N.

839. Cum e credința populară, pe care L. o combate aici. N.

847—861. Ideea din aceste versuri va fi reluată și expusă mai pe larg în v. 1081—1113. N.

851. „într-o anume parte”: în regiunea inimii, cum a mai spus-o L. N.

859. Cauza e totdeauna urmată de efectul ei. N.

880. Acest paragraf demonstrează încă o dată că, prin suflet (*anima*), L. înțelegea un principiu material răspîndit în întreg corpul, principiu care asigură menținerea în viață a organelor și țesuturilor. Astfel, în caz de secționare a unui organism ale cărui părți separate pot continua să trăiască, sufletul însuși se împarte în două. B.

883. „carele cu coase”: care de război prevăzute cu coase. Folosite de armatele din Orient, ele au fost întrebuințate împotriva romanilor de Antioh, regele Siriei, în bătălia de la Magnesia. Cf. Tit Liviu (XXXVII, 41) etc. N.

918. La începutul secolului al XVII-lea, celebrul medic Van Helmont a emis teoria arheelor, a sufletelor multiple, adăpostite în toate segmentele unui organism: fiecare organ și fiecare țesut ar poseda principiul său vital de natură spirituală, așa-numita arhee. Toate arheele din organism ar fi dominate și dirijate de o arhee principală, cu sediul în stomac. B.

963—979. În aceste versuri L. răspunde unui adversar care susține că sufletul intră de afară, în corpul nou creat, ca un fluid, prin două argumente; primul e formulat axiomatic: tot ceea ce curge pierе (fiindcă se destramă); al doilea pare a fi teoria epicuriană după care amestecul a două corpuri provoacă o dezagregare a atomilor lor și recompunerea unei noi substanțe; potrivit acestei teorii și sufletul care intră în corp, în amestec cu acesta, trebuie să devină *alt* suflet și prin aceasta cel dintâi pierе, după cum alimentele pier în amestec cu trupul, devenind părți constitutive ale acestuia. N.

1021. În pasajul care urmează se face aluzie la doctrina pitagoreică, conform căreia sufletul se încorporează pe rând în diverse viețuitoare, pînă ce atinge stadiul completei eliberări de servituțile materiei. B.

1021—1031. Numai admitînd că fiecare specie are anumite caractere sufletești, *determinate de o anumită constituție atomică*, ne putem explica transmiterea ereditară a instinctelor. N.

1032—1080. Dacă sufletul ar fi nemuritor și — potrivit faimoasei teorii pitagoriene a metempsihozei — ar trece dintr-un corp în altul,

el ar da corpului în care intră caracterul corpului din care iese, ceea ce ar duce la o perturbare în ordinea naturii pe care L. o ilustrează cu câteva exemple. La aceasta pitagorienii puteau răspunde că sufletul, cînd își schimbă corpul, se schimbă el însuși, dar L. combate și această întîmpinare. N.

1035. „Hircania”: provincie a Asiei (lîngă Marea Caspică) unde erau mulți tigri, din încrucișarea cărora cu cîinii de acolo rezulta, potrivit imaginației antichilor, o specie de cîini foarte sălbatici. N.

1041. „Că sufletul, nemuritor...” înțelege: deși nemuritor. N.

1114—1133. „Elementele” eterne sînt numai trei: atomul, vidul și universul. Sufletul, neîntrînd în nici una din aceste categorii, este muritor ca și corpul; de aici, concluziile de ordin general din lungile pasaje care urmează și care constituie partea centrală a poemului: combaterea temerii de moarte și eliberarea omului din jugul superstiției. N.

1155. L. se străduiește să aducă noi argumente în favoarea raționamentelor lui Epicur despre atitudinea de nepăsare pe care înțeleptul trebuie să o adopte față de moarte. De ce atîta zbucium, cînd este știut că moartea determină pierderea simțirii, iar ceea ce nu mai afectează simțirea încetează să prezinte vreo importanță. La Mettrie exprimă același punct de vedere în scrierea sa *Sistemul lui Epicur* (LV): moartea „este o lipsă de aer care face să înceteze orice mișcare, orice căldură, orice simțire; ... nimic pozitiv, nimic; chiar mai puțin decît nimic, dacă am putea concepe așa ceva; da, nimic real; nimic care să ne privească, nimic care să ne aparțină, așa cum foarte bine spunea Lucrețiu. Moartea este pentru natura lucrurilor ceea ce este zero în aritmetică”. B.

1178—1181. Aluzie la teoria unei „nașteri din nou“ a omului și chiar a lumii (παλιγγενηῖα), teorie care se găsește atît în doctrina lui Pitagora (în legătură cu metempsihoza), cît și în cea stoică, dar care intrase și în sistemul epicurian. Acesta, datorită mai ales ideii infinității timpului, spațiului și materiei, putea foarte ușor explica revenirea în viață a acelorași ființe, cu același corp și cu același suflet, prin posibilitatea reproducerii acelorași combinații atomice. N.

1195—1196. A intervenit, adică, o întrerupere a mișcărilor vitale. N.

1238. „pus cumva în miere“: mierea era întrebuințată, mai ales în Orient, la îmbălsămarea cadavrelor. N.

1239. A sarcofagului sau a mormintului săpat în stîncă. N.

1283. E vorba de atomii sufletului. N.

1364—1433. Interpretarea simbolică, în sens moral, a poveștilor referitoare la pedepsele pe care le ispășesc în infern marii vinovați ca Tantal, Titios, Sisif ori Danaidele este încă un argument pentru L. în susținerea tezei sale. N.

1368. Tantal e regele lidian care, fiindcă furase de la masa zeilor nectarul și ambrozia și fiindcă servise zeilor la un ospăț corpul propriului său fiu Pelops, fusese osîndit în infern, după versiunea homerică a mitului, să fie chinuit de foame și de sete, iar după versiunea poetilor lirici și tragici, adoptată și de L., să stea veșnic sub amenințarea căderii unei stînci enorme, suspendate deasupra capului său. De aici expresia „chinul lui Tantal“, în înțelesul de suferință fără sfîrșit. N.

1375—1390. Fiindcă gigantul Titios voise să siluiască pe Latona, mama lui Apolo, doi vul-

turi îi scurmau, în infern, ficatul în timp ce el zăcea în țărână, acoperind nouă iugăre de pământ. N.

1391—1401. Corintianul Sisif, fiindcă denunțase lui Asopos răpirea fiicei acestuia de către Iupiter și fiindcă înșelase pe Pluto, zeul infernului, fusese osîndit să împingă cu mîinile și cu capul o stîncă pe povîrnișul unui munte, fără să poată ajunge niciodată în vîrf. N.

1392—1393. „fascele”: mănunchiul de nulele în care era împlîntată o secure și care era purtat de lictori înaintea înalților magistrați ai Romei, ca simbol al puterii lor. N.

1396. „pe care nici n-o capeți”: trebuie să se înțeleagă că ceea ce nu capătă cineva de pe urma ambiției politice este, nu puterea politică însăși, ci liniștea sufletească, la care adeptul doctrinei trebuie să țintească. N.

1402—1412. E vorba de povestea celor cincizeci de fete ale regelui Danaus din Argos, care-și omoriseră bărbații în noaptea nunții și pentru aceasta fuseseră osîndite să umple în infern cu apă un vas găurit. N.

1413—1433. Dacă nu există Cerber, Furiile și Tartar, există, în schimb, ca o realitate, pe pământ, frica de pedepsele rînduite chiar de oameni și chinul la care îi supune pe cei nelegiuți mustrarea de cuget. N.

1413. Cerberul e ciinele cu trei capete, păzitorul infernului. Furiile sînt divinități infernale care dezvăluie și pedepsesc pe criminali spre a restabili ordinea morală, tulburată de crimele lor. N.

1435—1475. Monologul acesta dezvoltă un loc comun al poeziei greco-latine. N.

1435. Ancus Martius este al patrulea rege al Romei. N.

1441. E•vorba de Xerxes, regele perşilor, care, făcînd un pod de bărci peste Helespont, trecu cu oştirea şi caii lui în Grecia. N.

1448. Scipio Africanul, învingătorul lui Hani-bal. N.

1460. Democrit, la vîrsta de 109 ani, s-ar fi lăsat să moară de foame. N.

1490. „căişorii galici”: soi de cai mici, aduşi din Galia şi foarte căutaţi de nobilii romani pentru iuţeala lor. N.

1509. Nu trebuie pierdut din vedere că această atitudine de resemnare în faţa morţii era preconizată de filozofii unei epoci în care societatea sclavagistă intrase într-o criză adîncă, iar viaţa publică oferea spectacolul unor abuzuri insuportabile pentru oricine nu era dispus să renunţe la simţul justiţiei şi al demnităţii. Înţeleptul epicurian refuza ca, de dragul prelungirii cu orice preţ a vieţii, să accepte compromisuri înjositoare, mai ales că era conştient că una dintre condiţiile echilibrului sufletesc este recunoaşterea inevitabilităţii morţii, inevitabilitate decurgînd dintr-o lege fundamentală a naturii. B.

1—38. Ca prólog al cărții a IV-a L. a pus, cu câteva mici modificări, versurile 1396—1433 din cartea I. N.

66. Teoria simulacrelor se găsește expusă de Epicur în scrisoarea către Herodot (Diog. Laert., X, 46—51). Ea se găsește și la Democrit. Cea mai veche teorie a vederii i se datorează lui Pitagora, care susține că raza de lumină este o emanație care iese din ochi, propagându-se în linie dreaptă către obiecte (Diog. Laert., VIII, 29). O teorie asemănătoare a fost susținută ulterior de Euclid și de Ptolemeu în optica și în catoptrica lor. Aceștia admit însă că există corpuri luminoase, cum este Soarele, care emit raze luminoase proprii. Această teorie a fost foarte populară în secolele următoare, Euclid și Ptolemeu fiind considerați drept cele mai mari autorități în domeniul opticii. Vederea ca o emanație pornită din ochi este susținută mai ales de autorii arabi, iar urmele ei se mai mențin pînă în secolul al XVII-lea. Primul fizician celebru care renunță la teoria pitagoreică a emisiunii razelor de lumină din ochi este Al Hazen (secolul al XI-lea) după care toate corpurile vizibile emană raze de lumină în toate direcțiile. Ideile sale sînt preluate în secolul al XIII-lea mai întîi de Vitello apoi de Roger Bacon. Teoria simulacrelor este foarte criticată de autorii creștini (Lactantius și Augustin). Unul dintre primii atomiști ai evului mediu, Wilhelm de Conches, refuză, de asemenea, să accepte

simulacrele, și în schimb presupune existența unui organ special al cunoașterii *cellula fantastica, logistica et memorialis*. În privința vitezei de propagare a corpusculilor — credința generală susținea instantaneitatea. Epicur pledează doar pentru o viteză extrem de mare. Încă Descartes era partizanul propagării instantanee și abia Rømer a demonstrat (1676) că lumina se propagă cu o viteză finită. Importanța teoriei simulacrelor este însă mai mare din punct de vedere filozofic decît din punctul de vedere al mecanismului vederii sau al teoriei luminii. Ea a fost chemată la viață din necesitatea de a explica cunoscerea în concordanță cu concepția senzualistă a cunoașterii, susținută de Epicur. Problema căreia trebuia să-i răspundă, prezentă permanent în filozofia elenă, era: cum pot apărea în conștiința noastră imagini sau concepte cărora nu le corespunde nimic în realitatea concretă. Răspunsul care se dă la această întrebare pe baza teoriei simulacrelor este simplu: în conștiința noastră, fie chiar în vis sau în delir, nu apare absolut nimic care să nu existe sau să nu fi existat undeva în realitate. S-ar putea însă ca simulacrele acestora să ajungă la noi de la distanțe mari, sau ulterior dispariției obiectului. În fine, este posibil ca simulacrele înseși să se altereze sau să se combine între ele în timpul peregrinării lor. Simulacrele în fond nu sînt percepute numai de ochiul nostru, ci și de sufletul sensibil și cugetător (vezi Cicero, *De finibus*, I, 6, 21; *De natura deorum*, I, 38, 107; Usener, *op cit.*, pp. 219—221). T.

78. „Cicorile”: cicoare e numele romînesc al insectei numite în lat. *cicada orni* L. (forma rom. derivînd din lat. vulg. *cicala*). N.

94—95. Atomii de la suprafața unui corp sînt mai puțin împiedicați în mișcările lor și se pot desprinde mai ușor, constituind „simulacrul” corpului. N.

101—108. E vorba de pînzele colorate ce se întindeau deasupra spectatorilor, în teatrele romanilor, ca să-i ferească de căldura soarelui, pînze care-și răsfringeau culoarea în tot teatrul. N.

122—132. L. explică deosebirea dintre o emanație ce iese din interiorul unui corp (miros, fum, căldură) și aceea ce se desprinde numai de la suprafață (culoare sau imagine a unui corp) prin aceea că cea dintîi, neavînd pe unde ieși întregă, se răsfirea prin sinuozitățile corpului și, cînd iese din acesta, se împrăstie în aer. Culoarea însă, desprinzîndu-se de la suprafață, nu întîlnește nici un obstacol care s-o destrame. N.

144. „vezi numai o imagine”: aceasta din cauza repeziciunii cu care imaginile se suprapun. N.

150. „chiar atomii”: din care și simulacrele sînt formate. N.

156. Exemplul ființelor vii abia vizibile cu ochiul liber care sînt dotate totuși cu organe interne reapare de asemenea mereu ca o temă preferată în dezvoltarea filozofiei atomiste. Giordano Bruno se referea chiar la Lucrețiu. Lubin, unul dintre influenții gînditori atomiști ai secolului al XVII-lea, citează exemplul unei insecte, abia vizibile cu ochiul, Acorus. Aristotel a denumit ființele cele mai mici *ακρῆς*. La ele s-a referit și Sennert, pentru a susține existența unor corpusculi invizibili, iar Basso citează insectele minuscule *sirones*. Același Aco-

rus apare și la Gassendi care aduce microscopul ca argument pentru a demonstra existența unor organe la aceste ființe minuscule. Boyle citează în plus exemplul viermelui-de-mătase. În fine, insectele acestea apar și în argumentația lui Otto von Guericke în favoarea atomismului. T.

165. „panaceea”: plantă căreia i se atribuia proprietatea de a vindeca orice boală (ceea ce arată și etimologia cuvîntului: $\pi\acute{\alpha}\nu$ = tot și $\acute{\alpha}\lambda\epsilon\omicron\mu\alpha\iota$ = vindec). N.

166. „Lemnușul”: plantă aromatică, numită în gr. $\acute{\alpha}\rho\acute{\rho}\omicron\tau\omicron\nu\omicron\nu$ (*Artemisia Abrotonum* L.); — „țintaura”: plantă cunoscută și sub numele de „fierrea pămîntului”, întrebuințată în medicină ca febrifugă. N.

227—237. Aceste versuri nu mai au legătură cu ce s-a spus înainte: ele nu pot fi la locul lor aici. N.

234—237. Din aceste versuri ar reieși că simulacrul unui nor este o foarte mică parte din el; dar aceasta se poate spune și despre simulacrul altui corp! N.

243—244. „mînată fiecare de alt îndemn”: ca și cum fiecareia i se dă un impuls propriu. N.

262. „cauza foarte mică” sînt simulacrele ce se formează fără întrerupere de la suprafața sau din interiorul corpului, sub impulsia atomilor vibranți ai acestuia. N.

313—322. Pe-ntuneric forma obiectului o cunoaștem prin tact: tot așa, ziua, ochiul nostru vede obiectul grație simulacrului care lovește simțul văzului. N.

339. „parcă șterge”: aerul luminos curăță ochii de aerul obscur ce-i acoperă cînd el nu vîd nimic. N.

345. „e mai lung“ adică șterge — după imaginea lui L. — mai mult timp ochii noștri. N.

357. „Mai mult întregul“: avem adică impresia *totală* a vântului sau frigului. N.

361—365. După cum culoarea pietrei nu cade sub simțul tactului nostru — și aceasta înseamnă că nu toate cad sub simțurile noastre — nu trebuie să ne mirăm, zice L., că vedem un obiect fără a vedea nenumăratele simulacre care fac cu puțință perceperea lui vizuală. N.

372—379. Când cineva, spune L., vede un obiect exterior printr-o ușă deschisă, viziunea se face prin două coloane de aer: una dintre obiect și ușă, cealaltă dintre ușă și ochiul privitorului. Obiectul, ca orice corp, emite imaginea. Aceasta împinge aerul dinaintea ei, dar mai întâi coloana de aer dintre ușă și privitor ajunge la ochiul acestuia, preparînd oarecum viziunea și numai după aceea ajunge la ochiul lui a doua coloană (aceea dintre obiect și ușă). Aceasta din urmă ajungînd mai tîrziu, obiectul se vede (precum și este, în cazul acesta, în realitate) dincolo de ușă. N.

380. „Imaginea oglinzii“, adică simulacrul oglinzii însăși, nu acela al nostru, reflectat de oglindă. N.

394. „tot atîta de departe“: cît de departe e de noi oglinda. Și în cazul acesta, viziunea, după L., s-a făcut tot prin două coloane de aer: una, dintre oglindă și ochiul nostru, pusă în mișcare de simulacrul oglinzii însăși; cealaltă, tot dintre oglindă și ochiul nostru, pusă în mișcare, de data aceasta, de simulacrul nostru, reflectat de oglindă: cele două coloane fiind egale, noi ne vedem în oglindă în dosul ei, la aceeași distanță la care sîntem noi de oglindă. N.

409. Relieful ei ar ieși, 'adică, pe partea ei opusă. N.

425—434. *Latuscula speculorum* din text ar putea însemna, după Robin, micile oglinzi plane, juxtapuse și formînd unghiuri obtuze, care formează suprafața unei oglinzi concave (metalice la cei vechi și nu prea bine șlefuite) și a cărei curbură poetul o compară cu aceea a laturilor corpului nostru. O asemenea oglindă poate da și imagini simetrice și imagini asimetrice; pentru acestea din urmă, L. face două ipoteze: sau imaginea se reflectă de două ori în două puncte ale oglinzii (respectiv în două oglinzi mici plane), ori ea, cînd a ajuns la oglindă, intrînd sub influența acesteia, se învîrte o dată în jurul ei și această învîrtire echivalează cu o a doua reflexie; rezultatul este în ambele cazuri același: imaginea este asimetrică sau dreaptă, cum zice L. N.

442—443. „după unghiuri egale totdeauna”: cînd ne mișcăm sau facem gesturi în fața unei oglinzi, imaginile succesive din oglindă se formează după legea cunoscută a celor două unghiuri egale: cel de incidență și cel de reflexie. N.

454. Unii bolnavi de icter văd lucrurile colorate în galben, fenomen cunoscut sub numele de xantopsie și care se datorește dizolvării pigmentilor biliari în umorile ochiului. B.

457. „în calea simulacrelor”: a simulacrelor ce vin de afară și pe care ei le colorează în galben înainte de a intra în ochi. N.

459. „toate cele”, adică simulacrele tuturor lucrurilor. N.

487—488. „Cînd trec prin aer mult”: cînd străbat o mare distanță. Explicația fenomenului ne-o dă dar, după L., rezistența pe care aerul o opune simulacrelor. *N.*

494—516. Umbra se explică prin interceptarea de către corpul nostru a luminii solare: ea nu este, zice L., decît „aer lipsit de lumină”. *N.*

517—528. Ochii au numai rolul de a vedea umbra și lumina: ce este în realitate umbra și lumina o va hotărî numai judecata; iar dacă aceasta va greși, interpretînd rău datele simțurilor, greșeala este a ei, nu a simțurilor. *N.*

529. Relativitatea mișcării: stînd într-o barcă ancorată într-o apă curgătoare nu putem decide dacă apa curge și barca stă pe loc sau invers. Observația este banală, dar numai în secolul al XI-lea (Wilhelm de Conches) și în secolul al XIII-lea (Campanus de Navarra) vor încerca să tragă din ea consecințe mai îndepărtate, iar în secolul al XV-lea Nicolaus Cusanus recunoaște importanța covîrșitoare a fenomenului ca un argument în favoarea tezei că Pămîntul se mișcă în jurul Soarelui (*op. cit.*, vol. II, fol. XXI/B). Argumentul reapare sub această formă la Copernic, Campanella, Leonardo da Vinci, Giordano Bruno, Kepler. *T.*

547. „atriul”: prima din cele două părți principale ale unei case romane; ea avea împrejur o galerie de coloane care sprijineau acoperișul. *N.*

611. Referitor la iluzia vizuală produsă prin dedublarea imaginii datorită apăsării pe unul din globii oculari, La Mettrie scrie în *Istoria naturală a sufletului* (X, IV): „Modificați cu degetul axa vederii și veți înmulți obiectele,

făcînd să varieze, după dorință, situația și poziția lor". B.

632—722. Principalii reprezentanți ai scepticismului grec (Piron, Arcesilau, Carneade) susțin că lumea înconjurătoare n-o putem cunoaște nici cu simțurile, nici cu rațiunea: că acestea nu pot fi mijloace pentru cunoașterea adevărului obiectiv și că, de aceea, trebuie să ne mulțumim numai cu ceea ce este verosimil și probabil. În aceste versuri L. combate cu o elocvență vlgoare pe sceptici, susținînd veracitatea simțurilor drept temelie a oricărei afirmații a judecății noastre. N.

641—655. Adversarul la care se gîndește L. în aceste versuri este unul dintre succesorii lui Democrit, Metrodor din Chios (330 î.e.n.), care profesa scepticismul și își începea opera *περί φύσεως* cu vorbele: „Nimeni din noi nu știe nimic”, care sînt foarte aproape de maxima socratică: „un singur lucru știu: că nu știu nimic”. N.

649. Deoarece singur declară că nu știe nimic. N.

651—655. O noțiune nu se poate căpăta decît pe baza unor impresii externe *repetate*, așadar pe baza unei experiențe *trecute*. N.

663—688. Nimic nu poate contrazice simțurile: nici judecata, care se bazează pe simțuri, nici simțurile, care nu se pot amesteca unul în domeniul celuilalt. N.

692. Observație străveche, deși mai puțin banală: obiectele de formă pătrată apar rotunde de la distanță, respectiv imaginea unui orificiu pătrat apare sub forma unei pete de lumină

de formă circulară. Fenomenul este intrigant deoarece nu poate fi explicat în cadrele opticii geometrice, care presupune o propagare rectiliniară a razei de lumină. În *Optica* lui Vitello (1272) fenomenul este pomenit ca o particularitate fundamentală a luminii. Imaginea fenomenului apare pentru prima dată printr-un ciudat destin pe frontispiciul celebrei lucrări scrisă de Gregorius a Sancto Vincentio (*Opus geometricum quadraturae circuli*, Antwerpia, 1647), însoțită cu inscripția „*mutat quadrata rotundis*”. Celebrul matematician a văzut în acest fenomen optic un argument în favoarea posibilității de a rezolva problema cvadraturii cercului. Însuși fenomenul optic nu a putut fi explicat în mod satisfăcător decât de Chr. Huyghens (1629—1695) cu ajutorul teoriei ondulatorii a luminii. T.

697. L. insistă asupra faptului că simțurile reprezintă principalul mijloc de control al adaptării comportamentului uman la exigențele realității. În lipsa simțurilor, „temelurile vieții” s-ar distruge, întrucât omul ar deveni incapabil să se orienteze în mediul înconjurător și să facă față primeidiilor de tot felul care-l amenință existența. Eficiența practicii adaptative de fiecare clipă verifică așadar valabilitatea datelor pe care ni le oferă simțurile. B.

726—791. Senzațiile auditive sînt provocate, după Epicur și L., de un flux ($\rho\epsilon\upsilon\mu\alpha$) de mici mase atomice (sau molecule) care lovesc auzul. Așadar, vocea și sunetul ar fi și ele materiale într-un sens absolut. N.

730. L. redă aici teoria despre auz și sunet expusă de Epicur în scrisoarea către Herodot (Diog. Laert., X, 52—53). Primii care s-au

ocupat de probleme acustice la greci au fost pitagoricienii conduși de preocupările lor muzicale. Cea mai importantă teorie acustico-muzicală i se datorează marelui matematician și om de stat pitagorician, Archytas din Tarent, maestrul și prietenul lui Platon. Probabil că el făcea experimente cu monocordul și cu fluieri, și de la el provine și ideea că sunetul este o mișcare oarecare a aerului. Desigur la antici încă nu poate fi vorba de o interpretare ondulatorie a sunetului, însăși ideea mișcării ondulatorii fiindu-le încă străină. Epicur concepe sunetul ca o mișcare convectivă a particulelor atomice. Heraclid din Pont concepe sunetul ca mișcarea convectivă a particulelor care se succed în pulsuri. Stoicii compară sunetul cu propagarea undelor pe suprafața apei și susțin că viteza sunetului este independentă de înălțime, la fel precum viteza undelor este independentă de frecvența undulațiilor. Poate nici o ramură a fizicii nu a profitat mai repede și mai vizibil de pe urma concepției atomiste ca acustica. Primele determinări experimentale ale vitezei sunetului se datorează lui Gassendi, care împotriva teoriei peripatetice și în sprijinul concepției sale corpusculare asupra sunetului a ținut să demonstreze că viteza sunetului este finită și independentă de înălțimea sa. Gassendi a găsit viteza sunetului egală cu 478 m/s, o valoare foarte bună pentru epoca aceea. El reia și imaginea stoicilor, considerînd sunetul ca o mișcare convectivă pulsatorie, înălțimea sunetului fiind în dependență de frecvența pulsațiilor. În același secol Borelli a demonstrat că sunetul nu se propagă în vid, rezultat crucial pentru concepția corpusculară a sunetului. Aceste experimente au fost repetate apoi de

Otto von Guericke și datorită lui au câștigat o mare popularitate. *T.*

747. Deci, pentru L., răgușeala nu se datorește iritării mucoasei laringelui, ci epuizării presupusei „substanțe vocale“, prin emiterea unor corpusculi sonori în timpul vorbirii. *B.*

754. „ținutul cel barbar“: se pare că e vorba de Frigia, țară ce făcea parte din lumea barbară, după concepția greco-romană, și unde, în ceremoniile cultului Cibelei, însoțitorii „Marii Mame a zeilor“ cântau dintr-un fluier cu vârful îndoit, din care scoteau sunete înfiorătoare. *N.*

759—764. Se vede dar că, după L., rolul principal în articularea cuvintelor îl are limba, ajutată de buze. *N.*

805. Nimfele erau în mitologia greacă zeități inferioare ale apelor și ale vegetației. Ele locuiesc în tovărășia Satirilor, genii ale munților și pădurilor, cu cap de om și cu picioare de țap, cu instincte lascive și animalice. *N.*

806. Faunii sînt divinități rustice italice, care corespund Satirilor din mitologia greacă. *N.*

814. Pan, vechi zeu arcadian, cu chip și picioare de țap și cu o cunună de pin, fiul lui Hermes sau chiar al lui Zeus, ocrotitorul turmelor și al păsărilor și inventatorul naiului. *N.*

884. Este adevărat că în salivă sînt conținute și substanțe care împiedică dezvoltarea unor microorganisme, dar afirmația că scuipatul omului poate ucide anumiți șerpi nu corespunde realității. *B.*

886. „stirigoaia“, plantă veninoasă (*Veratrum album*, în lat., sau ἐλλέβορος, în gr.). În *Farmacopeea Română* figurează produsul *helebrina*, extras din diferite specii de *helleborus* (stirigoaie). Helebrina este folosită azi ca tonic cardiac. Afirmatia lui L. că anumite substanțe, care pentru unele viețuitoare sînt toxice, se dovedesc nevătămătoare și chiar utile pentru altele va găsi o formulare mai științifică în lucrările medicului și chimistului Paracels, care a arătat că toate corpurile pot fi otrăvuri, efectul obținut fiind însă favorabil sau dăunător în funcție de doză în care acestea se administrează. Astfel, dozele infime de extras de stirigoaie tonifică mușchiul inimii, pe cînd dozele ridicate dau intoxicații grave. B.

899—910. Forma pe care o au porii și canalele (adică interstițiile) din corpuri e determinată de forma atomilor care formează țesătura din jurul lor: dacă unii atomi sînt, de ex., triunghiulari și alții pătrați, și interstițiile vor avea aceeași formă. N.

911—917. Conformația atomică (determinată de formele atomice și ale interstițiilor) fiind diferită la diferiți indivizi, se poate ca un aliment să i se pară unuia dulce, fiindcă conformația organului său gustativ permite ușor pătrunderea atomilor netezi, care știm că provoacă o senzație plăcută, iar altuia să i se pară amar, fiindcă conformația organului gustativ permite intrarea atomilor grunțuroși și încîlgați, care știm că provoacă o senzație neplăcută. N.

919—930. O modificare a conformației atomice se poate produce la același individ din cauza perturbării atomilor pricinuită de o boală și

atunci același aliment care dădea înainte aceluiași individ o senzație plăcută îi dă acum o senzație neplăcută: mierea însăși îi poate părea amară! *N.*

931. Vezi, de ex., cartea a III-a, v. 264—268. *N.*

938—939. Și aici, conformația atomică a organului olfactiv determină senzația respectivă. *N.*

946—948. Aluzie la faptul povestit de Tit Liviu (V, 47), și anume că, atunci când, în anul 390 î.e.n., galii au încercat să pătrundă în Capitoliu, giștele închinat Iunonei au dat alarma prin țipetele lor și dușmanii au putut fi respinși. *N.*

980. „Aceasta”: cuvîntul se raportează, nu la ceea ce spune L. în pasajul imediat anterior, ci la ideea expusă în v. 876—952, și anume că un anumit aliment sau miros se potrivește mai mult unora decît altora (sau unora chiar de loc. *N.*

985—995. Toată antichitatea a crezut în această legendă fără nici un sîmbure de adevăr, după cum a dovedit-o, în timpurile moderne, după spusa lui Martha, naturalistul francez Cuvier, care a pus un cocoș în cușca unui leu: „Regele animalelor, zice Martha, departe de a tremura, înaintă voios către pretinsa lui speietoare și se ospătă cu ea”. *N.*

1001—1148. Funcția gîndirii se explică, după Epicur și L., ca și aceea a simțurilor, analizate pînă aici: simulacre foarte fine, mai fine decît acele ale vederii, unele emanate de la diferite corpuri, altele născute spontan în aer, altele ieșite din reunirea mai multor imagini, pătrund în mintea sau în cugetul nostru. *N.*

1010. În strădania sa de a oferi o explicație consecvent atomistă a tuturor fenomenelor, Epicur a căutat să descopere eventualul substrat corporal al viselor, halucinațiilor și, în general, al așaziselor produse ale imaginației. El a ajuns la concluzia că imaginile din conștiință posedă o consistență materială spațială, rezultând din succesiunea și combinarea unor simulacre desprinse de pe obiectele reale. În felul acesta nu se mai poate vorbi, propriu-zis, despre o activitate creatoare a imaginației, întrucât nici o viziune nu ar fi o simplă plăsmuire a gândirii, ci o formă organizată, cu existență spațială obiectivă. *B.*

1015. Scile: monștri marini, cu cap de om și trup de ciine. Centauri: monștri fabuloși, jumătate oameni, jumătate cai. *N.*

1086—1118. Problema pe care și-o pune L. în aceste versuri este: cum se face că simulacrele gândirii sînt la îndemîna minții noastre chiar în momentul în care noi ne gîndim la ceva? Și L. răspunde: într-o singură secundă, ba chiar în fiecare fracțiune de secundă în care secunda se poate împărți cu mintea, o infinitate de simulacre de tot felul și de pretutindeni pot fi la dispoziția noastră: noi nu avem decît de ales pe acele pe care voim să le alegem (vezi mai jos v. 1119—1137). Aceste simulacre se succed cu aceeași repeziciune și în același mare număr în care se succed și imaginile pe care le vedem mișcîndu-se în vis. Amîndouă fenomenele se explică dar prin același mecanism. *N.*

1138—1140. Spiritul nostru, din distracție (și anume lăsînd să se piardă o parte din simulacrele unui lucru), plăsmuiește (pe baza unora din ele, cărora le dă proporții mai mari decît trebuie) închipuiri ireale, făcînd, de. ex., dintr-un copac o fantomă. *N.*

1165. Concepția conform căreia organele au fost create în vederea îndeplinirii unei anumite funcții vitale se întemeiază pe presupunerea că, înainte de apariția viețuitoarelor, a existat o forță supranaturală, dotată cu o inteligență divină, capabilă să făurească ființe vii înzestrate exact cu acele organe de care urmau să aibă nevoie pentru a trăi și a se reproduce.

L. combate orientarea creaționistă a doctrinei finaliste contemporane lui, orientare care nu reprezintă decît o infiltrație a teologiei în domeniul științei.

De fapt, finalismul nu constituie totdeauna o luare de poziție idealistă în biologie. Observația curentă arată că organismele sînt înzestrate încă din stadiile inițiale ale existenței lor cu aparate și organe care vor intra în funcție abia ulterior. Dar această „anticipare” morfologică a unor exigențe fiziologice care se vor manifesta mai tîrziu, în cursul dezvoltării individuale nu implică intervenția unei conștiințe supreme, care să fi „plănuțit” structura ființelor vii adaptată la funcțiile proprii acestor ființe. Concordanța dintre formă și funcție nu se datorește inițiativei coordonatoare a unei inteligențe supranaturale, ci adaptării progresive a organismelor la mediul înconjurător.

Platon a fost unul dintre promotorii doctrinei cauzelor finale, admițînd intervenția unui „demiurg” în organizarea fiecărui segment al corpurilor vii pentru ca acesta să corespundă cît mai perfect funcțiilor sale. Asupra concepțiilor biologice ale lui Aristotel și-a pus de asemenea pecetea finalismul.

În schimb, Empedocle, printre alți filozofi greci, respinsese explicațiile finaliste date fenomenelor naturii, în general, și anatomiei și fiziologiei, în special. El arăta, de pildă, că leul posedă gheare nu în vederea sfîșierii prăzii, ci fiindcă, în condițiile lui concrete de trai, extremitățile membrelor i s-au întărit.

L. subliniază ideea că numai oamenii își orientează acțiunile către un scop prestabilit, aceasta fiindcă numai ei sînt înzestrați cu gîndire. Natura nu dispune însă de o asemenea inteligență inventivă. Înnoirile care se produc în natură se datoresc combinațiilor întîmplătoare, care pot sau nu să corespundă necesităților vitale ale organismelor.

Un reprezentant al finalismului antic a fost celebrul medic și naturalist roman de origine greacă, Galen, care a trăit în secolul al II-lea e.n. Vastul său tratat *Despre funcțiile părților* se bazează pe ideea că între organe și funcțiile pe care acestea le îndeplinesc există o armonie prescrisă de „creatorul” universului: „Părintele întregii naturi și-a vădit înțelepciunea nesfîrșită alegînd mijloacele cele mai potrivite pentru atingerea țelurilor sale binefăcătoare și a făcut mărturia atotputerniciei sale creînd fiecare lucru întru totul potrivit menirii lui“. Tocmai fiindcă această concepție, care subordona natura scopurilor dumnezeirii, convenea teologilor creștini, cărțile lui Galen au fost ținute la mare cinste de-a lungul evului mediu și considerate a fi un izvor de cunoaștere a adevărului. B.

1199—1227. Foamea și setea sînt, după L., trebuințe firești, provocate de pierderile materiale ale corpului, care trebuie înlocuite. N.

1234. Remarcabilă în această expunere asupra mecanismului mersului este strădania de a recurge la o explicație pur atomistică, excluzînd factorii psihologici subiectivi, de felul intenției, dorinței, voinței. Întregul proces al mersului se desfășoară ca efect al impulsurilor materiale primite de la simulacrele mișcării, care stîrnesc deplasarea din aproape în aproape a atomilor diferitelor componente ale sufletului. Avem deci de-a face cu un fenomen biologic bazat pe un determinism material strict. B.

1258. „Niște mici corpusculi“: simulacrele fine (aici ale mișcării), care sint alcătuite tot din atomi. *N.*

1284. L. încearcă să analizeze mecanismul fiziologic al somnului. Fenomenul s-ar produce ca urmare a tulburărilor survenite în orînduirea normală a atomilor, datorită efortului fizic sau psihic. Acest efort duce, pe de o parte, la pierderi de substanță din organism, iar pe de alta, la „refugiarea“ sensibilității într-o zonă mai profundă a corpului. Epicur arătase în această privință, — cum notează scoliastul la *Epistola către Herodot* (66): „Somnul se produce cînd particulele sufletului, răspîndite în tot corpul, se adună sau cînd se împrăstie și ies prin orificiile corpului, căci toate corpurile emană particule“. Somnul are tocmai rolul de a permite restructurarea elementelor sufletului. El nu este un fenomen misterios, care i-ar transpune pe oameni în lumea „de dincolo“, cum credeau cei impresionați de aparițiile din vise. *B.*

1287. Împinsă fiind de loviturile aerului așa cum se arată mai jos. *N.*

1289. „Și se destinde“: și deci simțirea noastră adoarme în timpul somnului. *N.*

1325—1327. Elementele sufletului nu mai au, în timpul somnului, coeziunea necesară, și nici mișcările vitale reciproce nu mai pot avea loc. *N.*

1348. Explicația oferită de L. asupra conținutului viselor și a mecanismelor producerii lor se menține în limitele fiziologiei atomiste epicuriene. Într-o epocă în care se vorbea în mod curent despre „visele profetice“, de inspirație divină, la care se refereau adeseori și istoricii, ba chiar și medicii precum autorul

tratatului *Despre regim* (IV, 87) din Colecția hipocratică, L. arată că în determinismul viselor nu intră nici un element ocult, întrucât conținutul acestora stă sub influența preocupărilor și preferințelor individului în stare de veghe. B.

1384. Palmă (neologism) = ramură de palmier, considerată ca simbol al victoriei. N.

1449. Într-o scolie la *Epistola către Herodot* (67) se arată că Epicur considera sperma ca „provenind din întreg organismul”. Aceeași afirmație o întâlnim și în tratatul hipocratic *Despre generație* (1): „Sperma omului vine din întreaga substanță umedă aflată în corp”. Cu alte cuvinte, la elaborarea eredității participă toate segmentele corpului, iar nu numai formațiile germinative. Disputa în legătură cu posibilitatea ca întreg organismul să influențeze substanța germinativă continuă, de altminteri, și astăzi. B.

1477. „De-aici”: de la această dorință (cuvîntul din v. 1474, lat. *cupido*) își trage numele și zeul iubirii, Amor sau *Cupido*. N.

1478. Acest pasaj al poemului, consacrat suferințelor și primejdiilor pe care le ascund plăcerile iubirii, reprezintă o subliniere a avertismentului pe care Epicur îl dădea unui discipol într-o scrisoare păstrată fragmentar: „Îmi spui că viciul cărnii te îndeamnă prea mult către plăcerile dragostei. Dar dacă nu calci legile, nu nesocotești bunele deprinderi, nu-i dăunezi aproapelui, nu-ți istovești corpul și nu-ți irosești mijloacele de trai, urmează-ți pornirea după cum ți-e placul. Dar este cu neputință să nu te izbești cîndva de vreuna dintre aceste piedici, căci plăcerile iubirii n-au adus niciodată vreun folos cuiva și fericit este cel care n-a pățimit de pe urma lor” (*Fragmente*, A. LI). B.

1579. Sicion, oraș în Pelopones. Încălțăminte confectionată aici era vestită în antichitate și foarte căutată de lumea elegantă. N.

1587. Alinda, oraș în Caria (Asia Mică). Ceos, insulă în Marea Egee. N.

1636—1655. Acest pasaj a fost tradus liber de Molière în *Mizantropul* II 5. N.

1639. Pallas Atena (lat. Minerva), zeița înțelepciunii. N.

1641. Grațiile (gr., *χάριτες*) erau divinități secundare, slujitoarele Herei și ale Venerei; ele simbolizează tinerețea și frumusețea; de obicei se citează numele a trei Grații, care formează un grup, adesea reprezentat în artă. N.

1654. „Silenă” și „satiră” corespund feminelor *Silena* și *Satura*, create de L. de la *Silenus* și *Satyrus*. Silenii sînt genii secundare care fac parte din alaiul lui Bacus. Textele grecești îi confundă adesea cu Satirii. N.

1715. Teoria asemănării copiilor cu părintele care manifestă o mai mare vitalitate generală în momentul concepției se întâlnește atît la Epicur, cît și la alți filozofi. Unii biologi moderni dau aceeași explicație determinării sexului fătului. Acest paragraf al poemului lui L. a fost apreciat de anumiți savanți contemporani, cum ar fi Mac Lean, ca reprezentînd o „anticipare a mendelismului”, prin aceea că am putea descoperi aici germeii concepției despre dominanța și recesivitatea caracterelor ereditare, ba chiar că în versurile amintite ar fi formulate rudimentar legile eredității, așa cum le va preciza școala neodarviniană. Afirmația aceasta este exagerată, dar nu-i mai puțin adevărat că faptele semnalate de L. denotă o cunoaștere empirică destul de exactă a modalității manifestării caracterelor ereditare la generațiile succesive. B.

1718. Trebuie să înțelegem: nu exclusiv din sămînța mamei, ci numai cu predominarea ei. *N.*

1752. Trebuie subliniată preocuparea lui L. de a strămuta problema fecundității și sterilității de pe terenul religiei pe acela al fiziologiei și fiziopatologiei: nu bunăvoința sau ostilitatea zeilor hotărăște în privința dobîndirii de urmași, ci calitățile semînței și condițiile fecundării. *B.*

1796. Presupunerea aceasta nu este fundată. *B.*

1—73. În acest elogiu al lui Epicur L. stăruie asupra valorii morale a sistemului său filozofic, care dă omului liniștea sufletului, eliberându-l de superstiții și de teama de zei. N.

23. Aluzie la unele populații din Arabia și Etlopie, care nu cunoșteau nici grâul, nici vinul. N.

24. „curată”: eliberată de superstiții prin cunoașterea adevărului. N.

30. După Pizzani, aluzia la Hercule are un ascuțit polemic îndreptat împotriva stoicilor. Hercule era patronul stoicilor reprezentând pentru aceștia simbolul înțeleptului. T.

34. „nemeic”: din Nemeea, localitate în Argolida (Pelopones). Una dintre isprăvile legendare ale lui Hercule fusese uciderea unui leu groaznic din această parte de loc. N.

35. Erimantus: munte în Arcadia, unde Hercule a răpus un mistreț monstruos. N.

36. „taurul din Creta”: taurul dăruit de Neptun lui Minos, regele Cretei, și care a fost prins de Hercule. N.

37. „iasma de la Lerna” este „hidra” sau balaurul cu nouă capete de la Lerna (mlaștină în Argolida), pe care îl ucisese Hercule. N.

39. Gerion, rege în Iberia, reprezentat de poezi cu trei capete, ar fi fost de asemenea ucis de Hercule. N.

40. Diomede, rege în Tracia, își hrănea caii cu sînge și carne de om. Hercule îl birui și-l dete și pe dînsul cailor lui, ca să-l mănînce. *N.*

42. Ismarul e un munte în Tracia; — „în cîmpii cei bistonici”: în care locuiau bistonii, populație din Tracia. *N.*

43. Stimfalus: oraș, munte și mlaștină în Arcadia, unde Hercule a săgetat niște păsări monstruoase. *N.*

45. Hesperidele sînt fiicele lui Hesperus; din grădina lor, situată pe țărmul Oceanului Atlantic, Hercule culesese vestitele mere, păzite de un balaur. *N.*

71—72. După mărturia lui Cicero, Epicur a scris și despre zei. *N.*

112. „De bună voie”: aluzie la opinia stoicilor după care astrele au voința lor, care le face să se miște așa cum le vedem că se mișcă. *N.*

112—113. Ca și cum ele ar avea grija oamenilor, zice L. cu ironie. *N.*

116. „fără grijă”: și deci fără a avea vreun amestec în lume. *N.*

150—152. Lumea va pieri, așadar, după Epicur, printr-un cataclism. *N.*

157—331. În acest pasaj L. întîrzie încă într-o expunere cu caracter moral spre a combate ideea divinității, atribuită corpurilor cerești și chiar întregii naturi de diferite sisteme filozofice (în special de stoicism), și aceea a unei providențe divine în slujba omului. *N.*

171. Aceea de a se fi ridicat împotriva unei divinități cîrmuitoare a lumii. *N.*

172. Giganții se ridicaseră împotriva lui Zeus. Comparăția o făceau chiar stoicii. N.

172—176. Adică epicurienii înșiși cu doctrina lor. N.

185—205. = III 1081—1101 (cu mici deosebiri. N.

208. „aceste”: pământul, marea, soarele, stelele etc. N.

208. Filozofia lui Epicur neagă orice posibilitate de amestec a zeilor în treburile lumii, nu neagă însă și existența lor. Diogene Laerțiu ni-l descrie pe Epicur (X, 10) ca pe un om pios, și în scrisoarea către Menoiceu, Epicur enunță ca precept moral de a nu se presupune nimic despre zei care să contravină eternității și perfecțiunii lor. Prezența divinității în filozofia epicuriană nu poate fi considerată ca o simplă concesie de circumstanță făcută opiniei dominante. Dimpotrivă, Epicur scoate în evidență, la orice ocazie, faptul că zeii nu seamănă întru nimic cu imaginea pe care și-o face despre ei mulțimea care urmează religia oficială (Diog. Laert., X, 123). Prezența zeilor în filozofia epicuriană este justificată, după părerea noastră, de două motive care decurg cu consecvență din principiile înseși ale acestei filozofii. Înainte de toate, conform teoriei cunoașterii epicuriene, din moment ce în conștiința oamenilor atât culti cât și inculti este prezentă imaginea zeilor — este necesar ca zeii să existe undeva (Vezi Cicero, *De natura deorum*, I, 16). Desigur cunoașterea zeilor nu se face în mod direct, pe calea senzațiilor, ci indirect, pe calea anticipației, respectiv prin pătrunderea în intelectul nostru a simulacrelor extrem de fine emise de zei. Prezența zeilor în filozofia epicu-

riană a fost însă determinată de încă o cauză, mai profundă. Zeii sînt în filozofia lui Epicur ființele care realizează în act toate preceptele filozofiei epicuriene. Ei reprezintă perfecțiunea umană, neatinsă și imposibil de atins de vreun oin concret. Zeii reprezintă omul idealizat, nu așa cum este el în realitate, ci așa cum ar trebui să fie: omul divinizat în opoziție cu zeii umanizați ai concepției generale reprezentați atît de fidel în arta contemporană dar condamnați atît de categoric de Epicur. Acești zei perfecți, eterni, imuabili nu au nici un contact cu oamenii: ei sînt în afara oamenilor. Divinitatea epicuriană posedă în toate amănuntele particularitățile unei Idei platoniciene. Evident, Epicur, în conformitate cu filozofia sa materialistă, nu a admis niciodată existența unor asemenea idei pure, o existență în sine ideală fără un substrat material concret. Zeii lui Epicur reprezintă Ideea platoniciană eternă, imuabilă a perfecțiunii umane — separată de oamenii concreți dar spre deosebire de Ideea platoniciană fiind și ele obiecte materiale cu existență concretă. Zeii lui Epicur reprezintă Ideea platoniciană a perfecțiunii umane separată de oameni sub o formă materializată eternă și imuabilă, asemenea statuilor lui Fidias. Trebuie să scoatem în evidență, în fine, opoziția concepției epicuriene față de toate variantele panteismului care identifică divinitatea cu natura (concepție care se găsește la stoici și la neoplatonicieni ca prin mijlocirea acestora din urmă să pătrundă și în gîndirea secolelor următoare). În opoziție cu aceasta Epicur admite o divinitate personală, ca fiind parte integrantă a naturii. T.

224. Această promisiune poetul nu și-a ținut-o. Chestiunea desigur și-ar fi găsit locul în cartea a VI-a. N.

225. Atitudinea față de problema divinității și morala vieții cotidiene care decurge de aici a constituit elementul primordial care a determinat destinul ulterior al filozofiei epicuriene. Concepția atomistă a lumii a constituit și la Epicur numai o bază subsidiară a moralei sale, iar oponenții epicurismului au atacat atomismul înainte de toate din acest motiv. Filozofia lui Epicur a fost atacată încă de filozofii din școala stoică (Diog. Laert., X. 3—4) care țineau prelegeri la Atena în același timp cu Epicur. Stoicismul a devenit ulterior o filozofie aproape oficială a cercurilor conducătoare din Roma lui Lucrețiu, și filozofia epicuriană a fost vehement atacată de Cicero, în numeroase scrieri, de Seneca și de alții. Calomniile împotriva epicurienilor au început să fie răspândite încă în timpul vieții lui Epicur și ele au fost pe larg reluate și amplificate de autorii romani, iar ulterior de cei creștini. Aceste calomnii s-au bazat pe o deformare intenționată a hedonismului epicurian. Cuvintele lui Horațiu („*Epicuri de grege porcum*“, *Epistolae*, I, 4, 16) au devenit aproape proverbiale. (Deși Meibomius este de părere că acest calificativ se datorează unei citiri eronate: în loc de *porcum* trebuie citit, în mod corect *parcum*. Așadar, în loc de „turma porcilor epicurieni“, sensul corect al frazei ar fi „societatea epicurienilor zgîrciți“, în sensul că se mulțumesc cu o alimentație frugală deosebit de modestă). Ele au fost colportate de autori influenți cum a fost Augustin. T.

264—268. Zeii ar fi creat lumea tot din atomi, dar cum ar fi știut ei ce pot atomii, dacă natura, creînd ea mai întîi lumea, nu le-ar fi dat zeilor modelul unei lumi? N.

275. Epicur pune în locul necesității și al divinității întîmplarea. În aceste versuri L. dezvoltă o concepție remarcabilă asupra modului cum poate lua naștere lumea noastră în urma unui simplu joc al întîmplării, concepție foarte apropiată de teoriile actuale probabilistice. Conform concepției expuse aici de L., acțiunea întîmplării nu face decît să realizeze toate combinațiile posibile ale atomilor din univers și printre aceste combinații posibile se găsește și lumea noastră. Din informațiile lui Plutarh (*Question. convival.*, VIII, 9—12 și *Stoicorum repugnantiis*, XXIX, 3—5) rezultă că la filozofii greci au existat preocupări sporadice față de unele probleme combinatorice. Astfel, peripateticianul Xenocrate, un contemporan mai în vîrstă al lui Epicur, a calculat numărul silabelor care pot fi formate din literele alfabetului, iar în secolul al III-lea î.e.n. stoicul Crisip a calculat că numărul combinațiilor posibile a zece teze depășește un milion. Astronomul și matematicianul Hiparh a fost preocupat de asemenea de probleme combinatorice legate de logică — examinînd însă cazuri și mai complicate, în care se iau în considerare nu numai înseși propozițiile ci și negațiile lor. De asemenea, Aristoxenos din Tarent a fost preocupat de realizarea combinațiilor posibile ale unui număr dat de elemente. Deși pe baza datelor ce ne stau la dispoziție nu ne putem explica rezultatele concrete, ele sînt suficiente pentru a mărturisii măcar existența unor asemenea preocupări. T.

323. Ideea că animalele sînt înzestrate cu instincte mai perfecționate decît cele ale omului, astfel că, îndată după naștere, fac față mai bine exigențelor mediului, a fost reluată și de alți filozofi materialişti, care au utilizat-o ca argument împotriva teoriei idealiste a superiorității adaptative absolute a omului, superioritate bazată pe natura presupus divină a sufletului acestuia. De pildă, La Mettrie afirmă în opera sa *Omul-mașină*: „În ciuda tuturor privilegiilor pe care omul le are față de animale, este o cinste pentru el de a fi inclus în aceeași clasă cu acestea. E adevărat că, pînă la o anumită vîrstă, omul se vedește mai puțin animal decît ele, fiind înzestrat la naștere cu mai puțin instinct. Ce animal va muri de foame în mijlocul unui rîu de lapte? Doar omul... Puneți-l pe marginea unei prăpastii împreună cu un animal: doar el va cădea într-însa; el se îneacă acolo unde celălalt scapă înotînd... Natura ne-a făcut, asadar, pentru a fi mai prejos decît animalele sau, cel puțin, pentru a scoate mai bine în evidență chiar prin aceasta minunile săvîrșite de educație, singura care ne scoate la suprafață, înălțîndu-ne, pînă la urmă, mai presus de animale”. B.

343. „Așa de mari”: ca marea, pămîntul etc. N.

362—367. Tot ceea ce pămîntul dă ca hrană plantelor și animalelor constituie o pierdere de materie pentru el; cînd animalul sau planta moare, materia lor constituie o restituire a materiei pămîntului. N.

373. Aristotel, și în urma sa întreaga filozofie scolastică, a considerat că evaporarea este transformarea efectivă a apei în aer (Vezi *Fizica*,

IX, *De coelo*, 4 și VII). Primul care începe să părăsească această concepție este abia William Gilbert (secolul al XVI-lea). La el apa nu se poate transforma direct în aer, ci numai prin intermediul vaporilor. Vaporii se transformă însă în aer. Primul care a deosebit cu toată claritatea aerul de vaporii de apă a fost medicul și chimistul olandez van Helmont (1577—1644). Prin evaporare apa se transformă în vaporii și gaz. Însuși termenul de gaz a fost introdus cu această ocazie de van Helmont, din termenul olandez *Gahst* — spirit. Van Helmont scoate în evidență că transformarea în vaporii și în gaz nu schimbă întru nimic esența apei. T.

386—397. Așadar și aerul (ca și pământul, ca și apa) sporește cu atomii care curg din corpuri și scade cu aceia pe care el îi întoarce corpurilor: corpurile devine materie constitutivă a aerului, acesta devine materie reparatoare și deci constitutivă a corpurilor. N.

397. Aluzie la filozofia lui Heraclit. T.

398—429. Deoarece lumina nu numai a corpurilor cerești, ci și a opaițelor și a torțelor de pe pământ, luminează în care este foc, pierde și se naște, focul însuși trebuie să admitem că pierde și se naște. Același lucru îl va zice L. și mai jos, când va fi vorba de focul din care stoicii susțin că se nasc toate și în care se întorc toate. N.

430—448. L. adaugă și alte exemple spre a dovedi că lumea e pieritoare: lucruri mai mici (nu numai părțile cele mari ale lumii) se macină și pier. N.

435—437. Aluzie ironică: zeii nu sînt în stare să-și apere propriile temple. N.

449—459. Ideea din aceste versuri se găsește și în vechea mitologie ariană, după care cerul e tatăl și pământul mama tuturor. L. a exprimat această idee și în II 1437—1482 (vezi nota la aceste versuri), pasaj în care el a tradus pe Euripide. Aici el s-a lăsat influențat de un pasaj, evident stoic, rămas din opera vechiului poet latin Pacuvius. N.

452. „cum spun unii”: și anume stoicii, care susțineau că toate lucrurile sînt făcute din focul eteric care înconjură lumea și care este pentru dînșii cerul, și că ele se întorc iarăși în acest foc. N.

456—459. Așadar și focul e supus aceluiași fenomen al creșterii și al descreșterii prin aceea că el se schimbă în alte corpuri, și acestea, la rîndul lor, se întorc iar în foc, dar aceasta înseamnă că și el are o naștere și o moarte. N.

462. Teba e celebra capitală a Beoției pentru stăpînirea căreia, în războiul legendar al „Celor șapte”, s-au ucis între ei Eteocle și Polinice, fiii lui Edip. Subiectul a fost dramatizat de Eschil și de Racine. N.

468—470. E vorba de o tinerețe relativă. L. a sfîrșit cartea a II-a cu tabloul unei lumi care dă semne de bătrînețe. N.

475. Deși *organicus* din text înseamnă și cîntăreț în general, contextul ne permite să presupunem că e vorba de orga hidraulică, a cărei invenție, atribuită unui inginer alexandrin din secolul al III-lea (?) î.e.n. numit Ktesibios, putea fi totuși o noutate pentru epoca lui L. N.

522. „Ea nu-i nici ca un vid”: ea nu e nici vid absolut. N.

540. „mari trupuri ale lumii”: părțile principale ale lumii, care corespund celor patru elemente. N.

544. Atomistii antici considerau focul ca un element distinct, cu atomi proprii, atomii de căldură — opuși atomilor de frig. Această concepție s-a menținut și în secolele următoare. Primul care a enunțat că natura căldurii este legată în esență de mișcare a fost medicul și matematicianul italian Cardano (1501—1576). Ideea sa a rămas însă fără o influență sensibilă. Ulterior, Galilei a explicat căldura prin mișcarea mai mult sau mai puțin vie a particulelor de foc. O imagine mai clară și-a făcut abia Descartes despre acest fenomen. Caldul este conceput ca o mișcare mai rapidă, recele ca o mișcare mai înceată a particulelor din care este constituit corpul. Descartes a explicat și dilatarea la cald prin mișcarea mai rapidă a particulelor care tind să ocupe un volum mai mare. O dată cu Descartes, Bacon susține, și el, o teorie cinetică a căldurii (cf. Bacon, *Noul Organon*, partea a II-a). T.

550. „vânturile”: aluzie și la elementul aer. N.

559. „pentru-un lucru mare”: pentru însăși existența lumii. N.

560. Aluzie la incendiul universal a cărui amintire se păstrează în mitul lui Faeton. N.

562. Aluzie la potopul universal din vremea lui Deucalion. N.

566. Faeton era fiul Soarelui. El ceruse voie tatălui său să conducă o singură zi carul Soarelui și, nefiind destoinic s-o facă, fusese cîț pe ce să aprindă lumea. N.

568. „Tatăl”: Iupiter. N.

585. Căci lumea nu se poate menține decît prin activitatea echilibrată a tuturor elementelor. N.

598—614. Cf. I, 1539 și urm.: combinația atomilor nu s-a făcut după un plan de mai înainte stabilit. N.

615—637. Materia ce se concentrează în vederea creării unei lumi este la început un amestec confuz și inform (cf. haosul de la începutul *Metamorfozelor* lui Ovidiu), din care, apoi, se despart, după afinitatea formelor atomice, diferitele elemente care vor forma diferitele părți ale lumii. N.

615. „Atunci”: în momentul în care erau îndeplinite condițiile necesare nașterii lumii noastre. N.

623—625. Pentru „distanțe”, „drumuri” și „mișcări”, vezi nota de la II, 1069—1071. N.

629. „De-acolo”: din acel amestec inform. N.

635. „adîncul cerului”: compus din aer și foc. N.

639. „împleticiți”: din cauza formei lor zgrunțuroase și încîrligate. N.

640. „în centru”: L., după Epicur, crede că pămîntul e în centrul lumii. N.

646. „zidurile lumii”: elementul constitutiv al acestor „ziduri ale lumii” este eterul (pe care L. îl confundă uneori cu focul, iar alteori îl consideră ca un element aparte). N.

652. „atomi de foc”: cei care vor forma stelele. N.

721. „Alunecînd la fel”: avînd, adică, un mers egal și regulat. *N.*

724—725. Se credea în antichitate că apa Pontului-Euxin curge numai într-o direcție, și anume spre Marea Mediterană. *N.*

727. Astronomia și cosmologia reprezintă, fără îndoială, partea cea mai slabă a fizicii epicuriene și, implicit, a poemului lucretian. Din moment ce fizica epicuriană este subordonată eticii, o dată zeii eliminați din treburile cosmice, Epicur nu este preocupat în mod deosebit să decidă între diversele variante posibile ale ipotezelor ce se pot face cu privire la fenomenele astronomice. Din punct de vedere filozofic, pentru el toate explicațiile care nu recurg la zei sau la explicații analoge sînt la fel de bune. De aceea el emite numeroase conjecturi cosmogonice bazate pe combinații atomice și se mulțumește să constate că din punct de vedere principal toate sînt la fel de posibile sau verosimile. Este surprinzător cum, în sistemul său cosmologic, nu a inclus cele mai importante realizări ale astronomiei vremii sale, și cu cîtă ușurință a fost gata să accepte cele mai învechite ipoteze. Acordarea aceluiași grad de probabilitate diverselor variante ale conjecturilor se alimentează la Epicur din rezerva față de orice ipoteză, elementul esențial constituindu-l constatarea și înregistrarea faptelor accesibile prin simțuri. Dar, la fel ca și Newton, nici Epicur nu a putut rămîne consecvent acestui principiu metodologic și a introdus ipoteze foarte valoroase și eficiente. Alt motiv care explică atitudinea retrogradă a epicurienilor față de progresele înregistrate de astronomie trebuie căutat în atitudinea lor negativă în general față de studiul matematicii și față de metodele matematice,

atitudine ce rezultă din întreaga orientare a filozofiei sale, dar care este confirmată și de mărturii contemporane (vezi Cicero, *Acad. prior.*, 33, 106). T.

731. „Pe cei doi poli ai lui”: nu numai pe polii axei nord-sud, ci și pe polii oricărei axe. N.

735. Adică de la răsărit la apus; — „veșnice”: epitet numai poetic, fără nici o referire la doctrină (care susține, dimpotrivă, că cerul va pieri). N.

737. „de-a-ndărățul”: adică de la apus la răsărit, mișcarea de rotație rămânând aceeași. N.

742—750. L. dă, în această ipoteză, trei explicații: ori un foc intern, în căutarea unei ieșiri, duce cu sine și stelele; ori un vînt exterior (stelelor) le mîină pe cerul fix; ori astrele se mișcă singure, ca să-și găsească hrana în focul ceresc (idee stoică, împrumutată de la Heraclit și pe care trebuie s-o punem pe seama poetului mai mult decît a filozofului). N.

762. Opinia că pămîntul stă în mijlocul universului legat în mod solidar cu restul universului, ca membrele de corpul uman, fusese depășită de mult în știința elenă. Anaximandru (prima jumătate a secolului al VI-lea) a susținut că pămîntul are formă sferică — după unele informații: cilindrică — fiind suspendat liber în mijlocul universului. Anaximene, alt filozof ionian (a doua jumătate a secolului al VI-lea), susținea că pămîntul este plat ca un disc — dar afirma de asemenea că el stă liber în mijlocul spațiului, ajungînd pînă la marginile universului. Marele matematician alexandrin Eratostene (a doua jumătate a secolului al III-lea) consideră pămîntul ca fiind o sferă

și determină prin măsurătoarea lungimii de arc dintre Alexandria și Siena raza planetei noastre. Credința că pământul nu stă liber în spațiu ci se sprijină pe un suport trebuia să fi fost foarte răspândită deoarece astronomul Claudius Ptolemeu (secolul al II-lea e.n.) o combate și o ironizează chiar (*Almagest*, I, 4—6). În privința mișcării pământului nici la L. și nici la Epicur nu se găsește nici măcar pomenită ipoteza heliocentrică, care era de asemenea cunoscută în epoca lui Epicur, dar mai ales în epoca lui L. Vechii pitagoricieni refuzau deja să recunoască pământului locul central în univers. La Filolau (secolul al V-lea), pământul împreună cu soarele se învîrtește în jurul unui foc central (Aristotel, *De coelo*, II, 13; Diog. Laert., VIII, 85). La pitagoricieni ipoteza are încă un caracter pur conjectural și decurge din filozofia lor. Totuși ideea era bine cunoscută în epoca lui Epicur. Este surprinzător (mai ales dacă ne gândim la ușurința cu care a admis Epicur existența altor lumi) că el nici nu a pus măcar problema că pământul nu este predestinat să ocupe o poziție singulară, excepțională printre celelalte corpuri cerești. Pînă la apariția poemului lucrețian, astronomia a făcut progrese remarcabile în acest sens. În secolul al III-lea Aristarh din Samos a stabilit ipoteza heliocentrică pe baze absolut corecte. Teoria sa a fost înșusită și de alți astronomi și matematicieni, printre alții de Arhimede, care s-a bucurat de o mare celebritate în Roma lui Cicero. De altfel, Aristarh a fost denunțat de Cleante pentru impietate — un lucru care ar fi trebuit să-i atragă simpatia epicurienilor. În mod surprinzător însă ipoteza heliocentrică nu este pomenită nici de Epicur nici de L. T.

765. „altă fire“ (adică altă substanță) decît a lui, dar înrudită cu el prin aceeași origine. *N.*

768. Atunci cînd și pămîntul și aerul s-au desfăcut din amestecul inițial al materiei. *N.*

790. „toate“: pămînt, aer și cer. *N.*

805. Susținerea că mărimea reală a soarelui coincide cu aceea care ne apare vizual se găsește expusă în scrisoarea lui Epicur adresată lui Pythocles (*Diog. Laert.*, X, 91). Grecii vechi aveau deja cunoștințe despre perspectivă și știau că mărimea obiectelor este în realitate mai mare decît mărimea lor aparentă. Anumite cunoștințe de perspectivă existau la Anaxagora și la Democrit. În privința mărimii discului solar existau de asemenea aprecieri remarcabile. Anaximandru a afirmat că în realitate soarele este o masă incandescentă cel puțin de mărimea pămîntului. Anaxagora a susținut că soarele este mai mare decît Peloponesul. Mai tîrziu Eudox (prima jumătate a secolului al IV-lea) a apreciat mărimea reală a diametrului discului solar ca fiind de 9 ori diametrul lunii. Eratostene (în a doua jumătate a secolului al III-lea) a afirmat că diametrul solar este de peste 10 000 de ori mai mare ca diametrul pămîntului (în realitate circa 112 ori). Chiar dacă aceste aprecieri se abat de la dimensiunile reale — ele demonstrează totuși convingerea că diametrul soarelui și al lunii diferă de cel aparent și că soarele este mai mare ca luna. La Epicur cît și la L. această idee nu este însă nici măcar pomenită ca o ipoteză posibilă. *T.*

821. Conform pasajului din scrisoarea lui Epicur către Pythocles (*Diog. Laert.*, X, 94) L. admite ca la fel de valabile ipoteza în vir-

tutea căreia luna luminează cu lumina proprie, ca și aceea că ea reflectă numai lumina solară. Anaxagora a fost primul care a afirmat pe baza observațiilor eclipselor de lună că luna nu luminează cu lumina proprie. În secolul al III-lea aceeași părere se regăsește și la Aristarh din Samos care fondează pe ea măsurarea distanței dintre lună, soare și pământ. T.

825—832. Pentru lună, argumentul invocat de L. este că obiectele care se depărtează de noi își pierd precizia contururilor înainte de a se vedea din ce în ce mai mici. N.

831. „a sale margini”: aluzie la fazele lunii. N.

847—868. Pentru explicarea fenomenului enunțat la începutul acestui pasaj, L. propune trei cauze posibile: ori acumularea în soare a atomilor de foc din lume, ori inflamabilitatea aerului înconjurător, ori existența razelor calorice invizibile (ipoteză verificată și de știința modernă, dar care explică numai căldura, nu și lumina solară). N.

870. „din ținuturile verii”: de la solstițiul de vară. N.

871. „pîn' la Cornul-caprei”: pînă la solstițiul de iarnă, reprezentat prin constelația Capricornului. N.

873. „la Racul cel văratic”: la solstițiul de vară, reprezentat prin constelația Racului. N.

874—876. Se știe că luna se învîrtește în jurul pământului într-o lună (precis în 27 de zile), în timp ce soarele face această mișcare *aparentă* în jurul pământului în cursul unui an. N.

883. „vîrtejul cerului”: mișcarea circulară a cerului (firește după concepția celor vechi, pentru care cerul se învîrtea în jurul pământului, care era fix). N.

884. „Mergînd în jos”: de la periferia sferei cereşti spre centrul acesteia; — „iuţea lui”: a „virtelui ceresc”. N.

886—888. Fiind mai aproape de pămînt şi mişcîndu-se mai încet decît zodiile (care sînt mai aproape de periferia sferei cereşti), soarele ni se pare că se mişcă în sens contrar celui real, aceasta din cauză că zodiile, deşi se mişcă mult mai repede, totuşi, în temeiul unei iluzii optice (menţionate şi de L. în IV, 534—536), par că sînt fixe. N.

886. „stelele (=semnele zodiacului) din urmă”: fiindcă vin una în urma alteia pe orbita lor, perindîndu-se (pentru noi, cei de pe pămînt) în dosul soarelui. N.

889—901. L. aplică teoria lui Democrit şi mişcărilor lunii. N.

903. „în curmezişul lumii”: adică de la o extremitate a eclipticii la cealaltă, expresia făcînd aluzie la înclinarea acesteia pe planul ecuatorial. N.

906—907. De la solstiţiul de vară pînă la cel de iarnă. N.

910. Adică la constelaţia Racului. N.

913. „ani mari”: e vorba de perioadele ciclice, de durată variabilă, numite „*magni anni*” şi în care constelaţiile vin iarăşi în locul lor de la început (concepţie babilonică), sau de anii planetari (unii mai mici, alţii mai mari decît ai noştri) în care se efectuează revoluţiile planetelor. N.

938. L. reproduce după Epicur (D i o g. L a e r t., X, 92) ipoteza în virtutea căreia soarele şi luna se aprind şi se sting în fiecare zi la răsărit şi la apus. Deşi pomeneste şi cealaltă ipoteză — în virtutea căreia soarele înconjură pămîntul — totuşi în mod evident dă predilecţie ipotezei

stingerii și aprinderii zilnice a celor două corpuri cerești. Aceasta corespunde unei vechi credințe populare din epoca homerică, depășită de mult de filozofii și astronomii greci. T.

941—945. Această legendă ne este raportată de doi scriitori din antichitate: istoricul grec Diodor din Sicilia și geograful roman Pomponius Mela. N.

941. Ida, muntele din Frigia. N.

959—963. Acesta este unul dintre punctele esențiale ale doctrinei epicuriene: regularitatea mecanică a fenomenelor actuale și permanența legilor după care ele se produc. N.

964—1000. L. dă fenomenului neegalității zilelor și nopților trei explicații, dintre care cea dintâi este aceea a astronomilor: această inegalitate se datorește deosebirii de lungime a arcurilor eclipticii deasupra pământului și dedesubtul lui: soarele, făcînd (firește, după concepția celor vechi) înconjurul zilnic al pământului, merge totuși, în timpul anului, pe drumul zodiacului; acesta fiind oblic pe ecuator, arcurile eclipticii, formate de intersecția acesteia cu ecuatorul ceresc, sînt neegale, fie deasupra fie dedesubtul pământului: numai în cele două zile în care soarele este la echinocțiu (primăvara și toamna) arcele sînt egale. Cu alte cuvinte, inegalitatea zilelor și nopților depinde de durata, mai lungă sau mai scurtă, cît stă soarele deasupra orizontului. După explicația a doua, inegalitatea s-ar datoră inegalității mersului soarelui, mers încetinit în unele regiuni ale aerului din cauza densității mai mari a acestuia; iar după a treia explicație, anotimpurile sînt acele care determină, mai devreme sau mai tîrziu, în fiecare zi, reconstituirea soarelui, conform teoriei expuse la v. 938 și urm. N.

966. „rămas același”: așadar aici L. pleacă de la prima din cele două explicații date de el la v. 935—940. N.

967. Arcele neegale rezultă din intersecția planului eclipticii cu acela al ecuatorului ceresc. N.

970. „Cit ia din unul”: dintr-un arc. N.

971. Adică jumătății celeilalte de arc. N.

972. „la zodia”: aceea a Berbecului la echinocțiul de primăvară, și aceea a Balanței la echinocțiul de toamnă. N.

973. „Nodul anului” e punctul unde zodiacul întretaie ecuatorul ceresc. Sînt două asemenea „noduri” (echinocțiile). N.

975—976. „între crivăț și austru”: între nord și sud. N.

981. „lumina lui piezișă”: fiindcă zodiacul are o poziție oblică față de ecuator. N.

982—985. L. face aluzie la hărțile cerului alcătuite de astronomi. N.

986. „în anumite locuri”: și anume în regiunile de sub pămînt învecinate cu solstițiul de iarnă. N.

990. Și deci și ziua va fi mai scurtă. N.

995. „văpăile”: atomii de foc din care se formează în fiecare zi alt soare, conform teoriei expuse la v. 938—940. N.

996. Și deci zilele sînt mai scurte sau mai lungi. N.

999. „În locuri hotărîte”: în anumite anotimpuri soarele răsare la orizont în anumite puncte ale acestuia. N.

1003. „Și tot mai mult”: începînd din momentul apariției ei pe cer (cînd i se zice „crai nou”). N.

1005. Adică cu cît ea se găsește pentru noi de partea opusă soarelui și cu cît noi ne găsim mai mult între soare și lună. N.

1009—1012. Ceea ce înseamnă că noi de pe pămînt nu mai vedem toată jumătatea luminată a lunii, ci vedem, treptat, tot mai puțin din această jumătate. N.

1012. „de partea cealaltă” (a zodiacului): și luna se mișcă, după concepția celor vechi, de-a lungul zodiacului (de douăsprezece ori mai repede decît soarele). N.

1015. Între soare și pămînt. N.

1038—1042. Părere analogă cu aceea emisă despre soare în v. 923—427. N.

1043—1046. Revenirea periodică a fenomenelor cerești (precum sînt și fazele succesive ale lunii) se poate explica prin fapte analoge de experiență zilnică. N.

1050. Flora e zeița florilor și mama primăverii. N.

1057. Vulturul e numele unui vînt de sud-est. N.

1067. În explicarea eclipselor de soare și de lună, L. — urmîndu-l pe Epicur (Diog. Laert., X, 96) — admite deopotrivă ipoteza rudimentară a stingerii și reaprinderii acestor corpuri cerești cît și teoria științifică corectă care a fost elaborată pentru prima oară de Anaxagora, în prima jumătate a secolului al V-lea î.e.n. Astronomii babiloneni au supus deja eclipsele unor observații sistematice. Ptolemeu ne informează despre prima eclinsă de lună înregistrată de astronomii babiloneni care a avut loc la data de 19 martie 721. Ei cunoșteau și periodicitatea eclipselor de lună și de soare și pe această bază puteau prezice eclipsele, precum ne demonstrează documentele originale rămase de

la ei. Tales avea cunoștință de aceste legi și pe baza lor a prezis că o eclipsă de soare va avea loc la data de 28 mai, anul 585, în primul an al olimpiadei 48. Precum am mai amintit, Anaxagora a dat și prima explicație științifică corectă a eclipselor, teorie care a intrat în inventarul permanent al astronomiei elene. Echitatea manifestată de Epicur și L. față de diversele ipoteze de explicare a eclipselor putea fi considerată chiar pentru epoca lor ca o imparțialitate între o teorie științifică și o părere comună, complet neștiințifică. T.

1070—1073. Eclipsă de soare provocată de interpunerea lunii între soare și pământ (Tales, Anaxagora). N.

1074—1075. În aceleași condiții, eclipsa e provocată de alt corp ceresc (Anaximene și Anaxagora). N.

1076—1082. Eclipsă de soare provocată de pierderea însăși a luminii solare (Xenofan). N.

1083—1084. Eclipsă de lună provocată de interpunerea pământului între soare și lună (Tales, Anaxagora, Platon, stoicii). N.

1085. „de sus”: aceasta înseamnă că soarele, în mișcarea lui de rotație în jurul pământului, se află dedesubtul acestuia. N.

1086—1087. Aici se pare că L. confundă trecerea lunii prin conul de umbră al pământului (care explică în adevăr eclipsa) cu poziția ei dintre pământ și soare, în care ea ajunge în fiecare lună și în care avem „lună nouă”. N.

1113. L. consideră că nu avem de-a face cu o apariție simultană a speciilor vegetale și animale, întrucât nu a existat un creator din a cărui voință pământul să se populeze dintr-o dată cu viețuitoare. Speciile s-au ivit treptat, dar nu într-o gradăție ținând de complexitatea orga-

nizării lor interne, ci doar ca efect al combinațiilor întâmplătoare de atomi, astfel încât se putea foarte bine ca, de pildă, vulpea să apară, să zicem, înaintea ciupercilor. L. precizează totuși că ierburile au constituit cel dintîi înveliș al pămîntului. Ceea ce nu înseamnă, de fapt, că înainte de ierburi nu au apărut cumva animale ierbivore. numai că acestea au trebuit să piară de îndată, din lipsă de hrană corespunzătoare. Deci dacă L. recunoaște o anumită gradatie a apariției diverselor specii vegetale și animale, aceasta se întemeiază nu pe o filiație evoluționistă, adică pe descinderea speciilor unele din altele, ci pe selecția mecanică impusă, mai ales, de dobîndirea hranei: noile tipuri de organisme rezultate prin generația spontană nu au reușit să supraviețuiască decît dacă au înfîlnit în mediu acele vietăți care le erau necesare pentru a se alimenta. „Scara viețuitoarelor” pe care, de altminteri, L. o schițează cu totul sumar, nu are așadar un caracter evoluționist. B.

1128. Așa cum credea Anaximandru. N.

1130. Anaximandru afirmase că primele organisme au luat naștere în mediul acvatic și că strămoșii animalelor terestre, inclusiv al omului, au trăit și ei în apă. Xenofan considera că, alternativ, apele acoperă pămîntul și apoi se retrag, permițînd uscarea solului, astfel că organismele vii sînt nevoite să treacă și ele, succesiv, prin stadii de existență marină și terestră.

L. respinge asemenea puncte de vedere, deoarece nu admite posibilitatea modificării caracterelor de specie și nici măcar o variabilitate însemnată a alcătuirii organismelor din cadrul aceleiași specii. El nu poate accepta teza lui Anaximandru că mamiferele provin din pești, prin părăsirea învelișului solzos, o dată cu trecerea la viața de uscat. Pentru poetul latin,

modificarea orînduirii atomilor unui organism este incompatibilă cu supraviețuirea acestuia.

Precursorii transformismului modern n-au împărțit concepția lui L. despre apariția vieții exclusiv din sol. Benoît de Maillet a susținut în faimoasa sa operă postumă *Telliamed*, publicată în 1748, că primele organisme s-au format în apă, iar La Mettrie arată, în *Sistemul lui Epicur*, că aerul este „haosul universal al tuturor corpurilor” (V). Întrucît „în aer există grăunțe sau semințe, atît animale, cît și vegetale; au existat și vor exista totdeauna” (VII). B.

1137. Aluzie la vechiul mit al Cerului-tată și al Țărinei-mame. N.

1138. Afirmția lui L. că păsările sînt primele animale care au apărut pe pămînt s-ar baza, după părerea lui Robin, pe considerentul că timpul de incubatie a ouălor este mai scurt decît timpul de gestație a mamiferelor. Dar această succesiune a apariției speciilor ar fi valabilă numai în cazul în care dezvoltarea germenilor originari ai păsărilor și mamiferelor ar fi început simultan, ceea ce nu corespunde doctrinei biologice epicuriene. B.

1144. Epicurienii resping fără rezerve teoriile conform cărora omul, ca unică viețuitoare înzestrată cu rațiune, ar avea o origine cvasidivină. Pe linia mării tradiții materialiste, L. arată că mecanismul apariției speciei umane a fost la fel de „natural” ca al celorlalte animale. Democrit afirmase că „oamenii provin din apă și mîl” și că „au crescut din pămînt asemenea viermilor, fără de creator și fără o cauză rațională”. Apărînd același punct de vedere anticreationist, epicurianul secolului al XVIII-lea La Mettrie declară: „A fost necesar ca pămîntul să-i slujească omului drept *uterus*, ca pămîntul să-și fi deschis sinul, primind germenii omenesți, gata pregătiți... De ce, vă întreb pe voi, antiepicu-

rienii moderni, de ce pământul, mama comună și doica tuturor corpurilor, ar fi refuzat grăunțelor animale ceea ce dăruie vegetalelor celor mai ticăloase și mai dăunătoare?" (*Sistemul lui Epicur*, X). B.

1145—1165. Concepția originii animalelor terestre expusă aici de L. este epicuriană și ea ne este atestată și de alte texte antice (Diodor Sicilianul, Censorinus). N.

1160. Imaginea este reluată de Ovidiu în *Arta de a iubi* (II, 475): „Pe atunci oamenii rățăceau prin coclaurile singuratică... Drept sălaș aveau pădurea, drept hrană iarba, drept pat frunzișul“. L. are grijă să adauge că viața omului era înlesnită și de faptul că pe atunci clima nu devenise încă atât de aspră ca astăzi. Este evidentă și aici o anumită tendință a poetului de a idealiza trecutul. B.

1173. Această concepție a epuizării treptate a forței plăsmuitoare a pământului se întâlnește și la alți gânditori greci, printre care și Platon. Un simptom al scăderii fertilității pământului-mamă este, de altminteri, înlocuirea generației spontane prin înmulțirea sexuală.

Citindu-l pe L., La Mettrie remarcă în *Sistemul lui Epicur* (X): „Dar pământul nu mai este leagănul omenirii! Nu-l vedem niciodată producând oameni! Să nu-i imputăm însă sterilitatea de astăzi; a făcut pui și el, la vremea lui. Găina bătrână nu mai ouă, femeia bătrână nu mai face copii“. B.

1186. L. recunoaște că natura suferă modificări, dar pentru explicarea acestui proces de veșnică transformare el apelează la considerente organiciste: ca și un corp viu, pământul merge către îmbătrânire. „Trecerea dintr-o stare în alta“, despre care vorbește aici poetul, este așadar o evoluție. Ea nu se însoțește de transformarea adaptativă a florei și faunei, ci doar de

dispariția speciilor incapabile să facă față noilor condiții de existență. Pe de altă parte, sleirea fecundității inițiale a pământului face tot mai puțin probabilă apariția de noi specii, corespunzătoare condițiilor actuale de mediu. În felul acesta, lumea vegetală și animală ar deveni tot mai puțin diversă. *B.*

1189. Empedocle considera că, la început, au apărut în pământ forme viabile reprezentând organe izolate: capete, brațe, picioare, ba chiar și „ochi lipsiți de frunte“. Asemenea fragmente corporale erau totuși relativ viabile și, la voia întâmplării, se alipeau între ele, obținându-se astfel forme fantastice, precum ființe cu două fețe sau două piepturi. Mai mult încă, după părerea lui Empedocle, monștrii de care aminteste mitologia, ca de pildă centaurii, ar fi trăit cu adevărat, într-o epocă foarte îndepărtată. L., în schimb, nu admite posibilitatea existenței independente a unor organe izolate, dar vorbește despre apariția unor specii monstruoase, care însă nu au izbutit să dureze, întrucât alcătuirea lor internă nu corespundea condițiilor exterioare. Asemenea monștri erau incapabili să crească, datorită imperfecțiunii tubului lor digestiv, sau absenței din mediu a alimentelor corespunzătoare cerințelor lor, și erau incapabili să se înmulțească, datorită imperfecțiunii aparatului lor de reproducere. S-a operat astfel o anumită selecție naturală, dar cum remarcă S. L. Sobol, o selecție care s-a manifestat mai ales la începutul existenței speciei, întrucât ulterior se instalează un echilibru stabil între specie și condițiile mediului natural sau artificial (adică făurit de om). Cu alte cuvinte, selecția naturală nu are pentru L. un caracter creator permanent, legat de continua adaptare a formelor organice la condițiile mereu diverse ale mediului, ci constituie un filtru pasiv inițial, care nu determină transformarea speciilor. *B.*

1200. În *Scrisoarea despre orbi*, Diderot redă astfel teza epicuriană despre imperfecțiunea formelor vii rezultate din generația spontană: „Unele [animale] nu aveau stomac, iar altele intestine; unele, cărora stomacul, bolta palatină și dinții păreau a le îngădui supraviețuirea, au pierit datorită vreunui defect al inimii sau plămînilor; monștrii au dispărut pe rînd; toate combinațiile vicioase ale naturii au fost nimicite, nerămînînd decît cele al căror mecanism nu manifesta nici o contradicție însemnată, putînd să se mențină prin ele însele și să se înmulțească“. B.

1224. L. nu consideră ciinele, oaia și, în general, celelalte animale domestice drept specii originar sălbatice, care abia mai tîrziu au fost „îmblînzite“ de om și adaptate satisfacerii nevoilor lui. Convins de fixitatea absolută a speciilor, L. crede că dacă dintru început, omul nu ar fi luat aceste animale sub protecția sa, ele erau condamnate la pieire, întrucît nu sînt înzestrate cu organe și însușiri capabile să le asigure supraviețuirea în cadrul a ceea ce azi numim „concurența vitală“ dintre specii. Rezultă de aici că poetul socotea apariția omului ca fiind anterioară celei a cîinelui sau a oii. Folosind o exprimare finalistă (străină, de altminteri, orientării filozofice a lui L.), s-ar putea spune că animalele domestice erau parcă „destinate“ să stea în preajma omului, fără de care existența lor ar fi imposibilă. Poziția eronată a poetului în această problemă se datorește și concepției sale metafizice despre specie. B.

1312—2081. L., rupînd cu ideea, foarte răspîndită în antichitate, a unei vîrste de aur, în care oamenii erau virtuoși și fericiți, descrie umanitatea primitivă, care luptă din greu pentru existență, precum și trecerea ei din starea de barbarie la o viață civilizată, datorită descoperirii focului, a metalelor, a limbajului, a muzicii etc.

Această expunere a progresului evolutiv al umanității, care în general concordă cu datele științei moderne, o face pe scurt, dar foarte aproape de felul cum prezintă lucrurile L., și istoricul grec Diodor Sicilianul în cap. 8 al cărții I din a sa „Bibliotecă istorică”, unde autorul expune concepția epicuriană cu privire la omenirea primitivă și la evoluția ei. N.

1320. Credința că primii oameni s-ar fi bucurat de o sănătate perfectă se întâlnește la mulți scriitori antici. Însuși bătrînul Hesiod afirma în *Munci și zile* (91) că vechile semînții trăiau „fără de boli dureroase”. Cercetările arheologice au dovedit cît de nefundată este această credință: resturile de schelete ale oamenilor primitivi poartă urmele unor afecțiuni serioase, cum este reumatismul deformant, boală probabil frecventă printre locuitorii grotelor umede și reci. B.

1322. Un „lustru” era o perioadă de cinci ani. Aici expresia „mulți lustri” înseamnă multe perioade de timp, în care soarele își făcea revoluțiile sale și poetul vrea să spună că oamenii primitivi aveau o viață îndelungată. N.

1334. „arbut”: fructele arborelui numit *arbutus unedo*, arbust sudic, ale cărui fructe seamănă cu fragii. N.

1376—1378. L. combate pe stoici, care credeau că oamenii primitivi după apusul soarelui îl căutau pe acesta, desperați că nu-l vor mai vedea. N.

1415. Nu se cunoștea încă navigația. N.

1447. Nu se cunoștea încă — după Lucrețiu — folosirea graiului articulat. N.

1452. L. se numără printre precursorii antici ai teoriei „contractului social”, teorie ce va căpăta un rol extrem de important în arsenalul

ideologic al burgheziei, în epoca ofensivei ei împotriva privilegiilor feudale și a abuzurilor monarhiei absolute. L. consideră că închegarea vieții sociale se bazează pe anumite „legăminte” între oamenii care au ajuns la concluzia că, pentru a nu pieri, este bine să „nu se vateme unii pe alții” și „să-i ajute pe cei neputincioși”. De subliniat că apariția societății, ca urmare a acestui acord inițial, se bazează la L. pe experiența pozitivă a oamenilor, iar nu pe o poruncă sau inspirație dumnezeiască. Epicur (*Maxime*, XXXIII) subliniază caracterul omenesc al contractelor astfel stabilite: „Justiția nu are o existență proprie; ea rezultă din acorduri reciproce și se instaurează oriunde s-a încheiat între părți un angajament de a respecta interesele celorlalți”. B.

1456—1542. Plecînd de la fapte de experiență zilnică (exemplul copilului care, neputînd încă vorbi, arată lucrurile cu degetul, și acela al animalelor necuvîntătoare care, prin sunete nearticulate, își exteriorizează și ele emoțiile), L. arată că limbajul este, la origine, un fapt natural, un produs al necesității fiziologice de exprimare prin sunete a sentimentelor și senzațiilor. Denumirea lucrurilor prin cuvinte a venit mai tîrziu, atunci cînd oamenii, căpătînd o conștiință socială și grupați în comunități, au simțit nevoia de a-și comunica sentimentele și ideile: limbajul devine atunci un fapt social. L. combate în special teoria expusă de Platon în dialogul intitulat *Cratylus*, după care limbajul ar fi rezultatul unei convenții stabilite de oameni și lucrurilor li s-au dat nume de către un „făuritor de nume” (*ὄνομαστοῦργος* sau *ὄνομαστοθέτης*), care a voit să pună de acord de la început, în chip conștient, cuvîntul cu fenomenul ce trebuia numit (pe cînd pentru Epicur impresia pe care o face fenomenul asupra minții omului provoacă cuvîntul în chip nepremeditat). N.

1490. „surzii”: nu surzi propriu-ziși, ci care nu vor să audă. N.

1497. „avînd și glas și limbă”: căci, după cum a arătat L. în cartea a IV-a, organul există înaintea funcției. N.

1542. În broșura sa *Limbajul și gîndirea* (București, 1887), doctorul Petrini-Galatz reproduce (în traducerea în proză a lui Tr. Djuvara) considerațiile lui L. despre originea limbajului (versurile 1566—1542 din textul de față). Este una dintre primele tălmăciri românești a unui fragment din *Poemul naturii*, pe care Petrini-Galatz o însoțește de următorul comentariu: „Cuvintele lui L. ne arată o analogie fundamentală a mijloacelor de comunicare între om și animal și, în același chip, că limbajul s-a dezvoltat în mod gradat, încet-încet, prin exercițiul de toate zilele și cu progrese din generație în generație”. Medicul român ține să sublinieze și deosebirea esențială care există între limbajul animalelor și vorbirea omului, căci dacă primul este „emoțional”, cealaltă este „rațională”. B.

1544. Nu legendarul Prometeu, ci trăsnetul sau frecarea crengilor uscate între ele a pus focul la dispoziția omului. Deci focul nu este un dar al zeilor, ci un „produs natural”. B.

1565—1612. Regii par a fi, pentru L., primii învățători ai oamenilor, dar și primii lor obișnuiți, care-și construiesc orașe cu cetățui, unde să se poată apăra de cei obișnuiți, și, tot spre apărarea lor, se înconjură de o aristocrație a banului: L. se ridică încă o dată împotriva avidității și ambiției. N.

1584. Adică după învățătura lui Epicur. N.

1596. „invidia”: a celor care uneltesc și-l răstoarnă de la putere pe ambițiosul care a triumfat. N.

1638. „De-atunci încoace”: de cînd oamenii trăiesc sub regimul legilor. N.

1657. În temple și cu ocazii importante (război, pace, nenorociri publice ș.a.). N.

1673. „Se-mprospăta”: după Epicur, zeii au o formă permanentă, care se înnoiește printr-un flux infinit de atomi. N.

1708. Robin observă că în versurile care urmează L. nu se manifestă ca un apărător al pietății, ca un propagandist al credinței religioase, ci doar ia poziție împotriva bigotismului ostentativ, adesea fățarnic. După ce arată că atît de răspîndita credință în existența zeilor se datorește ignoranței omului și neputinței sale în fața copleșitoarelor forțe ale naturii, L. nu omite să precizeze că rugăciunile sînt incapabile să-i apere pe muritori de stihiiile dezlănțuite. B.

1709—1710. „Că mi te-ntorci”: rugătorul se apropia de statuia zeului așa, încît s-o aibă tot timpul la dreapta; ajuns lîngă statuie, el se-ntorcea cu fața la dînsa și apoi se prosterna; — „cu vâl pe cap”: spre deosebire de greci, romanii se închinau zeilor cu capul acoperit. N.

1714. E vorba de obiceiul de a atîrna în temple așa-zisele *tabulae* sau *tabellae votivae*, mici tablouri care înfățișau nenorocirea sau primejdia de care închinătorul scăpase, sau și alte obiecte (arme, veșminte etc.) de care el se servise și pe care le închina zeilor. N.

1759—1760. Nu e vorba de o forță mistică, ci de forța însăși a naturii, de fatalitatea nedezmințită a propriilor sale legi. N.

1762. Insignele puterii politice la Roma. N.

1784. Săpau șanțuri împrejurul pădurii, ca să nu scape vînatul, iar pădurii îi dădeau foc. N.

1840. De la alte triburi neînarmate cu arme metalice. *N.*

1847. Cu întrebuințarea pe scară mai largă a fierului pentru confecționarea armelor, potrivnicii au ajuns a fi înarmați la fel cu ceilalți, și din această pricină rezultatul războiului rămânea îndoios. *N.*

1849. „și să-l strunească”: cu mina stângă. *N.*

1854. „pe-un car cu coase”: v. nota la III, 883. *N.*

1855. E vorba de elefanți: după Pliniu Naturalistul (*N. H.* VIII, 16), romanii au văzut pentru prima dată aceste animale în războiul cu Pirus, regele Epirului, și anume în Lucania (provincie a Italiei sudice), de unde și numele lor. Apoi îi văzură în armata lui Hanibal și mai bine dresați decât înainte, din care cauză L. atribuie cartaginezilor întrebuințarea lor la război. *N.*

1856. „Cu turnuri pe spinare”: pe spinările elefanților întrebuințați în lupte se puneau turnuri, din care luptătorii aruncau săgeți. *N.*

1872. „fără deosebire”: nu cruțau nici armata din care făceau parte. *N.*

1912. L. își exprimă acum îndoiala că oamenii au putut întrebuința fiarele la război chiar spre propria lor nenorocire; ideea este însă cu totul în contradicție cu expunerea de pînă acum. *N.*

1916—1919. Aceste versuri nu sînt aici la locul lor și ele întrerup șirul cugetării: unii editori le și elimină. *N.*

1925. Ca și eschimoșii, oamenii primitivi își făceau veșmîntul din piei de animale (prinse între ele cu tendoane sau cu spini). *N.*

1927. În realitate, meșteșugul țesutului a precedat cu mult începuturile prelucrării fierului. Omul a folosit pentru țesut unelte de piatră și os. *B.*

1932. În versurile acestea răzbate disprețul pentru femeie și mai ales pentru munca femeii manifestat în Grecia antică. *B.*

1940. Deprinderea meșteșugului cultivării cerealelor și a viței nu constituie, pentru L., un dar al Demetrei sau al lui Dionisos, cum pretindeau legendele, ci este rezultatul strădaniilor practice ale omului. Nu inspirația divină l-a îndrumat pe om, ci spiritul lui de observație, aplicat asupra fenomenelor naturii. *B.*

1952. L. admite deci posibilitatea „îmblinzirii” fructelor sălbatice, numai că în acest caz ar fi vorba de simpla modificare a unor calități secundare ale speciei, iar nu de o transformare care să afecteze înseși caracterele specifice. *B.*

2006—2007. La Roma existau încă din timpul republicii paznici de noapte (*vigiles, excubiae*). Ei cântau, ca să nu adoarmă! *N.*

1—3. Legenda localizează în Atica începuturile agriculturii: aici Demeter (Ceres) l-ar fi învățat pe Triptolem cum se cultivă pământul. N.

3—4. „o viață nouă ea-ntemeie”: prin aceea că aici se descoperiră toate meșteșugurile și artele care înlesniră și înfrumusețară viața oamenilor; — „și legi dădu la oameni”: aluzie la legislatorul Atenei Solon. N.

6. „cînd îl născu pe omul”: pe Epicur (vezi nota la I, 89). N.

24. „vasul”, adică sufletul: metaforă frecventă, întrebuințată și de alți scriitori ca Platon, Epicet, Horațiu, poate chiar și de Epicur. N.

29. Sufletul omului e pururi nesățios. N.

30—31. Aluzie la ideile preconceptuate și la superstițiile ce pun stăpînire pe suflet. N.

34. „fricii”: de zei și de moarte. N.

42. „ori din întîmplare”: în cazul acesta ar fi, de ex., bolile sau alte accidente neprevăzute. N.

43. Fiind vorba de bătrînețe sau de moarte. N.

44—45. Metaforă împrumutată de la asediul unei cetăți. N.

61—62. Și prin urmare și el e pieritor ca orice lucru care a avut o naștere. N.

100—117. Cei ce-și închipuie că zeii sînt altfel decît sînt în realitate (după doctrina epicuriană) își capătă pedeapsa: nu-i pedepsesc zeii, care nu știu ce e mînia, ci se pedepsesc ei pe sine

înșiși: închipuindu-și că zeli, miniați, îi pot pedepsi, ei își pierd liniștea sufletească. N.

101—103. Dacă mai crezi că zeli se ocupă de măruntele treburi ale oamenilor. N.

127—129. Aluzie la practicile etrusce de divinație: pentru a vedea din care parte vine fulgerul și încotro se duce, etruscii împărțiseră cerul în 16 părți. Augurul roman împărțea regiunea delimitată pe cer de bagheta lui și numită *templum* numai în patru părți. N.

131. „În care parte s-a-ndreptat”: la dreapta sau la stînga? Fulgerul venit din dreapta era un semn prielnic, cel din stînga neprielnic. N.

138. „semnul alb”: linia de la capătul arcei, la care trebuia să ajungă concurenții la alergările de cai, era trasă cu var sau cu cretă. N.

139. Caliope e muza poeziei epice. N.

143. Studiul fenomenelor meteorologice în antichitate a format un tot unitar cu studiul fenomenelor astronomice: ambele categorii reprezentau fenomene cerești, izvor al multor superstiții. Explicarea științifică a fenomenelor meteorologice are o deosebită importanță în eliberarea spirituală a omului de sub teroarea fricii, alimentată de superstiție și de religie. Explicația dată de Epicur apariției fulgerului este identică, în esență, cu cea dată curent de aproape toți filozofii eleni: aprinderea norilor pe o cale sau alta. În locul elementului foc, la Epicur intervin atomii focului, care se desprind din masa norilor. Explicarea fulgerului a interferat poate cel mai puternic cu explicațiile religioase, fulgerul fiind considerat de toate credințele ca un semn al voinței divine. Abia în secolul al XVIII-lea au fost obținute primele rezultate în privința producerii experimentale a electricității statice. Cu ajutorul

condensatoarelor și al generatoarelor simple s-au produs scînteii electrice din ce în ce mai mari. În mod independent a apărut la numeroși autori de la începutul secolului al XVIII-lea ideea analogiei dintre scînteia electrică produsă în laborator și fulger. În anul 1746 analogia era deja curentă printre fizicieni și în 1752 Franklin a verificat-o în mod strălucit prin cunoscutele sale experimente. T.

147. Numai superstiția populară considera tunetul din senin ca un semn prevestitor al unui eveniment important. N.

218. Laurul era închinat zeului Febus Apolo. N.

225—310. Și pentru fulger L. dă mai multe explicații. El s-ar produce prin ciocnirea norilor; prin aprinderea unui vârtej de vînt, intrat într-un nor, și expulzarea atomilor de foc prin pereții despicați ai norului; prin expulzarea atomilor de foc pe care norii îi au de la soare; prin rarificarea înceată a norilor de către vînturi (fulger fără tunet, *éclair de chaleur*, *Wetterleuchten*). N.

231. Una dintre cele mai vechi observații: sunetul se propagă mai încet ca lumina. Exemplul dat de L. cu tăietorii de lemne se găsește la Epicur, dar poate avea o origine mult mai veche. (Diog. Laert., X, 103). T.

257—258. Fenomenul e atestat de mai mulți autori antici. N.

338—445. În explicarea trăsnetului revin aceleași elemente pe care le-am întilnit și cu privire la fulger: atomi de foc adunați în cavitățile norilor (mulți luați din razele soarelui), combinîndu-se cu vîntul; vârtej de vînt, amestecat cu foc, pătrunzînd înăuntrul norului; vînt violent despîcînd un nor, încărcat de mai înainte cu focul trăsnetului, și provocînd căderea

acestuia; vînt sau suflu (πνεῦμα), care se aprinde în mișcarea lui (fenomen analog cu acela al stelelor căzătoare); vînt rece fără foc, izbind un nor și totuși dînd naștere focului. N.

384. „semințele căldurii”: atomii de foc. N.

421—422. „atomii mai mari”: care nu pot da naștere focului. Acesta, după cum a arătat L. în cartea a II-a, e format din atomi foarte mici și subtili. N.

430. „Ades ajunge” — pentru producerea trăsnetului — „numai lovitura” — pe care vîntul o dă norului. N.

466. „De-l mai împinge înc-o forță”: aceea a vîntului (care am văzut că explică însăși formarea lui). N.

472—473. Iuțea trăsnetului crește în proporție cu lungimea traiectoriei pe care el o străbate. N.

503. „La «cumpenele» anului”: în epocile de tranziție, la limitele comune dintre iarnă și vară, așadar primăvara și toamna. N.

529—537. L. atacă din nou superstițiile astrologiei etrusce: vezi notele de la v. 127—129 și 131. N.

558. „Părintelui”: a lui Iupiter. N.

592—627. Fenomenul despre care e vorba în aceste versuri, descris și de Aristotel, de Seneca și de Pliniu, este de mai multe feluri: presterul, care implică și foc (de unde și numele lui, πρηστήρ însemnînd „care aprinde”), e unul dintre ele, ἐκφρυσίας și τυρνώ-ul altele două. L. descrie aici însă numai o trombă marină (*turbo*), care se produce, zice el, cînd un nor în care s-a încuibat vîntul se coboară în formă de coloană, din cer, pe mare, tras în

jos de vînt. În cele din urmă vîntul sparge norul și învîrtejindu-se, s-afundă în valurile mării, răscolindu-le. Cîteodată, continuă L., vîntul își face singur un înveliș de nori și imită numai „presterul adevărat“, afirmație confuză, ca și, de altfel, întreaga explicație a fenomenului. N.

592. „din toate-aceste“: nu din cele imediat anterioare, ci din cele spuse de poet mai sus despre tunet și fulger. N.

628—685. Cu privire la nori, L. formulează patru explicații. După cea dintîi norii se formează din agregarea atomilor cu asperități nu prea mari, din aer. Explicația a doua o confirmă pe cea dintîi, localizînd constituirea norilor pe vîrfurile munților. După a treia explicație norii se formează prin evaporarea apei din mări, din riuri și chiar din pămînt. După a patra, atomii ce formează norii pot veni „de afară“ (*extrinsecus*), adică dinafara lumii noastre. N.

666—668. Chiar și eterul (care înconjură lumea, formînd, cum zice L., „zidurile“ ei) contribuie la formarea norilor, prin apăsarea pe care o exercită asupra lor, apăsare care-i împiedică să se evapore, menținînd atomii de apă din care ei sînt alcătuiți într-o stare de agregare mai mare. N.

686—727. Apa de ploaie e formată, zice L., din toate exhalățiile apoase ce se ridică de pe pămînt, dar mai ales din acele ale apei mării și riurilor; iar ploaia se produce prin apăsarea exercitată fie de vînt asupra norilor, fie de masa de nori asupra ei însăși. Ea se mai produce și cînd vîntul micșorează consistența norilor sau cînd căldura soarelui îi lichefiază.—L. nu stăruie de loc asupra curcubeului. N.

687. Explicarea evaporării, a formării norilor și a ploii cu ajutorul teoriei corpusculare este excelentă. Ea a fost reluată în secolul al

XVII-lea de Daniel Sennert pentru explicarea fenomenelor meteorologice. Această concepție a fost însușită și de ceilalți atomiști ai secolului și cu timpul s-a impus. T.

726. L. nu încearcă nici o explicație pentru fenomenul impresionant al curcubeului. Constatarea justă că arcul curcubeului nu apare decît atunci cînd picăturile de ploaie sînt luminate într-un anumit sens de razele solare trebuie să aparțină observațiilor curente. În scrisoarea sa către Pythocles, Epicur încearcă să explice apariția curcubeului (Diog. Laert., X, 109—110), dar probabil pentru că această explicație este foarte obscură, ea nici nu apare la L. Aristotel a încercat să explice curcubeul cu ajutorul reflexiei luminii în picăturile de ploaie (*Meteor.*, III, 4—5). T.

738—845. Cutremurele de pămînt se produc, după L., din cauza năruirii unei caverne subterane; a căderii unei mase mari de pămînt în vreun lac de sub pămînt; a presiunii exercitate de un vînt subteran fie asupra pereților, fie asupra bolții unei subterane. N.

813. Egium, oraș în Ahaia, în Pelopones (= insula lui Pelops, fiul lui Tantal, regele Lidiei). Două orașe din apropiere, Helice și Bura, au fost scufundate de cutremur. N.

814. Sidon, vestitul oraș fenician, situat pe coasta occidentală a Siriei antice și care fusese, de asemenea, distrus în parte de un cutremur. N.

846—886. În aceste versuri L. pune altă problemă (legată de cele de pînă acum, dat fiind rolul pe care-l are marea în producerea fenomenelor atmosferice): marea nu-și mărește volumul, cu toate că e alimentată de atîtea ape, care se varsă în ea atît de pe pămînt, cît și din atmosferă. Cauzele acestei situații se re-

duc, pentru L., la un circuit al apei, care face ca marea să-și compenseze pierderile de apă prin cîştiguri egale, volumul ei rămînînd același. N.

887—969. Erupțiile Etnei sînt provocate, după L., de vîntul care suflă prin cavitățile vulcanului, vînt împins aici de clocotul mării (cu care vulcanul comunică prin acele cavități). Acest vînt se aprinde, zice L., și încălzește stîncile cavernelor (formate din materii inflamabile). O dată cu vîntul pot intra în speluncile vulcanului și nisip și bucăți de stînci din mare, pe care vulcanul le aruncă apoi afară. N.

890—896. L. amintește în aceste versuri de ultima erupție a vulcanului, întîmplată în anul 122 î.e.n., adică cu mai mult de 70 de ani înainte de epoca în care scria poetul. N.

915. Așadar și germenii (în text *semina*, atomi) care pot produce și boli. N.

918—924. De astă dată, L. pune în legătură existența unor germeni, morbizii (adică atomi apti a produce fenomene morbide) cu fenomene naturale, cum sînt cutremurele de pămînt, vîrtejurile de vînt, sau, acum, erupțiile vulcanice. N.

929. Obiecție făcută de un interlocutor fictiv. N.

966. „arină”: vechi cuvînt romînesc (lat. *arena*) care înseamnă nisip. N.

968. Adică cu numele lor grecesc. N.

983. „el singur numai”: el singur de pe pămînt. Totuși Pliniu Naturalistul menționa de asemenea și revărsările Gangelui și ale Eufratului. N.

988. „Etesiene”: vînturile etesiene (ἐτησίαι ἀνεμὸν anuale sau periodice, de la gr.

ἔρος = an) suflă, spun autorii vechi, de la nord, așadar împotriva cursului Nilului, silind apele acestuia să se tragă înapoi. Ele sînt pentru L. prima cauză a inundațiilor Nilului. N.

998—1005. A doua cauză a inundațiilor e nisipul grămădit de mare la gurile riului. N.

1006—1012. A treia cauză: ploile abundente de la izvoarele Nilului. N.

1008. Adică vînturile de la nord. N.

1013—1017. A patra cauză a inundațiilor: topirea zăpezilor din Munții Etiopiei. N.

1018—1145. Avernus = gr. ἄραρος, fără păsări. Nu e vorba numai de lacul Avernus (*Avernus* sau *lacus Avernus*, azi Lago d'Averno) din Campania, de lîngă Cume, ale cărui ape acoperă craterul unui vulcan (și unde poeții vechi puneau intrarea în infern), ci și de alte locuri, din care ies exhalatii mefitice, ca și din acesta. N.

1033. „Tritonidei”: epitet al zeiței Pallas Atena. N.

1036. Și cînd ar fi firesc ca ele să fie atrase de mirosul jertfelor. N.

1040. „Prea a vegheat cu zel”: legenda spune că două din fiicele lui Cecrops, primul rege al Atenei, călcaseră porunca zeiței Pallas de a nu deschide coșul în care aceasta închisese pe Erichthonius, copilul lui Hefaistos, luat de zeiță sub îngrijirea ei. O cioară, care le pîndise, le denunță zeiței, și aceasta, în loc să pedepsească pe cele două fete, pedepsi tot neamul cioarelor, interzicîndu-i să mai zboare pe Acropole. N.

1045. „Manilor”: Manii sînt sufletele sau umbrele morților, socotite drept zei. La origine, *di Manes* însemna „zeii cei buni”. Mai tîrziu expresia *di Manes* s-a întrebuițat numai des-

pre morți și chiar numai despre unul singur. De aici, formula *Dis Manibus* din inscripțiile funerare. N.

1075—1077. Pliniu (N. H. XVII, 12, 89) aduce ca exemplu nukul, iar Vergiliu (*Buc.*, X, 76) ienupărul. N.

1078—1080. E vorba, poate, de floarea arbus-tului numit *taxus* (tisă), „p'antă veninoasă, ade-sea stîrpită de poporul nostru, pentru ca ast-fel să ferească vitele de a mînca frunza ei, care le-ar putea otrăvi“ (Panțu, *Plantele cu-noscute de poporul român*, s. v.). N.

1086—1087. E vorba de epileptic. N.

1088—1089. Despre efectele vătămătoare ale acestui fum vorbesc și Aristotel și Pliniu. N.

1091. „Castoreu“: medicament antispasmodic, extras din secrețiile sebacee ale castorului, cu miros greu și fetid. Pliniu spune că provoacă avortul. N.

1111. Scaptensula, oraș în Tracia, vestit prin minele lui de argint. N.

1146—1156. Fenomenul e pus în legătură cu dilatarea și comprimarea pămîntului. N.

1157—1199. L. explică fenomenul pe care-l prezintă această fîntînă prin dilatarea și com-primarea pămîntului în jurul fîntînii, precum și a apei din fîntînă, urmate de aglomerarea și, respectiv, pierderea atomilor de foc în și din aceste două medii. N.

1158. Ammon e zeul cel mai mare al li-bienilor. Templul lui era lîngă fîntina despre care e vorba în acest paragraf și pe care au-torii antici care o descriu o pun în rîndul „mi-nunilor“ care provocau admirația oamenilor. N.

1200—1237. Fără a o numi, L. se gîndește la fîntîna de la Dodona, din Epir, pe care o men-

ționează și Pliniu (*N. H.*, II, 103, 228). Un fenomen analog, adaugă L., prezintă și fântinile cu apă dulce care izvorăsc în mijlocul apelor sărate ale mării. N.

1216. Aradus, insulă (astăzi Rouad) în apropiere de coasta Feniciei. Fântina e menționată de Pliniu (*N. H.*, II, 103, 227) între insulă și țarm. N.

1238—1490. Fenomenul magnetismului părea celor vechi așa de miraculos, încît Tales din Milet credea că magnetul are suflet în el. Alții credeau că el este un secret al zeilor. L. susține că magnetismul se explică prin aceleași cauze prin care se explică și alte fenomene, chiar mai puțin „miraculoase”. Înainte de a-l explica, poetul amintește unele principii, dezvoltate în poem, precum efluxul atomilor din toate corpurile, existența vidului, diversitatea efectelor produse de emanațiile corpurilor, diversitatea interstițiilor din corpuri. Apoi, el explică fenomenul în chipul următor: din magnet, ca din orice corp, curg neconținut atomi care, prin ciocnirile lor, fac vid între magnet și fier; atomii fierului cad în vid și, fiindcă sînt foarte strîns legați între ei, tot inelul de fier cade în vid și aderă la magnet. Această mișcare a inelului se face cu atît mai lesne, cu cît e ajutată și de aerul care împinge inelul din spate, pătrunzînd și în interstițiile lui, și de aerul care se găsește în inelul însuși. Interpunerea între magnet și fier a aramei face ca fierul să nu mai fie atras de magnet, ba chiar să se depărteze de el (fierul intrînd, în cazul acesta, mai întîi, sub influența aramei). În sfîrșit, L. explică pentru ce magnetul nu atrage orice corp: fie că greutatea este mai mare în cazul unor corpuri, fie că porozitatea altor corpuri lasă să treacă prin ele curentul magnetic fără nici o influență. De altfel, încheie L., analogia cu alte fenomene dovedește încă o

dată lipsa oricărui caracter miraculos al magnetismului. N.

1238—1242. În limba greacă magnetul se numea ὁ μαγῆσυν λίθος, piatră de Magnezia, oraș în Lidia (Asia Mică), numit și Heraclea, la poalele Muntelui Sipylos, munte bogat în metale. N.

1304—1305. „din nou în cer se-ntoarnă și în pământ”: tot prin interstiții sau goluri (care dovedesc existența vidului). N.

1340. „drumurile sale”: vezi nota la II 1069—1071; aici ar trebui deci să înțelegem „direcțiile” acestor pori. N.

1351. „Imaginile” sau simulacrele vederii. N.

1387. „de lovituri de-afară”: de loviturile aerului exterior. N.

1388—1389. În cazul în care magnetul este deasupra inelului: greutatea împiedică inelul să facă această mișcare. N.

1394. „locul de la mijloc”: dintre magnet și fier. N.

1422. „samotracice”: din Samotracia, insulă în Marea Egee. N.

1441—1454. Magnetul nu atrage decât fierul, alte corpuri fiind sau prea grele și compacte (ca aurul) sau prea poroase (ca lemnul). Fierul e la mijloc între ele și de aceea e atras de magnet. Dacă însă fierul capătă câțiva atomi de aramă, aceștia, deoarece arama nu e atrasă de magnet, împiedică acțiunea magnetului, care rămîne imperfectă (vezi mai sus exemplul cu pilitura de fier din cupa de aramă). N.

1473. Cu substanța numită de greci *chrysa-colla*, identificată cu boraxul. N.

1490. Bolile epidemice sînt provocate, după opinia lui L. și a altor adepți ai atomismului, de anumiți germeni vătămători care, fie că provin din spațiile extraterestre, fie că se ivesc din sol, infestază atmosfera, ajungînd, astfel, în organismul oamenilor. Acești germeni reprezintă desigur combinații specifice de atomi, ceea ce înseamnă că bolile sînt provocate de cauze materiale. Întrucît apariția unor asemenea germeni se datorește numai hazardului, atomiștii resping teoriile despre originea divină a îmbolnăvirilor individuale și, mai ales, a epidemiilor, considerate în mod curent a fi prin excelență mărturii ale miniei zeilor. B.

1504. Acest pasaj despre rolul climei în condiționarea diferitelor boli poartă pecetea gândirii medicale hipocratice, așa cum este exprimată ea în faimosul tratat *Despre aer, ape și locuri*, în care medicul antic se ocupă de influența factorilor geografici și meteorologici asupra stării de sănătate a indivizilor și colectivităților. La rîndul său, L. schițează aici un tablou al patologiei predominante în diferite colțuri ale lumii, în funcție de factorii climatici și, în primul rînd de aer, element considerat de Epicur și alți gînditori antici ca jucînd rolul cel mai însemnat în procesele vitale. Poetul menționează două modalități de contaminare, prin înghițirea germenilor infecțioși depuși pe alimente, sau prin respirarea aerului încărcat cu asemenea germeni. Aceste anticipări și-au găsit o strălucită confirmare științifică în ultimul secol, o dată cu dezvoltarea bacteriologiei. B.

1511. Inclinația axei terestre era cunoscută de cei vechi. Britania reprezintă pentru L. nordul, Egiptul sudul. N.

1512. Pontul e regiunea de la nord-estul Asiei Mici, vechiul regat al lui Mitridate, devenit apoi

provincie romană, reprezentînd pentru L. răsăritul. N.

1513. Gades, oraş în Spania de sud (astăzi Cadix), reprezentînd pentru L. apusul. N.

1523. Răpura e numele românesc al bolii numite elefantiazis. N.

1552—1760. Episodul final al poemului lucretian, descrierea așa-zisei ciume din Atena, nu constituie o concluzie fiind numai un fragment descriptiv, în timp ce celelalte cărți se termină prin concepte mai mult sau mai puțin generale. Unii critici au susținut că pesimismul său l-a făcut pe poet să-și termine opera cu acest tablou înfiorător. Cum însă L. voia să facă în ultima carte și descrierea vieții fericite a zeilor (vezi v. 224 și nota), s-a susținut și ideea că el voia să opună forțelor distructive ale morții viața fericită a zeilor, ca simbol al fericirii pe care înțeleptul epicurian și-o poate făuri pe pămînt: imnul pe care L. l-ar fi ridicat acestei fericiri simbolice ar fi fost partea opusă, dar asemănătoare, a imnului închinat Venerei la începutul poemului. Dacă această a doua teorie este cea adevărată, atunci singura cauză pentru care poetul nu și-a terminat opera în chipul în care și-a propus nu poate fi decît moartea sa neașteptată, care este și cauza pentru care întregul poem n-a putut fi revăzut de dînsul. N.

1552. L. descrie așa-numita ciumă din Atena, folosind ca izvor de informație *Istoria războiului peloponezic* (II, 47—52) a lui Tucidide sau, poate, alte surse, care însă reproduceau destul de fidel relatările conținute în această carte. Marele istoric grec fusese nu numai martorul faimoasei molime, dar el însuși se îmbolnăvise cu acel prilej. Asupra naturii epidemiei există o mare divergență printre istoricii medicinei. Unii afirmă că ar fi fost vorba de o boală care ulterior a dispărut. Foarte puțini savanți sînt

de părere că la Atena a bîntuit în anul 430 î.e.n. ciurma în formele ei de astăzi (sau pesta bubonică, cum i se mai spune). S-a emis ipoteza că s-a produs sau o epidemie de meningită cerebrospinală acută, sau de scarlatină, sau de febră galbenă. Mulți istorici înclină să creadă că a bîntuit tifosul exantematic. Și mai multe voci sînt în favoarea variolei. Dificultatea cea mare în identificarea bolii constă în informațiile insuficiente, iar pe alocuri oarecum contradictorii, pe care le oferă textul lui Tucidide, măcar că istoricul vădește un ascuțit simț de observație „clinică”. B.

1557. Epidemia „a început, se zice, în Etiopia, care vine deasupra Egiptului; apoi s-a întins în Egipt, Libia și în mare parte din împărăția persană. Peste Atena s-a lăsat deodată” (Tucidide, 48; trad. M. Jakota). B.

1562. „De obicei, fără nici un semn, ci buni sănătoși, îi apuca deodată întii o fierbințeală mare la cap, iar ochii se înroșeau și se inflamau; înăuntru, gîtlejul și limba îndată se făceau roșii ca sîngele și scoteau o duhoare ciudată și puturoasă” (Tucidide, 49). B.

1582. Apariția sughițului rebel era considerată de hipocratici ca un semn prevestitor al morții apropiate. B.

1584. „Pe dinafară, cînd îl pipăiai, trupul n-avea arșită, nici nu era galben, ci foarte roșu, vînat și acoperit de bășici și bube; înăuntru însă așa ardeau, că nu puteau răbda pe ei haine și cearșafuri cît de subțiri” (Tucidide, 49). B.

1597. Unii, „chinuiți de o sete nestinsă, s-au aruncat în cisterne” (Tucidide, 49). B.

1607. „Nici doctorii nu erau de vreun ajutor, tratînd [boala] la început fără a-i cunoaște firea, și mai ales ei mureau, ca unii ce veneau mai des în atingere cu bolnavii” (Tucidide, 48). B.

1611. Medicii hipocratici au acordat o mare atenție studierii simptomelor bolilor, în vederea stabilirii unui prognostic corect. Astfel, s-a ajuns să se precizeze o sumedenie de semne ale evoluției favorabile a bolilor, ca și ale celei fatale. În pasajul de față, L. utilizează fie clasică lucrare a lui Hipocrate *Prognosticul*, fie alte scrieri medicale de certă inspirație hipocratică. B.

1634. „Cei mai mulți mureau în a șaptea sau a noua zi din pricina fierbințelii” (Tucidide, 49). B.

1659. „Păsările și animalele carnivore nu se atingeau de cadavre, deși erau multe neîngroapate” (Tucidide, 50). B.

1672. „Nu s-a putut găsi nici un leac a cărui întrebuințare să se fi arătat de un folos neîndoielnic: ceea ce îi pria unuia, altuia îi făcea rău” (Tucidide, 51). B.

1680. Merită subliniată justetea observației că scăderea moralului indivizilor favoriza îmbolnăvirea și moartea. Tucidide notează: „Mai rău decât orice în boala asta era întâi descurajarea, căci cum se simțea cineva bolnav, îndată pierdea orice nădejde din suflet și nu mai căuta să i se opună” (51). B.

1725. Din relatările lui Tucidide și L. rezultă că populația încă nu se deprinsese ca, în caz de molimă, să părăsească aglomerațiile orașenești, instalându-se în locuri cât mai izolate. Probabil însă că punând răspîndirea bolii pe seama vîntului încărcat cu germenii patogeni, oamenii nu se socoteau mai la adăpost departe de orașele bîntuite de epidemie. B.

1740. L. insistă asupra ineficacității ritualurilor religioase la care au recurs atenienii pentru a determina curmarea molimei. De notat că descrierea ciumei nu conține nici o aluzie la o

eventuală intervenție a zeilor în declanșarea și desfășurarea epidemiei, care este prezentată ca fiind manifestarea unor factori naturali. Aceeași atitudine se întâlnește și în relatarea lui Tucidide. *B.*

1747. „Fiecare înmormînta cum putea. Unii puneau mortul lor pe un rug străin și, apucînd înaintea celor ce-l ridicase, îi dădeau foc; alții, pe cînd un leș ardea, aruncau pe al lor deasupra și fugeau“ (Tucidide, 52). *B.*

C U P R I N S

Lucrețiu și Poemul Naturii . . .	5
Nota traducătorului	15
Cartea I . . .	19
Cartea a II-a	77
Cartea a III-a	137
Cartea a IV-a	191
Cartea a V-a .	257
Cartea a VI-a	329
Note .	391

Redactor resp. de carte: Liviu Damian
Tehnoredactor: Victoria Stănculescu

*Dat la cules: 19. 01. 1965. Bun de tipar: 10. 05. 1965.
Tiraj: 7000+125 ex. legate 1/1+40 ex. lux. Hirtie:
scris 1 A 63 g/m². Format: 70×100/32. Coll editoriale:
25,50. Coll tipar: 17,75. A.: 8646. Indici de clasifi-
care zecimală: pentru bibliotecile mari 1 : 8, pentru
bibliotecile mici 1 : 8.*

Tiparul executat sub comanda nr. 816/1965 la
Întreprinderea poligrafică Cluj, str. Brassai nr. 5—7,
Cluj — R.P.R.

1

2

3

4

Libr. Caragiale

7
1000

3/266
40

2/3288/28/p-65

Lei 17,50

